

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LXV/1

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE DE
L'ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

LXV/1

TRAITES ET MATERIAUX

Présenté à la VIIème séance de la Classe de langue et de littérature, le 30 octobre 2018, à la base des rapports de Slobodan Remetić, membre de l'Académie des sciences et des arts de la République Srpska, de Prof. Dr. Nedeljko Bogdanović et de Prof. Dr. Radivoje Mladenović

Comité de rédaction

*Dr. Nedeljko Bogdanović, Dr. Miroslav Nikolić,
Dr. Dragoljub Petrović, Dr. Slobodan Remetić*

Rédacteur en chef
SLOBODAN REMETIĆ

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
LXV/1

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Примљено на VII скупу Одељења језика и књижевности САНУ, од 30. октобра 2018. године, на основу реферата Слободана Реметића, редовног члана АНУРС, проф. др Недељка Богдановића и проф. др Радивоја Младеновића

Уређивачки одбор
*Др Недељко Богдановић, др Мирослав Николић,
др Драгољуб Пејровић, др Слободан Реметић*

Главни уредник
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2018

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Кнез Михаилова 36

Компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.rs

Штампа:
3D+, Beograd

CIP – Каталогазација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80

СРПСКИ дијалектолошки зборник – Recueil de dialectologie serbe / главни уредник Слободан Реметић. – 1905, књ. 1–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1905 – (Београд : 3D+). – 24 ст.

Годишње

ISSN 0353-8257 = Српски дијалектолошки зборник

COBISS.SR-ID 18167554

САДРЖАЈ

	Стр.
Бојана М. Вељовић: Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице	1–476
Александра Лончар Раичевић: Акцентски систем говора Златибора	477–636
Гордана Штасни и Жарко Бошњаковић: Персоналне атрибутивне именице мотивисане соматизмима у стандардном српском језику и његовим дијалектима	637–914
Милош Бојиновић: Додатак <i>Рјечнику гламочког говора</i>	915–1059

Гордана Штасни
Жарко Бошњаковић

ПЕРСОНАЛНЕ АТРИБУТИВНЕ ИМЕНИЦЕ
МОТИВИСАНЕ СОМАТИЗМИМА
У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
И ЊЕГОВИМ ДИЈАЛЕКТИМА

Књига *Персоналне ајрибуџивне именице моџивисане сомџизмима у сџандардном срџском језику и његовим дијалекџима* настала је у оквиру пројеката *Сџандардни срџски језик: синџаксичка, семанџичка и џрагмаџичка исџраживања* (178004) и *Дијалекџолошка исџраживања срџског језичког џросџора* (178020), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

I. УВОД	647	[11]
1. Предмет истраживања	647	[11]
2. Циљ истраживања	653	[17]
3. Корпус	654	[18]
4. Теоријски оквир и методологија рада	655	[19]
II. АТРИБУТИВНЕ ИМЕНИЦЕ МОТИВИСАНЕ СОМАТИЗМИМА И НАЗИВИМА ТЕЛЕСНИХ ИЗЛУЧЕВИНА	657	[21]
1. Тело (тијело) и снага	657	[21]
1.1. Глава	659	[23]
1.1.1. Лик/лице	669	[33]
1.1.1.1. Образ	671	[35]
1.1.1.2. Чело	672	[36]
1.1.1.3. Око	674	[38]
1.1.1.4. Нос	679	[43]
а. Ноздрва и рњка	681	[45]
б. Бала, љига, слина: брнса, сива, мрсољ, сомур, цимба, цоца	681	[45]
1.1.1.5. Ухо/уво	688	[52]
1.1.1.6. Уста	689	[53]
а. Брња и губица	690	[54]
б. Зуб	691	[55]
в. Језик	694	[58]
1.1.2. Коса	697	[61]
а. Ћуба и бућ	698	[62]
б. Кика, перчин, пелеш	698	[62]
в. Ћела	699	[63]

1.1.3. Длака, рута, руња, влас и струња	700	[64]
а. Трепавица	702	[66]
б. Обрва	703	[67]
в. Брада	703	[67]
г. Брк	704	[68]
1.1.4. Мозак	707	[71]
а. Ум	710	[74]
б. Памет	712	[76]
1.2. Врат и шија	715	[79]
а. Грло	717	[81]
1.3. Кожа	718	[82]
1.4. Рука	720	[84]
а. Лакат	721	[85]
1.5. Плећа	722	[86]
а. Грба	722	[86]
1.6. Прса, груди и сиса	724	[88]
а. Ребро	726	[90]
б. Срце	727	[91]
в. Душа	729	[93]
г. Крв	733	[97]
д. Жила	735	[99]
1.7. Стомак, трбух, куља, мех/мешина, шкембе/чкембе, бок	736	[100]
а. Пупак	743	[107]
б. Слезина	743	[107]
в. Црево (цријево)	744	[108]
г. Кила	744	[108]
1.8. Сапи и крста	746	[110]
1.9. Дупе, задњица	747	[111]
а. Гуз	749	[113]
б. Тртица	763	[127]
в. Шупак и пркно	765	[129]
г. Реп	766	[130]
1.10. Нога и крак	768	[132]
а. Патра	771	[135]
б. Табан	772	[136]
в. Пета	772	[136]
г. Кост и цога	773	[137]

III. ДИСТРИБУЦИЈА ПЕРСОНАЛНИХ АТРИБУТИВНИХ

ИМЕНИЦА ПО ПОЈМОВНИМ ДОМЕНИМА	774	[138]
1. Домен физичког изгледа	774	[138]
1.1. ОНАЈ КОЈИ ИМА (Y^1 , Y^2) X (Y^1 = ИНТЕНЗИФИКАТОР, Y^2 = КВАЛИФИКАТОР/ КВАНТИФИКАТОР, X = СОМАТИЗАМ)	776	[140]
1.1.1. ОНАЈ КОЈИ ИМА X : НЕМА X (X = СОМАТИЗАМ)	776	[140]
1.1.1.1. ОНАЈ КОЈИ ИМА ВЕЛИКИ X : МАЛИ X (X = СОМАТИЗАМ)	776	[140]
1.1.1.2. ОНАЈ КОЈИ ИМА КРУПАН X (X = СОМАТИЗАМ)	781	[145]
1.1.1.3. ОНАЈ КОЈИ ИМА БУЉАВЕ X (X = СОМАТИЗАМ)	781	[145]
1.1.1.4. ОНАЈ КОЈИ ИМА ДЕБЕО X (X = СОМАТИЗАМ)	782	[146]
1.1.1.5. ОНАЈ КОЈИ ИМА (ИЗРАЗИТО/ЈАКО) ИСТРЂЕН/ИЗРАЖЕН/ РАЗВИЈЕН/ЈАК/СНАЖАН X	783	[147]
1.1.1.6. ОНАЈ КОЈИ ИМА РАВАН X (X = СОМАТИЗАМ)	784	[148]
1.1.1.7. ОНАЈ КОЈИ ИМА ШИРОК X (X = СОМАТИЗАМ)	784	[148]
1.1.1.8. ОНАЈ КОЈИ ИМА ОБАО X (X = СОМАТИЗАМ)	785	[149]
1.1.1.9. ОНАЈ КОЈИ ИМА ДУГАЧАК X (X = СОМАТИЗАМ)	785	[149]
1.1.1.10. ОНАЈ КОЈИ ИМА КРИВ X (X = СОМАТИЗАМ)	786	[150]
1.1.1.11. ОНАЈ КОЈИ ИМА ОШТЕЂЕН X (X = СОМАТИЗАМ)	787	[151]
1.1.1.12. ОНАЈ КОЈИ ИМА НЕПОКРИВЕН X (X = СОМАТИЗАМ)	787	[151]
1.1.1.13. ОНАЈ КОЈИ ИМА Y X (Y = НАЗИВ БОЈЕ; X = СОМАТИЗАМ)	788	[152]
1.1.1.14. ОНАЈ КОЈИ ИМА Y^2 X (Y^2 = КВАНТИФИКАТОР, X = СОМАТИЗАМ)	789	[153]
1.1.1.15. ОНАЈ КОЈИ ИМА Y НА X (Y = ОНО ШТО ЈЕ НА X; X = СОМАТИЗАМ)	790	[154]
1.1.1.16. онај који ИМА X као Y	790	[154]
1.2. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ (Y) X (Y = ИНТЕНЗИФИКАТОР, X = КВАЛИФИКАТОР)	792	[156]
1.2.1. онај који ЈЕ МРШАВ/СИТАН	792	[156]
1.2.2. онај који ЈЕ ЂЕЛАВ	793	[157]
1.2.3. онај који ЈЕ (ПРЕТЕРАНО/МНОГО) ДЛАКАВ	793	[157]
1.2.4. онај који ЈЕ ДОТЕРАН	794	[158]
1.2.5. онај који ЈЕ НЕУРЕДАН	794	[158]
1.2.6. онај који ЈЕ БАЛАВ/ЉИГАВ/БРОНСОЉИВ/СИВЉИВ /МРСОЉИВ/СОМУРЉИВ/ЦИМБАЉИВ/ЦОЦЉИВ	794	[158]
1.2.7. онај који ЈЕ КРЕЗУБ/ШКРЂАВ/КРЉОЗУБ/КРЊОЗУБ	796	[160]
1.2.8. онај који ЈЕ ГРЂАВ/ПОГУРЕН	796	[160]
1.2.9. онај који ЈЕ КИЛАВ	797	[161]

1.2.10. онај који ЈЕ врло снажан	797	[161]
2. Домен карактера	797	[161]
2.1. Атрибутивне именице с негативном конотацијом	799	[163]
2.1.1. онај који ЈЕ тврдоглав	799	[163]
2.1.2. онај који ЈЕ склон свађи/оговарању/неумереном причању	801	[165]
2.1.3. онај који ЈЕ дволичан	802	[166]
2.1.4. онај који ЈЕ улизица	802	[166]
2.1.5. онај који ЈЕ безобразан/дрзак/бестидан	802	[166]
2.1.6. онај који ЈЕ зао/злобан	803	[167]
2.1.7. онај који ЈЕ увредљив	805	[169]
2.1.8. онај који ЈЕ грамзив	806	[170]
2.1.9. онај који ЈЕ халапљив	806	[170]
2.1.10. онај који ЈЕ неморалан	807	[171]
2.1.11. онај који ЈЕ малодушан или плашљив	807	[171]
2.1.12. онај који ЈЕ лењ	808	[172]
2.1.13. онај који ЈЕ површан	808	[172]
2.1.14. онај који ЈЕ нетрадиционалан	808	[172]
2.2. Атрибутивне именице с позитивном конотацијом	809	[173]
2.2.1. онај који ЈЕ храбар	809	[173]
2.2.2. онај који ЈЕ поштен	809	[173]
2.2.3. онај који ЈЕ племенит	809	[173]
2.2.4. онај који ЈЕ стрпљив	810	[174]
2.2.5. онај који ЈЕ живахан	810	[174]
3. Домен интелекта	810	[174]
3.1. Атрибутивне именице с негативном конотацијом	811	[175]
3.1.1. онај који ЈЕ глуп	811	[175]
3.1.2. онај који ЈЕ сулуд/ћакнут	813	[177]
3.1.3. онај који ЈЕ непромишљен	813	[177]
3.2. Атрибутивне именице с позитивном конотацијом	813	[177]
3.2.1. онај који ЈЕ паметан	813	[177]
3.2.2. онај који добро памти	814	[178]
4. Домен егзистенције	815	[179]
5. Домен статуса	815	[179]
6. Домен болести и телесних мана	816	[180]
7. Домен кретања	817	[181]
8. Домен узраста и колектива	818	[182]
9. Домен комуникације	819	[183]
10. Домен порекла	819	[183]

11. Домен сексуалности	819	[183]
12. Укрштени домени	820	[184]
12.1. Укрштени домени код једнозначних деривата	820	[184]
12.2. Укрштени домени код двозначних деривата	821	[185]
IV. ТВОРБА ПЕРСОНАЛНИХ АТРИБУТИВНИХ ИМЕНИЦА	825	[189]
1. Инвентар суфикса у творби персоналних атрибутивних именица	825	[189]
1.1. Суфикс <i>-а</i>	825	[189]
1.2. Суфикси <i>-ад</i> , <i>-адија</i> , <i>-анда</i> , <i>-урда</i> , и <i>-урдија</i>	826	[190]
1.3. Суфикс <i>-ајлија</i>	826	[190]
1.4. Суфикс <i>-ајло</i>	826	[190]
1.5. Суфикси <i>-ак</i> и <i>-(а)к</i>	826	[190]
1.6. Суфикс <i>-алица</i>	827	[191]
1.7. Суфикс <i>-аљ</i>	827	[191]
1.8. Суфикс <i>-ан</i>	828	[192]
1.9. Суфикс <i>-ана</i>	828	[192]
1.10. Суфикс <i>-андер</i>	828	[192]
1.11. Суфикс <i>-анин</i>	828	[192]
1.12. Суфикс <i>-ар</i>	829	[193]
1.13. Суфикс <i>-ара</i>	829	[193]
1.14. Суфикс <i>-арош</i>	829	[193]
1.15. Суфикс <i>-ајџор</i>	830	[194]
1.16. Суфикс <i>-(а)и</i>	830	[194]
1.17. Суфикс <i>-ач</i>	831	[195]
1.18. Суфикс <i>-ача/-јача</i>	831	[195]
1.19. Суфикс <i>-аћ</i>	832	[196]
1.20. Суфикс <i>-аши</i>	832	[196]
1.21. Суфикс <i>-аша</i>	832	[196]
1.22. Суфикс <i>-е</i>	832	[196]
1.23. Суфикс <i>-екања</i>	833	[197]
1.24. Суфикс <i>-ела</i>	833	[197]
1.25. Суфикс <i>-еља</i>	833	[197]
1.26. Суфикс <i>-енка</i>	833	[197]
1.27. Суфикс <i>-еш</i>	833	[197]
1.28. Суфикс <i>-еша</i>	834	[198]
1.29. Суфикс <i>-ешка</i>	834	[198]
1.30. Суфикс <i>-ешко</i>	834	[198]
1.31. Суфикс <i>-ија</i>	834	[198]

1.32. Суфикс <i>-ик/-ник</i>	835	[199]
1.33. Суфикс <i>-ил</i>	836	[200]
1.34. Суфикс <i>-иле</i>	836	[200]
1.35. Суфикс <i>-ило</i>	837	[201]
1.36. Суфикс <i>-ина</i>	837	[201]
1.37. Суфикс <i>-ица</i>	837	[201]
1.38. Суфикс <i>-ић</i>	838	[202]
1.39. Суфикс <i>-иче</i>	838	[202]
1.40. Суфикс <i>-ја</i>	839	[203]
1.41. Суфикс <i>-јак</i>	839	[203]
1.42. Суфикс <i>-ка</i>	839	[203]
1.43. Суфикс <i>-ко</i>	840	[204]
1.44. Суфикс <i>-ла</i>	840	[204]
1.45. Суфикс <i>-лан</i>	841	[205]
1.46. Суфикс <i>-л(а)ц</i>	841	[205]
1.47. Суфикс <i>-лија</i>	841	[205]
1.48. Суфикс <i>-лица</i>	841	[205]
1.49. Суфикс <i>-личе</i>	842	[206]
1.50. Суфикс <i>-ло</i>	842	[206]
1.51. Суфикс <i>-ља</i>	842	[206]
1.52. Суфикс <i>-љо</i>	842	[206]
1.53. Суфикс <i>-на</i>	842	[206]
1.54. Суфикс <i>-нина</i>	843	[207]
1.55. Суфикс <i>-ница</i>	843	[207]
1.56. Суфикс <i>-о</i>	843	[207]
1.57. Суфикс <i>-ов</i>	844	[208]
1.58. Суфикс <i>-овић</i>	844	[208]
1.59. Суфикс <i>-оња</i>	845	[209]
1.60. Суфикс <i>-оња</i>	845	[209]
1.61. Суфикс <i>-оџа</i>	845	[209]
1.62. Суфикс <i>-ош</i>	846	[210]
1.63. Суфикс <i>-оша</i>	846	[210]
1.64. Суфикс <i>-уља</i>	846	[210]
1.65. Суфикс <i>-уљак</i>	846	[210]
1.66. Суфикс <i>-урда</i>	846	[210]
1.67. Суфикс <i>-ујла</i>	847	[211]
1.68. Суфикс <i>-ча</i>	847	[211]
1.69. Суфикс <i>-че</i>	847	[211]
1.70. Суфикс <i>-чина</i>	847	[211]

1.71. Суфикс <i>-чић</i>	848	[212]
1.72. Суфикс <i>-чо</i>	848	[212]
1.73. Суфикс <i>-ша</i>	848	[212]
1.74. Суфикс <i>-шићина</i>	848	[212]
1.75. Нулти суфикс (<i>-ø</i>)	848	[212]
2. Конкурентни суфикси у творби атрибутивних именица с основом соматизма	849	[213]
3. Префикси у творби атрибутивних именица	862	[226]
4. Персоналне атрибутивне именице настале слагањем	863	[227]
5. Персоналне атрибутивне именице настале конверзијом ...	864	[228]
V. ЗАКЉУЧАК	864	[228]
VI. Personal attributive nouns motivated by somatisms in the standard serbian language and its dialects (Summary)	876	[240]
VII. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	882	[246]
VIII. РЕЧНИК	888	[252]

I. УВОД

1. Предмет истраживања

Два велика истраживања претходе овој студији. Прво, *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)* (Штасни 2013) посвећено је испитивању деривационих и семантичких модела којима се именује човек у српском језику. У њему су анализирани репрезентативне *nomina attributiva* за одређену тематску подгрупу именица са човеком као денотатом. У основи ових деривата налазе се јединице различитог семантичког садржаја. Представљена је номинација човека мотивисана позитивним и негативним карактерним особинама, умањеним и високим интелектуалним својствима и физичким изгледом човека – лепим и ружним. Посебна пажња је посвећена идентификацији мотивних јединица које учествују како у творбеној тако и у семантичкој деривацији атрибутивних именица у српском језику. С једне стране, овим истраживањем се открива степен продуктивности одређених творбених модела и форманата, а са друге – начин перципирања човека у нашој култури. Резултати показују, како је и очекивано, да је знатно већи број јединица којима се именује човек према негативним особинама, којима се често изражава негативна процена или став о некоме.

Друго, *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику (глава и њени делови)* (Штрбац – Штасни 2017) полази од става да је језик, с једне стране, показатељ начина на који човек види себе као телесно биће, а с друге стране, сведочи о облицима преношења телесног искуства на апстрактније, чулно теже доступне или потпуно недоступне домене (Штрбац – Штасни 2017: 7). Главни предмет испитивања били су фразеологизми са компонентом *глава* и деривати мотивисани овом лексемом. Она заузима централно место у људском појмовном систему и стога су јој посвећене детаљне анализе са становишта деривације и фразеологизације. Остали соматизми (*око, језик, нос, уста, ухо/уво, мозак, зуб, образ* и др.) сагледани су из угла фразеологизационих процеса, уз испитивање њиховог семантичког, дерива-

ционог и асоцијативног потенцијала. Резултати упоредне анализе указују на сличности, али и на разлике, које се огледају, у првом реду, у врсти циљних домена наше стварности који се концептуализују помоћу овог дела тела, односно на основу телесног искуства.

Међутим, примарно интересовање за одабрану тему и деривацију уопште подстакнуто је нашим учешћем у изради семантичко-деривационих речника, прве свеске *Човек – делови тела*, која је објављена 2003. године на Филозофском факултету у Новом Саду и израђена под редактуром Даринке Гортан-Премк, Вере Васић и Љиљане Недељков, и друге свеске из 2006. *Човек – унутрашњи органи и њихова, психолошка стања и радње, психолошке особине, сродство*, у редактури Даринке Гортан-Премк, Вере Васић и Рајне Драгићевић. Ови речници представљају драгоцене изворе за различита лингвистичка истраживања и пружају детаљан увид у семантичко-деривациони потенцијал соматизама. Наиме, прва књига (СДР 2003) садржи семантичко-деривациона гнезда 78 простих соматизама у функцији мотивних речи и 10 гнезда у којима су мотивне речи изведенице. Од тога 31 соматизам (око 40%) индукује творбу персоналних атрибутивних именица, што значи да скоро 60% назива за видљиве делове људског тела блокира деривацију ових јединица. У другој књизи (СДР 2006) налазе се гнезда с мотивним речима којима се именују унутрашњи органи и телесне течности и излучевнине. Таквих је мотиватора укупно 34, а од тога 11 мотивише творбу персоналних атрибутивних именица (око 33%). Већ ови подаци указују на то да значајнији деривациони потенцијал у творби атрибутивних именица имају називи видљивих делова тела у односу на називе унутрашњих органа, те се потврђују ранији налази да су деривационо продуктивнији називи делова тела који су човеку визуелно доступни (Штасни 2013). Питање које се међу првима намеће тиче се мотивационе способности соматизама у деривацији персоналних атрибутивних именица. Значајно је утврдити узроке због којих поједини соматизми имају ову способност и зашто она код других соматизама изостаје. Узроке тражимо у њиховом семантичком садржају у номинационој реализацији, али нису без значаја ни фактори који су ванјезичке природе – потреба да се човек именује према делу тела који се по неком својству (величини, дебљини, дужини и сл.) истиче и разликује од оног што се сматра нормалним или лепим.

Ова студија је посвећена персоналним атрибутивним именицама мотивисаним соматизмима. Под персоналним атрибутивним именицама подразумевамо оне које у свом семантичком садржају имају квалитативну или квалификативну компоненту која носи информацију о неком својству или

особини приписаној човеку као денотату.¹ Оне се према својим морфолошким карактеристикама сврставају у опште (заједничке) именице (именују жива бића – човека, према заједничким особинама, и по правилу имају оба граматичка броја [*носоња* и *носоње*]). Са семантичко-деривационог становишта то су именички деривати, а мотивна реч може бити именица, придев или глагол, при чему се, углавном, цео семантички садржај мотивне речи преноси у деривирану реч (нпр. *глупан* је глуп човек). Основно значење, носилац каквог својства или особине, предвидљиво је на основу семантичког састава мотивне речи (Штасни 2013: 34). Једно од важних обележја персоналних атрибутивних именица јесте експресивност, и то са негативном тоналношћу.²

Познато је да мотивациону улогу у номинацији човека могу имати управо оне речи, без обзира на њихову морфолошку припадност, које у својој појмовној вредности, у првом реду, садрже квалитативне компоненте значења или компоненте којима се манифестује природа његове позитивне или негативне карактерне и моралне особине, унутрашњи емоционални доживљаји, интелектуалне способности, физички изглед и сл. односно компоненте које се асоцијативно повезују с природом човека. Номинациони процес подстакнут је најчешће самом перцепцијом човека: према његовом изгледу и понашању, поступцима, процењујемо човеков унутрашњи психички, ментални и емотивни склоп, иако одређено својство може да произилази и из самог субјекта (Штасни 2013: 32).

У овом истраживању соматизмима сматрамо називе за делове људског тела – за оне видљиве (*глава, рука, нога* итд.) и оне невидљиве – унутрашње органе (*срце, јетра, њлућа* итд.), али и називе телесних течности (*крв*) и излучевина (*слина, бала* итд.), као и апстрактан појам којим се именује ентитет неодвојив од природе људског бића – *душа*. Соматизмима су обухваћени и називи делова тела који се стичу као последица болести или рођењем (*грба*), чак и они закржљали делови људског тела (*реј*) који имају функцију мотиватора у творби именица овога типа. Соматизми имају двојак статус у лексичком систему српског језика – они истовремено припадају и анатомској

¹ М. Ајдановић (2008: 78) дефинише *nomina attributiva* као „именице које денотирају неког носиоца особине или стања, без обзира на врсту творбене основе или на врсту говорникове оцене“. Аутор узима референцијалност као доминантан критеријум, везујући се примарно за човека као референта.

² Експресивност је сложена карактеристика која се најопштије може одредити као истакнута изражајност, која се остварује или конотативном семантичком структуром или нарочитим гласовним склопом. У ужем смислу под експресивношћу се подразумева постојање семантичних компонента у значењу речи којим се изражавају мера и степен особине неке појаве (оном која одступа од „нормалне“) (Ристић 2004: 18).

терминологији и општем лексикону и као такве оне су део његовог базичног лексичког фонда.³ Са становишта порекла речи соматизми обухваћени овим корпусом претежно су аутохтоне речи – словенског, прасловенског, а за понеке је чак тешко установити и њихово индоевропско порекло (нпр. за називе *брада*, *мозак*), док су примери турцизама (нпр. *бубрег*, *џабан*) или латинизама (нпр. *гуша*), односно грецизама веома ретки (στομάχι ‘желудац, стомак’ (Skok 1971–1973). Они су са синхронијског аспекта углавном немотивисане речи, међу којима многе показују изразиту подложност семантичко-деривационом варирању – нпр. лексема *глава* има преко 300 деривата (СДР 2003: 114), лексема *рука* – близу 300 (СДР 2003: 304). Према схватању Д. Мршевић-Радовић (1987: 30), „соматизмима се именује неки део тела (глава, око, нога и сл.), органа или телесне течности. Њихов карактер је универзалан, почивају на традиционалној симболици делова тела, гестовима, мимици свакодневице, народног веровања, традиције и празноверја и припадају једном од најстаријих слојева у фразеологији, тако да су прилично заступљени у фразеолошким лексиконима, како немачког тако и српског језика.“

Семантичка структура соматског појма и лексички састав његовог деривационог гнезда показатељи су места датог дела тела у појмовном систему говорника српског језика. Поред тога, називи делова тела, као и биће и само тело, представљају семантичке универзалије, без обзира на начин њихове вербализације у структурно различитим језицима.⁴

„Семантичка истраживања овог типа потврђују фундаменталну улогу појма ‘део тела’ као универзалног принципа организације у свим народним анатомским терминологијама, при чему се неки делови тела концептуализују као ‘део тела’, док се други концептуализују као ‘део дела тела’, нпр. *глава* је ‘део тела’, а *чело* је ‘део главе’ (Штрбац – Штасни 2017: 11). Отуда произилазе сложени односи који се успостављају у систему соматске лексике,

³ „Соматизмима у ширем смислу може се сматрати лексика из домена научне терминологије, којом се обележавају делови појединих спољашњих и унутрашњих органа, врсте костију и њихови делови, као и други елементи организма и која је мање позната или потпуно непозната лаицима. Тај тип лексичких јединица, које одликује ограничена полисемија, деривација и фразеолошка продуктивност, мање је важан за ову врсту истраживања“ (Штрбац – Штасни 2017: 9).

⁴ У семантичке универзалије из анатомског домена А. Вјежбицка уврштава још концепт део (тела), без обзира на недостатак лексичке јединице у неким језицима која би била еквивалентна енглеској речи *part*, као и концепт руке (енгл. *hands*), који се, за разлику од тела као семантичког примитива, може разложити на простије концепте и објаснити помоћу њих, без посредног или непосредног укључивања других делова тела. Универзалија руке (енгл. *hands*), дакле, укључује примитиве део, тело и два, а концептуализује се на следећи начин: два дела тела (Wierzbicka 2007: 25–28).

што смо у овој студији и представили кроз децимални систем поглавља. „То што се једна концептуална датост организује по моделу друге, односно што је човеку доступно метафорично/метонимијско изражавање, недвосмислено сведочи о сродности фундаменталног устројства наших концептуалних домена“ (M. Ivić 2008: 289).

У науци је уобичајено да се њихове међусобне релације тумаче посредством меронимије у којој је централни однос ‘део – целина’.⁵ Појму ‘целина’ одговара термин холонима док појму ‘део’ одговара термин мероним. У оквиру меронимијске хијерархије највиши статус припада холониму односно лексеми којој су подређени сви остали чланови који припадају истом лексичком пољу. Та лексема означава највећу целину, нпр. *body* [тело] (Cruse 2004: 248). На нижем нивоу хијерархије долази до гранања, па мероними те лексеме могу и сами постати холоними и имати своје мерониме уколико, наравно, представљају називе за делове који су и сами састављени од одређених делова (Miller 1998: 38), нпр. *arm* : *hand* / *elbow* [рука : шака / лакат] и др. и, даље, *hand* : *finger* / *palm* [шака : прст / длан] и др., те *finger* : *tip* / *nail* [прст : јагодица / нокат] и др. Изузетак представљају мероними на најнижем нивоу хијерархије, нпр. *tip* [јагодица], јер означавају најмање делове неке целине.

„У формираној меронимији могу се издвојити краћи или дужи лексички низови, нпр. *tip* : *finger* : *hand* : *arm* : *body* [јагодица, прст, шака, рука, тело], засновани по принципу *A is a part of B, B is a part of C, C is a part of D etc.* [A је део B-а, B је део C-а, C је део D-а итд.] *A tip is a part of a finger; A finger is a part of a hand; A hand is a part of an arm; An arm is a part of a body* [Јагодица је део прста; Прст је део шаке; Шака је део руке; Рука је део тела]. Прототипско испољавање оваквих ланаца одређују најмање два својства: (а) свака лексема у низу, осим последње, означава непосредни део целине означене наредном лексемом (тзв. непосредним холонимом), што значи да између нпр. дела A и целине B не постоји ниједан други елемент X који је такође део целине B и ком такође припада део A; (б) крајњи чланови низа су назив за најмањи део, с једне стране, и назив за највећу целину, с друге стране“ (Croft – Cruse 2004: 154; Cruse 2004: 248). Међутим, како наводе Крофт и Круз (2004: 154–155), проблем се увек јавља када треба утврдити који ће то део и која ће то целина бити крајњи члан једног низа, јер се увек може помислити да постоји још неки део који је мањи од крајњег дела у ланцу и још нека целина која је већа од оне на крају низа. Тело би се, рецимо, могло видети као део једне породице или пак неке друге групе људи, та група људи као део популације,

⁵ О меронимији в. више у Дилпарић 2012: 279–307. Исти феномен се означава и термином партонимија.

популација опет као део земљине биомасе итд.; с друге стране, јагодице се састоје од коже, нервних влакана, капилара итд., а они су опет састављени од различитих хемијских супстанци које се даље могу разложити на молекуле, атоме, електроне итд. Ипак, ми интуитивно знамо да би то било погрешно и да поменути низ почиње од јагодице и завршава се телом, јер се само на тај начин кроз читав низ (и мерономију уопште) следи увек исти принцип – принцип типолошке доследности (Croft – Cruse 2004: 155). Поред тога, називима делова тела могло би се приписати и својство обавезних (каноничких) за разлику од оних необавезних (факултативних) меронима.⁶

За наше истраживање представљени лексичко-семантички однос је основни принцип по коме је грађа организована и анализирана. Полазимо од лексеме *ћело*, која има статус холонима, а даље устројство јединица организовано је у смеру одозго – надоле (од главе до табана). У наредном гранању лексема *глава* преузима статус холонима, а њени мероними су лексеме којима се означавају спољашњи и унутрашњи делови главе итд. У одређивању ентитета који представља део неке телесне целине у обзир узимамо следеће карактеристике: омеђеност неког дела од суседних делова, степен конзистентности његове унутрашње структуре, истакнутост у перцептивном смислу, односно уочљивост, и утврђена функција у односу на целину. Овако схваћени делови одређене целине могу се сматрати сегменталним деловима, који су међусобно јасно разграничени и типично се нижу по одређеном редоследу када се целина подели по различитим просторним осама; ови делови су уочљиви, имају утврђену функцију у оквиру целине и хетерогену унутрашњу структуру (Cruse 1995).

Именоване човека посредством соматског појма указује на значај који у ванјезичкој стварности придајемо појединим деловима тела с обзиром на то да они као немотивисане речи у некој од својих номинационих или секундарних реализација углавном посредством синегдохе, али и метафоре и метонимије, понекад и у садејству ових семантичких механизма, могу да изразе концепт човека уопште истичући при томе карактеристику која се процењује као најдоминантнија (према облику, величини, дебљини, дужини, боји, броју и сл. мотивног појма). „Семантичка веза између мотивне и мотивисане речи указује на специфичности у говорниковом виђењу одређених појмова манифестованих као издвајање својстава на основу којих се уобличавају нови садржаји“ (Штрбац – Штасни 2017: 8). Тако се одређено својство, оно које се тиче спољашњег изгледа човека, његовог друштвеног

⁶ Корен је, на пример, обавезан мероним лексеме биљка, док јој је плод необавезни мероним (Драгићевић 1999–2000: 74).

статуса, кретања, говора и сл. или оно којим се истиче његова унутрашња природа (карактер и интелект) исказује посредством садржаја соматске лексеме, који удружен са потенцијалом који имају различити творбени форманти, у деривационим процесима стварају јединице за номинацију човека. Поједине мотивне лексеме имају способност индукције деривата чија се концептуална вредност креће у веома широком распону и може да изрази већину човекових психофизичких карактеристика (нпр. *глава* и *гуз*), док поједине у деривате преносе само семантичку компоненту функције и граде јединице које припадају једном појмовном домену одређујући човека према својству које произилази из компоненте функције (нпр. лексеме *мозак*, *јамеј*, *ум* чије деривирани атрибутивне именице припадају домену интелекта).

2. Циљ истраживања

Циљ овог истраживања представља утврђивање семантичко-деривационих механизма који делују у процесу стварања персоналних атрибутивних именица које су мотивисане соматизмима. У том смислу интересују нас компоненте значења садржане у мотивном соматском појму које имају индуктивну способност у деривацији именица овог семантичког типа, као и семантички механизми који у садејству с деривационим процесима омогућавају творбу атрибутивних именица с човеком као денотатом. Поред тога, будући да семантичко језгро атрибутивних именица чини одређена психофизичка особина човека, циљ нам је да одредимо појмовне домene којима се концептуализује човек посредством соматског појма, као и заступљеност деривираних јединица у оквиру одређеног појмовног домена.

С тим у вези настојимо идентификовати компоненте значења које су примарне у формирању семантичког садржаја атрибутивних именица на основу којих се формира њихово номинационо значење. Наиме, према њиховој примарној реализацији одређује се истовремено и улога соматизама у концептуализацији човека, која обухвата поред физичког изгледа и домene апстрактнијег типа, као што су то домен карактера, интелекта, друштвеног статуса, али и кретања, егзистенције, сексуалности, различитих облика човековог понашања и др. Семантичка анализа спроводи се, дакле, с циљем да спознамо начине помоћу којих говорници српског језика, служећи се наведеним деловима тела, у првом реду, граде представе о себи и о човеку уопште.

Деривациона анализа јединица обухваћених корпусом спроводи се с циљем да се утврде творбени процеси и модели, као и творбени форманти који учествују у деривацији персоналних атрибутивних именица како у стандардном српском језику тако и у његовим народним говорима. С тим у вези

показаће се који су творбени форманти карактеристични и продуктивни у одређеним ареалима, али и они који су ниже продуктивности, те потенцијал, али и значење, па и експресивно обележеје које суфикси уносе у деривате удруживњем са соматским основама. Низ теоријских и методолошких питања отвара анализа суфикса који су заступљени у структури персоналних атрибутивних именица. Једно од важнијих тиче се конкурентности, а с тим у вези и тумачење овога феномена, па и сама идентификација конкурентних формана-та, будући да су истраживањем обухваћена оба идиома српског језика – стандардни језик и народни говори. Поред тога, од значаја за посматрање конкурентности јесте и ниво и обележје експресивне тоналности коју у деривате уносе суфикси. Надаље се намеће питање о томе који се облици могу сматрати варијантним формама када се има на уму да се иста основа може удруживати са различитим суфиксима, како у стандарду тако и у дијалекту, градећи при томе деривате са истом концептуалном вредношћу, али са различитом експресивношћу (нпр. пејоративно, подругљиво, иронично).

3. Корпус

Истраживањем су обухваћене атрибутивне именице садржане у СДР1 (2003) и СДР2 (2006) као репрезенти стандардног српског језика. Овим речницима је обухваћена грађа ексцерпирана из шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС). СДР1 (2003) обухвата лексеме са лексичком морфемом чија идеографска вредност упућује на спољашњи, видљиви део људскога тела; опсцена лексика није унета јер изостаје и у грађи.⁷ За наше истраживање су из СДР2 (2006) значајне јединице којима се обухватају називи унутрашњих органа, ткива, телесних течности и излучевина. У речнике (СДР 2003 и 2006) унет је и мањи број деривираних лексема којих нема у РМС, а које су у савременом језику обичне и честе (РСЈ, РСАНУ). У оба речника, у основни текст нису ушле лексеме које су у РМС квалификоване као застареле, покрајинске, кованице и сл. Оне су регистроване у напоменама (у СДГ *глава*, на пример, у фуснотама се наводи још 50 деривата), чему је претходило проверавање датог квалификатора са становишта стандардног језика.

⁷ Ми, такође, нисмо у корпус уврстили народне изразе којима се именују полни органи мушкарца односно жене и њихове деривате. То нисмо учинили из разлога личне природе. Чињеница је, међутим, да ове јединице имају значајно место у лексичком систему српског језика, а посебно у посматраној категорији, те да се никако не може занемарити њихов потенцијал у деривацији персоналних атрибутивних именица, нарочито у народним говорима. И сами аутори дијалекатских речника нису имали исти приступ овој лексици. Једни су је избегавали, док су други били исцрпни у њеном бележењу (РГЗ, ТДР).

Међутим, нашим истраживањем обухваћене су и атрибутивне именице посведочене у дијалекатским речницима јер је номинација човека мотивисана соматизмима у народним говорима веома продуктивна. Поред тога, дијалекти и стандардни језик остварују „функцију двају повезаних фактора – дубине дијалекатске диференцијације и времена издвајања једног дијасистема из целине дијалекатског пејсажа и његове кодификације“ (Тополињска 1988: 8). Обједињавањем стандарних јединица и дијалектизама стиче се увид у целокупну парадигму ове семантичке категорије именица. У корпусу око 8% атрибутивних именица припада и стандарном српском језику и народним говорима, око 27% – стандарном српском језику, а 65% забележено је у дијалекатској грађи. Наведене проценте треба схватити условно будући да у суштини ми немамо стандардизовану лексику. Дијалекатском лексиком треба сматрати сваку лексему која се користи у одређеном идиому при чему она може бити идентична са оном у стандарду, али и различита с обзиром на стање у неком другом народном говору. Реч је, дакле, *дијалекатска* увек када се среће као интегралан елеменат одређеног дијалекатског система (Petrović 1990: 9). Детаљније, реч је дијалекатска већ по дефиницији ако за означавање истога десигната постоји друга која се може сматрати стандардизованом, ако се било којом појединошћу свог гласовног склопа, творбеном структуром или по неком обличком детаљу, па и значењем издвајају, односно разликују у односу на оне које се сматрају стандардизованим (Петровић 2002: 281–282).

Да бисмо добили слику стања у свим српским дијалектима, трудили смо се да из свакога од њих прегледамо бар по два речника (в. списак извора). Истина, они су неједнаког обима и писани са различитим амбицијама, при чему се поједини аутори истичу бележењем знатног броја персоналних атрибутивних именица различите мотивације.

4. Теоријски оквир и методологија рада

Теоријску подлогу у овом истраживању чине елементи компоненцијалне анализе и концептуалне лингвистике. Методама компоненцијалне анализе, односно декомпоновањем семантичког садржаја номинационе реализације мотивне речи, утврђују се компоненте значења које су имплицитно садржане у лексикографском представљању појмовне вредности дате мотивне речи, али и оне које су експлицитно присутне у њеном семантичком садржају. На основу добијених података јасно се може уочити њихов утицај на ширење семантичке структуре одређене речи, на семантичку и творбену деривацију, на успостављање парадигматских, па и синтагматских односа међу лексема-

ма. Синтезом резултата добијених компоненцијалном и деривационом анализом спајају се семантички и формални план посматраног језичког израза, а овај се процес одвија од идентификације значења ка утврђивању деривационог модела.

Концептуалан лингвистички приступ језичким јединицама различитог ранга (од речи до фразеологизма) већ је у науци потврђен као веома добар у сагледавању потенцијала одређених јединица на плану концептуализације различитих домена стварности у којој централна позиција припада човеку.⁸ За наше истраживање важно је утврђивање циљних појмовних домена којима припадају персоналне атрибутивне именице мотивисане соматизмом. Изворни домен је људско тело односно његови делови, што представља један од типичних домена, јер је конкретан и такође има способност да концептуализује оне вредности које су конкретне (физичке), али и апстрактне (карактер, интелект) и то углавном посредством онога што је конкретно (мозак, срце). У процесу номинације човека посредством соматизма стварају се јединице које припадају различитим појмовним доменима који се директно тичу човека: од домена физичког изгледа до домена карактера и интелекта, као доминантним, али и оним који се такође тичу човека и његовог друштвеног статуса, кретања, говора, навика, болести, сексуалности и др.⁹ Основна значења персоналних атрибутивних именица са соматским појмом у основи веома често настају под утицајем метафоре, пресликавањем структуре једног појма или домена на други, или метонимије при чему се један концептуални ентитет јавља у логичкој вези с другим концептуалним ентитетом, у том процесу важну улогу има и синегдоха, којој је у основи принцип заснован на релацији део – целина.

У интерпретацији атрибутивних именица с основом соматизма примењена је јединствена аналитичка процедура. У свакој посматраној јединици – мотивној речи са дериватима – полази се од декомпоновања основног значења мотивне речи, и то применом компоненцијалне анализе. Примењени метод

⁸ Појмовни домен (енгл. *conceptual domain*) или краће *домен* представља кохерентан систем појмова повезаних на одређени начин, који служи за разумевање појединачних лексичких појмова (Филиповић-Ковачевић (2016: 581).

⁹ Објашњавајући механизам појмовне метафоре, Р. Драгићевић наводи да типичне изворне домене чине: људско тело, здравље и болест, животиње и биљке, зграде и грађење, машине и алатке, игре и спорт, новац и посао, кување и храна, топлота и хладноћа, светлост и тама, силе, кретање и смер. Типични циљни домени су следећи: емоције, моралне категорије (доброта, поштење, храброст, искреност, част и њихове супротности), мишљење, друштво, политика, привреда, људски односи (пријатељство, љубав и брак), комуникација, време, живот, вера, догађаји и акције (уп. Кевечеш 2002: 15–29; Кликовац 2004: 17–19) (Драгићевић 2007: 90).

омогућава да се издвоје компоненте значења које ће иницирати творбу атрибутивних именица, чинећи тако интегрални део њихове појмовне вредности.

Следи приказ атрибутивних именица које припадају одређеном семантичко-деривационом гнезду, уз осврт на њихову продуктивност у оквиру посматраног гнезда. Тежиште испитивања је, међутим, дериватолошко-семантичке природе. Наиме, за све ексцерпиране лексеме утврђује се творбени модел и творбени форманти који су заступљени у њиховој структури, с циљем да се утврди продуктивност модела, али и форманата који учествују у деривацији атрибутивних именица овога типа како у стандардном језику тако и у народним говорима.

Све атрибутивне именице разврстане су затим у одређене појмовне домене, и то на основу њихове примарне семантичке реализације. Теоријско полазиште за тумачење ових јединица са семантичког аспекта налази се у концептуалној анализи. Ове именице углавном су једнозначне, ретки су случајеви у којима се атрибутивно значење с човеком као денотатом јавља као секундарно, као у примеру *главоња* 1. ‘цвет конопље пун семена’. 2. ‘дем. од главоња (о деци)’. Зато су оне изузете из корпуса. Уврштене су, међутим, само оне у чијој се вишезначној структури налазе значења атрибутивног типа са човеком као денотатом (нпр. *ишицоглав* 1. ‘онај који је мале главе’; 2. ‘онај који је незнавен, слабоуман, незрио, „птичје памети“ = титомозгаљ’ [ЛП]).

II. АТРИБУТИВНЕ ИМЕНИЦЕ МОТИВИСАНЕ СОМАТИЗМИМА И НАЗИВИМА ТЕЛЕСНИХ ИЗЛУЧЕВИНА

1. Тело (тијело)¹⁰ и снага

У систему соматизама лексема *тjело* (*ишијело*) има статус холонима. Она има развијену значењску структуру и у РМС је представљена са седам значења, што говори о богатству њеног семантичког садржаја у основној реализацији: 1. а. ‘човечји или животињски организам као морфолошка и функционална целина’. б. ‘мртав човечји организам, леш’. в. ‘поједини ор-

¹⁰ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *тjело* обрадила је Гордана Штасни (СДР 2003: 309–314).

ган или део органа живог организма'. Она, међутим, није мотивисала творбу персоналних атрибутивних именица, што потврђују и подаци у СДР (2003: 309–314).¹¹ Ипак у овом гнезду постоје деривати агентивног типа.¹² Остале семантичке реализације лекеме *тiело* претежно су терминологизоване, а процес терминологизације остварен је углавном посредством метафоричних трансформација.¹³

Међутим, у лексичком систему реч *снага* функционише као контекстуални синоним лексеми *тiело*, и то на основу семантичке реализације коју има првенствено у народним говорима.¹⁴ Она је у дијалекатској грађи забележена са два значења: 1. 'телo човеково' и 2. 'јак човек, снажан човек' (РСК). Прво је фигуративно (РМС), засновано на удруженом дејству синегдохе (*део – целина*), метафоре (*ајсiрактiно – конкретiно*), па чак и метонимије (по *функцији* јер се снага манифестује кроз тело). У секундарно значење преноси се соматска компонента, и то под утицајем синегдохе с обавезном детерминацијом квалификативног типа (*јак човек*). У дериват првога степена *снагаiтор* жарг. 'врло снажан човек; човек који само физичком снагом постиже или жели постићи успех, који се ослања само на снагу' (РСЈ) преноси се целокупан садржај секундарне реализације лексеми *снага*.

¹¹ У лексичком систему постоје јединице које немају деривационе везе с лексемом *тiело*, али имају функцију номинације човека према димензији односно величини тела, мањој, односно већој од нормалне: *кейец*, *тiаиуљак*, *цин* и сл. Поред тога, вербализација концепта великог, односно малог тела остварује се аугментативима и деминутивима као првостепеним дериватима с основом мотивне речи *тiело*: *тiелесина* (*тiјелесина*), *тiелесурина* (*тiјелесурина*), *тiелусина* (*тiјелусина*); *тiелашце* (*тiјелашце*), *тiелешце* (*тiјелешце*).

¹² Са човеком као денотатом развиле су се именице агентивног типа: *уiтеловиiтeљ* (*уiјеловиiтeљ*) 'онај који утеловљује' која је мотивисана префиксално-суфиксалним глаголом *уiтеловиiти* (*уiјеловиiти*) 1. а. 'дати физички изглед чему апстрактном'; б. 'учинити постојаним (у нечему), уградити (у нешто)'; 2. 'припојити нешто нечему као његов саставни део, присајединити' и сложеница *тiелохраниiтeљ* (*тiјелохраниiтeљ*) 'онај који лично чува, прати (обично наоружан) неку особу'.

¹³ Остала значења лексеми *тiело* су: 2. а. терм. физ. 'сваки посебан (крут, еластичан или пластичан) предмет у простору'; б. 'засебан део неког предмета'; 3. 'удружење, скуп, организација, служба, установа с одређеном наменом, функцијом у јавном, друштвеном и политичком животу'; 4. терм. мат. '(обично у изразу: геометријско тело) део простора ограничен равним или кривим површинама'; 5. терм. астр. 'заједнички назив за све материје или скупове материја које се крећу по васионском простору'; 6. хем. 'старији назив за неорганске и органске материје (елементе и једињења)'; 7. необ. 'полни орган'.

¹⁴ Ово значење лексеми *снага* није забележено у РСЈ, али у РМС то је једна од њених секундарних реализација са ознаком фиг. 'људско тело' и са потврдом у примеру: Пosaо, тетрет, зноји се *снага*, а цуг зачас ухвати. Рад. Д. У речнику синонима се такође лексеми *тiело* и *снага* не доводе у значењску везу (*тiело* је у синонимној релацији с лексемама *тiруи* и *фигура* (Ћосић 2008: 602).

Домен	Дериват и његово значење
изглед	<i>снагаѿтор</i> жарг. ‘врло снажан човек; човек који само физичком снагом постиже или жели постићи успех, који се ослања само на снагу’ (РСЈ)

1.1. ГЛАВА¹⁵

Лексема *глава* представља централни соматски појам јер је њоме именован део тела од виталног значаја за живот човека. У РСМ лексема *глава* репрезентована је са десет различитих семантичких реализација. Основно значење гласи ‘горњи, округласт део човечијег или животињског тела у коме је мозак’. Декомпоновани садржај њене појмовне вредности садржи следеће компоненте: архисему (део човечијег или животињског тела); диференцијалне семе: позиција (горњи), облик (округласт), посесор (човек или животиња), садржај (мозак). Издвојене семантичке компоненте имају важну улогу у мотивацији секундарних значења лексеме *глава*.

Значења 2. ‘ум, разум, памет’ и 3. ‘живот’ заснивају се на метонимији под утицајем семе функције при чему се успоставља логичка метонимијска веза по моделу *део ѿела* → *функција коју обавља* или *глава* → *оно ишћо је у њој* односно *губићак главе* → *губићак живоћиа*. Ово значење лексеме *глава* често је у устаљеним говорним обртима с глаголима: *бранићии*, *даћии*, *даваћии*, (*из*)*губићии*, *чуваћии* и др. Према схватању Д. Гортан-Премк (2004: 81), оно је развијено синегдохом у садејству с метонимијом према основном семантичком садржају.

Значење 4. а. ‘особа, појединац’; б. ‘марвинче, грло’ почива на синегдохи и симилисемији, односно преношењу номинације на сличне денотате, а 5. ‘личност која руководи, вођа’ на синегдохи у садејству с метафором. И значење 10. ‘део (књиге или списка), одломак, поглавље; одељак’ настало је пресликавањем по следећем моделу *део (глава) – целина (ћело људско/ живоћиињско)* → *део (ћоглавље) – целина (књига)*.

Метафора, у првом реду под утицајем семе положаја или облика, у основи је свих осталих секундарних семантичких реализација: 6. ‘почетни, предњи део чега’; 7. ‘проширени или задебљали горњи односно крајњи део (ексера и др.)’; 8. ‘комад (неког прехрамбеног производа у облику купе или лопте)’; 9. ‘главица (2, 3)’.

¹⁵ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *глава* обрадила је Биљана Дракулић (СДР 2003: 93–114).

Захваљујући богатом семантичком садржају у основној реализацији лексема *глава* као мотивна има веома изражен деривациони потенцијал и учествује у творби великог броја деривата. Њено семантичко-деривационо гнездо обухвата више од 400 деривата. Творба атрибутивних именица веома је продуктивна. Оне остварују различите концептуалне вредности на основу компоненте садржане у основној семантичкој реализацији лексеме *глава* којом је индуковано њихово значење. Атрибутивне именице с мотивном речју *глава* имају различите концептуалне вредности и припадају различитим појмовним доменима. Тако атрибутивних именица којима се именује човек према неком физичком својству на основу изгледа главе има више од двадесет. Компонента која се односи на величину мотивног појма посебно је продуктивна јер се човек по правилу именује према деловима тела који су упадљиви, будући да су истуренији и већих димензија од нормалног (Штасни 2013: 116), што потврђује и бројност посведочених деривата из семантичко-деривационог гнезда лексеме *глава*.¹⁶ Од значаја је и компонента ‘изглед/облик главе’ која је имплицитно садржана у појмовној вредности лексеме *глава*. Она носи информацију о изгледу мотивног појма и не искључује компоненту његове величине. Наиме, оне су семантички удружене јер изглед подразумева и величину именованог ентитета.

Деривати мотивисани овим компонентама значења мотивне речи настали су различитим творбеним процесима. Суфиксима *-аш*, *-оња*, *-ча*, *-ша* добијени су првостепени деривати: *главаш* ‘главоња’ (СДР1); ‘реч за ниподаштавање, алузија се чини на велику, а празну главу’ (РК-МД), *главоња* ‘човек велике главе’ (СДР1, РСГВ, РГЗ, РГЈК, РГП, РК), *главча* ‘глават човек’ (РГЈС); ‘онај који има велику главу, главоња, уп. главша’ (ТДР), *главша* ‘главоња’. Другостепени деривати настали су извођењем од аугментатива (*главур*, *главурда*) суфиксима *-ан* и *-ача*: *главур* ‘особа велике главе, тврдоглава особа, не много паметна особа’ (РТГ); ‘дечачић велике главе’ (РК, ТДР), *главурдан* ‘главоња’ (СДР1); ‘особа са великом главом’ (ДРСК, ТДР) и *главурача* ‘девојчица велике главе’ (РК), а суфиксом *-ица* деминутив *главоњица*.

Све оне су настале по моделу Ио + суфикс за разлику од другостепеног деривата *главаџило* ‘главоња’ (РСГВ) у чијој је структури квалитативни придев *главаџ* и суфикс *-ило*. У оба случаја преноси се целокупан семантички садржај примарне реализације мотивне речи.

¹⁶ О значајном деривационом потенцијалу наведене семантичке компоненте сведоче и бројни аугментативи и пејоративи с лексемом *глава* у творбеној основи: *главейина*, *главускера*, *главур*, *главурина*, *главурда*, *главусина*, *главуча*, *главуца*, *главуша*.

Продуктивнија је творба атрибутивних именица с основом већ сложеног квалитативног придева, који ће у наредном деривационом акту дати јединице атрибутивног семантичког типа. У њиховој деривацији најчешће се употребљава суфикс *-(a)ц*: *гологлавац* ‘онај који је голе главе; експр. сиромаш’ (РГЈК), *дебелоглавац* ‘онај који има дебелу главу’ (СДР1), *риђоглавац* ‘риђокос човек’ (СДР1), *седоглавац* ‘седоглав човек’ (СДР1), *сићноглавац* ‘онај који је ситноглав’ (СДР1), а у моционим облицима и осталим именицама женског рода суфикс *-ка*: *гологлавка* ‘женска особа која не повезује главу марамом, која је без мараме на глави’ (РГЈК), *косоглавка* ‘жена која укусо држи главу’ (РТГ2), *мазноглавка* ‘глатко очешљана и дотерана жена’ (РГЈС); пеј. ‘девојка која све време проводи у чешљању’ (РТГ2), у дериватима забележеним у дијалекатској грађи јављају се и суфикси *-иле* у *кривоглавиле* ‘човек чија је глава нагнута на једну страну’ (РГЗ) и *-че* у *гологлавче* (средњи род) ‘дете с ретком косом’ (РГЈК). У овим дериватима доминантна је компонента изгледа садржана у првој сложеничкој саставници која има функцију детерминатора и квалификатора појма *глава*. То су најчешће придеви *го*, *дебео*, *крив*, *риђ*, *сед*, *сићан*, а остале врсте речи се јављају по изузетку: именица *бућ*, глагол *вићи*, *вијем* или број *два*.¹⁷

Јединице које припадају овом појмовном домену настале су и сложено-суфиксалном творбом, по моделу *Ио + о + И + суфикс – бућоглавац* ‘бућоглав човек, са ћубом на глави’ (СДР1) и *бућоглавка* ‘женска особа бујне, разбарушене косе’ (РГЈК, РГЈС), затим *вијоглавка* ‘кривовратка (жена крива врата)’ (РНГЦР) с основом глагола на првом сложеничком месту (*Го + о + И + суфикс*). Поред суфикса *-(a)ц* у *бућоглавац*, употребљен је суфикс *-ка* у мовираним облицима *бућоглавка* и *вијоглавка*. Конверзија је такође заступљена, и то супстантивизација: *бундоглав* фиг. ‘онај који има округлу главу’ (ЛП), *ићицоглав* 1. ‘онај који је мале главе’; 2. ‘онај који је незнавен, слабоуман, незрио, птичје памети, тицомозгаљ’ (ЛП). Занимљиво је да мотивни придеви као прве саставнице имају ботанички (*бундева*) или зоолошки (*ићица*) термин, које омогућавају да се реализује поред домена физичког изгледа и домен интелекта, што је засновано на метафоричној асоцијацији. Наиме, у основи метафоричне асоцијације налази се компонента димензије која омогућава поредбену релацију – велика (*глава као бундева*) односно мала (*глава као у ићице*), као и степена испуњености (*велика глава, а иразна: у малој ићичјој глави је сразмерно мали мозак*).

¹⁷ Мотивација за лексему *двоглавац* може бити из митолошког домена (аждаје и змајеви), али се значење ове јединице може тумачити и као ‘веома паметна особа’ (мисли као да има две главе) или ‘превртљива особа’ по аналогији с лексемом *дволичњак*.

Творба слагањем по моделу Ио + о + И сасвим је спорадична појава у овој групи деривата: *бронзоглавиле/бронсоглавиле* ‘мушка особа велике, чворновате главе; тупоглава мушка особа’ (РГЗ), *главоџој* ‘главоња’ (РТГ2).

Деривати који припадају домену изгледа
<i>главаш</i> ‘главоња’ (СДР1); ‘реч за ниподаштавање, алузија се чини на велику, а празну главу’ (РК-МД)
<i>главоња</i> ‘човек велике главе’ (СДР1, РСГВ, РГЗ, РГЈК, РГП, РК)
<i>главча</i> ‘глават човек’ (РГЈС); ‘онај који има велику главу, главоња, уп. главша’ (ТДР)
<i>главша</i> в. главча (ТДР)
<i>главуран</i> ‘особа велике главе, тврдоглава особа, не много паметна особа’ (РТГ); ‘дечачић велике главе’ (РК, ТДР)
<i>главурача</i> ‘девојчица велике главе’ (РК)
<i>главурдан</i> ‘главоња’ (СДР1); ‘особа са великом главом’ (ДРСК, ТДР)
<i>главоњица</i> дем. од главоња (СДР1, РК); ‘мушка особа велике главе, а малог тијела’ (РГЗ)
<i>главоџило</i> ‘главоња’ (Банат – Јасеново) (РСГВ)
<i>бронзоглавиле/бронсоглавиле</i> ¹⁸ ‘мушка особа велике, чворновате главе; тупоглава мушка особа’ (РГЗ)
<i>главоџој</i> ‘главоња’ (РТГ2) ¹⁹
<i>бундоглав</i> фиг. ‘онај који има округлу главу’ (ЛП)
<i>бућоглавац</i> ²⁰ ‘бућоглав човек, са ћубом на глави’ (СДР1)
<i>бућоглавка</i> ²¹ ‘женска особа бујне, разбарушене косе’ (РГЈК, РГЈС)
<i>вијоглавка</i> ‘кривовратка (жена крива врата)’ (РНГЦР)

¹⁸ Први сложенички део мотивисан је лексемом *бронзин/бронсин* ‘емајлирани суд за кување, проширен на средини, ужи при дну и врху’ (РГЗ), односно његовим изгледом и величином.

¹⁹ Атрибутивна именица *главоџој*, такође може да се онимизира, при чему од апелатива постаје надимак *Главоџој* (РГЈК).

²⁰ У РМС придев *бућоглав* има секундарно значење ‘који има велику главу попут буће или бундеве’, са потврдом из Шеное, али *бућа* у том значењу није забележена (*бућ* = ћуба и *бућа* = бундева не припадају истом деривационом гнезду) (СДР 2003: 105).

²¹ Са компонентом *бућ* у значењу ‘бујна разбарушена коса’ (РГЈК).

<i>гологлавац</i> ²² ‘онај који је голе главе; експр. сиромах’ (РГЈК)
<i>гологлавка</i> ‘женска особа која не повезује главу марамом, која је без мараме на глави’ (РГЈК)
<i>гологлавче</i> ‘дете с ретком косом’ (РГЈК)
<i>двоглавац</i> ‘онај који има две главе, који је двоглав’ (СДР1)
<i>дебелоглавац</i> ²³ ‘онај који има дебелу главу’ (СДР1)
<i>косоглавка</i> ‘жена која укосо држи главу’ (РТГ2)
<i>кривоглавиле</i> ‘човек чија је глава нагнута на једну страну’ (РГЗ)
<i>мазноглавка</i> ‘глатко очешљана и дотерана жена’ (РГЈС); пеј. ‘девојка која све време проводи у чешљању’ (РТГ2)
<i>риђоглавац</i> ²⁴ ‘риђокос човек’ (СДР1)
<i>седоглавац</i> ‘седоглав човек’ (СДР1)
<i>сидноглавац</i> ‘онај који је сидноглав’ (СДР1)
<i>ишицоглав</i> 1. ‘онај који је мале главе’; 2. ‘онај који је незнавен, слабоуман, незрио, птичје памети, тицомозгаљ’ (ЛП)

Другу групу чине деривати који се својим значењем уклапају у домен који се односи на човекове интелектуалне способности, по правилу умањене. Сви они, а укупно их је 23, остварују концептуалну вредност ‘глупог човека’. За разлику од деривата који су индуковани семом облика и предимензионираном величином мотивног појма *глава*, ови деривати мотивисани су семантичком компонентом функције која је, дакле, умањена.

²² Придев *гологлав* има полисемантичну структуру: 1. ‘који је непокривене главе, који је без капе или шешира, без мараме’; 2. експр. а. ‘оголео, огољен, који је без лишћа (о биљци)’; б. ‘који је без звона (о цркви)’. Његове секундарне реализације настале су под утицајем метафоричне асоцијације засноване на изгледу именованог ентитета.

²³ Мотивни придев *дебелоглав* има два значења, примарно ‘који има дебелу главу’ и секундарно ‘будаласт’ (СДР1).

²⁴ Сложенице с називом боје на првом месту чешће су у функцији мотиватора зоолошких термина: *црвеноглавац* а. ‘инсект црвене главе Erythrocephalus’; б. ‘чешљугар; птица црвене главе уопште’, *црвеноглавка* ‘птица црвене главе’, *црноглавац* 1. ‘црноглавка (1)’; 2. терм. бот. а. ‘кукурек’; б. ‘горешник’, *црноглавица* 1. ‘црноглавка (1)’. 2. терм. вет. ‘болест кокошака и ћурака од које им поцрни глава’, *црноглавка* ‘птица црне главе Sylvania atricapilla’ или ботаничког термина *злајноглавка*, а само по изузетку мотивишу творбу атрибутивне именице с човеком као референтом *риђоглавац* ‘риђокос човек’.

То су првенствено деривати првога степена, с основом соматизма *глава* (*главан, главша*) или с основом сложеног квалитативног придева (нпр. *џујо-главац, ѓразноглавац*). Квалификација човека према умањеним интелектуалним способностима испољава се и на плану семантичке деривације. Наиме, код вишезначних јединица ова значења јављају се као секундарне реализације, по принципу: *велика, а ѓразна глава* (*главоња* ‘глуп човек’ [РСГВ], *главаш* [РК-МД], *главша* [РСК, ТДР]). Значења наведених деривата настала су под утицајем метафоре у процесу семантичке деривације. Овој групи припада и лексема *главина*. На основу објашњења датом у извору (РНГЦР) могло би се закључити да је значење ‘глупак’ (од *главина, главчина* у точку), секундарна реализација с фигуративним значењем лексеме *главина*, настало метафоричном асоцијацијом, која је заснована на преносу номинације с предмета на својство човека (*неживо* → *живо*; *ѓредмеѓ* → *човек*).

Продуктивнија је творба именица овога типа с основом сложеног квалитативног придева, који у дериват преноси неко од својих секундарних значења: *ѓразноглавац* и *ѓразноглавица*, ‘онај/она која је празне главе, особа умно ограничена’ (СДР1); *ѓразноглавиле* ‘празноглава мушка особа’ (РГЗ), *џујоглавац* ‘тупоглава мушка особа’ (СДР1); ‘глупа мушка особа’ (РГЗ) и *џујоглавица* ‘тупоглава женска особа’ (СДР1), *џујоглавка* ‘тупоглавица’ (СДР1), *џуѓљоглавац* ‘шупљоглав човек, празноглавац’ (СДР1); ‘шупљоглав мушкарац онај који мало зна, ко је шупље главе’ (РГГ); ‘непаметна мушка особа, шупљоглав човјек’ (РГЗ) и *џуѓљоглавиле* ‘шупљоглава, празноглава мушка особа’ (РГЗ). Мотивни придеви настали су по моделу По + о + Ио + -ѓ.

Забележени су и примери са глаголским основама: (Го + о + И) *врѓоглаја* ‘онај који је плитке памети, мало ћакнут’ (РГГ) и (Го + И)²⁵ *сврглаја* ‘онај који изгледа као изгубљен и свргнут’ (РГГ), при чему је именица на другом сложеничком месту у измењеном фонетском лику. Један мотивни придев *безглав*, настао префиксално-суфиксалном творбом, мотивисао је творбу атрибутивне именице *безглавац* ‘онај који је безглав, односно збуњен, избезумљен’ (СДР1). У основи именичких деривата *врѓоглавка* ‘приглупа (ћакнута) женска особа’ (РГГ2) и *врѓоглавиѓина* ‘ћакнута и ментално ненормална особа’ (ТДР) налази се квалитативни придев *врѓоглав*, настао по моделу Го + о + Ио + -ѓ.

Супстантивизацијом су настали облици *ѓразноглав* ‘празноглавац; онај који је празне главе, који ништа не зна, будалетина’ (РГЗ), *ѓразноглава* ‘женска особа која ништа не зна, вијомозгаста женска особа’ (РГЗ), *вљейроглав*

²⁵ На творбеном шаву најпре долази до удвајања финалног сугласника аористне основе (*сврг-ох*) и иницијалног *г* у именичкој основи, а затим до губљења једног од њих.

‘лакомислен, непромишљен, несталан човјек’ (ЛП), *ѿороглав* ‘онај који је плитке памети а велике главе’ (ЛП), *швракоглав* и *швракоглава* ‘онај/она која је плиткоумна’ (ЛП).

Именице с мушком особом као денотатом изведене су суфиксом *-(а)ц*, а његов конкурент у неким српским народним говорима је суфикс *-иле* (РГЗ). Моциони облици су са суфиксом *-ка* или *-ица*, који се јавља и код двородних именица. Све атрибутивне именице из ове групе не подлежу процесу ширења семантичке структуре.

Деривати који припадају домену ИНТЕЛЕКТА
<i>главан</i> ‘реч за ниподаштавање, алузија се чини на велику и празну главу’ (РСК)
<i>главина</i> прен. ‘глупак’ (РНГЦР)
<i>главша</i> ‘глупак’ (РСК)
<i>безглавац</i> ‘онај који је безглав, односно збуњен, избезумљен’ (СДР1)
<i>вљейроглав</i> ‘лакомислен, непромишљен, несталан човјек’ (ЛП)
<i>врѿиоглавка</i> ‘приглупа (ћакнута) женска особа’ (РТГ2)
<i>врѿиоглаја</i> ‘онај који је плитке памети, мало ћакнут’ (РГГ)
<i>врѿиоглавишиина</i> ‘ћакнута и ментално ненормална особа’ (ТДР)
<i>ѿразноглав</i> ²⁶ ‘празноглавац; онај који је празне главе, који ништа не зна, будалетина’ (РГЗ)
<i>ѿразноглава</i> ‘женска особа која ништа не зна, вијомозгаста женска особа’ (РГЗ)
<i>ѿразноглавац</i> ‘онај који је празне главе, човек умно ограничен’ (СДР1)
<i>ѿразноглавица</i> ‘празноглава особа’ (СДР1)
<i>ѿразноглавиле</i> ‘празноглава мушка особа’ (РГЗ)
<i>сврглаја</i> ‘онај који изгледа као изгубљен и свргнут’ (РГГ)
<i>ѿороглав</i> ²⁷ ‘онај који је плитке памети а велике главе’ (ЛП)
<i>ѿуѿиоглавац</i> ²⁸ ‘тупоглава мушка особа’ (СДР1); ‘глупа мушка особа’ (РГЗ)

²⁶ Мотивни придев *ѿразноглав* има значење ‘који је празне главе, умно ограничен’.

<i>īuyōglavile</i> ‘приглупа мушка особа’ (РГЗ)
<i>īuyōglaviца</i> ‘тупоглава женска особа’ (СДР1)
<i>īuyōglavка</i> ‘тупоглавица’ (СДР1)
<i>швракоглав</i> ‘онај који је плиткоуман’ (ЛП)
<i>швракоглава</i> ‘она која је плиткоумна’ (ЛП)
<i>шуйљоглавац</i> ²⁹ ‘шупљоглав човек, празноглавац’ (СДР1); ‘шупљоглав мушкарац онај који мало зна, ко је шупље главе’ (РГГ); ‘непаметна мушка особа, шупљоглав човјек’ (РГЗ)
<i>шуйљоглавиле</i> ‘шупљоглава, празноглава мушка особа’ (РГЗ)

Трећој групи припадају деривати којима се именује човек према карактерним особинама и оне су углавном с негативним предзнаком. Таквих деривата има више од тридесет. Атрибутивне именице којима се човек именује према свом карактеру такође су најчешће мотивисане квалитативним сложеним придевима. Само је атрибутивна именица *главнина* с основом соматизма *глава* (Клајн 2003: 98). Овде би се, међутим, могла претпоставити и придевска мотивација са парафразом ‘онај који увек сматра да је главни’. Међу мотивним придевима налазимо различите творбене моделе. Концептуално сродни придеви су творбеног типа По + о + Ио + -џ (*īврдоглав*) и Зо + о + Ио + -џ (*самоглав*, *својеглав*). У њихове деривате се преноси цео семантички садржај, као и при номинацији човека према интелектуалним способностима. Највише атрибутивних именица мотивисано је придевом *īврдоглав*: *īврдоглавац*, *īврдоглавок*, *īврдоглавиле*, *īврдоглавоња* (за мушки род), двородне именице *īврдоглавица* и *īврдоглавишина* и моционо образовање *īврдоглавка*. Ови деривати су претежно једнозначни ‘тврдоглав човек’ (СДР1). Секундарно терминологијом значење из области зоологије има лексема *īврдоглавац* ‘инсекат врсте тврдокрилаца, корњаша Apobidae’, и атрибутивна именица *самоглавац* 1. ‘својеглав, тврдоглав човек, тврдоглавац’. 2. ‘човек нежења, самац’. Примарна реализација мотивног придева *самоглав* индуковала је основно значење деривата, а семантички

²⁷ На првом сложеничком месту налази се основа глагола *īporoiāi* ‘брбљати, причати којешта’ (РГЗ).

²⁸ Мотивни придев *īuyōглав* значи ‘који је слабе памети, умно ограничен, празноглав, глуп’.

²⁹ Мотивни придев *шуйљоглав* има значење ‘који тешко схвата, ограничен, тупав’.

садржај његове секундарне реализације преноси се у секундарно значење атрибутивне именице.

Квалитативни придев *йасоглав* с творбеном структуром Ио + о + Ио + -ø, подлеже супстантивизацији градећи атрибутивну именицу *йасоглав* ‘зао, opak човек’ (СДР1), у коју се преноси удружени семантички садржај обеју саставница. Значење ове сложенице би се могло изразити као ‘човек псеће нарави’, где прва компонента има детерминативну и квалификативну функцију, а друга се семантички удаљава од значења мотивне речи попримајући апстрактно значење довођењем у везу мотивне лексеме *глава* с апстрактумом *нарав*.

Сложено-суфиксалном творбом настао је квалитативни придев с првим сложеничким делом чија је мотивација непрозирна (ЕРСЈ) *бандоглав* ‘тврдоглав, настран’. Овај ће придев мотивисати деривацију атрибутивних именица *бандоглавац* ‘бандоглавко, бандоглав човек’, *бандоглавиле*, *бандоглавоња*, *бандоглавко* и фемининуме *бандоглавица* и *бандоглавка*.

Сложеницама насталим по моделу Ио + о + Го + -ø (*главоџек* ‘храбар, силовит човек’ (РК); ‘онај који је сјекао главе у рату, јунак’ (РГЗ));³⁰ *главосек* и *гловорез* 1. ‘целат’; 2. пеј. ‘касап, крвник’ (ТРМЈ); *главождер* 1. ‘убица (вишеструки)’; 2. ‘човјек који је на високом положају’ (РГЗ) одговара парафраза ‘онај који Х главу’, где је Х глагол у презенту (онај који *сече, реже, ждере*), а лексема *глава* има функцију објекта. Ове су именице, међутим, више агентивног значења него атрибутивног.³¹ Већ је запажено да је веома тешко да се на основу категорије ‘носилац својства’ прецизно одреди заједничко, опште значење именица које припадају атрибутивима. Свака секундарна номинациона јединица, којој је у основи било која семантичка модификација, заснована је на каквом доминантном својству и семантички би се могла сматрати атрибутивном именицом (Штасни 2007: 470).

³⁰ Апелатив *главосек* подлеже онимизацији и постаје део онима Свети Јован *Главосек*, са парафразом ‘онај коме је одсечена глава’, при чему агенс, као у примеру *главосек* ‘онај који сече главе’ у овом случају постаје пацијенс.

³¹ „Dvije skupine imenica razlikuju se prema tome sadrže li ili ne sadrže događajni argument u svojoj semantičkoj strukturi. U lingvističkim je opisima dugo bila prihvaćena korelacija, koju je predložila J. Grimshaw, da događajne imenice nasljeđuju argumentnu strukturu glagola, pa su dopune uz njih obavezne, dok nedogađajne imenice ne nasljeđuju argumentnu strukturu, pa su njihove dopune neobavezne. Takav se opis najčešće primjenjivao na imenice koje znače kakvu radnju ili rezultat radnje, ali se ubrzo proširio i na skupinu imenica koja se tradicionalno naziva imenicama za vršitelje radnje (agentivne imenice)“ (Birtić 2016: 340–341).

Деривати који припадају домену КАРАКТЕРА
<i>главнина</i> ‘тврдоглава, својеглава особа, особењак’ (РСК)
<i>бандоглавац</i> ³² ‘бандоглавко, бандоглав човек (СДР1); ‘бандоглав човјек, својеглавац, тврдоглавац, намћор’ (РГЗ)
<i>бандоглавиле</i> ‘бандоглава мушка особа’ (РГЗ)
<i>бандоглавица</i> ‘бандоглава женска особа’ (СДР1)
<i>бандоглавоња</i> ‘бандоглавко’ (РГЈК)
<i>бандоглавка</i> ‘тврдоглава, својеглава, самовољна женска особа’ (РГЈК)
<i>бандоглавко</i> ‘тврдоглава, својеглава, самовољана мушка особа (СДР1); уп. бандоглавоња’ (РГЈК)
<i>дигоглав</i> ‘онај који у ходу диже главу у вис, који се загледао у се’ (ЛП)
<i>дигоглава</i> ‘она која је уображена’ (ЛП)
<i>навиглавина</i> ‘својеглава особа’ (РСК)
<i>ѿасоглав</i> ³³ ‘пасоглавац’ (СДР1)
<i>ѿасоглавац</i> ‘зао, opak човек’ (СДР1)
<i>ѿсоглавиле</i> ‘особа лошег понашања, љута мушка особа, бескарактерна мушка особа’ (РГЗ)
<i>ѿасоглавица</i> ‘зла, опака жена’ (СДР1)
<i>самоглавац</i> ³⁴ 1. ‘својеглав, тврдоглав човек, тврдоглавац; 2. ‘човек нежења, самац (СДР1)
<i>самоглавник</i> ‘онај који је својеглав, својевољан, тврдоглав’ (РГЈК); ‘тврдоглавац, самовољник’ (РНГЦР)
<i>самоглавница</i> ‘она која је својеглава, својевољна, тврдоглава’ (РГЈК); ‘тврдоглавица’ (РНГЦР)
<i>својеглавац</i> ³⁵ ‘својеглав, тврдоглав човек’ (СДР1)
<i>својеглавица</i> ‘својеглава, тврдоглава жена’ (СДР1)
<i>ѿврдоглавац</i> ³⁶ ‘тврдоглав човек’ (СДР1)

³² Квалитативни придев *бандоглав* има значење ‘тврдоглав, настран’.

³³ Именица настала конверзијом, односно супстантивизацијом придева *ѿасоглав* ‘зао, opak’.

³⁴ Мотивни придев *самоглав* значи 1. ‘својеглав, самовољан’; 2. ‘који живи као самац’.

³⁵ Мотивни придев *својеглав* користи се у значењу ‘тврдоглав, самовољан’.

³⁶ Мотивни придев *ѿврдоглав* има два значења 1. ‘који упорно остаје при свом, који не уважава никакве разлоге и доказе сем својих, својеглав’; 2. ‘непокоран, непослушан’.

<i>тврдоглавица</i> ‘тврдоглава особа (СДР1); тврдоглава жена’ (РДГ)
<i>тврдоглавка</i> ‘она која је тврдоглава, својеглава, својевољна’ (РГЈК)
<i>тврдоглавко</i> ‘онај који је тврдоглав, својеглав, својевољан’ (РГЈК)
<i>тврдоглавиле</i> ‘онај који јенепослушан, који не одустаје од својих ставова’ (РГЗ)
<i>тврдоглавоња</i> ‘тврдоглавко’ (РГЈК)
<i>тврдоглавишина</i> ‘онај који је тврдоглав (ТДР); тврдоглавац’ (РНГЦР)
<i>чвороглав</i> ‘незгодан, задрт, ограничен, напрасит човјек’ (ЈП)
<i>чвороглавиле</i> ‘тврдоглава мушка особа’ (РГЗ)
<i>црвоглав</i> ‘лако увредљива мушка особа’ (ЈП)
<i>црвоглава</i> ‘женска особа лако увредљива’ (ЈП)

1.1.1. Лик/лице³⁷

Основно значење лексеме *лице* гласи 1. а. ‘предња страна главе у човека’; б. ‘израз расположења који се огледа на лицу’. Њиме се *лице* одређује као мероним холонима *главе* и истовремено му се приписује статус соматизма. Диференцијална сема у оквиру номинационе реализације саопштава информацију о положају именованог појма, а у значењу под б. заступљена је семантичка компонента функције. Секундарно значење 2. *poimen agentis* а. ‘особа, личност’; б. ‘личност у драмском делу’ засновано је на принципу синегдохе, а значење под б. терм. грам. ‘категорија код заменица и глагола којом се означава особа која говори (1. л.), саговорник (2. л.) и особа или предмет о коме се говори (3. л.)’ може се тумачити посредством синегдохе у садејству с метонимијом.

Значења индукована метафоричним асоцијацијама подстакнута су компонентом положаја: 3. ‘предња страна зграде окренута улици’; 4. ‘изглед, облик, карактеристичне одлике, обележје’; 5. ‘права, боља страна нечега (тканине); страна одеће с које се она носи; површина нечега; супр. наличје’.

Гнездо с мотивном речју *лик/лице* има око 260 јединица међу којима је и неколико атрибутивних именица.³⁸ У основи деривата *дволичник* и

³⁷ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *лице* обрадиле су Вера Васић, Гордана Штасни и Ивана Црњак (СДР 2003: 188–207).

³⁸ Деривати *одликаш* и моциони облик *одликашица* семантички су доста удаљени од мотивне речи и припадају следећем деривационом низу: ПРС₁ < 0₁ *од-лик-оваћи* 1. ‘дати/давати коме одликовање’; 2. ‘указати/указивати коме посебну пажњу, признање; издвојити/издвајати, истаћи/истицати’ → 2 < ПРС₁ *одлик-а* → ‘одлична оцена успеха’ 3 < 2 *одлик-аш* ‘од-

дволичњак ‘дволичан човек’ налази се квалитативни придев настао префиксално-суфиксалном творбом *дволичан* ‘лажљив, лицемеран’, који у атрибутивне именице преноси целокупан семантички садржај.

Ови се деривати према свом значењу сврставају у домен карактера, а њему припадају и лексема *лицемер* (*лицемјер*) ‘онај који прикрива свој прави лик представљајући се као добронамеран човек, подлац’, с варијантним облицима *лицемерац* (*лицемјерац*), *лицемерник* (*лицемјерник*) и моционим образовањем *лицемерка* (*лицемјерка*). Иако су оне у СДР (2003: 203) означене као *poimen agentis*, у њима је, међутим, примарно атрибутивно значење, а агентивност је последица атрибутивности.

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>дволичник</i> ‘дволичан човек’ (СДР1)
	<i>дволичњак</i> в. <i>дволичник</i> (СДР1)
	<i>лицемер</i> (<i>лицемјер</i>) ‘онај који прикрива свој прави лик представљајући се као добронамеран човек, подлац’ (СДР1)
	<i>лицемерац</i> (<i>лицемјерац</i>) в. <i>лицемер</i> (СДР1)
	<i>лицемерник</i> (<i>лицемјерник</i>) в. <i>лицемер</i> (СДР1)
	<i>лицемерка</i> (<i>лицемјерка</i>) ‘женска особа лицемер’ (СДР1)

Занимљив је податак да лексема *лице* није мотивисала творбу деривата првога степена с атрибутивним значењем, као и то да се у значење реализованих именица преноси њено секундарно значење ‘особа, личност’ које добија додатну негативну квалификацију (*јодлац*).³⁹ Овај податак не изненађује будући да је „*лице* најчешће коришћени изворни домен у концептуализацији емоција, заснованој на метонимијској промени“ (Kraska-Szlenk 2014: 25).

У дијалекатској грађи нису заступљене атрибутивне именице с мотивном речју *лице*, али су посведочене оне којима се именује особа према изгледу лица, обично с променама на кожи: *красџавко* пеј. ‘крастава мушка особа’

личан ученик’ → 4 < 3 *одликаш-ица* ‘одлична ученица’. Истом микрогезду припада и атрибутивна именица *одличн-ик* ‘угледан, виђен човек, достојанственик’, с тим што је она дериват четвртог степена (ПРС₁ < 0₁ *од-лик-оваџи* → 2 < ПРС₁ *одлик-а* → 3 < 2 *одлич-ан* квалит. прид. 1. ‘који се истиче најбољим особинама, изврстан’; 2. ‘веома цењен, угледан’ → *одличн-ик*.

³⁹ У бугарском језику, на пример, постоје првостепени деривати *лицелия* диал. ‘којито има хубав вид, хубаво лице’, ‘књига која је изложена на слњце и има хубав вид’, као и сложеничка образовања *дрџтолица* презр. ‘стара жена, старица’; *залтолиц* (БЕР). Ове јединице припадају домену изгледа, што не бележимо у нашем корпусу.

(РСК) и *красѿавица* пеј. ‘крастава женска особа’ (РСК); *бручкавко*⁴⁰ ‘бручкава, бубуљичава мушка особа’ (РГЈК) и *бручкавка* ‘бручкава, бубуљичава женска особа’ (РГЈК); *кљокавко*⁴¹ ‘онај који има кљоке, ране, красте (обично по лицу), који је рањав, крастав’ (РГЈК) и *кљокавка* ‘она која има кљоке, ране, красте (обично по лицу), која је рањава, крастава’ (РГЈК); *ѿришиѿар* ‘дечак или девојчица у доба пубертета’ (РТГ2). И ови деривати потврђују принцип да се језиком маркира све оно што је упадљиво, другачије, различито од нормалног, а припадају домену физичког изгледа човека, с додатном естетском компонентом.

1.1.1.1. Образ⁴²

У лексичком систему лексема *образ* ступа у однос синонимије с лексемом *лице*, и то на основу своје примарне семантичке реализације ‘једна страна лица; лице’. Оне, међутим нису представници правих синонима будући да лексема *лице* има шири опсег значења, а *образ* репрезентује ентитет обухваћен појмом *лице*. И секундарно значење 2. а. ‘изглед, лик’. б. ‘слика’ доводи се у семантичку везу с лексемом *лице*. Остале реализације индуковане су метафором: 3. ‘узор, пример’ са квалификатором црквенословенски у РМС и 4. означено као експресивно ‘част, поштење; понос; осећање стида’.

Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *образ* има око 70 деривата, а међу њима су атрибутивне именице – *безобразник* ‘безобразан, непристојан човек’ и *безобразница* ‘безобразна, непристојна женска особа’. У значење ових деривата преноси се негирано секундарно значење ‘част, поштење; понос; осећање стида’, које је у концептуалној вредности квалитативног префиксално-суфиксалног придева *безобразан* ‘који нема стида (образа), дрзак, непристојан, срамотан’.⁴³ Моциони облик изведен је суфиксом *-ица*. Мотивни придев у дериват преноси цео свој семантички садржај. У народним говорима такође су посведочене лексеме *б(р)езобразник* (РК), *б(р)езобразница* (РК, РСГВ) *безобразник*, *безобразница* и *безобразниче* од *безобразан*⁴⁴ ‘који је без стида’ (РК), *безобразуља* ‘безобразна жена’ (РГЈС).

⁴⁰ Деривати су изведени од лексема *бручка* ‘мали гнојни чворић на кожи бубуљица’ (РГЈК).

⁴¹ У основи ових деривата налази се именица *кљока* ‘рана, краста (обично на лицу)’ (РГЈК).

⁴² Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *чело* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2003: 344–349).

⁴³ Овај придев је у СДР (2003: 225) представљен као првостепени префиксално-суфиксални дериват, а не као другостепени префиксални од придева *образан* који није актуелан у савременом лексичком фонду.

Овом гнезду припадају и атрибутивне именице *уображенко* и *уображењак*. Оне су примарно мотивисане медијалним глаголом *уобразиши се* ‘стећи о себи високо мишљење, постати надмен, охол’, који је у основи квалитативног придева *уображен* ‘који уображава да је нешто више, боље од других’, чији се семантички садржај преноси у атрибутивне именице, деривате трећег степена, *уображенко* и *уображењак* ‘онај који је уображен’.

Из дијалекатских речника потичу деривати – *образлија*, изведен суфиксом турског порекла *-лија* ‘поштен човјек, поштењачина’ (РГЗ) и сложенице *йечобразник* ‘који је „печена“ тврда образа, безобразник (РГЗ) с моционим обликом *йечобразница* ‘женска особа која је „печена“ тврда образа, безобразница’ (РГЗ). У структури ових сложеница налазе се суфикси *-ник* односно *-ница*. Све атрибутивне именице мотивисане лексемом *образ* припадају домену карактера.

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>безобразник</i> ‘безобразан, непристојан човек’ (СДР1) <i>б(р)езобразник</i> (РК, РСГВ)
	<i>безобразница</i> ‘безобразна, непристојна женска особа’ (СДР1) <i>б(р)езобразница</i> (РК, РСГВ)
	<i>безобразниче</i> ‘безобразно, непристојно дете’ (РК)
	<i>безобразуља</i> ‘безобразна жена’ (РГЈС)
	<i>уображенко</i> ‘онај који је уображен’ (СДР1)
	<i>уображењак</i> в. <i>уображенко</i> (СДР1)
	<i>образлија</i> ‘поштен човјек, поштењачина’ (РГЗ)
	<i>йечобразник</i> ‘који је печена, тврда образа, безобразник (РГЗ) <i>йечобразница</i> ‘женска особа која је печена, тврда образа, безобразница’ (РГЗ)

1.1.1.2. Чело⁴⁴

Семантичком структуром лексеме *чело* обухваћено је основно соматско значење ‘део лица изнад очију до руба косе; одговарајући део животињске главе’ и два секундарна значења: 2. а. ‘предњи део или страна чега, лице чега’; б. ‘предњи редови какве колоне, масе у покрету; супр. зачеље’. 3. ‘почасно место у врху стола, прочеље’, која су настала под утицајем семантичке

⁴⁴ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *чело* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2003: 344–349).

компоненте положаја који именовани ентитет заузима као мероним у оквиру холонима глава, па је, дакле, под утицајем метафоричне асоцијације дошло до ширења семантичког опсега ове мотивне речи.

Њено гнездо садржи око четрдесет деривата, а међу њима нема деривата са значењем персоналне атрибутивне именице. П. Скок (1971: 305), додуше, бележи јединицу овога семантичког типа *ѝрочелак* као назив за човека са широким челом, а одатле аугментатив *ѝрочелчина*, неологизам на *-ник* у деривату с агентивним значењем *ѝрочелник*. Атрибутивно значење с човеком као денотатом 'најистакнутија личност, првак' развило се под утицајем семантичке компоненте положаја из номинационе реализације мотивне речи у вишезначном деривату *челенка* који је изведен суфиксом *-енка*.⁴⁵

У дијалекатској грађи, међутим, постоје образовања грађена по уобичајеном моделу за јединице којима се именује човек према истакнутом или увећаном делу тела: суфиксом *-оња* у *челоња* 'човјек великог чела' (РГГ), суфиксом *-ан* у *челан* и суфиксом *-ана* у *челана* 'женска особа са великим челом' (РСК).

Иако у СДР1, на основу грађе забележене из РМС, нема атрибутивних именица, дијалекатски материјал потврђује семантичко-деривациони потенцијал ове лексеме као мотивне у творби персоналних атрибутивних именица које припадају домену телесног. И деривати у саставу овог семантичко-деривационог гнезда указују на то да је концепт телесног у њему доминантан (речи субјективне оцене, агентивне именице, првостепени придевски деривати). Глаголи (нпр. *сучелиѝи (се)* и *сучељаваѝи (се)*), који припадају комуникативном домену подразумевају човека као агенса, те су у тесној вези с доменом телесног.⁴⁶ Именице којима се концептуализује простор (*ѝрочеље*, *зачеље*) имплицитно се односе на човека, те је блиска појмовна веза међу доменима реализованим у дериватима с мотивном лексемом *чело* веома антропоцентрична.

⁴⁵ Примарно значење лексеме *челенка* гласи 'перјаница од перја, сребра или злата која се носила за калпаком', а њена трећа секундарна реализација је 'чеона кост с роговима, скинута са рогате дивљачи као ловачки трофеј'. Наиме, лексема *челенка* је турцизам: *челенка* < *çelenk*. Значење турске лексеме исто је као и значење (1). Значења (2) и (3) сведоче о томе да је код ове лексеме дошло до накнадне семантизације и повезивања са деривационим гнездом коме је у основи лексичка морфема *чел-*. Тако је између значења ове лексеме и значења основне лексеме успостављен однос објекта локализације и локализатора (СДР 2003: 344). У народним говорима забележено је и пејоративно значење лексеме *челенка* 'глава' (РСК) настало под утицајем синегдохе.

⁴⁶ У семантичко-деривационом гнезду с мотивном речју *чело*, домену људског тела припадају деминутиви с хипокористичким обележјем (*челанце*, *челце*, *чеоце*), термини (анат. *чеоница*, *чеоњача*, бот. *челашица*) и агентивне именице (*челник* и *челница*, *чеоник*, *ѝрочелник* и *ѝрочелница*, *человођа*).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>ѝрочелак</i> ‘човека са широким челом’ (Скок)
	аугм. <i>ѝрочелчина</i> (Скок)
	<i>челоња</i> ‘човјек великог чела’ (РГГ)
	<i>челан</i> в. челоња (РГГ)
	<i>челана</i> ‘женска особа са великим челом’ (РСК)
СТАТУС	<i>челенка</i> ‘најистакнутија личност, првак’ (СДР1)

1.1.1.3. Око⁴⁷

Значењска структура лексеме *око* представљена је у РМС са десет реализација. Основно значење диференцирано је на 1. а. ‘орган чула вида у човека и животиње’; б. ‘вид. в. поглед’; г. ‘способност, смисао запажања, осећања за нешто’; д. ‘надзор, пажња’. Ова значењска мрежа повезана је метонимијским принципом који почива на семантичкој компоненти функције коју има око као чуло вида. У значењу под 1. д. може се уочити и метафорична асоцијација која је, такође, заснована на функцији ока.

Синегдоха у садејству с метафором у основи је секундарног значења 2. експр. а. ‘човек, особа’. б. хип. ‘назив у ословљавању блиске, драге особе’. Сва остала значења индукована су метафором под утицајем имплицитне семе облика из основне реализације мотивне речи: 3. а. ‘извор где вода тихо извире’; б. ‘место у језеру с подводним извором’; 4. терм. геогр. (не-станд.) (обично мн., са атрибутом „морске“) ‘језеро ледничког порекла’; 5. ‘ограђено место, преградак у амбару’; 6. ‘стаклени, кружни прозорчић на вратима, шпијунка’; 7. ‘отвор, шупљика на мрежи’; 8. ‘пуп, пупољак, клица’; 9. ‘округла шара на пауновом репу’; 10. ‘лучни део моста, отвор испод лука на мосту’. Дакле, на плану семантичке деривације компоненте функције и облика мотивног појма *око* показују се као високо продуктивне.

С обзиром на разгранату значењску структуру лексеме *око* очекивано је да њено гнездо има велики број деривата (око 160), различитог деривационог статуса којима се концептуализују различити домени стварности.⁴⁸ Међу

⁴⁷ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *око* обрадила је Јелена Војновић (СДР 2003: 233–242).

⁴⁸ Најбројније су јединице које припадају домену људског тела – деминутиви и аугментативи (*оканце, окашице, окце, очице, очце, ошце, очурде, очурине*), квалитативни придеви са својим дериватима (суфиксали *окайи*, префиксално-суфиксални деривати *безок* и *наочийи*), а по продуктивности се посебно издвајају сложено-суфиксалне јединице (*бисѝроок, брзоок, буљоок, великоок, видеоок* ‘леп, наочит’, *врљоок, живоок, зврљоок, зеленоок, злайоок, јасноок*,

њима су и персоналне атрибутивне именице: *безочник* ‘онај који је безочан; бестидник’ и моциони облик *безочница* ‘дрска, безобзирна жена; бестидница’ мотивисане префиксално-суфиксалним квалитативним придевом *безочан* ‘бестидан; дрзак; безобзиран’.⁴⁹ Деривати су изведени суфиком *-ик*, односно *-ица*. Поједине атрибутивне именице мотивисане су сложеним квалитативним придевима: *једноок* ‘који има само једно око, који је изгубио једно око’ у деривату изведеном суфиксом *-(а)ц* – *једноокац* ‘онај који се родио само с једним оком’ и *црноок* ‘који има црне очи’ у атрибутиву *црноочић* изведеном суфиксом *-ић* ‘младић црних очију’. Именица *црноока* ‘женска особа црних очију’ настала је конверзијом.⁵⁰ Сложено-суфиксалном творбом настале су атрибутивне именице *злоочник* ‘онај који има зле, урокљиве очи’ и *злоочница* ‘она која има зле, урокљиве очи’, по моделу По + о + Ио + -ник/-ница.

Грађа из народних говора садржи јединице заступљене и у стандардном српском језику (*безочник* и *безочница* с основом придева *безоча^ен* ‘бестидан, безобзиран, бескрупулозан’ [РК]).⁵¹ Међутим, у дијалекатским изворима забележене су и атрибутивне именице које представљају деривате првог степена, што није случај у стандардном језику. То су фемининуми изведени суфиксом *-ара* у *окара* ‘жена крупних, великих очију’ (РГП) и суфиксом *-ача* у *окача* ‘женска особа крупних очију’ (РГЗ).⁵²

једноок, косоок, кравоок, лејоок (љейоок), милоок, модроок, ошћроок, њлавоок, њразноок ‘ћорав’, *свейлоок (свейћлоок), сивоок, сјајноок, сузоок, шамноок, њужноок, црноок*). Овом домену припадају и релациони и посесивни придеви (*очији, очни, очњи*) и анатомски термини (*очишћие, очњак, обочница, њодочић, њодочје, њодочница, њодочњак, белоочница (бјелоочница)* ‘беоњача’, *слејоочица (сљейоочица), слејоочје (сљейоочје), слејоочница (сљейоочница), слејоочњача*).

⁴⁹ По истом моделу настала је именице *назочник* ‘онај који је где назочан, присутан’ с основом придева *назочан* ‘који се налази на месту о коме се говори, присутан’. Према Скоку, ово је синтагматска изведеница са уметнутим *з*, које је аналошки добијено на исти начин као и у *њазух*. Негирани облик *незочан* РМС не бележи (СДР 2003: 236). Ова именица је у СДР1 означена као атрибутивна, али с напоменом да се може кодирати и као *nomen agentis*. На основу значења мотивног придева и значења самог деривата, ова је именица, ипак агентивна.

⁵⁰ Лексема *црноока* има полисемантичну структуру, са терминологијом секундарним значењима: 2. зоол. ‘животиња која има црн круг око очију’; а. ‘овца’; б. ‘риба *Abromis sara*’ 3. бот. ‘царско око’. У народним говорима забележена је и лексема турског порекла са истим значењем *караћозлија* (тур. *кага* – црн и *göz* – око) ‘црноока’ (РГЈС).

⁵¹ Ово образовање је карактеристично и у другим јужнословенским језицима, нпр. у бугарском *безочливец* (БЕР).

⁵² У бугарском језику постоји маскулинум настао по истом творбеном моделу *окало* диал. ‘човек с големи очи’ (БЕР). Извесну продуктивност у творби атрибутивних именица показује и квалитативни придев *окайћ* који је мотиван за атрибутивну именицу *окайћница* ‘многознајница, умница’ (БЕР). Придевска мотивација ствара могућност за настајак деривата са значењем које припада домену интелекта.

У народним говорима налазимо потврду за ширење деривационог потенцијала квалитативних придева у творби атрибутивних именица. Тако се сложени придев *бисџроок* налази у основи деривата *бисџроокило* 1. ‘онај који има бистре и чисте очи’; 2. ‘онај који је бистар, интелигентан’ (ЛП) и *бисџроџка* ‘бистра, умна женска особа’ (РГЗ), а придев са сличном концептуалном вредношћу *сјајноок* мотивисао је извођење атрибутивних именица *сјајока* ‘она која има бистре и сјајне очи’ (ЛП) и *сјајокило* ‘онај који има бистре и чисте очи’ (ЛП).⁵³

У дијалекатским речницима посведочене су и атрибутивне именице сложеничког типа: *вижлока* ‘она која је живахна, хитра, нестална, бистроока (обично млађа женска особа)’ и *вижлокило* ‘младић живахна погледа, хитар, несташан’ (ЛП), *јајока* (< *јајоока*) ‘женска особа крупних очију’ (ЛП), *буљока* (супстантивизирано) 1. ‘женска особа избуљених очију, особа крупних очију’; 2. фиг. ‘она која пажљиво и нападно посматра, која уочава’ (РГЗ) и *буљокиле/буљоокиле* ‘човјек буљавих очију, буљавко’ (РГЗ). У народном говору развили су се и деривати истог значења мотивисани синтагмом *буљаве очи – буљача*⁵⁴ ‘буљоока жена’ (РГЈС), *буљко* ‘буљавко’ (РГЈС) и *буљча* ‘буљко’ (РГЈС). Овде по значењу припадају и лексеме *коколан*⁵⁵ ‘онај који има крупне, буљаве очи’ (РСК) и *коколана* ‘она која има крупне, буљаве очи’ (РСК); ‘жена крупних очију, жена буљавих очију’ (ДРТГ).

У народним говорима посведочене су и атрибутивне именице којима се именује слабовида особа *једноокило* ‘онај који има само једно око’ (ЛП), *врљока/фрљока* пејор. ‘женска особа која не види на једно око или која нема једно око’ (РГЗ) и *врљокан/фрљокан* пејор. ‘мушка особа која је врљава на једно око или која не види добро на једно око’ (РГЗ). Слично значење остварују и атрибутивне именице с мотивним придевом *ћорав*: *ћорна* пеј. ‘слепица; жена која не отвара очи при неком раду; несмотреница’ (РСК); *ћорча* пеј. ‘слепац; онај који добро не види, који не гледа куда иде’ (РСК, РНГЦР) и *ћоро* ‘онај који је оштећеног вида’ (РГГ).⁵⁶

Лексемом *око* мотивисани су и деривати који се према значењу сврставају у домен карактера: *заочљивка* ‘она која отворено, без увијања, околишања говори неке истину у очи (обично неку непријатност) у присуству још неке особе доводећи тако у неприлику онога коме се обраћа’ (РГЈК) и *заочљивко* ‘онај који отворено, без увијања, околишања говори

⁵³ Основа придева *сјајноок* у дериватима *сјајока* и *сјајокиле* редукована је.

⁵⁴ Овај дериват је мотивисан лексемом *буљци* ‘буљаве очи’ (РГЈС).

⁵⁵ Ова атрибутивна именица може се довести у семантичко-деривациону везу с глаголом *колачићи* ‘буљити, бечити (очи)’ (РСЈ).

⁵⁶ *Ђора* је и надимак (РГГ).

некоме истину у очи (обично неку непријатност) у присуству још неке особе доводећи тако у неприлику онога коме се обраћа' (РГЈК); *очовадник* 'зао човек' (РНГЦР); *очевадник* 'нестрпљивац, отимач, безобзиран човек' (РСК); *очовадница* 'зла, опака жена' (РНГЦР, РТГ2);⁵⁷ *гороча ж.* и м. 'она/ онај који угори очима па гледа дрско, синон. безочан, дрзак, који се не сти-ди, *очогреја* м. и ж. 'чељаде које од стида не обара очи, дрзак, безобразан' (РК-МД).

У структури ових сложеница налазе се суфикси *-ка* и *-иле*, као нај-продуктивнији, док су суфикси *-ило*, *-ан*, *-ко*, *-ник*, *-ница*, *-ја* са нижом фреквенцијом употребе.

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>безочник</i> ⁵⁸ 'онај који је безочан; бестидник' (СДР1)
	<i>безочница</i> 'дрска, безобзирна жена; бестидница' (СДР1, РК)
	<i>злоочник</i> 'онај који има зле, урокљиве очи' (СДР1)
	<i>злоочница</i> 'она која има зле, урокљиве очи' (СДР1)
	<i>вижлока</i> 'она која је живахна, хитра, нестална, бистро-ока (обично млађа женска особа)' (ЛП)
	<i>вижлокило</i> 'младић живахна погледа, хитар, несташан' (ЛП)
	<i>заочљивка</i> 'она која отворено, без увијања, околишања говори некоме истину у очи (обично неку непријатност) у присуству још неке особе доводећи тако у неприлику онога коме се обраћа' (РГЈК)
	<i>заочљивко</i> 'онај који отворено, без увијања, околишања говори некоме истину у очи (обично неку непријатност) у присуству још неке особе доводећи тако у неприлику онога коме се обраћа' (РГЈК)

⁵⁷ И у бугарском језику постоји деривати *очевадник* нар. 'лош, проклет човек' и *очевадница* диал. 'проклета, зла жена' (БЕР).

⁵⁸ Лексема *безочник* мотивисана је придевом *безочан* 'бестидан; дрзак; безобзиран' (СДР1, РК).

КАРАКТЕР	<i>гороча</i> ⁵⁹ ж. и м. ‘она/онај који угори очима па гледа дрско, безочан, дрзак, који се не стида (РК-МД)
	<i>очогреја</i> м. и ж. ‘чељаде које од стида не обара очи, дрзак, безобразан’ (РК-МД)
	<i>очовадник</i> ‘зао човек’ (РНГЦР)
	<i>очевадник</i> ‘нестрпљивац, отимач, безобзиран човек’ (РСК)
	<i>очовадница</i> ‘зла, опака жена’ (РНГЦР, РТГ2)
ИЗГЛЕД	<i>црноочић</i> ‘младић црних очију’
	<i>црноока</i> ‘женска особа црних очију’ (СДР1)
	<i>окара</i> ‘жена крупних, великих очију’ (РГП)
	<i>окача</i> ‘женска особа крупних очију’ (РГЗ)
	<i>бистирокило</i> ⁶⁰ 1. ‘онај који има бистре и чисте очи’; 2. ‘онај који је бистар, интелигентан’ (ЛП)
	<i>сајока</i> ‘она која има бистре и сјајне очи’ (ЛП)
	<i>сајокило</i> ‘онај који има бистре и чисте очи’ (ЛП)
	<i>јајока</i> ‘женска особа крупних очију’ (ЛП)
	<i>буљока</i> 1. ‘женска особа избуљених очију, особа крупних очију’; 2. фиг. ‘она која пажљиво и нападно посматра, која уочава’ (РГЗ)
<i>буљокиле/буљокиле</i> ‘човјек буљавих очију, буљавко’ (РГЗ)	
МАНА ‘слабовидост’ ⁶¹	<i>једноокац</i> ‘онај који се родио само с једним оком’ (СДР1)
	<i>једноокило</i> ‘онај који има само једно око’ (ЛП)
	<i>врљока/фрљока</i> ⁶² пејор. ‘женска особа која не види на једно око или која нема једно око’ (РГЗ)

⁵⁹ Атрибутивна именица *гороча* мотивисана је придевом *горочан* ‘који не спусти поглед од стида или из обзира’ (РК-МД).

⁶⁰ У бугарском језику такође постоје лексеме с мотивном речју *око* које припадају домену интелекта: *очоречник* ‘многознајник = свезналица; (обикновено за жена) заядлив човек’ и *очоречница* ‘многознајница’ (БЕР).

⁶¹ У српском придев *разрок* није мотивисао творбу атрибутивних именица, али, на пример, у бугарском језику јесте: *разокавица* ‘разногледа жена’ (БЕР).

⁶² Именице *врљока/фрљока* мотивисане су придевом *врљ(ав)/фрљ(ав)* ‘који не види на једно око, који је без једног ока’.

МАНА 'слабовидост'	<i>врљокан/фрљокан</i> пејор. 'мушка особа која је врљава на једно око или која не види добро на једно око' (РГЗ)
ИНТЕЛЕКТ	<i>бисѝрѝка</i> 'бистра, умна женска особа' (РГЗ)

1.1.1.4. Нос⁶³

Лексема *нос* је двозначна. Примарно значење поред архисеме соматског типа, садржи и компоненте облика (истурени), положаја (део лица између очију и уста) и функције (који служи као орган за дисање и мирис). Значење под б. индуковано је симилисемијом 'део њушке код животиња који одговара носу у људи'. Секундарно значење настало је под дејством метафоричне асоцијације зановане на семантичкој компоненти облика 'шиљат врх, крај неког предмета који личи на нос (врх обуће, предњи део брода и сл.)'.

Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *нос* има око тридесет деривата, а међу њима су атрибутивне именице, све деривати првога степена, изведени суфиксом *-ак* у *носак*, *-ан* у *носан* и *-оња* у *носоња* погр. 'човек с великим носем'.⁶⁴ Имплицитна компонента величине мотивног појма веома је продуктивна на нивоу целокупног гнезда и она ће се наћи у семантичком садржају како деминутивних облика (с компонентом мали – *носак*, *носић*, дем. и пеј. *носуљак*, *носле* 'дем. носић, нос код детета' [РТГ2]; *носленце* 'дем. и хип. в. носле' [РТГ2]) тако и у аугментативима (с компонентом велики – *носина*, *носурина*), али и у квалитативном придеву *носайѝ* 1. 'који има велик нос'; 2. 'који је у облику носа'.

У грађи из народних говора такође су потврђене лексеме *носоња* погр 'који има упадљиво велик нос' (РСГВ); 'онај који има велики и ружан нос' (РК-МД); 'мушкарац великог носа' (РГГ); и *носан* пеј. 'човек с великим носем' (РСК). Забележени су, међутим, и деривати изведени суфиксом *-ара* – *носара* 'жена великог носа' (РГГ) и моциони облик *носана* пеј. 'женска особа с великим носем' (РСК) изведен суфиксом *-а*.⁶⁵

⁶³ Семантичко-деривационо гнездо с мотивним речима *нос* и *ноздрва* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2003: 220–223; 363).

⁶⁴ И у другим јужнословенским језицима овај се концепт вербализује истим деривационим средствима и по истом моделу, нпр. у македонском *носло* и *носла* пеј. 'нослесто лице' (*нослестѝ* 'што има голем нос') (РМЈ) или у словеначком *nosac* и *nosan* 'nosonja' (SH–SS).

⁶⁵ Именоване човека према величини и облику носа може бити мотивисано и називом дела животињског тела: *сурлан* 'човјек који има велики нос' од *сурла* са значењем 'велики издужен нос' (РГГ) и *сурле* 'човјек који има велики нос' (РГГ); или квалитативним придевом: *ѝуба* 'женска особа бабурастог носа' с основом придева *ѝубасѝ* 'раван, зарубљен, без шпица' (РГГ) и *ѝубаль* 'мушкарац бабурастог носа' (РГГ).

Гнездо с мотивном речју *нос* садржи сложенице, квалитативне придеве, који су настали по моделу По + о + Ио + ø. На месту прве сложеничке компоненте налази се придев који саопштава информацију о облику (*кривонос*, *крњонос*, *куконос*, *ошићронос*, *џлоснонос*, *џрћонос*) или величини носа (*дугонос*). Све ове сложенице потенцијално могу дати атрибутивне именице – конверзијом (супстантивизацијом) или извођењем, као што је то случај у примерима посведоченим у дијалектима – *кривонос* ‘онај који има криви нос’ (РГГ), *кривоносоња* пеј. ‘човек кривога, повијеног носа’ (РГЈК). У дијалекатским изворима забележене су и сложенице у којима је на првом месту именичка основа, и то од именице којом се означава део животињског тела: *кљуконос* пеј. ‘човјек оштра и дуга носа, мушка особа с носем који личи на кљун’ (РГЗ) и *кучконоса* ‘она која је зловна, пакосна, заједљива’ (ЈП). Лексема *кучконоса* се према свом значењу у потпуности уклапа у домен карактера.⁶⁶ Свим осталим лексемама се концептуализује човек на основу физичког изгледа. Такве су и сложенице са суфиксом *-аљ*: *ћейноносаљ* ‘онај који има биљег на носу’ (ЈП) и *чијноносаљ* ‘онај који има мали нос’ (ЈП). Исти суфикс се налази и у сложеници *чачконосаљ* ‘онај који стално чачка, копа нос’ (ЈП) насталој по моделу Го + о + Ио + -аљ, која би могла припадати домену навике или понашања што у ширем смислу припада концепту карактера.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>носак</i> погр. ‘човек с великим носем’ (СДР1)
	<i>носан</i> погр. пеј. ‘човек с великим носем’ (СДР1, РСК)
	<i>носоња</i> погр. ‘човек с великим носем’ (СДР1, РСГВ, РК-МД, РГГ)
	<i>носара</i> ‘жена великог носа’ (РГГ)
	<i>носана</i> пеј. ‘женска особа с великим носем’ (РСК)
	<i>кривонос</i> ‘онај који има криви нос’ (РГГ)
	<i>кривоносоња</i> пеј. ‘човек кривога, повијеног носа’ (РГЈК)
	<i>кљуконос</i> пеј. ‘човјек оштра и дуга носа, мушка особа с носем који личи на кљун’ (РГЗ)
	<i>ћейноносаљ</i> ‘онај који има биљег на носу’ (ЈП)
<i>чијноносаљ</i> ‘онај који има мали нос’ (ЈП)	

⁶⁶ Овом домену би припадала и атрибутивна именица *њоња* погр. 1. м ‘непредузимљива, попустљива мушка особа, слабић, млакоња’ (РСГВ).

КАРАКТЕР	<i>кучконоса</i> ‘она која је зловна, пакосна, заједљива’ (ЛП)
	<i>чачконосаљ</i> ‘онај који стално чачка, копа нос’ (ЛП)

а. Ноздрва и рњака

Лексема *ноздрва* једнозначна је и самим тим има веома мали број деривата у свом гнезду. Њоме се именује ‘један од два носна отвора; спољашњи зид носног отвора’. Компонента величине и овде се показује као значајна – својство ‘велик’ концептуализовано је квалитативним придевом *ноздрваст̄и* ‘који има велике ноздрве’, својство ‘мали’ деминутивом *ноздрвица*. Ова лексема није мотивисала творбу атрибутивних именица за разлику од њеног синонима из народних говора *рњака* (обично у мн.) који се налази у основи деривата изведених суфиксом *-ача* у *рњака* погрд. ‘који има изразито широке ноздрве’(РГЈК) односно *-ана* у *рњана* пеј. ‘женска особа са великим ноздрвама, носем’ (РСК). Обе лексеме припадају домену физичког изгледа. Овде би се могли сврстати и деривати *рњо* и *рњило* ‘човјек оштећеног носа или усне’ (РГГ) под претпоставком да нису мотивисани придевом *крњ*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>рњака</i> погрд. ‘који има изразито широке ноздрве’(РГЈК)
	<i>рњана</i> пеј. ‘женска особа са великим ноздрвама, носем’ (РСК)
	<i>рњо</i> в. <i>рњило</i> (РГГ)
	<i>рњило</i> ‘човјек оштећеног носа или усне’ (РГГ)

б. Бала,⁶⁷ љига, слина⁶⁸ брнса, сива, мрсољ, сомур, цимба, цоца

У семантичко-деривационом гнезду с мотивном речју *бала* значајно место на основу продуктивности припада атрибутивним именицама. У њих се преноси примарно значење лексеме *бала* 1. ‘слуз из уста и носа’ у којем је садржана архисема ‘телесна излучевина’ односно ‘густа лепљива течност коју луче слузне жлезде’ и локализатори (уста и нос).⁶⁹

⁶⁷ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *бала* обрадила је Гордана Штасни (СДР 2006: 21–24).

⁶⁸ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *слина* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2006: 599–601).

⁶⁹ Секундарно значење лексеме *бала* настало је под утицајем метонимије и има својство ветеринарског нестандардног термина ‘заразна болест копитара, слинавка’.

Оне су изведене различитим суфиксима: *-андер*, *-(а)и*, *-ица*, *-ко*, *-ић*, *-о*, *-оња* и *-че*: *балавандер* експр. ‘незрео и неискусан младић, балавац’; *балавац* 1. ‘онај који је балав, коме иду бале из носа или из уста’. 2. експр. ‘незрео и неискусан младић’. 3. терм. зоол. (нестанд.) ‘пуж голаћ’; *балавица* а. ‘мала девојчица’; б. ‘млада, неискусна, незрела девојка’; *балавко* ‘балавац’ *балавчић* 1. ‘балавац’. 2. ‘врста рибе *Gasterosteus pungitins*’; *бало* ‘балавац’ (1. и 2); *балоња* ‘балавац (1)’ *балоњица*; *балавче* ‘балаво дете’ и ‘млада незрела особа’. Развијени су и деривати с аугментативним значењем, суфиксом *-ура* (*балавур*) и *-урдан* (*балавурдан*).

Ови деривати су различитог деривационог статуса. Првостепени деривати су *бало* и *балоња*. У основи другостепених деривата налази се квалитативни придев *балав* 1. а. ‘који пушта бале из носа или уста, слинав’; б. ‘слузав, влажан’; 2. експр. ‘млад, неискусан’. За деривацију атрибутивних именица важно је примарно значење овог придева, као и његова секундарна реализација настала под утицајем метонимије са елементима метафоре ‘млад, неискусан’. Значење ‘слузав, влажан’ преноси се у деривате с термилошким значењем из домена зоологије – *балавац* зоол. (нестанд.) ‘пуж голаћ’ и *балавчић* ‘врста рибе *Gasterosteus pungitins*’.

Специфичност овога гнезда представљају атрибутивне именице с колективним значењем којима се именује узрасна група (млади, незрели и сл.). То су другостепени деривати с основом придева *балав* и суфиксима: *-адија*, *-анда*: *балавадија* и *балаванда* ‘неозбиљан, млад свет’ (СДР2). Деривати трећег степена изведени су од именица *балавандер* и *балавче* суфиксима *-ија* и *-ад*: *балавандерија* и *балавачад*. Дериват *балавурдија* може се одредити као другостепени (с основом придева *балав* и суфиксом *-урдија*)⁷⁰ или као дериват трећег степена (с основом именице *балавурда* и суфиксом *-ија*).

У грађи из народних говора проналазимо све ове облике – *балавац* ‘млад, неискусан младић или дјечак, мушка особа која још није постала озбиљан човјек или младић’ (РГЗ) и *балавица* ‘млада, неискусна женска особа (каткада пеј.)’ (РГЗ), са различитим гласовним реализацијама и дериват *балав(ф)урда* пеј. ‘дјечурлија, момчадија; дрипци, дјеца и младићи лошег понашања, беспризорници’ (РГЗ) и са истим значењем *балавурдија* (РГЗ) и *балафурдија* ‘неозбиљан млад свет, балавачад, балавурдија’, *балавче* ‘млада неискусна особа’ (РГЗ) и *балоња* 1. ‘особа која има често бале око уста или слину око носа’; 2. пеј. ‘незрела, млађа мушка особа, балавац’ (РГЗ). Деривати се према свом значењу уклапају у домен изгледа или карактера.

⁷⁰ Клајн издваја суфикс *-урдија* као јединични суфикс (2003: 16).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>балоња</i> ‘балавац (1)’ (СДР2, РГЗ)
	<i>балоњица</i> дем. од <i>балоња</i> (СДР2)
УЗРАСТ	<i>балавчић</i> 1. ‘балавац’ (СДР2)
	<i>балавандер</i> експр. ‘незрео и неискусан младић, балавац’ (СДР2)
	<i>балавурдан</i> ауг. од <i>балавац</i> (2) (СДР2)
ИЗГЛЕД И УЗРАСТ	<i>балавац</i> 1. ‘онај који је балав, коме иду бале из носа или из уста’. 2. експр. ‘незрео и неискусан младић’ (СДР2, РГЗ)
	<i>балавко</i> ‘балавац’ (СДР2)
	<i>бало</i> ‘балавац’ (1. и 2) (СДР2)
	<i>балавче</i> 1. дем. ‘балаво дете’ 2. експр. ‘млада незрела особа’ (СДР2, РГЗ)
	<i>балавица</i> а. ‘мала девојчица’; б. ‘млада, неискусна, незрела девојка’ (СДР2, РГЗ)
	<i>балавура</i> ауг. од <i>балавица</i> (СДР2)
КОЛЕКТИВ	<i>балавадија</i> ‘неозбиљан, млад свет’ (СДР2)
	<i>балаванда</i> ‘неозбиљан, млад свет’ (СДР2)
	<i>балавчад</i> зб. им. од <i>балавче</i> (СДР2)
	<i>балавандерија</i> в. <i>балавадија</i> (СДР2)
	<i>балав(ф)урдија</i> ‘неозбиљан млад свет, балавчад, балавурдија’ (РГЗ)
	<i>балав(ф)урда</i> пеј. ‘дјечурлија, момчадија; дрипци, дјеца и младићи лошег понашања, беспризорници’ (РГЗ)

У народним говорима лексема *љига* функционише као синоним лексеми *бала*. У РМС, међутим, ова је лексема објашњена као а. ‘оно што је љигаво, љигава маса, љигав предмет’. б. фиг. погрд. ‘љигавац’. Њен семантички садржај је шири од оног у дијалектима, и обухвата архисему ‘маса’ или ‘предмет’ са диференцијалним семама квалитативног типа, за разлику од ‘слуза-

ве телесне излучевине'. За потпуније схватање концепта садржаног у лексеми *љига* значајан је њен првостепени дериват, квалитативни придев *љигав* (обично пеј.) 1. 'који клизи кад се ухвати рукама, непријатно, неугодно, склизак (влажан или слузав)'. 2. фиг. 'који нема поноса, достојанства, чврстине карактера; који изазива презир, гађење, гадан, одвратан'. Секундарно значење ове речи *љига* 'љигавац' настало је под утицајем метафоре, а у другостепени дериват *љигавац* пеј. 'онај који је љигав, бескарактеран' у потпуности се преноси секундарна реализација придева *љигав*. Дериват је изведен суфиксом *-(а)ц*.

У народним говорима лексема *љига* има богатији деривациони потенцијал у творби атрибутивних именица. Она се као мотивна реч налази у основи првостепених деривата. Суфиком *-ан* изведена је именица *љиган* пеј. 1. 'онај који је љигав';⁷¹ 2. фиг. 'онај који је неозбиљан, балав, балавац' (РГЈК); погрд. 'балав мушкарац' (РГЈС), а суфиксима *-ла* и *-ача* атрибутиви *љигла* пеј. 'она која је љигавих, балавих уста' (РГЈК) и *љигача* погрд. 'балава женска особа' (РГЈС). Са основом придева *љигав* потврђени су деривати другог степена са суфиксима *-(а)ц*, *-ка* и *-че*: *љигавац* 'балавац' (РСЈ, РГЈС), *љигавка* 'балавица' (РГЈС) и *љигавче* 'мало дете, дериште' (РГЈК); погрд. 'дете (мало)'; 'балаво дете' (РГЈС). Лексема *љигавац* се по свом значењу уклапа у домен карактера, и то са изразито негативном конотацијом, док се деривати забележени у дијалекатској грађи примарно односе на изглед човека, с негативним тоналитетом као пејоративни или погрдни експресиви.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>љиган</i> пеј. 'онај који је љигав' (РГЈК, РГЈС)
	<i>љигла</i> пеј. 'она која је љигавих, балавих уста' (РГЈК)
	<i>љигача</i> погрд. 'балава женска особа' (РГЈС)
	<i>љигавка</i> 'балавица' (РГЈС)
УЗРАСТ и ИЗГЛЕД	<i>љигавче</i> 'мало дете, дериште' (РГЈК); погрд. 'дете (мало)'; 'балаво дете' (РГЈС)
ИЗГЛЕД И КАРАКТЕР	<i>љигавац</i> 'онај који лако мења своје убеђење, назоре, погледе, ставове, онај који је љигав, бескарактеран, недостојанствен, бескичмењак' (РСЈ); 1. 'балавац'; 2. пеј. 'онај који је љигав, бескарактеран' (РГЈС);

⁷¹ Придев *љигав* значи 'коме иду, теку бале из уста, балав' (РГЈК).

И лексема *слина* успоставља синонимни однос с лексемом *бала*. Она је са значењем а. ‘излучевина из носа’; б. ‘слуз из уста и носа, бала’ и има изражену мотивациону функцију у творби персоналних атрибутивних именица. То су деривати првог степена изведени суфиксима *-еша*, *-о*, *-че*, *-чо*: *слинеша* пеј. ‘слинавац, плачљивко’; *слино* ‘дечак који много слини, слинавко’; *слинча* ‘слинавац’ и *слинчо* ‘слинча’. Сви ови деривати су мотивисани лексемом *слина* ‘слуз која виси из носа’.⁷² И квалитативни придев *слинав* 1. а. ‘који испушта слине, балав’; б. ‘умрљан слином’ пренеће ово значење у атрибутивну именицу изведену суфиком *-(а)ц слинавац* ‘онај који слини; плачљивко’.⁷³ Дериват *слинавко* са суфиксом *-ко* мотивисан је такође овим значењем у номинационој реализацији подр. ‘онај који много слини, бали’, а његово секундарно експресивно значење ‘врло млад, неискусан, неук мушкарац’ засновано је на секундарном експресивном значењу придева *слинав* ‘врло млад, неискусан, неук’.

И у народним говорима заступљене су лексеме *слинавац* ‘неуредан, прљав дјечак’; фиг. ‘премлада мушка особа’ (РГЗ) с моционим образовањем изведеним суфиксом *-ица* – *слинавица* ‘неуредна и прљава дјевојчица’; фиг. ‘премлада женска особа’ (РГЗ); ‘женско чељаде које има слине’ (РК-МД) и именицом средњег рода изведеном суфиксом *-че* – *слинавче* ‘балавче, неискусно дијете, дериште; немирно дијете’ (РГЗ); ‘дете које има слине, фиг. балавац’ (РК-МД). Потврђена је и лексема *слинавко* ‘човек који има слине, коме теку слине из носа’ (РК-МД), али је забележен и дериват с колективним значењем изведен суфиком *-ад* – *слинавчад* 1. ‘слинава, прљаво дјеца’; 2. ‘дјечурлија, ситна дјеца, сиротињска дјеца’ (РГЗ).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>слино</i> ‘дечак који много слини, слинавко’ (СДР2)
ИЗГЛЕД И КАРАКТЕР	<i>слинеша</i> пеј. ‘слинавац, плачљивко’ (СДР2)
	<i>слинча</i> ‘слинавац’ (СДР2, РГЈК)
	<i>слинчо</i> ‘слинча’ (СДР2)
	<i>слинавац</i> ‘онај који слини; плачљивко’ (СДР2, РГЗ)
	<i>слинавко</i> ‘врло млад, неискусан, неук мушкарац’ (СДР2)

⁷² Лексема *слинча* подлегла је онимизацији и дала надимак *Слинча* (РГЈК).

⁷³ Секундарно значење ове лексеме је термилошко из области зоологије ‘врста пужа који је пун слине’.

ИЗГЛЕД И УЗРАСТ	<i>слинавица</i> а. слинаво женско дете б. млада, незрела жена или девојка (РСЈ); 'неуредна и прљава дјевојчица'; фиг. 'премлада женска особа' (РГЗ)
УЗРАСТ И КАРАКТЕР	<i>слинавче</i> 'балавче, неискусно дијете, дериште; немирно дијете' (СДР2, РК-МД)
КОЛЕКТИВ	<i>слинавчад</i> 1. 'слинава, прљава дјеца'; 2. 'дјечурлија, ситна дјеца, сиротињска дјеца' (РГЗ)

Деривати мотивисани лексемом *слина* углавном припадају домену изгледа, али он је веома често неодвојив од домена карактера и узраста.

У дијалекатској грађи у функцији мотивне речи за деривацију персоналних атрибутивних именица налазе се и лексеме *брнса*, *сива*, *мрсољ*, *сомур*, *цимба* и *цоца*. Све оне припадају синонимном низу заједно с лексемом *слина*.

Атрибутивне именице мотивисане дијалектизмима реализоване су као деривати различитог степена:

а) првостепени – *брнсан*; *сивла* и *сивља*; *сивличе*; *мрсољан*, *мрсољко*, *мрсољћо*; *сомуран* и *сомурана*; *цимбоња*; *цоцо*;

б) другостепени – *брнсавка* и *брнсавко*; *брнсољивка* и *брнсољивко*, *брнсољивче*; *брнсољан*; *сивавка* и *сивавко*; *мрсољивка* и *мрсољивко*, *мрсољивче*, *мрсољанче*, *мрсољивац* и *мрсољивица*. Атрибутивне именице изведене су суфиксима уобичајеним за ову семантичку парадигму: маскулинуми садрже суфиксе: *-ко* и *-ан* ретко *-о* и *-оња*, фемининуми су деривирани суфиксима *-ка*, *-ица*, *-ана*, *-а*, а именице с дететом као денотатом суфиксом *-че* и *-личе*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД И УЗРАСТ	<i>брнсавка</i> ⁷⁴ 1. 'слинава женска особа, слинавка; уп. брнсољивка, сивла, сивавка, мрсољивка'; 2. фиг. 'она која је незрела, недорасла, балавица' (РГЈК)
	<i>брнсавко</i> 1. 'слинава мушка особа, слинавко; уп. брнсан, брнсољан, брнсољивко, сиван, сивавко, сивља, мрсољивко'; 2. 'онај који је незрео, недорастао, балавац' (РГЈК)

⁷⁴ Ова атрибутивна именица мотивисана је именицом *брнса* 'излучевина из носа, слина; уп. брнсољ, сива, мрсољ' (РГЈК).

ИЗГЛЕД И УЗРАСТ	<i>брнсан</i> ‘брнсавко’ (РГЈК)
	<i>брнсољан</i> ‘брнсавко’ (РГЈК)
	<i>брнсољивка</i> ‘брнсавка’ (РГЈК)
	<i>брнсољивко</i> ‘брнсавко’ (РГЈК)
	<i>сивавка</i> ⁷⁵ ‘брнсавка’ (РГЈК)
	<i>сивавко</i> ‘брнсавко’ (РГЈК)
	<i>сивла</i> ‘брнсавка’ (РГЈК)
	<i>сивља</i> ⁷⁶ ‘брнсавко’ (РГЈК)
ИЗГЛЕД	<i>брнсољивче</i> ‘слинаво дете, слинавче; уп. сивличе, мрсољивче’ (РГЈК)
	<i>сивличе</i> ‘брнсољивче’ (РГЈК)
	<i>мрсољан</i> ⁷⁷ ‘онај који је слинав, слинавац, слинавко; уп. мрсољивко’; ‘слинавац’ (РГЈС); ‘балавац, слинавац’ (РТГ2)
	<i>мрсољивка</i> ‘она која је слинава, слинавица’ (РГЈК)
	<i>мрсољивко</i> ‘мрсољан’ (РГЈК); ‘мушко чељаде слинаво’ (РК-МД); пеј. ‘балавац, слинавац’ (РТГ2)
	<i>мрсољивче</i> ‘слинаво дете, слинавче’ (РГЈК, РК-МД)
	<i>мрсољанче</i> дем. од мрсољан (РГЈС)
	<i>мрсољко</i> ‘слинавко’ (РГЈС)
	<i>мрсољћо</i> пеј. ‘мрсољан, балавац, слинавац’ (РТГ2)
	<i>мрсољивац</i> пеј. ‘мрсољан, балавац, слинавац’ (РТГ2)
	<i>мрсољивица</i> ‘каже се женском чељадету коме теку слине’ (РКМД)
	<i>сомуран</i> ⁷⁸ ‘слинавац’ (РСК)
	<i>сомурана</i> ‘слинаво дете женског пола’ (РСК)

⁷⁵ Придев *sivav* мотивисан је именицом *siva* ‘брнса, слина’ (РГЈК).

⁷⁶ Јавља се и као надимак *Sivlja* (РГЈК).

⁷⁷ Мотивна реч *мрсољ* има значење ‘густа, жућкастозелена слина’ (РГЈК), ‘слине из носа’ (РК-МД).

⁷⁸ У основи деривата *сомуран* налази се именица *сомур* са значењем ‘слина, секрет из носа’ (РСК).

ИЗГЛЕД	<i>цимбоња</i> ⁷⁹ ‘слинавац’ (РГЈС)
	<i>цоцо</i> ⁸⁰ ‘онај који има цоце’ (РГГ)

У значењу ових атрибутивних именица углавном се укршта домен изгледа и карактера, с донекле доминантнијом компонентом изгледа.

1.1.1.5. Ухо/уво⁸¹

Иако је лексема *ухо/уво* ‘орган чула слуха код човека и животиња; његов спољњи или унутрашњи део’ вишезначна⁸² и са великим бројем деривата у оквиру свог гнезда (око 70), она је мотивисала творбу само три атрибутивне именице, које би се могле сматрати варијантним облицима насталим по истом творбеном моделу, с основама *ух-*, *ув-*, *уш-* и суфиксом *-оња*. Они припадају домену физичког изгледа, а у њихово значење преноси се семантички садржај основне реализације мотивне речи. И именовање човека засновано је на синегдохи ‘онај који има велике уши’, при чему је важна компонента величине.⁸³ Утицај ове компоненте огледа се и у секундарним значењима лексема *увоња* и *ушоња* експр. ‘магарац’ и *ухоња* експр. ‘зец’ са денотатима животињама које природно имају велике уши.

У грађи из народних говора забележени су и првостепени деривати с истом концептуалном вредношћу и грађени по истом творбеном моделу, али уз учешће суфикса *-ла*, *-ља* и *-ан*: *ушла* пеј. ‘жена дугачких ушију’ (РГЈС),⁸⁴

⁷⁹ Мотивна реч *цимба* има значење ‘слина’ (РГЈС).

⁸⁰ Мотивна реч *цоца* значи ‘слина која виси из носа’ (РГГ).

⁸¹ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *уво/ухо* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2003: 335–343).

⁸² Секундарно значење 2. ‘слух’ настало је под утицајем метонимије, као и значење 4. ‘део капе који се навлачи на уши ради заштите од хладноће’, а сва остала под утицајем метафоричне асоцијације засноване на семантичкој компоненти облика: 3. ‘део неке ствари који обликом подсећа на ухо’; 5. ‘округласт отвор на секири и сл. алаткама, у који се углављује дршка, ушице’. У оквиру овог значења 5. мн. отвор на игли кроз коју се провлачи конац: иглене уши. У РМС под 6. наводи се значење ‘човек, жена, чељаде’, са квалиф. *фиг.*, на основу примера из Веселиновића.

⁸³ Могло би се очекивати и да је компонента дужине важна за деривацију атрибутивних именица, као што је то у примеру из словеначког језика *dolgoušec* ‘ušonja’ (SH–SS). У српском постоји дериват *дугоушко* ‘онај који има дуге уши (о зецу)’ са основом сложеног квалитативног придева ‘који има дуге уши’, али се не односи на човека као референта, већ на зеча.

⁸⁴ Исти облик и са истим значењем постоји и у македонском језику *ушла* ‘ушлесто женско лице’ (РМЈ, ТРМЈ); као и за мушки и средњи род: *ушле* и *ушло* ‘ушлесто лице’ (РМЈ); ‘тој што има големи уши’ (ТРМЈ).

ушља пеј. ‘човек дугачких ушију’ (РГЈС) и *ушан* пеј. ‘човек дугачких ушију’ (РГЈС).⁸⁵

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>увоња</i> ‘онај који има велике уши’ (СДР1)
	<i>ухоња</i> ‘увоња, ушоња’ (СДР1)
	<i>ушоња</i> ‘увоња’ (СДР1)
	<i>ушла</i> пеј. ‘жена дугачких ушију’ (РГЈС)
	<i>ушља</i> пеј. ‘човек дугачких ушију’ (РГЈС)
	<i>ушан</i> пеј. ‘човек дугачких ушију’ (РГЈС)

Све атрибутивне именице мотивисане соматизмом *ухо/уво* припадају домену физичког изгледа човека.

1.1.1.6. Уста⁸⁶

Вишезначна лексема *уста* има следеће семантичке реализације: 1. а. ‘шупљина у доњем делу главе са унутрашње стране зубне преграде; отвор између усана који води у ту шупљину’. б. ‘слична шупљина и отвор код животиња’. 2. ‘усне’; 3. а. ‘отвор на нечему, улаз у нешто’; б. ‘отвор желуца’. 4. експр. ‘особа (обично члан породице) коју треба хранити, издржавати; човек уопште’. Основним соматским значењем обухваћен је човек као денотат, али се под утицајем симилисемије преноси и на животиње. Друго значење развило се под утицајем метонимије, а 3. под дејством метафоричне асоцијације која је заснована на семантичкој компоненти облика и 4. под утицајем синегдохе у садејству с метафором.

Гнездо с мотивном речју *уста* садржи око 50 деривата, а међу њима је само једна атрибутивна именица, дериват првог степена изведен суфиксома *-оња* – *уштоња* пеј. ‘онај који има велика уста’. Међу дериватима у оквиру овога семантичко-деривационог гнезда значајно место припада квалитативним придевима насталим сложено-суфиксалном творбом. Сви они могу

⁸⁵ Другостепени дериват *Ушанче* у ономастичком систему има статус надимка (РГЈС). Лексема *уши* мотивисала је творбу назива места *Ушелци* у Малом Буштрању (РГЈС), а одатле и назив етника *Ушела* ‘мушкарац из рода Ушелци’ (РГЈС)

⁸⁶ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *уста* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2003: 328–334).

конверзијом постати атрибутивне именице будући да задовољавају основни семантички услов – квалификација човека према изгледу усана (*великоусӣ, дебелоусӣ, кривоусӣ, малоусӣ, масноусӣ, мекоусӣ, сувоусӣ, тврдоусӣ, широкоусӣ*) или према начину и садржају говора (*зла̄ӣоусӣ, медоусӣ*). Једино је, међутим, у народним говорима супстантивизиран придев *кривоусӣ* ‘онај који има искривљена уста’ (РГГ), а са истим значењем је деривирана атрибутивна именица суфиксом *-иле* – *кривоусӣиле* пеј. ‘човјек кривих уста’ (РГЗ). Атрибутиви с мотивном речју *усӣа* припадају домену физичког изгледа човека.

Домен	Деривати и њихова значења
изглед	<i>усӣоња</i> пеј. ‘онај који има велика уста’ (СДР1)
	<i>кривоусӣ</i> ‘онај који има искривљена уста’ (РГГ)
	<i>кривоусӣиле</i> пеј. ‘човјек кривих уста’ (РГЗ)

а. Брња и губица

У народним говорима забележене су и атрибутивне именице мотивисане лексемама *брња* ‘задебљана усна или усна са неком флеком’ (РГГ)⁸⁷ и *губица* ‘усна’ (РГГ).⁸⁸ То су деривати првога степена изведени суфиксима *-аша* у *брњааша* ‘жена која има брњу’, *-ило* у *брњило* ‘мушкарац која има брњу’ и *-о* у *брњо* ‘човјек или коњ који има брњу’ (РГГ). Са основом лексеме *губица* реализован је дериват *губичан* са суфиксом *-ан* ‘онај који има дебеле усне’ (РГГ).

И деривати из дијалекатске грађе остварују исту концептуалну вредност, којој је у основи значење соматизма удружено с компонентом величине или изгледа мотивног појма. Занимљив је податак да сема функције (усне као део говорног апарата) није продуктивна у творби атрибутивних именица, чак ни у семантичкој деривацији.⁸⁹

⁸⁷ У РМС лексема *брња* има следећа значења: 1. б ‘брњаста коза или овца’; 2. ‘бели знак на горњој њушци у коња’. Значење ове лексеме у народним говорима бива померено и са измењеном референцијалношћу будући да се везује за човека, а не за животиње.

⁸⁸ До сличног семантичког трансфера долази и код лексеме *губица*. Према РМС, ова реч значи 1. ‘уста и ноздрве животиње, њушка’; 2. пеј. а. ‘лице човека, нос’; б. ‘усна’ (Симо ... доњу губицу опустио готово до браде. Ћор.).

⁸⁹ Ова функција у лексичком систему припада глаголима говорења, али и лексемама попут деривата *жвалча* ‘онај који свашта прича’ (РСК).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>брњаши</i> ‘жена која има брњу’ (РГГ)
	<i>брњило</i> ‘мушкарац који има брњу’ (РГГ)
	<i>брњо</i> ‘човјек или коњ који има брњу’ (РГГ)
	<i>губичан</i> ‘онај који има дебеле усне’ (РГГ)

б. Зуб⁹⁰

Вишезначна лексема *зуб* у РМС репрезентована је са три значења. Њена основна реализација ‘једна од коштаних, глеђу покривених плочица, усађених у вилице које служе за кидање и дробљење хране у устима’ садржи, дакле, диференцијалне семе високог ранга – састав (коштан), облик (плочаст), локација (усађен у вилице), функција (дробљење хране у устима).⁹¹ Секундарна значења 2. а. ‘оштрији изрезак или зарезак на разним предметима, зубац’; б. ‘избочина у стени, зиду или на чему другом, у облику зуба’; 3. ‘истакнути део на окидачу и разним механизмима’ индукована су метафоричном асоцијацијом заснованом на компоненти облика.

Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *зуб* садржи више од стотину деривата, међу којима је и девет атрибутивних именица. Првостепени деривати изведени су суфиксима *-а*, *-ача*, *-на*, *-ла*, *-ља*, *-ан*, *-оња*: *зуба* подр. ‘зубата жена’ (СДР1), *зубача*⁹² ‘зубата жена, жена с великим зубима’ (СДР1), *зубна* пеј. ‘женска особа крупних зуба, зубата женска особа’ (РГЗ), *зубла* погрд. ‘она која има крупне, велике зубе’ (РГЈК, РГЈС); *зубља* погрд. ‘онај који има крупне, велике зубе’ (РГЈК), *зубан* погрд. ‘човек с великим зубима’ (СДР1),⁹³

⁹⁰ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *зуб* обрадио је Миливој Алановић (СДР 2003: 139–145).

⁹¹ У значењу 1. *зуб* као периферни део тела, при том не увек и видљив, по правилу не ступа у однос интегрални део – целина, односно не дефинише се преко посесора; у значењима 2. и 3, која су развијена на основу сличности, идентификација појма целине је обавезна (СДР 2003: 139).

⁹² Лексема *зубача* има секундарна значења: 2. ‘дрљача’; 3. мн. ‘грабље’, која су се развила преко значења 2. а. лексеме *зуб* и 4. терм. бот. ‘врста корова, троскот’. Свим овим секундарним реализацијама у основи је метафорична асоцијација заснована на компоненти облика, изгледа мотивног појма *зуб*.

⁹³ И лексема *зубан* је вишезначна. 2. (обично мн.) терм. зоол. ‘врста китова’. 3. терм. агр. ‘врста кукуруза крупног зрна’. Китови зубани имају око стотину зуба у чељустима, и отуда њихов назив, а именоване кукуруза мотивисано је изгледом његовог зрна, које на врху има удубљење слично *зубу*.

‘каже се човеку који има велике и нелепе зубе’ (РК-МД), *зубоња* погр. ‘човек са упадљиво великим зубима’ (РСГВ).⁹⁴

Сви деривати припадају домену физичког изгледа, а номинација човека мотивисана је семом облика и величине мотивног појма. Међутим, секундарна реализација лексеме *зубна* фиг. ‘оштра, љута, осорна женска особа, причалица’ (РГЗ) одређује ову лексему и као ону која припада домену карактера, што ће се у пуној мери развити у деривату *зубалица* ‘зловна, завидљива, пакосна заједљива особа’ (ЛП).

Продуктивно је и именовање човека дериватима којима је у основи квалитативни сложени придев. Мотивни придеви на првом сложеничком месту имају основе речи које у свом семантичком садржају имају квантитативну и квалификативну компоненту: с основом броја *двозуб* у деривату *двозубац* ‘онај који има два зуба, онај који је двозуб’, с основом придева *крезуб*⁹⁵ 1. ‘који је без зуба или нема којег зуба’; 2. експр. а. ‘којему недостају поједини делови, комади’; б. ‘назубљен’ у именици *крезубац* ‘крезуб човек’ и *крезубица* 1. м и ж ‘крезуба особа’ (СДР1).⁹⁶ Оне су изведене суфиксом *-(а)ц* или *-ица*. У народним говорима она је изведена суфиксом *-ља*: *крезубља* ‘крезуб човек, крзубац’ (РГЈК), што није уобичајено у стандарду, као што је *-(а)ц* редак у народним говорима. Атрибутивне именице са женском особом као денотатом су супстантивизирани облик *крезуба* ‘крезуба женска особа’, али и изведенице суфиксом *-ла* – *крезубла* ‘крезуба женска особа, крзубача’ (РГЈК) и *крзубача*, изведена суфиксом *-ача*. Са истим значењем јављају се у дијалекатској грађи и сложенице са основом придева на првом месту и нултим или суфиксом *-иле*, по моделу По + о + И + суфикс: *шкрбозуб* пеј. ‘шкрбав човјек; крзуб човјек’ (РГЗ) и *шкрбозубиле* пеј. ‘крзуб човјек, шкрбозуб’ (РГЗ).⁹⁷ Супстантивизацијом су настале атрибутивне именице

⁹⁴ Овај творбени модел продуктиван је и у другим јужнословенским језицима. У бугарском су потврђени деривати *зџбла* ‘жена с големи зџби’ (БЕР); *зџбљо* ‘човек с големи зџби’ (БЕР); *зубља* ‘човек с големи и изпъкнали зџби’ (БЕР), а у македонском: *забла* ‘лице со големи, многу, или испакнати заби (што се шири нанадвор или издига над површината; што стрчи: испакнати заби; испакнати вилици; испакната муцка ‘њушка’)’ (РМЈ); *забла* ‘таа што има големи заби’ (ТРМЈ); *забло* са истим значењем као *забла* (РМЈ); *забло* разг. ‘Тој што има големи заби. Не сакаше да му викаат забло’ (ТРМЈ).

⁹⁵ Индексација ове лексеме и њених деривата извршена је на основу тога што је Скок наводи код одреднице *крзџи се*, што је нулти степен превоја у односу на корен *крз-* (СДР 2003: 143).

⁹⁶ Ова лексема има секундарна значења: 2. ‘крзубина’; 3. (обично мн.) терм. зоол. ‘врста сисара без зуба’.

⁹⁷ Придев *шкрб(ав)* осим као прва сложеничка саставница има и функцију творбене основе у првостепеним дериватима који припадају истој семантичкој категорији: *шкрбо* пеј.

крљозуб ‘онај који има крљаве зубе’; *крљозуба* ‘она која има крљаве зубе’, као и примери забележени у народним говорима *крљозуб* ‘мушка особа са крњим зубима, тј. мушка особа којој се види да јој недостају неки зуби’ (РГЗ) и *крљозуба* ‘женска особа којој недостаје неколико зуба’ (РГЗ). Сложеница настала по моделу Го + о + И *кезозубоња* погрд. ‘особа која често има искежене зубе’ (РГЈС) такође је из народних говора, као и лексеме *церовубла* пеј. ‘жена која се често цери’ (РГЈС, РГЈК) и *церовубља* ‘онај који се цери, кези’ (РГЈК).⁹⁸

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>зуба</i> подр. ‘зубата жена’ (СДР1)
	<i>зубача</i> ‘зубата жена, жена с великим зубима’ (СДР1)
	<i>зубан</i> погрд. ‘човек с великим зубима’; ‘каже се човеку који има велике и нелепе зубе’ (РК-МД)
	<i>зубна</i> пеј. ‘женска особа крупних зуба, зубата женска особа’ (РГЗ)
	<i>зубла</i> погрд. ‘она која има крупне, велике зубе’ (РГЈК, РГЈС)
	<i>зубља</i> погрд. ‘онај који има крупне, велике зубе’ (РГЈК)
	<i>зубоња</i> погр. ‘човек са упадљиво великим зубима’ (РСГВ)
	<i>двозубац</i> ‘онај који има два зуба, онај који је двозуб’ (СДР1)
	<i>крезубац</i> ‘крезуб човек’ (СДР1)
	<i>крезубља</i> ‘крезуб човек, крезубац’ (РГЈК)
	<i>крезубица</i> 1. м и ж ‘крезуба особа’ (СДР1)
	<i>крезуба</i> ‘крезуба женска особа’ (СДР1)
	<i>крезубача</i> ‘крезуба женска особа’ (РГЈК)
	<i>крезубла</i> ‘крезуба женска особа, крезубача’ (РГЈК)
	<i>шкрбозуб</i> пеј. ‘шкрбав човјек; крезуб човјек’ (РГЗ)
	<i>шкрбозубиле</i> пеј. ‘крезуб човјек, шкрбозуб’ (РГЗ)
<i>крљозуб</i> ‘онај који има крљаве зубе’ (СДР1)	

‘крезуб човјек, човјек којему недостају зуби (дио њих или сви)’ (РГЗ) и *шкрбоња* пеј. ‘шкрбав, крезуб човјек’ (РГЗ).

⁹⁸ Глаголи *кези* се и *цери* се учествују и у деривацији атрибутивних именица са истим значењем као и сложеничка образовања: *кезало* погрд. ‘особа која има стално искежене зубе’; *цериња* пеј. ‘човек који се често цери’ (РГЈС) и *цериша* ‘церовубла’ (РГЈС).

ИЗГЛЕД	<i>крљозуба</i> ‘она која има крљаве зубе’ (СДР1)
	<i>крњозуб</i> ‘мушка особа са крњим зубима, тј. мушка особа којој се види да јој недостају неки зуби’ (РГЗ)
	<i>крњозуба</i> ‘женска особа којој недостаје неколико зуба’ (РГЗ)
	<i>кезозубоња</i> погрд. ‘особа која често има искежене зубе’ (РГЈС)
	<i>цезозубла</i> пеј. ‘жена која се често цери’ (РГЈС, РГЈК)
	<i>цезозубља</i> ‘онај који се цери, кези’ (РГЈК)
КАРАКТЕР	<i>зубалица</i> ‘злобна, завидљива, пакосна заједљива особа’ (ЛП)

в. Језик⁹⁹

Основно соматско значење лексеме *језик* садржи семантичке компоненте које индукују како њене секундарне реализације тако и њене деривате. Посебно се издвајају семе облика и функције ‘покретљив, пљоснат мишић у усној шупљини човека и виших животиња који служи као орган за укус, за жвакање и гутање хране, а код човека помаже при стварању и извођењу гласова и говора’. Тако је секундарно значење 2. ‘оно што је својим обликом и употребом слично језику’ засновано на метафоричној асоцијацији по облику, а терминолошка значења у домену лингвистике и семиотике подстакнута су семом функције: 3. а. ‘систем изражавања мисли који има одређена гласовна и граматичка правила и служи као средство споразумевања међу људима’; б. ‘начин изражавања, изражајне форме, стил’; в. ‘говор и начин говора’. 4. ‘начин споразумевања уопште’. Лексема *језик* развила је значење војног термина 5. ‘онај који треба да пружи обавештење о непријатељској војсци (обично заробљеник)’ под утицајем метафоре у садејству са синегдохом, као и значење 6. ‘народ’.¹⁰⁰

Семантичка компонента облика толико је продуктивна да је у РСАНУ друго значење лексеме *језик* обједињено општом дефиницијом ‘оно

⁹⁹ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *језик* обрадила је Даринка Гортан-Премк (СДР 2003: 87–92).

¹⁰⁰ „У РМС значења 1. и 2. дата су под I, а значења 3, 4. и 5. дата су под II. Овим поступком лексикограф је желео да одвоји значења везана за *орган* од оних везаних за *говор*. Ми тако нисмо поступили из три разлога: прво, у нашој лексикографској пракси није уобичајено да се римским бројевима одвајају удаљене семантичке реализације у једној полисемантичкој структури, друго, зато што су значења *орган* и *говор* настала метонимијском трансформацијом, па се за њих и не би могло рећи да су удаљена, и, треће, зато што се ова метонимијска трансформација јавља у више деривата из овога гнезда“ (СДР 2003: 146).

што је својим обликом слично језику’ дато у 14 различитих семантичких реализација, као: ‘комадић, парче коже на обући’, ‘помични део браве’; ‘зупчасти истакнути део кључа’; ‘казалка на ваги’; ‘клатно у звона, звечак’ и др. „Ова значења међу собом нису повезана, она нису развијена једно из другог ланчаном дисперзијом, већ су сва радијално развијена из основног значења повезивањем сема које се односе на облик – издужен и покретљив (покретљив само у неким реализацијама) – полазног семантичког садржаја датог под првом тачком, са циљним семантичким садржајем сваког од наведених значења посебно (Гортан-Премк 2004: 63).

Сема функције, међутим, мотивисала је деривацију персоналних атрибутивних именица. То су деривати првог степена: *језичар*, с агентивним примарним и атрибутивним секундарним значењем: 1. ‘онај који се бави језиком као науком’; 2. ‘брбљивац; свађалица’, изведена суфиксом *-ар* и истозначни фемининуми, са суфиксом *-ара* у *језичара* и суфиксом *-ка* у *језичка* ‘брбљивица, свађалица’.

У СДР1 атрибутивне именице из домена карактера изведене су првостепеном и другостепеном деривацијом суфиксима *-ара*, *-ан*, *-ка* и *-ица*: *језичара* ‘брбљивица, свађалица’ и *језичан* ‘који претерано много говори; свадљив’; *језичавка*¹⁰¹ ‘брбљивица, свађалица’, *језичник* ‘брбљивац’, *језичница* 1. ‘језичара’; 2. терм. анат. ‘језична кост испод гркљана, слична потковици *os hyoides*’.¹⁰²

У дијалекатским изворима поред атрибутивне именице *језичара* ‘жена која много прича; жена која оговара и сплеткари, алапача’ (РСГВ); *езичара* ‘она која свашта прича’ (РСК), постоје и деривати: првостепени са суфиксом *-ана* у *езичана* ‘жена дугачка језика, брбљивица, жена којој је што на уму то на друму’ (ДРТГ), суфиксом *-ар* изведен је маскулинум *језичар* ‘онај који много прича’ (РСК) и од њега моционим обликом суфиксом *-ка* – *језичарка* пеј. ‘она која ружно и увредљиво говори о некоме, лајавица’ (РГЈК); ‘она која много прича’ (РСК); *езичарка* ‘она која свашта прича’ (РСК), суфиксом *-оша* – *језикоша* ‘жена оштрог језика’ (РК); ‘жена оштра језика, љута жена,

¹⁰¹ Мотивни придев *језичав* значи: 1. ‘који говори оштро, заједљиво, који радо оговара’; 2. ‘брбљив’ (РМС).

¹⁰² „Интересантан је дериват *језичница* 1. ‘језичара’; 2. терм. анат. ‘језична кост испод гркљана, слична потковици’. Прво је значење настало по творбеном моделу: творбена основа придева *језичан* + творбени формант *-ица*. Друго је значење настало по творбеном моделу: творбена основа придева *језични* + творбени формант *-ица*. [...] Према нашем схватању, ова су два значења део једне полисемантичке структуре јер различита значења у једну лексему повезује кохезија сема релевантних за деривациони систем коме лексема припада, а не само кохезија сема у оквиру једне лексеме“ (СДР 2003: 148).

алапача, причалица, брбљивица’ (РГЗ).¹⁰³ Сви деривати како из стандардног српског језика тако и из дијалекатске грађе негативно квалификују човека према начину и садржају говора и могу се сврстати у домен комуникације, али и карактера.¹⁰⁴ Жене су чешће носиоци ове атрибуције. У дијалекатској грађи потврђен је пример са позитивном конотацијом *језиклија* ‘добар говорник’ (РК).

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>језичар</i> 1. ‘онај који се бави језиком као науком’; 2. ‘брбљивац; свађалица’ (СДР1)
	<i>језичара</i> ‘брбљивица, свађалица’ (СДР1); ‘жена која много прича; жена која оговара и сплеткари, алапача’ (РСГВ); ‘свађалица, брљуша, језичава жена’ (РВГ); <i>езичара</i> ‘она која свашта прича’ (РСК)
	<i>језичавка</i> ‘брбљивица, свађалица’ (СДР1)
	<i>језичка</i> ‘брбљивица, свађалица’ (СДР1)
	<i>језичница</i> 1. ‘језичара’; 2. терм. анат. ‘језична кост испод гркљана, слична потковици <i>os hyoides</i> ’ (СДР1)
	<i>језичарка</i> пеј. ‘она која ружно и увредљиво говори о некоме, лајавица’ (РГЈК); ‘она која много прича’ (РСК)
	<i>езичарка</i> ‘она која свашта прича’ (РСК)
	<i>језикоша</i> ‘жена оштрог језика’ (РК); ‘жена оштра језика, љута жена, алапача, причалица, брбљивица’ (РГЗ); ‘свађалица, брљуша, оштра језика; неконтролисаног понашања, безобзирна’ (РВГ)

¹⁰³ Метафорична и веома експресивна образовања с овим значењем постоје како у српском (*лојати́ара* пеј. ‘језичара, торокуша’ [РТГ2]) тако и у другим јужнословенским језицима, нпр. у словеначком: *jezičnež/klepetec* ‘jezičar’ (SH–SS), *jezičnica/opravljivka* ‘jezičara’ (SH–SS).

¹⁰⁴ У лексичком систему постоји низ јединица које представљају семантичке опоненте јединицама у којима је доминантна концептуална вредност ‘испразно, пуно, заједљиво говорити о некоме или нечему’. Дакле, њихови опоненти заснивају се на концепту ‘ништа не говорити, ћутати’ и они су мотивисани придевом *муџав* или глаголом *муцајити*: *муџа* пеј. 1. ‘мутавко, мутавац’; 2. ‘ћутљивац’ (РТГ2); *муџавица* пеј. 1. ‘ћутљива женска особа’; 2. ‘глупача’ (РТГ2); *муџавићина* пеј. ‘мута’ (РТГ2); *муџоња* пеј. ‘мута’ (РТГ2); *муџоња* пеј. ‘мутав’ (РТГ2).

КАРАКТЕР	<i>језичник</i> ‘брбљивац’ (СДР1)
	<i>езичана</i> ‘жена дугачка језика, брбљивица, жена којој је што на уму то на друму’ (ДРТГ)
КОМУНИКАЦИЈА	<i>језиклија</i> ‘добар говорник’ (РК)

1.1.2. КОСА¹⁰⁵

Једнозначна лексема *коса* ‘длаке на човечјој глави’ у оквиру свог семантичко-деривационог гнезда има око тридесет деривата. Међу њима су и атрибутивне именице у које се преноси целокупан семантички садржај мотивне речи, а деривти садрже још и компоненту која се односи на дужину, боју или начин ношења косе. Са деривационог становишта то су јединице настале суфиксацијом као деривати првог степена: са суфиксом *-оња* – *косоња* ‘онај у кога је дуга коса’ и суфиксом *-ош* у деривату *косош* ‘човек са дугом неуредном косом’ (РСГВ);¹⁰⁶ с основом сложеног квалитативног придева и суфиксом *-ић* у *џлавокосић* ‘плавокос мушкарац’.¹⁰⁷ Супстантивизирани атрибутивне именице *дугокоса* ‘дугокоса женска особа’, *риђокоса* ‘женска особа риђе косе’ и *црвенкоса* ‘женска особа црвенкасте, риђе косе, риђокоса’ указују на продуктивност конверзије будући да се од квалитативних придева с називом боје на првом сложеничком месту могу супстантивизацијом творити атрибутивне именице с овом концептуалном вредношћу.¹⁰⁸

Слагањем су настале јединице по истом моделу (Г + И), прва стандардна лексема *џлејшкоса* ‘човек с уплетеном косом’ и друга из народног говора – *гладикоса* ‘онај који стално глади косу и дотерује косу’ (ЈП). Сви деривати се према свом значењу сврставају у домен физичког изгледа човека.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *коса* обрадила је Вера Васић (СДР 2003: 169–171).

¹⁰⁶ Лексема *косош* је и с обележјем жаргонизма.

¹⁰⁷ Потврда за ову лексему је пример из дела Ј. Драженовића из 1901. Уз лексему нема квалификатор ков. премда би се могла тако третирати (СДР 2003: 170).

¹⁰⁸ У словеначком језику сложени квалитативни придеви суфиксацијом дају атрибутивну именицу, као у примеру: *dolgotasec* ‘kostonja’ (SH–SS).

¹⁰⁹ Лексеме с мотивном речју *коса* из бугарског језика указују на могућност ширења њихове семантичке структуре повезујући домен физичког изгледа с доменом карактера: *косесџилник* ‘космат, рошав или непријатен човек’ и *косесџилница* (БЕР).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>косоња</i> ‘онај у кога је дуга коса’ (СДР1)
	<i>косош</i> ‘човек са дугом неуредном косом’ (РСГВ)
	<i>џлавокосић</i> ‘плавокос мушкарац’ (СДР1)
	<i>дугокоса</i> ‘дугокоса женска особа’ (СДР1)
	<i>рићокоса</i> ‘женска особа риће косе’ (СДР1)
	<i>црвенокоса</i> ‘женска особа црвенкасте, риће косе, рићокоса’ (СДР1)
	<i>џлеџикоса</i> ‘човек с уплетеном косом’ (ЈП)
	<i>гладикоса</i> ‘онај који стално глади косу и дотерује косу’ (ЈП)

а. Ћуба и бућ

У вези с изгледом човека према томе каква му је коса или како носи косу, у дијалекатској грађи, постоји читав низ атрибутивних именица. С основном лексеме *ћуба* или *бућ* забележени су деривати са суфиксима *-ан* и *-ајлија*: *ћубан* ‘онај који има густу косу изнад чела’ (РГГ) и *ћубајлија* ‘младић са великом косом’ (ЈП). Суфиксима *-(а)ц*, односно *-ка* изведене су атрибутивне именице *бућоглавац* ‘бућоглав човек, са ћубом на глави’ (СДР1) и *бућоглавка* ‘женска особа бујне, разбарушене косе’ (РГЈК, РГЈС).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>ћубан</i> ‘онај који има густу косу изнад чела’ (РГГ)
	<i>ћубајлија</i> ‘младић са великом косом’ (ЈП)
	<i>бућоглавац</i> ‘бућоглав човек, са ћубом на глави’ (СДР1)
	<i>бућоглавка</i> ‘женска особа бујне, разбарушене косе’ (РГЈК, РГЈС)

б. Кика, перчин, пелеш

С основном лексеме *кика*¹¹⁰ у народним говорима посведочени су првостепни деривати: *кикаш* ‘мушкарац дуге и неуредне косе’ (РГГ), изведен суфиксом *-аш*, мовирани фемининум изведен суфиксом *-а* – *кикаша* ‘женска особа са кикама изнад чела’ (РГГ) и атрибутив са суфиксом *-ило* – *кикило*

¹¹⁰ Лексема *кика* у РСЈ има значење ‘сплетена коса, плетеница, вितिца, перчин, коса опште’, а у РГГ то је ‘разбарушена коса изнад чела’ (РГГ).

пеј. ‘назив за мушкарца са кикама на глави’ (РГГ). С мотивном речју *йерчин* у дијалекатској грађи забележене су две атрибутивне именице: *йерчиноша* ‘немирна дугокоса девојчица’ (РК), изведена суфиксом *-оша* и *йерчинлија* ‘човек са перчином’ (РТГ2) са суфиксом турског порекла *-лија*. Овој групи деривата припада и атрибутивна именица изведена суфиксом *-ија* од лексеме *йелеш*¹¹¹ – *йелешија* ‘онај који носи дугу косу везану у реп’ (РГГ).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>кикаш</i> ‘мушкарац дуге и неуредне косе’ (РГГ)
	<i>кикаша</i> ‘женска особа са кикама изнад чела’ (РГГ)
	<i>кикило</i> пеј. ‘назив за мушкарца са кикама на глави’ (РГГ)
	<i>йерчиноша</i> ‘немирна дугокоса девојчица’ (РК)
	<i>йерчинлија</i> ‘човек са перчином’ (РТГ2)
	<i>йелешија</i> ‘онај који носи дугу косу везану у реп’ (РГГ)

в. Ћела

Семантичка компонента која садржи информацију о недостатку косе, делимичном или потпуном, има такође важну мотивациону и деривациону функцију. Придев *ћелав* ‘који има ћелу, који је без косе’ биће у творбеној основи следећих деривата: *ћелавко*, *ћелавац* и *ћелавица*. А првостепени деривати су изведени суфиксима *-о* и *-оња*: *ћело* хип. и ир. од *ћелавац*, *ћелоња* пеј. од *ћелавац*, са потврдом у РСЈ. Све атрибутивне именице са придевом *ћелав* у основи представљају другостепене деривате. Наиме, мотивна реч је именица турског порекла *ћела* ‘место на глави где је коса отпала (обично теме без косе)’, а придев *ћелав* је дериват првога степена. Стилске нијансе у овим другостепеним дериватима постигнуте су употребом различитих суфикса (*-ко*, *-[а]ц*, *-о*, *-оња*).

У народним говорима развили су се и деривати првога степена: пеј. *келеш* и *келча* пеј. ‘ћелав човек, ћелавац’ (РСК), *ћелча* погрд. ‘онај који је ћелав, ћелавко’ (РГЈК) и фемининум *ћелка* погрд. ‘она која је ћелава, ћелавица’ (РГЈК).¹¹² У њиховој деривацији учествују суфикси *-еш*, *-ча* и *-ка*.

¹¹¹ У РГГ *йелеш* значи ‘перчин, дуга коса везана у реп’.

¹¹² У РГЈК није забележена лексеме *ћела*, већ само у надимку *Ћела*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>ћелавко</i> ‘онај који је ћелав’ (РСЈ)
	<i>ћелавац</i> ‘онај који је ћелав’ (РСЈ)
	<i>ћелавица</i> ‘она која је ћелава’ (РСЈ)
	<i>ћело</i> хип. и ир. од <i>ћелавац</i> (РСЈ)
	<i>ћелоња</i> пеј. од <i>ћелавац</i> (РСЈ)
	<i>келеш</i> пеј. ‘ћелав човек, ћелавац’ (РСК)
	<i>келча</i> пеј. ‘ћелав човек, ћелавац’ (РСК)
	<i>ћелча</i> погрд. ‘онај који је ћелав, ћелавко’ (РГЈК)
<i>ћелка</i> погрд. ‘она која је ћелава, ћелавица’ (РГЈК)	

1.1.3. ДЛАКА,¹¹³ РУТА, РУЊА, ВЛАС И СТРУЊА

Лексема *длака* иако се према свом основном значењу одређује као соматски појам 1. а ‘нитаста израштај на кожи неких животиња и на деловима људског тела’; б. ‘бркови и брада’; в. ‘крзно код животиња’, није мотивисала творбу персоналних атрибутивних именица.¹¹⁴ Према Скоку, у деривационом гнезду лексеме *длака* су следећи деривати: *длакав*, *длакавица* ‘врста рибе’, *длакавићи*, *длакасић*, *длачица*, *длачина*, *длачећина*, *длачурина*, *длакар* ‘струнар’ (у РМС са квалификатором покрајински), *издлачићи*, *издлачиваћи* и сложеница *вукодлак*. Ова сложеница, по Скоку, управо потврђује да се првобитно значење односило само на животиње (СДР 2003: 130). Њена секундарна реализација ‘крволочан човек, крвопија’ настала је метафоричним преносом номинације с појма из домена етнологије ‘вампира’ и на основу тог атрибутивног значења она би припадала домену карактера.

Међутим, у народним говорима лексема које функционишу као синоними у односу на лексему *длака* – *руија*, *руња*, *маља*, *стируња*, *влас* мотивисаће творбу атрибутивних именица.¹¹⁵ Оне су реализоване као првостепени или другостепени деривати, први с основом *руи-* и суфиксом *-ља* у *руиља* ‘длакав, маљав човек’ (РСК), други, с придевском основом *руијав* и суфиксима *-ка* и *ко-*: *руијавка* ‘она чији су поједини делови тела (обично доњи екстре-

¹¹³ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *коса* обрадила је Вера Васић (СДР 2003: 130–133).

¹¹⁴ Остала значења лексеме *длака* су: 2. мн. ‘танки израштаји на епидерми биљака, маље’; 3. фиг. ‘врста, фела’; 4. ‘ситна кост у риба’.

¹¹⁵ Скок наводи следеће синониме: „u životinja cetina = čekinja (v.), struna = strunja (v.), u čovjeka vlasi (v.), kose (v.)“ (1973: 417).

митети) обрасли длаком, маљама; полно сазрела женска особа' (РГЈК), *рушавко* 'онај чији су поједини делови тела (обично екстремитети и груди) обрасли длаком, маљама; полно зрео мушкарац' (РГЈК).

С основном мотивне речи *руња* у народним говорима јавља се атрибутивна именица изведена суфиксом *-о* у првостепеној деривацији *руњо* 'претјерано длакав човјек' (РГГ). Међутим, чешћи су другостепени деривати с придевском основном *руњав* и суфиксима *-(а)ц*, *-ица* и *-че*: *руњавац* 'човјек који је много руњав, који има по тијелу, нарочито по грудима, много длака' (РГЗ), *руњавица* 'претјерано длакава (по ногама) женска особа' (РГЗ) и *руњавче* 'дијете које је премного руњава, које је много длакаво' (РГЗ).

За именовање мушке или женске особе од значаја је и део тела претерано обрастао длакама (код мушкараца су то груди, а код жене ноге). И лексема *влас* има мотивну функцију и наћи ће се у основи фемининума *власара*, деривата изведеног суфиксом *-ара* и са значењем 'она која је чупава, длакава, маљава' (ЈП).

Поред семантичке компоненте која се односи на велику количину длака на појединим местима на телу, од значаја је и компонента која се односи на квалитет и изглед длаке. Тако се човек именује посредством лексеме која за денотат има животињу односно животињску длаку, као у примеру са суфиксом *-о* – *сируњо* 'онај који има оштру длаку на глави као коњска струња' (РГГ).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>рушља</i> 'длакав, маљав човек' (РСК)
	<i>рушавка</i> 'она чији су поједини делови тела (обично доњи екстремитети) обрасли длаком, маљама; полно сазрела женска особа' (РГЈК)
	<i>рушавко</i> 'онај чији су поједини делови тела (обично екстремитети и груди) обрасли длаком, маљама; полно зрео мушкарац' (РГЈК)
	<i>руњо</i> ¹¹⁶ 'претјерано длакав човјек' (РГГ)
	<i>руњавац</i> 'човјек који је много руњав, који има по тијелу, нарочито по грудима, много длака' (РГЗ)

¹¹⁶ Мотивна реч *руња* има значење 'длаке по тијелу (код човјека), вуна (код оваца) или кострет (код коза)' (РГГ).

ИЗГЛЕД	<i>руњавица</i> ‘претјерано длакава (по ногама) женска особа’ (РГЗ)
	<i>руњавче</i> ‘дијете које је премного руњаво, које је много длакаво’ (РГЗ)
	<i>власара</i> ‘она која је чупава, длакава, маљава’ (ЛП)
	<i>сѝруњо</i> ¹¹⁷ ‘онај који има оштру длаку на глави као коњска струња’ (РГГ)

Све атрибутивне именице с овим мотивним речима припадају домену физичког изгледа човека.

а. Трепавица¹¹⁸

Лексема *ѝрејавица* је изведена од глагола *ѝрејайѝи* суфиксом *-авица*.¹¹⁹ Она је једнозначна ‘длаке на ивици очних капака’ и има деривационо гнездо с малим бројем јединица – укупно шест, међу којима нема атрибутивних именица.

У народним говорима, међутим, ова лексема испољава шири семантичко-деривациони потенцијал и она ће се наћи у основи персоналних атрибутива. То су деривати другог степена изведени од основе првостепеног деривата *ѝрејка* ‘трепавица’¹²⁰ суфиксима *-оња* и *-ало*: *ѝрејкоња* пеј. ‘човек који често трепће’ (РГЈС) и *ѝрејкало* ‘особа која необично често трепће’ (РГЈК). Реализован је и дериват трећег степена с основном атрибутивне именице *ѝрејкоња* у именици чији је денотат дете *ѝрејкоњче* пеј. ‘дете које често трепће’ (РГЈС). Уочљиво је да нема деривата са женском особом као денотатом. Лексема *ѝрејкоња* налази се и у саставу сложенице *белоѝрејкоња* ‘човек белих трепавица’ (РГЈК).

¹¹⁷ Лексема *сѝруња* значи ‘длака са коњскога репа или гриве’ (РГГ).

¹¹⁸ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *ѝрејавица* обрадила је Вера Васић (СДР 2003: 372).

¹¹⁹ Скок убраја лексеми *ѝрејавица* у изведенице од имперфективног корена *ѝреј-* (*ѝрејайѝи*) (1973: 496).

¹²⁰ Ови деривати су пре мотивисани глаголом *ѝрејкаѝи*, који је у РМС са значењем дем. од трептати, а *ѝрејѝайѝи* је 1. ‘жмирати, неизменице брзо затварати и отварати очи’; 2. ‘дрхтати, подрхтавати; треперити, светлукати.’ Скок глагол *ѝрејкаѝи* одређује као дериват глагола *ѝрејайѝи* с деминутивним значењем (1973: 496).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>ѿрејкоња</i> пеј. ‘човек који често трепће’ (РГЈС)
	<i>ѿрејкало</i> ‘особа која необично често трепће’ (РГЈК)
	<i>ѿрејкоњче</i> пеј. ‘дете које често трепће’ (РГЈС)
	<i>белоѿрејкоња</i> ‘човек белих трепавица’ (РГЈК)

б. Обрва¹²¹

Она као мотивна реч учествује у творби атрибутивне именице изведене суфиксом *-ило* – *обрвило* ‘онај који има велике обрве’ (ЛП), а она се према свом значењу сврастава у домен ‘изгледа’.

в. Брада¹²²

Вишезначна лексема *брада* у номинационој реализацији 1. а. ‘део лица испод уста’; б. ‘длаке на том делу и са стране лица (у одрасла човека)’ поред соматске архисеме садржи диференцијалну компоненту која је одређују као мероним холонима глава и сему положаја на лицу човека, те компоненту која носи информацију о изгледу браде с референтом – одраслим човеком. Она је индуковала деривацију персоналних атрибутивних именица, и то примарном семантичком реализацијом ‘длаке испод уста и са стране лица (у одрасла човека)’. У РМС се налази и значење обележено као фигуративно и настало под утицајем синегдохе ‘човек с брадом (обично великом)’.¹²³ Поред првостепених деривата изведених суфиксима *-оња*, *-екања*, *-аш*: *брадоња* (СДР1, РСГВ, РГП), *брадекања* (СДР1) и *брадаш* (СДР1, РК-МД)¹²⁴, у народним говорима забележен је и другостепени дериват *брадоњица* (СДР1, РГП), деминутив и хипокористик од *брадоња* изведен суфиксом *-ица*. У именовању човека према дужини или боји браде, учествују и сложенички деривати, са квалитативним придевом у основи, изведени суфиксима *-(а)ц* и *-аш*: *седобрадац* (СДР1), *сивобрадац* (СДР1), *црнобрадаш* (СДР1), као и суп-

¹²¹ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *обрва* обрадила је Ивана Црњак (СДР 2003: 363).

¹²² Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *брада* обрадила је Љиљана Недељков (СДР 2003: 67–75).

¹²³ Секундарне реализације лексеме *брада* настале су под утицајем симилисемије 2. ‘чуперак длака или перја испод доње вилице или кљуна код неких животиња и птица’; и метафоре 3. ‘vlakна у биља која подсећају на браду’.

¹²⁴ И у словеначком језику је присутан овај деривациони тип номинације човека: *bradaš* ‘bradaš’ (SH–SS).

стантивизирани придев *дугобрад* (СДР1). Ту је и низ деривата којима се истиче особина недораслог, младог, незрелог мушкарца – *голобрадац* (СДР1), *голобрадић* (СДР1), *голобрадовић* (СДР1), *голобраче* (СДР1), па и одраслог мушкарца без браде – *голобрадица* (СДР1).¹²⁵ Ови су деривати изведени суфиксима *-(а)ц*, *-ић*, *-овић*, *-че* и *-ица*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>брадоња</i> ‘човек који носи (велику) браду’ (СДР1); ‘који има (велику) браду’ (РСГВ); ‘човјек који носи велику браду’ (РГП)
	<i>брадоњица</i> дем. и хип. од брадоња (РГП)
	<i>брадаш</i> подр. ‘каже се за човека брадата, брадоња’ (СДР1, РК-МД)
	<i>брадекања</i> ‘брадоња’ (СДР1)
	<i>дугобрад</i> ‘човек са дугом брадом’ (СДР1)
	<i>седобрадац</i> ‘онај који је седе браде’ (СДР1)
	<i>сивобрадац</i> ‘човек сиве браде’ (СДР1)
	<i>црнобрадаш</i> погрд. ‘човек са црном брадом’ (СДР1)
УЗРАСТ	<i>голобрадац</i> ‘голобрад младић; жутокљунац’ (СДР1)
	<i>голобрадић</i> ‘голобрадац’ (СДР1)
	<i>голобрадица</i> ‘голобрад младић, голобрад човек’ (СДР1)
	<i>голобрадовић</i> ‘голобрадац’ (СДР1)
	<i>голобраче</i> ‘голобрадо момче’ (СДР1)

г. Брк¹²⁶

Лексема *брк* има основно значење 1. а. ‘длаке код човека на горњој усни; експр. образ, част’; б. ‘дуге длаке или израштаји на њушци неких животиња’. Секундарно значење ‘вршица код неких биљака’ развило се под утицајем метафоре засноване на семи облика/изгледа мотивног појма. Њено семантичко-деривационо гнездо има око 30 јединица, а међу њима атри-

¹²⁵ У лексичком систему се именовање човека према овом својству реализује лексемама *ћосавац* м ‘голобради човек’ (РСК), *ћосо* ‘назив за ћосава мушкарца’ (РГТ), које ће функционисати и као надимак *Ћосо* (РГТ).

¹²⁶ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *брк* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2003: 76–80).

бутивним именицама припада скоро трећина од укупног броја деривата. У њих се преноси семантички садржај заступљен у основном значењу мотивне лексеме *брк* ‘длаке код човека на горњој усни’. Сви деривати су углавном првога степена изведени суфиксима: *-а, -о, -ица, -ајлија, -алија, -ајло, -аиш, -оња*: *брка, брко, бркица, бркајлија, бркалија, бркајло, бркаиш, бркоња*. Лексеме *безбркица* и *безбркуљак* изведене су у секундарном деривационом акту од квалитативног префиксално-суфиксалног придева *безбрк*. Лексеме *безбркица* са суфиксом *-ица* и *безбркуљак* са суфиксом *-уљак* имају деминутивни образац деривације. Облик *безбркуљак* изведен је аналогично према *човечуљак* ‘мали човек’.

У народним говорима се човек према брковима именује и лексемама: *бркач* и *бркача, бркна*. То су деривати првога степена, маскулинум је изведен суфиксом *-ач*, а фемининуми суфиксом *-ача* односно *-на*.¹²⁷ Сложеничка образовања су такође карактеристична за дијалекте. Слагањем су настале атрибутивне именице с различитим сложеничким компонентама:

а) По + о + Ио + *-иле*: *жуџиобркиле* (РГЗ);

б) Ио + о + Ио + суфикс (*-џ* односно *-аљ*): *мишобрк* и *мишобркаљ* ‘онај који има танке и ријетке бркове’ (ЛП);

в) Го + о + Ио + *-џ*: *шишобрк* ‘онај који не носи бркове и не поштује старе обичаје’ (РК).

Све атрибутивне именице мотивисане лексемом *брк* припадају домену физичког изгледа човека, а сложеница *шишобрк* се по свом значењу може сврстати и у домен карактера.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>брка</i> ‘човек са великим брковима’ (СДР1, РГЈК) ¹²⁸
	<i>бркач</i> ‘човек с великим брковима’ (РК) ¹²⁹
	<i>бркача</i> ‘вештица’ (РК); често пеј. ‘жена са изразитим длакама изнад усана, брката жена’ (РГЗ)
	<i>бркица</i> дем. од <i>брка</i> (СДР1)
	<i>брко</i> ‘брка’ (СДР1); ‘човјек великих бркова’ (РГП)
	<i>бркајлија</i> ‘брка’ (СДР1); ‘човек са (великим) брковима’ (РСГВ); ‘човјек великих бркова’ (РГП)

¹²⁷ Оба фемининума имају примарно значење ‘вештица’, које се развило из веровања да су вештице ружне и бркате.

¹²⁸ Надимак *Брка* мотивисан је овом лексемом.

¹²⁹ Исти облик постоји и у словеначком језику: *brkač* ‘brkonja’ (SH–SS).

ИЗЛЕДГ	<i>бркалија</i> ‘брка’ (РВГ)
	<i>бркајло</i> ‘бркајлија’ (СДР1)
	<i>бркаш</i> ‘брка’ (СДР1) ¹³⁰
	<i>бркна</i> 1. ‘вештица’; 2. ‘жена с израженим наусницама’ (РК); често пеј. ‘жена с длакама изнад усана, жена с брцима, бркача’ (РГЗ)
	<i>бркоња</i> ‘човек с великим брковима, бркат човек’ (СДР1); ‘човек са (великим) брковима’ (РСГВ); ‘човјек великих бркова’ (РГП, РК)
	<i>безбркица</i> ‘човек без бркова’ (СДР1)
	<i>безбркуљак</i> ‘мали човек без бркова’ (СДР1)
	<i>жуџобркиле</i> пеј. ‘човјек са жутиим брцима’ (РГЗ)
	<i>мишобрк</i> ‘онај који има танке и ријетке бркове’ (ЛП)
	<i>мишобркаљ</i> ‘онај који има танке и ријетке бркове’ (ЛП)
КАРАКТЕР	<i>мишобрк</i> ‘онај који не носи бркове и не поштује старе обичаје’ (РК)

Лексема француског порекла *мусџаћ* ‘брк’ покр. *мусџач* такође је мовивисала творбу атрибутивних именица у народним говорима. То су деривати првог степена изведени суфиксом *-ил* у *мусџаћил* ‘брка’ (РГЈС) и турским суфиксом *-лија* у *мусџаћлија* ‘брка, бркати мушкарац’ (РТГ2); суфиксом *-ерла* у *мусџакерла* ‘бркоња, бркајлија, човек са великим брковима’ (РСК). Суфиксом *-еља* изведен је дериват чији је денотат женска особа *мусџакеља* погрд. ‘жена с брцима, брката жена’ (РГЈК).¹³¹

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>мусџаћил</i> ‘брка’ (РГЈС)
	<i>мусџаћлија</i> ‘брка, бркати мушкарац’ (РТГ2)
	<i>мусџакеља</i> погрд. ‘жена с брцима, брката жена’ (РГЈК)

¹³⁰ Лексема *бркаш* је у секундарном значењу и термин из области зоологије ‘врста риба са израштајима око уста у облику брчића’. Ова врста метафоричног преноса са човека на животињу доста је ретка.

¹³¹ Овај апелатив је онимизиран и у ономастичком систему функционише као надимак за женске особе *Мусџакеља* (РГЈК).

1.1.4. Мозак¹³²

Лексема *мозак* има вишезначну семантичку структуру. Њено основно значење је термилошко 'централни орган нервног система у човека и других кичмењака, мека материја која испуњава лобању и кичмени канал *segebrum*'. У основном значењу садржане су компоненте: архисема – део тела, унутрашњи орган и диференцијалне семе – каквоћа материје (мека материја), локација (испуњава лобању и кичмени канал). Секундарно значење 'мождина, коштана срж' индуковано је метонимијским преносом, као и значење 'памет, ум', а експресивно значење 'паметан и даровит човек' синегдохом.

Значења у којима је денотат човек углавном су секундарна и са експресивним обележјем. Она су могла настати под утицајем синегдохе (глава, мозак → умна даровита особа) или метонимије (памет, ум → уман човек). Према схватању Д. Гортан-Премк, лексеме које означавају какву изузетну способност, дар, могу метонимијски развити и значење особе са таквом способношћу, с таквим даром (2004: 73).

Семантичко-деривационом гнезду с мотивном речју *мозак* припадају две атрибутивне именице настале префиксално-суфиксалном творбом – *безмозгаиш* и *безмозговић* 'онај који је без памети' (СДР2), обе с погрдним обележјем. У значење ових деривата преноси се једна од секундарних реализација лексеме *мозак* – 'памет'. Номинација човека јединицама овога типа заснована је на принципу синегдохе будући да се концепт целог човека своди само на једну његову димензију – мозак. Њихово значење конкретизовано је префиксом *без-* и суфиксима *-аиш* и *-овић*. У РМС са квалификатором индивидуално и пејоративно забележена је и сложеница *маломожданин* 'онај који је малог мозга, мале памети', при чему прилог *мало* има квалификативну функцију. Уопштено, *мало-* као први део сложеница означава 'малу количину, мали број, мали значај и сл. онога што значи други део сложенице: *малобројан*, *малолисти(ан)*, *малолитиражни*, *малоуман* итд. (РСЈ). Овој семантичкој групи припада и другостепени дериват *мозгало* с агентивним, али и атрибутивним значењем 'особа која много размишља, мозга' према није директно мотивисана именицом *мозак* већ првостепеним глаголским дериватом *мозгајти* 'мислити, размишљати'. Она је изведена суфиксом *-ло*.

Међутим, грађа из народних говора показује да је и суфиксација продуктивна у творби именица овога семантичког типа, које поред негативне остварују и позитивну конотацију, а поједини деривати имају тенденцију ка стварању енантосемичне семантичке структуре.

¹³² Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *мозак* обрадила је Ивана Црњак (СДР 2006: 402–405).

У творби суфиксалних првостепених деривата учествују суфикси *-оња*, *-аљ* и *-ан*: *мозгоња* ‘онај који мисли и правилно резонује’ (РГГ), *мозгаљ* ‘човјек који пуно размишља, који много зна’ (РГЗ), *мозган* ‘подругљив назив за оног ко је бистар или глуп’ (РГГ). Посведочени примери показују ширење семантичко-деривационог потенцијала суфикса *-оња*, који учествује у грађењу јединице с позитивном конотацијом, али и у оној која може бити енантиосемична, у исто време и позитивна и негативна.¹³³ У даљем деривационом акту, додавањем префикса *без-* (*без-мозгоња*) реализовано је значење с негативним призвукотом. Лексема *мозгоња* мотивисала је и творбу деривата другог степена, деминутива с пејоративним значењем *мозгоњица* ‘човек велике памети’ (РК), али и са значењем ‘ситан човјек, или дјечак, који показује да размишља’ (РГЗ). Деминутивно значење произилази из конституције (ситан човек) или узраста денотата (дете), а способност мишљења из семантичког садржаја мотивне речи (*мозгоња*). Извор пејоративности у првом случају представља суфикс *-оња* у првостепеном деривату *мозгоња*, при чему он остварује своју основну функцију.

Употреба суфиса *-ан*, као средства пејоративизације уобичајена је код деривата с основом соматизма, али и он, као и суфикс *-оња*, може нагињати ка енантиосемији. И суфикс *-аљ* испољава специфичност у односу на уобичајено значење које уноси у деривате. Он је, наиме, продуктиван у творби назива за коње: *мркаљ*, *сиваљ*, *кусаљ*, *губаљ* ‘губав коњ’ (Клајн 2003: 38), док његова употреба у творби именица с човеком као денотатом (*мозгаљ*, РГГ) није регистрована. Извор пејоративног обележја персоналне атрибутивне именице управо је креирање назива за човека по моделу којим се именују животиње. Узрок факултативној пејоративности је прагматичне природе и заснива се на ставу говорника према саговорнику.

У деривацији ових именица најпродуктивнија је ипак префиксално-суфиксална творба. Оне су мотивисане предлошко-падежном конструкцијом без + генитив (без + мозга), уз учешће суфикса *-а*, *-аи*, *-иле*, *-овић*: *безмозга* ‘непаметна жена’ (РГЗ), *безмозгаи* ‘онај који је без памети’ (СДР2), *безмозгиле* ‘човек без памети, без мозга’ (РК), *безмозговић* ‘онај који је без памети’ (СДР2). Другостепени дериват је именица *безмозгилаи* ‘глупа мушка особа, незналица’ (ЛВ). Ови суфикси у деривате уносе експресивни тоналитет у нижем или вишем степену.

¹³³ М. Шипка сматра да је у највећем броју случајева ова врста супротности садржана у темељном или примарном значењу, дакле већ у самом корену речи, а исказује се у различитим реализацијама (М. Шипка 2002: 154).

Грађа из народних говора указује и на продуктивност слагања, па су поред сложенице *маломожданин* ‘онај који је малог мозга, мале памети’ (СДР2), забележене и *вијомозга* ‘непаметна, лакоумна женска особа’ (РГЗ) и *вијомозгиле* ‘човек без памети, без мозга’ (РК). Оне су настале сложено-суфиксалном творбом по моделу Го + о + Ио + суфикс. Прва сложеничка компонента носи информацију о негативној квалификацији човека – прилог *мало* и глагол *вијиш*.¹³⁴ Сложеница *швракомозгаљ* ‘онај који је плитке памети, малоуман’ (ЛП) настала је по моделу Ио + о + И, а мотивисана је фраземом *имајши мозак као у свраке* или *имајши сврачји мозак*.

Све атрибутивне именице мотивисане лексемом *мозак* припадају домену интелекта, осим сложенице *вијомозгиле* ‘вјетропир’ (РГЗ), којом се означава човек према карактеру.

Домен	Деривати и њихова значења
ИНТЕЛЕКТ ‘паметан’	<i>мозгоња</i> ‘онај који мисли и правилно резонује’ (РГГ)
	<i>мозгаљ</i> (каткад пејор.) ‘човјек који пуно размишља, који много зна’ (РГЗ)
	<i>мозгоњица</i> пеј. од мозгоња ‘човек велике памети’ (РК); ‘ситан човјек, или дјечак, који показује да размишља’ (РГЗ)
‘глуп’	<i>безмозга</i> ‘непаметна жена’ (РГЗ)
	<i>безмозгаш</i> ‘онај који је без памети’ (СДР2)
	<i>безмозгиле</i> ‘човек без памети, без мозга’ (РК)
	<i>безмозгилаш</i> ‘глупа мушка особа, незналица’ (ЛВ)
	<i>безмозговић</i> ‘онај који је без памети’ (СДР2)
	<i>безмозгоња</i> погрд. ‘блесуњав, сулуд, празноглав човек’ (РГЈК)
	<i>маломожданин</i> ‘онај који је малог мозга, мале памети’ (СДР2)
	<i>вијомозга</i> ‘непаметна, лакоумна женска особа’ (РГЗ)
	<i>швракомозгаљ</i> ‘онај који је плитке памети, малоуман’ (ЛП)

¹³⁴ Ове сложенице могле су настати по аналогији са сложеницама *вијоглав* и *вијоглавка* која има секундарно значење ‘вијоглава женска особа’ при чему се остварује пренос номинације са птице на женску особу на основу асоцијације засноване на карактеристичном понашању или покретима ентитета у номинационој реализацији (Штрбац – Штасни 2017: 72).

и 'паметан' и 'глуп'	<i>мозган</i> 'подругљив назив за оног ко је бистар или глуп' (РГГ)
	<i>мозгоња</i> 'човек велике / мале памети' (РК)
КАРАКТЕР	<i>вијомозгиле</i> 'вјетропир' (РГЗ)

Сви деривати мотивисани су семантичком компонентом функције, која је имплицитно заступљена у семантичком садржају мотивне речи *мозак*, и припадају интелектуалном домену човека, који је поларизован, с позитивним концептом 'паметан', негативним концептом 'глуп' и концептом у којем оба пола коегзистирају ('и паметан и глуп'). У овом случају могуће је говорити о енантиосемичној значењској структури, која је потпуно нетипична у овој семантичкој категорији. Видљива је доминација лексема с појмовном вредношћу 'глуп', која се, као и свака друга непожељна особина човека, маркира и језиком.

а. Ум¹³⁵

Лексема *ум* има следећа значења: 1. а. 'човекова способност сазнања и мишљења, стваралачка духовна снага, интелект, памет'; б. 'способност правилног расуђивања, разум'; 2. 'уман човек, умна особа'. Секундарно значење развило се под утицајем синегдохе. Оно ће мотивисати деривацију атрибутивних именица *умник* 'мудар човек, мислилац' и моционо образовање *умница* 'умна, мудра жена', који су настали по моделу По + -ик/-ица. То су другостепени деривати, а у њиховој је творбеној основи вишезначни деривирани придев *уман*.¹³⁶ Ове лексеме су са позитивном конотацијом, а таква је и атрибутивна именица *разумник* 'разуман, паметан, мудар човек' с основом придева *разуман*, изведена суфиксом *-ик*. Сви остали деривати почивају на концепту 'умањена интелектуална способност'. У основи таквих деривата налазе се сложени квалитативни придеви: *лакоуман* 'неразборит, лако-мислен, непромишљен, неозбиљан; умно ограничен, приглуп' у *лакоумник* и *лакоумница* 'лакоуман, неразборит човек односно жена', *малоуман* 'који нема моћ расуђивања као нормалан, душевно здрав човек, умно неразвијен, заостао, ограничен; који нема довољно памети, мудрости, неинтелигентан, глуп, неразборит' у *малоумник* и *малоумница* 'онај који је малоуман, одно-

¹³⁵ Сви примери, осим деривата *крајикоумац* (РГЗ), преузети су из РМС.

¹³⁶ У РСЈ придев *уман* је са следећим значењима: 1. (одр.) а. 'који се односи на ум, на интелект, интелектуални'; б. 'који се односи на унутрашњи живот човеков, мисаони, духовни'; 2. 'који се истиче развијеним интелектуалним способностима, паметан, мудар, који изражава те способности'; 3. 'спреман нешто учинити, намеран'.

сно она која је малоумна', *слабоуман* 'умно заостао, малоуман' у *слабоумник* и *слабоумница* 'слабоуман човек односно жена'.¹³⁷ Придев *џуџ* јавиће се у творби сложеница, и то на првом сложеничком месту у комбинацији с именицом *умник*. *Туџоумник* је 'онај који је неспособан да добро схвата и расуђује, онај који је умно ограничен, глуп'. У дијалекатској грађи потврђена су сложеничка образовања *једноумац* 1. 'човјек ограниченог ума, који размишља једнолинијски'; 2. у мн. 'истомишљеници' (РГЗ) са основом броја на првом сложеничком месту и суфиксом *-(а)ц* по моделу Број + о + Им + *-(а)ц* и *краџоумац* 'човјек кратке памети' (РГЗ) по моделу По + о + Ио + *-(а)ц*.

Са концептуалном вредношћу 'болесно стање' регистроване су лексеме *умоболник* 'онај који је умоболан, душевни болесник' и *умоболница* 'умоболна женска особа, душевна болесница', које су мотивисане квалитативним придевом *умоболан* 'умно, душевно болестан, ненормалан'. Овом појмовном домену могла би припадати и атрибутивна именица *избезумљеник*, која је мотивисана квалитативним придевом *избезумљен* и изведена суфиксом *-ик*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИНТЕЛЕКТ 'паметан'	<i>умник</i> ¹³⁸ 'мудар човек, мислилац' (РМС)
	<i>умница</i> 'умна, мудра жена' (РМС)
	<i>разумник</i> ¹³⁹ 'разуман, паметан, мудар човек' (РМС)
'глуп'	<i>безумник</i> ¹⁴⁰ 'безуман човек, лудак' (РМС)
	<i>безумница</i> 'безумна жена, лудакиња' (РМС)
	<i>краџоумац</i> 'човјек кратке памети' (РГЗ)
	<i>лакоумник</i> 'лакоуман, неразборит човек' (РМС)
	<i>лакоумница</i> 'лакоумна, неразборита жена' (РМС)
	<i>малоумник</i> 'онај који је малоуман' (РМС)
	<i>малоумница</i> 'она која је малоумна' (РМС)

¹³⁷ Клајн (2002: 89) наводи да су именице типа *малоумник*, *малолетник* само привидно именичке сложенице, јер су изведене од придева (*малоуман* итд.).

¹³⁸ Дериват *умник* мотивисан је придевом *уман*, који у значење атрибутивне именице преноси своје секундарно значење 'који се истиче развијеним интелектуалним способностима, паметан, мудар; који изражава те способности' (РСЈ).

¹³⁹ Атрибутивна именица *разумник* мотивисана је придевом *разуман* 'који има разума, који је с разумом обављен, изведен и сл., мудар, паметан' (РСЈ).

¹⁴⁰ Мотивни придев *безуман* у свој дериват *безумник* преноси основно значење 'који је без ума, без разума, бесловесан, умно поремећен, луд, махнит' (РСЈ).

‘глуп’	<i>слабоумник</i> ‘слабоуман човек’ (РМС)
	<i>слабоумница</i> ‘слабоумна жена’ (РМС)
	<i>їуїуоумник</i> ‘онај који је неспособан да добро схвата и расуђује, онај који је умно ограничен, глуп’ (РМС)
	<i>країкоумац</i> ‘човјек кратке памети’ (РГЗ)
карактер	<i>једноумац</i> ‘тврдоглав, задрт човек’ (РМС); 1. ‘човјек ограниченог ума, који размишља једнолинијски’; 2. у мн. ‘истомишљеници’ (РГЗ)
БОЛЕСТ	<i>избезумљеник</i> ‘онај који је избезумљен’ (РМС)
	<i>умоболник</i> ‘онај који је умоболан, душевни болесник’ (РМС)
	<i>умоболница</i> ‘умоболна женска особа, душевна болесница’ (РМС)

Деривати мотивисани лексемом *ум*, која представља апстрактан појам у односу на *мозак*, заснивају се на секундарном значењу ‘уман човек, умна особа’ и његовом семантичко-појмовном опонентном еквиваленту. У овој групи деривата изражена је доминација јединица у којима се реализује концепт глупог човека у односу на деривате с концептуалном вредношћу паметан човек. Специфичност деривата с мотивном речју *ум* огледа се у њиховој способности да именују човека према болести, а њихова значења индукована су негираним примарним значењем мотивне речи ‘способност правилног расуђивања’.

б. Памет¹⁴¹

Лексема *їамейї* припада истом појмовном домену као и лексема *ум*, али има више семантичких реализација. Њено основно значење гласи ‘способност човека да мисли, схвата и просуђује, мисаона и спознајна човекова способност, разум, ум, интелигенција’, а садржи семантичке компоненте које се односе на функцију именованог појма и човекову способност која га одређује као мисаоно биће. Секундарно значење засновано је на метонимијском преносу ‘природна способност, надареност за нешто’. Трећа реализација је диференцирана. У њеној основи је метонимијски принцип у садејству са синегдохом ‘опште мишљење једне друштвене средине и људи

¹⁴¹ Семантичко-деривационо гнездо с лексемом *їамейї* као мотивном обрадила је Ивана Црњак (СДР 2006: 458–463).

као носилаца одређених назора, схватања' и 'човек јак по својим духовним, умним, интелектуалним способностима, паметан човек, мислилац'. Под дејством метонимије развило се и значење 'способност човека да у свести трајно задржава трагове онога што је раније доживео и на основу тога, свесно или несвесно, изазива представе о ранијим доживљајима, памћење, сећање'.

Полисемантична структура лексеме *īameī* одражава се на њену деривациону способност. Семантичко-деривационо гнездо ове речи обухвата око педесет деривата различитог деривационог статуса и начина творбе. Творба атрибутивних именица може се сматрати продуктивном. Међу дериватима који припадају овој значењској категорији по бројности се издвајају лексеме које припадају интелектуалном домену с доминантном компонентом 'паметан', што је редак случај када је номинација човека подстакнута соматизмима уопште. Илустрације ради, довољно је да упоредимо деривате мотивисане лексемом *um* где је више оних са концептуалном вредношћу 'глуп'. Чак и оне сврстане у оквиру домена 'глуп' (*īameīñakoviñ*, *neīamīilo*) имају у својој појмовној вредности ову особину изражену у блажем степену, под утицајем суфикса *-oviñ* (*īameīñakoviñ*) или негираног семантичког садржаја мотивне речи (*neīamīilo*). Семантичко-деривациона специфичност мотивне речи *īameī* огледа се и у њеној способности да гради дериват који припада домену карактера (*zloiāmīilo*).

Са деривационог аспекта већина ових деривата могла би се сматрати варијантним облицима, посебно они који су мотивисани придевом *īameīān* по моделу По + суфикс – другостепени деривати изведени суфиксима *-ик* у *īameīīnik*, *-јак* у *īameīñak*, као и они мотивисани глаголским првостепеним дериватом *īamīīiiti*: *-лац* у *īamīīilaц*, *-ло* у *īamīīilo*. Занимљиво је, такође, да атрибутивне именице *īameīār* и *īameīñak* у својој семантичкој структури садрже и значења квалификована као иронична. Иако су то деривати различитог степена (*īameīār*, првостепени и *īameīñak*, другостепени), семантички садржај њихових творбених основа није маркиран, те би се оваква експресивна тоналност могла приписати суфиксима *-ар* и *-јак*. Облици чији је денотат женска особа изведени су суфиксима *-ица* (*īameīniца*) и *-лица* (*īamīīliца*). По продуктивности се издвајају суфикси *-ло* и *-лац* који се удружују с основама глагола (*īamīīilo* и *zloiāmīīilo*; *īameīōvalaц* и *īamīīilaц*).

Грађа из народних говора показује да су и други суфикси (*-лија*, *-ша*, *-уља*) заступљени у творби атрибутивних именица којима се остварује концептуална вредност 'паметан човек': *īameīliја* 'онај који је мудар, паметан' (ЛП), *īamīīiша* 'онај који добро и дуго памти' (РВГ), *īameīul'a* 'паметна жена' (РК). И јединице посведочене у народним говорима потврђују способност лексеме *īameī* да индукује деривате са значењем карактерне особине:

ѡамей̄љивко ‘уображенко’ (РРГ), изведен суфиксом *-ко* и моциони облик *ѡамей̄љивица* ‘уображеница’ (РРГ), изведен суфиксом *-ица*.¹⁴²

Домен	Деривати и њихова значења
ИНТЕЛЕКТ ‘паметан’	<i>ѡамей̄тар</i> 1. ‘онај који добро памти, који је познат због свога памћења’; 2. а. ‘паметан човек’. б. ир. ‘мудријаш’ (СДР2); ¹⁴³ ‘мудар и паметан човјек’ (ЛП)
	<i>ѡамей̄лија</i> ‘онај који је мудар, паметан’ (ЛП)
	<i>ѡамей̄ник</i> ‘онај који је паметан’ (СДР2) ¹⁴⁴
	<i>ѡамей̄њака</i> 1. в. паметник. 2. ир. в. паметњаковић (СДР2); ‘мудрац’ (РТГ2)
	<i>ѡамей̄овалац</i> ир., необ. ‘паметњак’ (СДР2)
	<i>ѡамей̄ница</i> ‘она која је паметна’ (СДР2)
	<i>ѡам̄иѡилац</i> ¹⁴⁵ ‘онај који добро памти нешто, паментар’ (СДР2)
	<i>ѡам̄иѡеник</i> необ. ‘памтиѡац’ (СДР2)
	<i>ѡам̄иѡиѡица</i> ‘она која добро памти нешто’ (СДР2)
	<i>ѡам̄иѡиѡило</i> ‘онај који добро памти’ (СДР2)
	<i>ѡам̄иѡиѡиѡиѡа</i> ‘онај који добро и дуго памти’ (РВГ)
<i>ѡамей̄ул’а</i> пеј. ‘паметна жена’ (РК)	
‘глуп’	<i>ѡамей̄њаковић</i> разг. ир. ‘онај који се прави паментним, мудријаш (СДР2); фиг. и пеј. ‘онај који се прави паментан, приглуп човек’ (РСК)
	<i>неѡам̄иѡило</i> ‘онај који ништа не памти’ (СДР2)

¹⁴² Овде претпостављамо да је у мотивационој функцији првостепени квалитативни придев *ѡамей̄љив*.

¹⁴³ Остала секундарна значења лексеме *ѡамей̄тар* гласе: 3. ‘човек који бележи важне догађаје, летописац’; 4. а. ‘књига у коју се бележе ствари које се желе држати у сећању’; б. терм. цркв. ‘књига у коју су преписане молитве које треба знати напамет’.

¹⁴⁴ У атрибутивне именице мотивисане придевом *ѡамей̄тан* преноси се целокупан садржај његове основне реализације 1. а. ‘који има способност расуђивања, разборит, мудар. б. оштроуман, проициљив, сналажљив’. Остала његова значење индукована су метонимијом в. ‘богат мислима, садржајем’; г. ‘послушан, приступачан разлозима’; д. ‘просвећен’. њ. (у служби имен.) ‘мудро, разборито биће’; 2. ‘који изражава памет’; 3. а. ‘који је створен памећу, умом, који сведочи о способности расуђивања, мудрости’; б. (у служби имен.) ‘мудра реч’.

¹⁴⁵ Дериват је мотивисан глаголом *ѡам̄иѡиѡи* ‘држати у памети што, сећати се чега, не забрављати’ (РСЈ).

КАРАКТЕР	<i>ѡамейљивко</i> ‘убраженко’ (РРГ)
	<i>ѡамейљивица</i> ‘убраженица’ (РРГ)
	<i>злойамѡило</i> ¹⁴⁶ ‘онај који памти учињено зло и жели да се освети: осветољубив човек’ (СДР2)

Творба атрибутивних именица које припадају семантичко-деривационом гнезду с мотивном речју *ѡамей* веома је продуктивна. Оне су настале различитим творбеним процесима, различитог су творбеног типа и степена деривације. У атрибутивне именице које представљају деривате првог степена, па и оне другога степена с основом придева *ѡамейан* преноси се семантички садржај номинационог значења мотивне речи, а оне које су мотивисане глаголом *ѡамѡиѡиѡи* преноси се функција мотивног појма, као у првостепени глаголски дериват тако и у атрибутивне именице којима је он у основи. Продуктивније образовање јединица с концептуалном вредношћу ‘паметан човек’ подстакнуто је позитивном конотацијом која се везује за мотивни појам. Атрибутивне именице које припадају домену карактера, иако нису бројне, семантички су диференциране – карактерна особина која се испољава као уображеност (мисли да је паметан, а није) и као изузетно негативна – склоност ка освети.

1.2. ВРАТ И ШИЈА¹⁴⁷

За означавање дела тела између главе и трупа у нашем корпусу су забележене две лексеме *враѡи* и *шија*, при чему се ова друга првенствено односи на животиње кичмењаке и птице (РМС).¹⁴⁸ Међутим, у неким дијалектима (РГЗ, РГГ, ЛП, РГЈК, РСК) она означава део људског тела. У деривацији атрибутивних именица битне су четири компоненте: (а) ‘дебљина’,¹⁴⁹ која даје утисак јачине (*јак враѡи*) и снаге (*снажан враѡи*): *враѡиоња* ‘човек јаког врата’ (РК); ‘човјек јака врата, шијоња’ (РГЗ); *шијоња* ‘човјек снажне шије,

¹⁴⁶ Атрибутивна именица *злойамѡило* мотивисана је глаголом *злойамѡиѡиѡи* ‘памтити учињено зло и желети освету’ (СДР2).

¹⁴⁷ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *враѡи* обрадила је Вера Васић (СДР 2003: 87–92), а с мотивном речју *шија* Драгана Радовановић (СДР 2003: 354).

¹⁴⁸ Секундарно значење лексеме *враѡи* 2. ‘део неког предмета који спаја његова два дела; сужени или тањи део неког предмета’ развило се под утицајем метафоре. Под дејством истог семантичког механизма развило се секундарно значење лексеме *шија* 2. ‘део гребена између врха и превоја или седла планине’ (СДР1).

¹⁴⁹ Ова компонента значења најуочљивија је у дефиницији лексеме *враѡиоња* у РМС ‘онај који има дебео врат’, што је идентично са стањем у македонском језику: *враѡило* пејор. ‘тој што има дебео врат’ (ТРМЈ).

вратоња' (РГЗ), (б) 'дужина' (*дуг врати*): *шијан* 'онај који има дуг врат' (РГГ), (в) 'положај' [(*на*)*крив/искривљен врати*]¹⁵⁰: *кривошија* пеј. 'човек криво, накривљеног врата, кривоврат' (РГЈК); 'човек са кривим вратом, накривог врата, кривоврат' (РСК), 'онај који има искривљен врат' (РГГ), *кривошика* 'жена са кривим вратом, кривоврата' (РСК), (г) 'покривеност врата' (*го врати*): *голошија* 'головрат човек' (РСК). У Пиви се лексемом *голошија* означава првенствено 'пијевац без перја по шији', а потом, метафорички, и 'сиромах човјек' (ЛП). Само у једном примеру аутор речника је истакао пејоративно значење атрибутивне именице *кривошија* (РГЈК).¹⁵¹ Све ове семантичке компоненте имплицитно су садржане у номинационој појмовној вредности лексеме *врати*.

У сложеници *кривошија*, забележеној у ЛП, с обзиром на значење 'онај који је загледан у себе' први њен део могао би се посредно довести у везу са једним од секундарних значења глагола *крчаџи* 2. в. '(од нечега) бити пун, крцат, претрпан' (РСАНУ). Мотивација је подстакнута компонентом 'пун', јер у психолошком смислу једино ситуирана особа је самодоволна и не очекује помоћ од других.¹⁵²

Сви забележени деривати својим значењем уклапају се у домен физичког изгледа човека. Атрибутивне именице с основом лексеме *врати* односно *шија* настале су суфиксацијом као деривати првог степена: *вратиоња* (РК, РГЗ), *шијоња* (РГЗ), *шијан* (РГГ). Композицијом су творене лексеме *кривошија* (РГЈК, РСК) и од њега моционски облик изведен суфиксом *-ка* – *кривоши(ј)ка* (РСК), *голошија* (РСК, ЛП). У њиховој деривацији учествују суфикси *-оња* и *-ан*, који остварују своју уобичајену функцију у споју са основама соматизама.

Домен	Деривати и њихова значења
изглед	<i>вратиоња</i> 'човек јаког врата' (РК); 'човјек јака врата, шијоња' (РГЗ)
	<i>шијоња</i> 'човјек снажне шије, вратоња' (РГЗ)

¹⁵⁰ Исту мотивацију има и македонска лексема *кривошија* уз додаток дефиницији ('човек со искривен врат') да је тај положај настао „како последица од реуматско заболување на мускулите на вратот“ (РМЈ);

¹⁵¹ Пренесено значење је забележено у бугарским лексемама са компонентом (*виџи врати*) *виоврати* 'непослушник' и *виовратиња* 'непослушница' (БЕР).

¹⁵² Ово је пример како дефиниције појмова датих у дијалекатским речницима нису увек јасне па се могу интерпретирати на различите начине, што не искључујемо ни у овом примеру.

ИЗГЛЕД	<i>шијан</i> ‘онај који има дуг врат’ (РГГ)
	<i>кривошија</i> пеј. ‘човек кривог, накривљеног врата, кривоврат’ (РГЈК); ‘човек са кривим вратом, накривог врата, кривоврат’ (РСК), ‘онај који има искривљен врат’ (РГГ)
	<i>кривошика</i> ‘жена са кривим вратом, кривоврата’ (РСК)
	<i>голошија</i> ‘головрат човек’ (РСК)
КАРАКТЕР	<i>крочија</i> ‘онај који је загледан у себе’ (ЛП)

а. Грло¹⁵³

„И поред тога што лексема *грло* има велик број значења, при чему су нека настала метонимијском, а нека метафоричном трансформацијом, сва су сводива на то да се њом означава део неке целине“ (СДР 2003: 115). Њену семантичку структуру чине: основно значење ‘предња страна врата’ и секундарне реализације: 2. а. ‘ждреона дупља с горњим делом гркљана и једњаком’; б. експр. ‘глас’; 3. ‘животиња (обично домаћа); ретко особа’. 4. а. ‘грлић (1. и 2)’; б. ‘сужени део чарапе’. 5. а. ‘свршетак, излаз долине, понора, јаме, бунара; уски део потока, сужено место у току воде где се хвата риба’. б. ‘ждрело вулкана, кратер’.

Према подацима из СДР (2003: 115–120), у њеном семантичко-деривационом гнезду нису заступљене атрибутивне именице, али су оне реализоване у народним говорима. То су сложеничка образовања настала по моделу По + о + Ио + -а: *бљелогрла* ‘она која је бијела грла (врата)’ (ЛП); *јасногрла* ‘женска особа звонког гласа’ (ЛП), обе са специфичном употребом у поезији. По моделу Бр + о + Ио + -а сложена је вишезначна лексема *џрогрла* 1. ‘бистијерна, тј. велика каменица која има три (обично природна) отвора; име води са три отвора направљеној у природној јами у камењару’; 2. фиг. ‘женска особа која прегласно говори’ (РГЗ). У секундарном значењу основа броја мења семантику и у функцији је интензификатора (говори као да има три грла).

Атрибутивне именице с мотивном речју *грло* по свом значењу припадају домену човекове способности говора (боја и интензитет гласа) а све су мотивисане семантичком компонентом функције, коју грло као део говорног апарата има. Поред тога, у све деривате се преноси и експресивно значење

¹⁵³ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *грло* обрадила је Јасмина Дражић (СДР 2003: 115–120).

‘глас’ које је настало метонимијским преносом номинације под утицајем семе функције.

Домен	Деривати и њихова значења
изглед	<i>бљелогрла</i> ‘она која је бијела грла (врата)’ (ЛП)
ГОВОР ‘артикулација’	<i>јасногрла</i> ‘женска особа звонког гласа’ (у песми) (ЛП)
	<i>џрогрла</i> 1. ‘бистијерна, тј. велика каменица која има три (обично природна) отвора; име води са три отвора направљеној у природној јами у камењару’; 2. фиг. ‘женска особа која прегласно говори’ (РГЗ)

1.3. КОЖА¹⁵⁴

Основно значење лексеме *кожа* гласи 1. а. ‘спољни омотач човечјег или животињског тела’; б. ‘такав омотач скинут са животиње, с длаком или индустријски прерађен’. Између примарних реализација 1. а и 1. б постоји изражена логичка веза заснована на метонимијском принципу, а у њиховом семантичком садржају, поред архисеме соматског типа, заступљена је и диференцијална сема која носи информацију о функцији именованог ентитета. Ова компонента је активна и доприноси стварању секундарних значења метафоричног типа 2. ‘спољни покривач нечега’; 3. експр. (често у вези с атрибутом свој, властит) ‘живот, положај, безбедност, имање’.

Од творбене основе *кож-* изведени су многи деривати (више од 60 јединица), али не и велики број атрибутивних именица. Неке од њих су примарно: а) *nomina agentis*: *гуликожа* ‘грамзив човек, грабљивац, отимач, зеленаш, лихвар’, *дерикожа* ‘гуликожа, глобација’, *кожодер* 1. ‘живодер, стрводер’; 2. експр. ‘гуликожа, зеленаш’, б) друге, зоолошки термини: *дебелокожац* 1. ‘врста животиња с дебелом кожом *Pachydermes*’; 2. атриб. имен., фиг. ‘онај који је морално неосетљив’, а в) треће, (углавном) само атрибутивне именице: *црвенокожац* ‘човек црвене расе; човек црвенкасте коже’, *црнокожац* 1. ‘човек црне расе, црнац; човек црне коже’, али и 2. ‘плод, семенка црне коже (љуске)’. Примарно значење сложенице *дебелокожац* мотивисано је компонентом дебљине ‘врста животиња с дебелом кожом *Pachydermes*’;¹⁵⁵ а атрибутивно значење, које је фигуративно и експресивно, засновано је на

¹⁵⁴ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *кожа* обрадила је Гордана Штасни (СДР 2003: 155–163).

¹⁵⁵ Наш термин је у ствари калк према грчком *Pachydermes* (*παχύς* ‘дебео, гојазан, меснат, мастан, густ’ и *δέρμα* ‘кожа’) (Г–СР).

метафоричној асоцијацији (*дебела кожа – неосејљивост*), као и преносом номинације са животиње на човека. И ова атрибутивна именица припада домену карактера.

У трећем случају номинација човека подстакнута је бојом коже и си-негдохом – *црвенокожац*, *црнокожац* и припада домену физичког изгледа.

Грађа из народних говора доноси: (а) ново, углавном, погрдно значење ‘(превише) мршава особа’ за постојеће творбене моделе: *кождер*¹⁵⁶ погрд. ‘мршав човек’ (РГЈС), али и (б) друге суфиксе којима се остварује наведено значење: *кождеруља* погрд. ‘мршава жена’ (РГЈС), *кождерче* погрд. ‘мршаво дете’ (РГЈС), *кожла* погрд. ‘превише мршава жена’ (РГЈС) и *кожља* погрд. ‘превише мршав човек’ (РГЈС). Код суфиксираних деривата погрдно значење је засновано на комбинацији семантичког садржаја творбене основе и творбених форманата: творбене основе *кож-* и суфикса *-ла* односно *-ља*, као и код образовања са основом сложенице са *кождер* и деривата *-уља* (ж. род) и *-че* (с. род). У зависности од денотата који је маркиран суфиксом, одређујемо степен негативне експресивности, те у случају када је дете носилац особине, таква експресивност изостаје.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>црвенокожац</i> ‘човек црвене расе; човек црвенкасте коже’ (СДР1)
	<i>црнокожац</i> 1. ‘човек црне расе, црнац; човек црне коже’; 2. ‘плод, семенка црне коже (љуске)’ (СДР1)
	<i>кождер</i> погрд. ‘мршав човек’ (РГЈС)
	<i>кождеруља</i> погрд. ‘мршава жена’ (РГЈС)
	<i>кождерче</i> погрд. ‘мршаво дете’ (РГЈС)
	<i>кожла</i> погрд. ‘превише мршава жена’ (РГЈС)
	<i>кожља</i> погрд. ‘превише мршав човек’ (РГЈС)
КАРАКТЕР	<i>гуликожа</i> ‘грамзив човек, грабљивац, отимач, зеленаш, лихвар’ (СДР1)
	<i>дерикожа</i> ‘гуликожа, глобација’ (СДР1)
	<i>кождер</i> 1. ‘живодер, стрводер’; 2. експр. ‘гуликожа, зеленаш’ (СДР1)

¹⁵⁶ Ова лексема се јавља и као надимак *Кождер* (РГЈС).

КАРАКТЕР	<i>дебелокожац</i> 1. ‘врста животиња с дебелом кожом <i>Rachydermes</i> ’; 2. атриб. имен., фиг. ‘онај који је морално неосетљив’ (СДР1)
----------	---

1.4. РУКА¹⁵⁷

У РМС значење лексеме *рука* представљено је у девет семантичких реализација. Основно значење соматског типа садржи архисему и диференцијалне семе положаја на људском телу и дужине (опсега): 1. а. ‘један од горњих удова човечјег тела, од рамена до врхова прстију’; б. ‘крајњи део тога екстремитета, од зглоба изнад шаке до врхова прстију’. Секундарна значења углавном се заснивају на семантичким трансформацијама метафоричног и/или метонимијског типа, а у значењу 2. а. ‘извршилац каквог посла’ и под утицајем синегдохе.

Секундарна значења лексеме <i>рука</i> и њихови индуктори	
Секундарна значења лексеме <i>рука</i>	Мотивациони семантички механизам
2.б. ‘посао, рад, делатност	метонимија удружена с метафором
3. ‘рукопис’.	метонимија удружена с метафором
4. ‘власт, моћ’	метафора
5. а. ‘врста, каквоћа’; б. ‘начин, метод (рада, понашања)’; в. ‘друштвени слој, сталеж, ранг’	метафора
6. (уз бројеве: први, други) ‘извор, порекло’	метафора
7. (уз придеве: лева, десна) ‘страна (лева или десна)’	метонимија
8. обично с додатком: ‘(за)просити, (по)нудити, дати, затражити) пристанак на брак’	метафора
9. ‘слобода рада, деловања, иницијатива’	метафора

Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *рука* обухвата око 300 деривата. Већ је уочено да творба атрибутивних персоналних имени-

¹⁵⁷ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *рука* обрадила је Драгана Радовановић (СДР 2003: 284–303).

ца мотивисаних називом људских удова (рука, нога) није продуктивна (СДР 3003: 130). Тако у РМС није забележен ниједан пример тог типа, а у дијалекатском корпусу само три, при чему сви садрже мотивациону компоненту 'сув', која имплицира два различита значења: 1. *суворукас* 'човек тврдица' (РСК) и 2. *суворукла* погрд. 'неумешна, невешта, сплетена женска особа' (РГЈК), *суворукоња* погрд. 'неумешан, невешт, сплетен човек' (РГЈК). У првој се реализује концепт карактера, а у другима је остварена једна од периферних нијанси интелектуалног домена.

На деривационом плану реч је о слеженицама: *суворукас(ӣ)*, *суворукла* и *суворукоња*. Прва је конверзијом постала атрибутивна именица. У сложено-суфиксалном моделу уочавамо суфиксе *-ла* и *-оња*, при чему је први карактеристичан за говоре призренско-тимочке дијалекатске области, али и за македонски језик (*газла* 'лице со голем газ', *грбла* 'лице со грпка', *носла* 'нослесто лице') (РМЈ).

Не само изглед одређеног уда, већ и његово делимично одсуство било је релевантно за настанак персоналних атрибутивних именица: *шубо* 'човјек који нема руке до лакта', који се доводи у семантичко-деривациону везу са квалитативним придевом *шубасӣ* 'онај којем недостаје шака на руци' (РГГ).

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>суворукас</i> 'човек тврдица' (РСК)
интелект	<i>суворукла</i> погрд. 'неумешна, невешта, сплетена женска особа' (РГЈК)
	<i>суворукоња</i> погрд. 'неумешан, невешт, сплетен човек' (РГЈК)

а. Лакат¹⁵⁸

И називи за делове удова који су у својству меронома (*лакаӣ*, *шака*, *ӣрсџӣ*; *колџо*, *сӣојало*, *џабан* и *џеџа*) у односу на холоним рука односно нога, ретко постају мотивационе речи за настанак персоналних атрибутива. Тако у СДР1 налазимо првостепени дериват соматизма изведен суфиксом *-аи* – *лакџаӣ* 'онај који се лакта, који се безобзирно пробија у животу', а у дијалекатском корпусу изведен суфиксом *-арои* – *лакџароӣ* 'онај који се лакта, граби, присваја себи' (РГГ). Оба облика имају концептуалну вредност везану за домен карактера, са негативном конотацијом. Оба деривата могу

¹⁵⁸ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *лакџӣ* обрадила је Вера Васић (СДР 2003: 182–184).

се довести у везу с глаголом *лакѿаѿи се*, чије се секундарно значење ‘безобзирно се пробијати у животу’ у потпуности преноси у атрибутивне именице, које би у овом случају биле деривати другог степена.

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>лакѿаѿи</i> ‘онај који се лакта, који се безобзирно пробија у животу’ (СДР1)
	<i>лакѿароѿи</i> ‘онај који се лакта, граби, присваја себи’ (РГГ)

1.5. ПЛЕЋА¹⁵⁹

Соматизам *ѿлећа* ‘горњи део леђа између врата и руку’ налази се у основи персоналних атрибутивних именица, које су све првостепени деривати. У њиховој творби учествују суфикси: *-оња* у *ѿлећоња*, *-оѿа* у *ѿлећоѿа* ‘човјек широких рамена, плећат човјек, развијен мушкарац’ (РГЗ) и *-аѿи* у *ѿлећаѿи* 1. ‘плећат човек’, али и 2. ‘коњ широких рамена’ (СДР1).¹⁶⁰

На парадигматском плану бележимо и синониме различите мотивације: *ѿвајка* ‘жена широких леђа и кукова’ (РГГ) и *ѿусѿе* ‘мушкарац широких леђа и атлетске грађе’ (РГГ). За први би број два (*zwei*) био мотивациона компонента како би се нагласила величина одређених делова тела, а за други је узет придев *ѿусѿи* ‘јак, чврст, способан’ (РГГ).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>ѿлећоња</i> в. плећота (РГЗ)
	<i>ѿлећоѿа</i> ‘човјек широких рамена, плећат човјек, развијен мушкарац’ (РГЗ)
	<i>ѿлећаѿи</i> 1. ‘плећат човек’; 2. ‘коњ широких рамена’ (СДР1)

а. Грба

Корен *грб* налази се у великом броју деривата, као што су: пеј. *грба-ча*, *грбина* ‘леђа’ и *грба* ‘гура’ (Skok 1973: 610), које смо посебно издвојили будући да се уклапају у посматрану семантичку парадигму. Њима треба прикључити и дериват *грбњач* ‘кичма’ (РГЈС).

¹⁵⁹ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *ѿлећа* обрадила је Гордана Штасни (СДР 2003: 248–250).

¹⁶⁰ Ова лексема је једнозначна и њено гнездо обухвата око 30 деривата.

Од творбене основе *грб-* односно *гרבав-* првостепеном и другостепеном деривацијом добијене су следеће атрибутивне именице: (а) *грба* ‘хип. од грбавац, грбо’ (РМС), *грбо* ‘грба’ (РМС), *грбе* ‘грбавац, обично малог раста’ (РГЈС), *грбла* в. грбавка (РГЈК); ‘грбавица’ (ГЈС), *грбља* ‘грбавац’ (РГЈС); *грбљо* в. грбавко (РГЈК), *грбеша* покр. ‘грбавац’ (РМС), *гребонца* пеј. в. грбоња (РМС), *гребоња* ‘грбавац’ (РМС), *гребуљак* покр. дем. од грбоња (РМС);

(б) *грбавац* ‘грбоња, грбав човек’ (РМС), *гרבавица* ‘женска особа са грбом’ (РМС), *гרבавко* ‘грбавац’ (РМС), ‘грбав, погурен човек, грбавац’ (РГЈК), *гרבавка* ‘грбава, погурена жена, грбавица’ (РГЈК).

Видимо велик број различитих конкурентних суфикса: (а) и у оквиру првостепених (*гרב-а/-о/-е/-ла/-ља/-љо/-еша/-онца/-оња/-уљак*) и (б) и у оквиру другостепених деривата (*гרבав-ац/-ко/-ица/-ка*). Сви деривати, без обзира на степен деривације и творбени модел, према свом значењу припадају домену физичког изгледа.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>грба</i> ‘хип. од грбавац, грбо’ (РМС)
	<i>грбо</i> ‘грба’ (РМС)
	<i>грбе</i> ‘грбавац, обично малог раста’ (РГЈС)
	<i>грбла</i> в. грбавка (РГЈК); ‘грбавица’ (ГЈС)
	<i>грбља</i> ‘грбавац’ (РГЈС)
	<i>грбљо</i> в. грбавко (РГЈК)
	<i>грбеша</i> покр. ‘грбавац’ (РМС)
	<i>гребонца</i> пеј. в. грбоња (РМС)
	<i>гребоња</i> ‘грбавац’ (РМС)
	<i>гребуљак</i> покр. дем. од грбоња (РМС)
	<i>грбавац</i> ‘грбоња, грбав човек’ (РМС)
	<i>гרבавица</i> ‘женска особа са грбом’ (РМС)
	<i>гרבавко</i> ‘грбавац’ (РМС), ‘грбав, погурен човек, грбавац’ (РГЈК)
<i>гרבавка</i> ‘грбава, погурена жена, грбавица’ (РГЈК)	

1.6. ПРСА,¹⁶¹ ГРУДИ¹⁶² И СИСА¹⁶³

Деривате мотивисане соматизмима *прса* и *груди* могуће је паралелно интерпретирати будући да њихове мотивне речи имају иста основна термилошка значења 1. ‘предњи део тела од врата до трбуха’; 2. терм. анат. ‘дојке у жене’. Такође им се поклапају и остала значења. Секундарне реализације ових лексема су: 3. ‘део кошуље који покрива прса’; 4. ‘део мушке кошуље на прсима’. Ова значења развила су се под утицајем метонимије (*део шела* → *одећа која покрива тај део шела*). Семантичка сличност остварује се и у значењима лексеме *прса* 1. б. ‘тај део тела као седиште плућа и срца’ и лексеме *груди* 3. експр. ‘унутрашњост, дубина’, с тим да је прво настало под дејством метонимије, а друго више под утицајем метафоре будући да се може односити на референте ван људског тела.

Анатомска термилошка реализација лексема *груди* и *прса* подстиче деривацију нових лексема за чије значење је релевантна компонента величине и јачине грудног коша: *грудоња* ‘човјек развијен у грудном кошу’ (РГЗ), ‘човек са јако развијеним грудима, с јаким грудним кошом’ (РМС); *прсоња* ‘прсат, развијен мушкарац, уп. грудоња’ (РГЗ). Када је у питању ‘дјечак или омања мушка особа са развијеним грудним кошом или кочоперан дјечак’, користи се деминутив наведених деривата: *грудоњица* (РГЗ); *прсоњица* дем. од *прсоња*, уп. *грудоњица* (РГЗ). Када је у питању именовање женске особе с овом особином, у народним говорима се користи атрибутивна именица *прсача* ‘прсата женска особа, сисача’ (РГЗ). Маскулинуми су деривирани суфиксом *-оња*, њихови деминутиви суфиксом *-ица*, а фемининум суфиксом *-ача*. Све ове речи припадају домену физичког изгледа човека.

За деривацију персоналних атрибутивних именица релевантна је и компонента болест која се јавља у грудима/прсима: *грудоболник* ‘болесник од грудобоље’ (СДР1), *прсоболник* ‘онај који болује од прсобоље’ (СДР1), *прсоболница* ‘она која болује од прсобоље’ (СДР1). Суфиксом се конкретизује особа као денотат, мушка суфиксом *-ик*, женска суфиксом *-ица*, прва сложеничка саставница је у функцији локализатора (оболело место), а друга саставница носи информацију о здравственом стању. Формално посматрано, сложенице *грудоболник* и *прсоболник* имају исту творбену структуру. Међутим, пошто је прва мотивисана сложеним квалитативним придевом, атрибутивну именицу тумачимо као њен дериват (*грудоболн-ик* и *грудоболн-ица* > *грудоболан* ‘који је болестан од грудобоље, сушичав, туберкулозан’.

¹⁶¹ У СДР (2003: 255–260) ову лексему је обрадила Гордана Штасни.

¹⁶² У СДР (2003: 121–125) ову лексему је обрадила Гордана Штасни.

¹⁶³ У СДР (2003: 371–372) ову лексему је обрадила Вера Васић.

У другом случају пак није лексикализован придев *ѝрсоболан*, па су стога лексема *ѝрсоболник* и *ѝрсоболница* интерпретиране као сложенице настале сложено-суфиксалном творбом. Семантички, у сложенички дериват (*грудоболник*) преноси се целокупан садржај мотивног придева, а у сложенице (*ѝрсоболник* и *ѝрсоболница*) семантички садржај саставница, и то онај који припада њиховим номинационим реализацијама.

У функцији локализатора лексема *ѝрса* јавља се и у префиксално-суфиксалној јединици *наѝрише* ‘дете које је још на прсима, одојче’ (СДР1), при чему мотивну функцију ова лексема остварује у предлошко-падежној вези на + локатив (*на ѝрсима*) а значење деривата имплицитно садржи и темпоралну компоненту ‘време сисања’.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>грудоња</i> ‘човек са јако развијеним грудима, с јаким грудним кошом’ (СДР1); ‘човјек развијен у грудном кошу’ (РГЗ)
	<i>грудоњица</i> ‘дјечак или омања мушка особа са развијеним грудним кошом или кочоперан дјечак’ (РГЗ)
	<i>ѝрсоња</i> ‘прсат, развијен мушкарац, уп. грудоња’ (РГЗ)
	<i>ѝрсоњица</i> дем. од прсоња, уп. грудоњица (РГЗ)
	<i>ѝрсача</i> ‘прсата женска особа, сисача’ (РГЗ)
БОЛЕСТ	<i>грудоболник</i> ‘болесник од грудобоље’ (СДР1)
	<i>ѝрсоболник</i> ‘онај који болује од прсобоље’ (СДР1)
	<i>ѝрсоболница</i> ‘она која болује од прсобоље’ (СДР1)
УЗРАСТ	<i>наѝрише</i> ‘дете које је још на прсима, одојче’ (СДР1)

Са семантичко-деривационог становишта лексема *сиса* је првостепени дериват са основом глагола *сисаѝти*. Она је као мотивни соматски појам продуктивна у деривацији фемининума будући да је њено значење а. ‘парни орган на грудима жене и женки виших животиња из којих се после порођаја излучује млеко, дојка’. Значење под б. ‘рудиментарни парни орган на грудима мушкараца у облику брадавице’ развило се под утицајем платисемије/симилисемије.

Жена са великим грудима именована је следећим лексемама: *сисача* ‘сисата, прсата жена, прсача’ (РГЗ); *сисара* ‘жена која има велике сисе’ (РМС, РГП) ‘женска особа с великим грудима’ (СДР1); *сисешка* ‘жена са великим сисама’ (ЛП); *ѝикна* хипокор. ‘сисата женска особа, прсача’ (РГЗ). Дакле, у свима њима присутна је компонента изгледа, тј. величине. Мотивне речи су

поствербал *сис(а)* и хипокористик *сик(а)*, а деривати су изведени суфикси-ма: *-ача*, *-ара*, *-ешка*, *-на*, при чему они носе квалификативну информацију о величини онога што је именовано мотивном речју. И у следећој лексеми релевантна значењска компонента је изглед, тј. величина тог дела тела (*сисе*) преко којег је одређена цела особа *ѿросиса* пеј. 1. ‘халапљива и дебела женска особа’ 2. фиг. ‘вјештица’ (РГЗ). Међутим, из наведене дефиниције видимо да је њоме означен и карактер: 1. ‘халапљива [...] женска особа’ 2. фиг. ‘вјештица’. У основи ових значења налази се синегдоха, која је у садејству с метонимијом с обзиром на то да су полазни и циљни садржај у истом појмовном домену. Већина атрибутивних именица с мотивном речју *сиса* посведечена је у народним говорима.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>сисача</i> ‘сисата, прсата жена, прсача’ (РГЗ)
	<i>сисара</i> ‘жена која има велике сисе’ (РМС, РГП) ‘женска особа с великим грудима’ (СДР1)
	<i>сисешка</i> ‘жена са великим сисама’ (ЛП)
	<i>ѿикна</i> хип. ‘сисата женска особа, прсача’ (РГЗ)
КАРАКТЕР	<i>ѿросиса</i> пеј. 1. ‘халапљива и дебела женска особа’ 2. фиг. ‘вјештица’ (РГЗ)

а. Ребро¹⁶⁴

Лексема *ребро* је вишезначна. Она се примарно користи као анатомски термин ‘једна од дванаест пари танких извијених костију везаних за кичму’ док су остала четири значења заснована на метафоричној асоцијацији по облику.¹⁶⁵

¹⁶⁴ У СДР (2003: 279–283) ову лексему је обрадио Миливој Алановић.

¹⁶⁵ „Периферност овог дела људског тела потврђује то што ова лексема није подложна дефинисању преко односа интегрални део – човек као целина (значење 1); заправо, појам именован овом лексемом део је дела човечијег тела. Секундарна значења заснивају се на метафори, сличности датих предмета или делова чега (планинска коса, избочени део зида или стене, греда чамца или неке грађевинске конструкције, део лепезе, огранак лисне дршке) и *ребра* као дела људског тела. Интензитет метафоричних индукција у структури ове лексеме у РМС је констатован и последњом дефиницијом ‘оно што је налик на ребро (део неке направе, машине, одсечени део меса и сл.)’ мада се тим типом дефиниције не идентификује појам на који се номинација односи, већ појмови на који је могуће применити овај модел секундарне номинације“ (СДР 2003: 279).

За деривацију персоналних атрибутивних именица битна је значењска компонента облика (танак, извијен), која је садржана у основној реализацији ове лексеме. Дериватима насталим суфиксалном творбом у народним говорима означена је особа којој се због слабости виде ребра: *реброња* ‘мушкарац коме се виде ребра, мршавац’ (РГЈС), *ребраш* терм. зоол. *реброноша* покр. под 1. ‘онај коме се виде ребра, мршавац’ (СДР1), а у стандарду је тај начин деривације резервисан за зоолошки термин *ребраш* терм. зоол. *реброноша* (у мн.) (СДР1).

Међутим, у сложеносуфиксалној творби са основним бројем у првом делу добија се сасвим супротно значење од горе наведеног: *дворебрац* фиг. ‘човјек који као да има дупла ребра, снажан, јак човјек’ (РГЗ), *џрорреб(р)ац* фиг. ‘човјек чврсте тјелесне грађе, снажан човјек’ (РГЗ). И овде уочавамо различити инвентар суфикса када је у питању првостепена (-аш, -оња) и другостепена деривација (-[а]ц).

Ове атрибутивне именице сврставају се у домен физичког изгледа човека, али су оне по свом значењу поларизоване јер могу означити особу слабије или јаче телесне конституције. Ово својство не произилази из семантичког потенцијала мотивне речи *ребро*, већ посредно у сложеничким образовањима с квантификатором (број *два*, односно *џри*).

Домен	Деривати и њихова значења
изглед	<i>реброња</i> ‘мушкарац коме се виде ребра, мршавац’ (РГЈС)
	<i>ребраш</i> 1. терм. зоол. <i>Stenophora</i> 2. покр. ‘онај коме се виде ребра, мршавац’ (СДР1)
	<i>реброноша</i> покр. подр. 1. ‘онај коме се виде ребра, мршавац’ (СДР1)
	<i>дворебрац</i> фиг. ‘човјек који као да има дупла ребра, снажан, јак човјек’ (РГЗ)
	<i>џрорреб(р)ац</i> фиг. ‘човјек чврсте тјелесне грађе, снажан човјек’ (РГЗ)

б. Срце¹⁶⁶

Срце је централни и витални орган људског организма. Оно представља древни симбол у различитим културама и религијама од античких времена

¹⁶⁶ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *срце* обрадила је Ивана Црњак (СДР 2006: 625–632).

до данас (Biderman 2004: 368–369; Gebran – Ševalije 2004: 866–869). „Поред кључне улоге коју игра у животу јединке, оно се у односу на друге органе људског тела издваја и по томе што на најнепосреднији начин обједињује физички и метафизички план постојања, односно човеков видљиви и невидљиви свет“ (Драгин – Штасни 2010: 34).¹⁶⁷

Лексема *срце* има развијену семантичку структуру. Основно значење ‘мишићасти орган који регулише крвоток у телу човека (и већине животиња)’ поред архисеме, садржи диференцијалну сему функције. Секундарна значења настала су под утицајем метафоре 2. експр. а. ‘духовно и емотивно расположење; љубавно осећање, љубав’; б. ‘одважност, храброст’. 4. а. ‘среднесто место (државе, покрајине, области), центар’. б. ‘средина каквог плода, цвета и сл., језгра’. в. ‘унутрашњост чега’. г. ‘оно што је најбитније, најважније, срж, суштина’. д. ‘главни покретач и организатор’. 5. ‘срцасти предмет опште’. б. ‘као саставни део неких вишечланих ботаничких назива (*девојачко* ~, *кокошије* ~, *краљевско* ~ и др.)’. Значење 3. а. ‘човек као носилац одређених душевних способности’. б. ‘драга особа’ засновано је на синегдохи.

Захваљујући богатом семантичком садржају, деривационо гнездо с мотивном речју *срце* броји око седамдесет деривата, међу којима су и атрибутивне именице (СДР 2006: 632). Оне су углавном мотивисане једним од њених секундарних значења 3. а. ‘човек као носилац одређених душевних способности’. С таквом концептуалном вредношћу су од сложених квалитативних придева *милосрдан* и *немилосрдан* и сификса *-ик* и *-ица* изведене следеће атрибутивне именице: *милосрдник* 1. а. ‘онај који је милосрдан’¹⁶⁸ и *милосрдница* 1. а. ‘она која је милосрдна’;¹⁶⁹ *немилосрдник* ‘онај који је немилосрдан’.¹⁷⁰ Са истом концептуалном вредношћу су и деривати раз-

¹⁶⁷ Концептуална анализа имена *срце* у српском и руском језику показује да се *срце* на семантичком плану у оба језика појављује у двострукој реализацији – у функцији виталног органа људског тела и истовремено као орган у коме су лоциране најважније човекове емоције, што потврђује и текст из Јеванђеља по Матеју (15, 18–29): „А што излази из уста од срца излази и оно погани човека. Јер од срца излазе зле мисли, убиства, прелубе, курварства, крађе, лажна сведочанства, хуле на Бога. И ово је што погани човека“. Управо на основу ових карактеристика *срце* ступа у корелативне односе са *крвљу*, *главом*, *мозгом* – именима која су непосредно повезана са интелектуално-емотивним својствима човека, али и са *душом*, која у наведеном систему заузима највише место (Радић-Дугоњић 1999: 209).

¹⁶⁸ Овај дериват има и значења: 1. б. ‘онај који удељује милост (о Богу)’; 2. ‘калуђер реда милосрдне браће’.

¹⁶⁹ И моционим обликом *милосрдница* има исту значењску структуру као њен еквивалент у мушком роду: 1. б. ‘она која даје, удељује милост (о Богородици)’; 2. ‘калуђерица реда милосрдних сестара’.

¹⁷⁰ „Групу деривата *немилосрдник*, *немилосрдно*, *немилосрдности* и *немилосрђе* анализирали смо на овај начин, а не као да су настали простим процесом антонимизације

личитог степена. Првостепени је *срчењак* ‘срчан, јуначан човек’, будући да није забележен придев *срчен*, те се он изводи од именице помоћу суфикса *-ењак* (Клајн 2003: 36). Другостепени дериват *срда* а. ‘она која се често срди’. б. ‘зла, опака жена’ мотивисан је глаголом *срдити се* и изведен суфиксом *-а*. Атрибутивна именица *срдан* ‘онај који се брзо расрди’ настао је супстантивизацијом придева *срдан* ‘који се брзо расрди’.¹⁷¹

Друга група деривата индукована је примарним значењем лексеме *срце* које је заступљено у сложеном мотивном придеву *срдоболан* 1. ‘који изазива бол у срцу’;¹⁷² 2. ‘који болује од срдоболе’. То су атрибутивне именице изведене суфиксом *-ник/-ик*: *срдоболник* ‘онај који болује од срдоболе’, *срдобоник* ‘који је болешљив, слабашан’ и моциони облик са суфиксом *-ица* – *срдобоница* ‘женска болешљива, слабашна’ (ЛП).

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>срда</i> а. ‘она која се често срди’; б. ‘зла, опака жена’ (СДР2)
	<i>срдан</i> ‘онај који се брзо расрди’ (СДР2)
	<i>немилосрдник</i> ¹⁷³ ‘онај који је немилосрдан’ (СДР2)
	<i>милосрдник</i> ¹⁷⁴ ‘онај који је милосрдан’ (СДР2)
	<i>милосрдница</i> ‘она која је милосрдна’ (СДР2)
БОЛЕСТ	<i>срдоболник</i> ‘онај који болује од срдоболе’ (СДР2)
	<i>срдобоник</i> ‘који је болешљив, слабашан’ (ЛП)
	<i>срдобоница</i> ‘женска болешљива, слабашна’ (ЛП)

в. Душа¹⁷⁵

Према речима С. Ристић, „концептуализација садржаја речи *дух* и *душа* у савременом српском језику показује наивну слику о уникалности човека

лексема *милосрдник*, *милосрдно*, *милосрдносћ* и *милосрђе*, због јасних семантичких преоблика које налазимо у њиховим дефиницијама, а које нам указују да су сви они деривати од придева *немилосрдан*“ (СДР 2006: 628).

¹⁷¹ Ове су именице у СДР2 (2006) одређене као агентивне, али ми сматрамо да је у њима доминантна атрибуција у односу на агентивност.

¹⁷² У РМС у истом значењу и *срдобон* (Маретићев и Ившићев превод *Илијаде*).

¹⁷³ Мотивни придев *немилосрдан* у дериват преноси значење ‘који није милосрдан, који је без милосрђа, немилостив, неумољив’.

¹⁷⁴ У основи деривата налази се придев *милосрдан* ‘који је пун милосрђа, самилости, милостив’.

¹⁷⁵ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *дух/душа* обрадила је Ивана Црњак (СДР 2006: 161–171).

у свету који га окружује, поред осталог и зато што се његове интелектуалне и душевне карактеристике повезују са одређеним деловима – органима његове телесне грађе. При томе се унутрашњи, духовни човеков живот лоцира у одређене постојеће или замишљене органе, који се у језичкој реалности јављају у опозицији према оним деловима човекове грађе за које се везују телесне и друге манифестације човековог постојања“ (Ристић 1999: 167).

Душа као апстрактно име означава метафизичку реалност чији се различити видови конституишу на основу личног и колективног искуства материјалне реалности, тј. на основу пројекције апстрактне реалности на материјалну реалност (Ристић 1999: 133; Чернейко 1997: 304), што се одражава и на њену семантичку структуру.

Лексема *душа* у директној је семантичко-деривационој вези с лексемом *дух*. Када се упореде значењске структуре, уочљиво је да се многа њихова значења подударају. На првом месту је то семантички садржај њихових примарних реализација, у којима коегзистирају компоненте којима се саопштава информација о човековом унутрашњем бићу – интелектуалним способностима и његовој емотивној димензији (мисли и осећа).

<i>дух</i>	1. а. ‘свест, моћ или способност мишљења, сазнања, психичке способности’
<i>душа</i>	1. ‘свест и способност човека да мисли и да осећа’

„У примарним значењима ови садржаји реализују се као процесуалне, променљиве особине човековог унутрашњег (интелектуалног и психичког) бића, особине које не карактеришу друга бића и на основу којих се човек разликује од свих других бића. То су са становишта људске заједнице битне, суштинске особине јер условљавају одређено човеково понашање и деловање (његов карактер)“ (Ристић 1999: 172).

Специфичније је секундарно значење лексеме *душа* 2. а. ‘скуп карактерних, урођених својстава и црта, ћуд, нарав, природа неког човека, темперамент, смисао за стваралаштво; способност за брзо схватање, за разумевање другога. б. ‘добар, осетљив човек’, које донекле значењски кореспондира са значењем лексеме *дух* које је укључено у њену примарну реализацију 1. б. ‘унутрашње, психичко стање и расположење у човека, морална снага човека и заједнице, храброст, одлучност, смелост’.

Треће по реду значење припада религијском односно теолошком домену и обе лексеме га реализују с подударним семантичким садржајем – *дух* 3. терм. рлг. ‘бесмртни, нематеријални, божански принцип у човеку, душа’

и *душа* 3. теол. ‘бесмртан, нематеријалан принцип живота у човеку, који га веже с Богом’.

Остале секундарне реализације ових лексема се знатно разликују. Значења лексеме *дух*, 4, 5. и 6, подстакнута су имплицитном компонентом ‘невидљив’ садржаном у њеном примарном значењу и под утицајем метафоричне асоцијације (4) односно метонимје (5. и 6). Лексема *душа* има више секундарних значења, а индукују их различити семантички механизми – синегдоха 4. значење, а сва остала развила су се под утицајем метафоричних асоцијација са елементима метонимије заснованим на семи функције.

Секундарне реализације лексема <i>дух</i> и <i>душа</i>	
<i>дух</i>	4. а. мит. и празн. ‘бестелесно, натприродно биће (добро или зло) које има способност (моћ) да делује у животу природе и човека’; б. (обично у мн. духови) ‘сабласт, привиђења, страшила’
	5. ‘мирис, задах’
	6. ‘дах, дисање’
<i>душа</i>	4. ‘човек, особа, становник (обично када је реч о количини или броју)’
	5. експр. ‘онај који даје правац и тон чему, главна личност, покретач, организатор’
	6. експр. ‘особито мила и драга особа’
	7. ‘покретна сила у неком предмету’
	8. ‘шупљина топовске или пушчане цеви’

У СДР2 (2006) *душа* са својим дериватима чини део семантичко-деривационог гнезда с мотивном речју *дух*. Она, међутим, гради своје богато подгнездо којем припадају и атрибутивне именице с човеком као денотатом. Оне су настале суфиксацијом у даљем деривационом акту, а у њиховој основи су или префиксално-суфиксални придев (*бездушан*) или придеви настали сложено-суфиксалном творбом (*великодушан*, *їправодушан*, *їпросїодушан*). Мотивни придеви у деривате преносе целокупан семантички садржај, а њихово персонално атрибутивно значење конкретизовано је суфиксима *-ик/-ник* код именица мушког рода, односно суфиксом *-ица* у моционим облицима. На значење атрибутивних именица посебно утичу префикс *без-* и семантички садржај у сложеничким саставницама које се налазе на првом месту (*велик-*, *мал-(о)*, *їросї-*). Оне су у функцији детерминатора и доприносе позитивној, односно негативној квалификацији човека. Када су атрибутивне именице настале

сложено-суфиксалном творбом (*душовадник* ‘мучитељ, крвопија, зао човек’ (РНГЦР) / *душовадница* ‘зла жена’ (РНГЦР), *душегубник* ‘позлобник, пакосник из душе’ (ЛП)), ту функцију преузимају мотивни глаголи на другом сложеничком месту (*душу вадити*, *душу губити*), при чему је прва сложеничка компонента у функцији објекта. Ове су јединице потврђене у дијалекатској грађи.

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>бездушник</i> ¹⁷⁶ ‘бездушан човек’ (СДР2)
	<i>бездушница</i> ‘бездушна жена’ (СДР2)
	<i>бездушњак</i> в. <i>бездушник</i> (СДР2)
	<i>душовадник</i> ‘мучитељ, крвопија, зао човек’ (РНГЦР)
	<i>душовадница</i> ‘зла жена’ (РНГЦР)
	<i>душегубник</i> ‘позлобник, пакосник из душе’ (ЛП)
	<i>великодушник</i> ¹⁷⁷ ‘великодушан човек’ (СДР2)
	<i>йраводушник</i> ¹⁷⁸ ‘праведник, поштењак’ (СДР2)
	<i>йросйодушник</i> ¹⁷⁹ ‘простодушан човек’ (СДР2)
	<i>малодушник</i> ¹⁸⁰ ‘малодушан човек’ (СДР2)
<i>малодушница</i> ‘малодушна жена’ (СДР2)	

Све атрибутивне именице с мотивном речју *душа* концептуално припадају домену карактера. Међутим, оне су по свом значењу поларизоване, један део деривата садржи позитивну димензију људског карактера (племенитост, несебичност, праведност), други – негативну (злоба, пакост). Наиме, дуализам, односно коегзистенција доброг и злог представља доминантно својство душе, као и срца (Драгин – Штасни 2010: 35).¹⁸¹

¹⁷⁶ Мотивни придев *бездушан* има значење ‘који је без осећања; зао, окрутан, свиреп’.

¹⁷⁷ У основи деривата *великодушник* налази се придев *великодушан* а. ‘који се одликује лепим душевним својствима, племенит, несебичан’; б. ‘који одражава племенитост, несебичност; својствен племенитом човеку’.

¹⁷⁸ Атрибутивна именица *йраводушник* мотивисана је придевом *йраводушан* ‘поштен, праведан’.

¹⁷⁹ Мотивни придев *йросйодушан* значи а. ‘искрен, отворен, лаковеран, наиван’; б. ‘који изражава простодушност, наивност’.

¹⁸⁰ Мотивни придев *малодушан* у дериват уноси значење ‘који нема храбрости ни истрајности, који пред тешкоћама брзо посустане; плашљив’.

¹⁸¹ С. Ристић је применила концептуалну анализу на примеру лексеме *душа*. Модел садржи елементе у номинационом значењу који су одиграли пресудну улогу у стварању њеног

г. Крв¹⁸²

Основно значење вишезначне лексеме *крв* гласи ‘црвена течност која тече кроз крвне судове човечјег и животињског организма’. Декомпоновањем ове семантичке реализације добијамо архисему – телесна течност и диференцијалне семе – боја (црвена), кретање (тече), локализатор кретања – крвни судови човечјег и животињског организма.

Метонимијским преносом, удруженим са елементима метафоре, настало је секундарно значење а. ‘животна снага, живост’; б. ‘живот’, које је означено као експресивно, као и сва остала секундарна значења ове лексеме. Исти семантички механизам индуковао је и значења а. ‘пород, дете’; б. ‘колело, лоза, порекло’; в. ‘народ, сународници’; г. ‘пасмина, сој, раса’ и ‘нарав, ћуд, карактер, темперамент’. У односу на метонимију доминантнији је метафорични принцип који је у основи секундарних значења а. ‘убиство, крвопролиће’; б. ‘крвава борба, борба уз проливање крви’ и ‘тежак, напоран рад, патња, страдање’.

Семантичко-деривационо гнездо с мотивном лексемом *крв* обухвата деривате с човеком као референтом настале различитим творбеним процесима. У њима се, међутим, веома често укршта агентивно и атрибутивно обележеје. У првостепеном деривату *крвник*, изведеном суфиксом *-ник*, примарно значење јесте агентивно, као и код секундарних реализација ‘крвни непријатељ’ и ‘извршилац смртне казне, целат’. Међутим, ‘бездушан, окрутан човек, мучитељ’ представља право атрибутивно значење. Ова су значења мотивисана такође секундарним експресивним значењима мотивне речи. Агентивна су индукована секундарном семантичком реализацијом ‘убиство, крвопролиће’, а атрибутивно – значењем ‘нарав, ћуд, карактер, темперамент’. Исте семантичке карактеристике има и моциони облик *крвница*, који је изведен суфиксом *-ница*, за разлику од агентивне сложенице *чедокрвница*, у чијој се парафрази налази објекат (она која је пустила крв чеду = чедоморка).

У префиксал *сукрвник* ‘саучесник у убиству’ преноси се само агентивно обележје, које је конкретизовано употребом префикса *су-*. Вишезначна сложеница *крвоиџа* има примарно агентивно значење 1. а. ‘онај који (она која) пије, сише крв’; б. ‘крвник, убица’. У секундарном значењу она је с атрибутивним обележјем 2. а. ‘онај који другога немилосрдно искориштава, бездушан, немилосрдан човек; угњетач’. У значењу 2. б. ‘врло тежак посао

концепта и у преношењу њеног имена на друге реалије изванјезичке стварности (в. више у Ристић 1999: 141–143).

¹⁸² Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *крв* обрадила је Ивана Црњак (СДР 2006: 326–336).

који као да испија човеку крв' она шири свој семантички опсег померањем референцијалности с човека на физичку активност. Њен дублетни облик *крвоиџац* са суфиксом *-л(а)ц* има као и лексема *крвник* агентивно значење.

И сложеница *крволук* настала по истом сложено-суфиксалном моделу са нултим суфиксом (Ио + о + Го + суфикс), њен дериват *крволочник* и моциони облици *крволочица* и *крволочница*, па и лексема *крвожедник* изведена суфиксом *-ик* и са основом сложеног квалитативног придева *крвожедан* имају агентивно значење. Код сложеница је важан семантички садржај друге сложеничке компоненте – основе глагола *пијити* и *локаити* (онај који пије/лоче крв), односно квалитативни придев *жедан* а прва сложеничка компонента *крв* у свим случајевима има функцију објекта. Грађа из народних говора указује на продуктивност слагања, уз ширење броја мотивних глагола на другом сложеничком месту: *крвомуџник* 'онај који изазива сукобе међу својима, братоубица; велика свађалица' (РГЗ), *крвосерник* 'каже се човеку мучну, који својим злим поступцима учини да други почне крв точити од муке, а не сматра се за непристојну реч', *крвосмуџник* 'свадљивац, смутљивац, онај који завађа друге' (РГЗ).

Са атрибутивним значењем јављају се именице *исџокрвник* 'онај који је исте крви с ким' (СДР2) која је мотивисана сложеним квалитативним придевима *исџокрван* и изведена суфиксом *-ик*.

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>крвник</i> 1. 'онај који је починио убиство, убица, убојица'; 2. 'крвни непријатељ'; 3. 'бездушан, округан човек, мучитељ'; 4. 'извршилац смртне казне, целат' (СДР2) ¹⁸³
	<i>крвоиџа</i> 1. а. 'онај који (она која) пије, сише крв'; б. 'крвник, убица'; 2. а. 'онај који другога немилосрдно искориштава, бездушан, немилосрдан човек; угњетач'; б. 'врло тежак посао који као да испија човеку крв' (СДР2); 'зла особа; крволочна звијер' (РГЗ)
	<i>крвоиџац</i> в. крвопија (СДР2)
	<i>крвница</i> 'женска особа крвник, округница, мучитељица' (СДР2)

¹⁸³ У РМС лексема *крвник* обрађена је на основу акценатских разлика као две одреднице: са дугосилазним акцентом (овде значење 4) и са краткоузлазним акцентом (овде значења 1, 2, 3); овде примењена обрада одговара обради у РСАНУ. У РМС с квалификатором погр. покр. *крвнов* и с квалификатором погр. *крво*.

КАРАКТЕР	<i>крволук</i> ¹⁸⁴ ‘онај који с уживањем, олако убија друге, крвопија, убојица’ (СДР2) ‘злочинац, онај који пије крв’ (РГЗ)
	<i>крволочица</i> в. крволочница (СДР2)
	<i>крволочник</i> в. крволук (СДР2)
	<i>крволочница</i> ‘женска особа крволук’ (СДР2)
	<i>крвомуџник</i> ‘онај који изазива крваве сукобе међу својима, братоубица; велика свађалица’ (РГЗ)
	<i>крвомуџница</i> ‘женска особа зле нарави, спремна да завађа друге; уп. крвосмутница’ (РГЗ)
	<i>крвосерник</i> ‘каже се човеку мучну, који својим злим поступцима учини да други почне крв точити од муке, а не сматра се за непристојну реч’ (РК-МД)
	<i>крвосерница</i> ‘женско чељаде које има својства као крвосерник, употребљава је мушко и женско без икаква снебивања’ (РК-МД)
	<i>крвосернице</i> ‘дете као крвосерник’ (РК-МД)
	<i>крвожедник</i> ‘онај који је крвожедан’ (СДР2); ‘онај који је суров, крвожедан, немилостив’ (РГЗ)
	<i>крвосмуџник</i> ‘свадљивац, смутљивац, онај који завађа друге’ (РГЗ)
<i>крвосмуџница</i> ‘смутљивица, жена која завађа друге, свађалица’ (РГЗ)	
ПОРЕКЛО	<i>исџокрвник</i> ‘онај који је исте крви с ким’ (СДР2)

д. Жила¹⁸⁵

Секундарно анатомско значење лексеме *жила* 2. нестанд. ‘ткиво које спаја мишиће за кости, тетива’ мотивисало је деривацију атрибутивних именица посредством првостепеног придевског деривата *жилав* у које преноси део свог семантичког садржаја из примарне реализације ‘пун жила, жилица;

¹⁸⁴ И. Клајн (2002: 55) сврстава именицу *крволук* у сложенице са глаголском осномом у другом делу. На основу дефиниција глагола *крволочиши* у РМС и РСАНУ именица *крволук* означена је као мотивна реч за ово подгнездо.

¹⁸⁵ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *жила* обрадио је Миливој Алановић (СДР 2006: 252–254).

мишићав; мршав'.¹⁸⁶ То је лексема *жилавац* 'мишићав, снажан човек', настала по моделу По + -(а)ц. Првостепени дериват *жило*, са суфиксом -о, и значењем 'мршавко; мршав коњ' мотивисано је имплицитном семом изгледа и настало је под утицајем метафоричне асоцијације. Оба деривата остварују концепт који припада домену физичког изгледа човека, с тим што успостављају међусобну опозитну релацију (снажан – мршав).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>жилавац</i> 'мишићав, снажан човек' (СДР2)
	<i>жило</i> 'мршавко; мршав коњ' (СДР2)

1.7. СТОМАК,¹⁸⁷ ТРБУХ,¹⁸⁸ КУЉА, МЕХ/МЕШИНА, ШКЕМБЕ/ЧКЕМБЕ, БОК¹⁸⁹

Лексема *џрбух* је вишезначна: 1. терм. анат. а. 'део човечијег или животињског тела у ком су желудац и црева'; б. 'утроба'; в. експ. 'глад'; 2. 'унутрашњост нечега'; 3. 'истурен део нечега'; 4. терм. физ. нестанд. 'честице с великим амплитудама'.¹⁹⁰ На основу примарног 'део човечијег тела...', али и секундарног значења 3. 'истурен део нечега' настале су и персоналне атрибутивне именице првог и другог степена деривације. У првом случају суфикси -о, -оња, -ела, -аљ, -уљ, -уљак везују се за хипокористични корен *џрб-*: *џрбо* експр. 'трбоња', *џрбоња* 'који има велики трбух' (СДР1, РСГВ), 'особа или животиња која има велик трбух' (РГП); 'дебелко' (РВГ), *џрбела* 'мушкарац великог стомака' (РГГ), *џрбаљ* 'онај који је сиромах, одрпан' (ЈП), *џрбуља* 'трбушаста женска особа' (СДР1), *џрбуљак* 'трбоња' (СДР1).

У другом случају суфикси -ан, -чић, -ача, -ица везани су за корен *џрбуљ-*: *џрбуљ'ан* 'човек великог трбуха' (РК), *џрбуљ'анчић* дем. 'дебелушкаст дечачић' (РК), *џрбуљ'ача* 'корпулентна жена великог трбуха' (РК), *џрбуљ'ачица* 'дебелушкаста девојчица' (РК), а суфикси -ко, -ило за *џрбуш-*: *џрбушко* 'каже се трбушастом муш. чељадету; фиг. једар, пун човек, нарочито мушко дете' (РК-МД), 'трбоња' (СДР1), *џрбушило* 'трбоња'. Деминутивне форме (-чић, -ица) се користе када су денотати деца.

Поред честе суфиксалне творбе, забележен је и одређен број персоналних атрибутивних именица насталих сложено-суфиксалном деривацијом. За

¹⁸⁶ Секундарно значење придева *жилав* гласи 2. 'издржљив, упоран; јак'.

¹⁸⁷ У СДР (2003: 279–283) ову лексему је обрадила Драгана Радовановић.

¹⁸⁸ У СДР (2003: 317–323) ову лексему је обрадио Миливој Алановић.

¹⁸⁹ У СДР (2003: 62–66) ову лексему су обрадиле Драгана Михајлов и Љиљана Недељков.

¹⁹⁰ Према Скоку, *tʃbuh* m (Vuk) = *tʃbu*, gen. *tʃbūa* (Kosmet) = *tʃbū* (ŽK), praslav., „želudac, stomak, kulje“. Odbacivanjem dočетка -uh osjećаног као sufiks *tʃba* f (Kosmet), „isto“ (Skok 1973: 495).

овај начин творбе није мотивна само значењска компонента изгледа, већ и материјално стање (сиромаштво) денотата. Као први део сложенице обично се јављају придеви којима се указује на сиромашно стање денотата: (а) *гладан*: *гладноџрбаљ* ‘гладник, сиромаш’ (ЛП); (б) *џразан*: *џразноџрбаљ* ‘онај који је сиромаш, гладник’ (ЛП), *џразноџрбиле* ‘гладнов; сиромашан човјек, сиротиња’ (РГЗ). У сложено-суфиксалној творби употребљени су суфикси *-аљ*, *-аћ* и *-иле*. Само је у једном примеру са *нуљџим суфиксом* у првом делу забележена глаголска мотивација у првом сложеничком делу: *џуџоџрб* ‘слабачак, неухрањен (о дијетету)’ (ЛП).

Атрибутивне именице настају и супстантивизацијом квалитативног сложеног придева *голоџрб*. Поименичени облик мушког рода *голоџрб* ‘онај који је голог трбуха’ (СДР1); ‘чојек који нема ништа, сиромаш’ (РГЗ); ‘сиромашак’ (РК), односи се на мушку особу у својству денотата, а женски облик овога деадјектива и на мушку и на женску особу – *голоџрба* ‘голотрб’. Овај придев ће се наћи и у основи деривата изведених суфиксима *-аљ*, *-аћ* и *-овић* – *голоџрбаљ* ‘онај који је голотрб, слабо обучен, сиромаш’ (ЛП); *голоџрбаћ* ‘онај који је голог трбуха’ (СДР1); *голоџрбовић* ‘онај који потиче из сиротиње, који је сиротиња’ (РГЗ).

У свим наведеним персоналним атрибутивним именицама релевантна значењска компонента јесте изглед денотата. Значење супстантивизираних облика и сложеница је специфичније будући да се оно не односи само на физички изглед човека већ више на његов угрожени социјални положај те би се могли сврстати у домен егзистенције.¹⁹¹

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>џрбо</i> експр. ‘трбоња’ (СДР1, РСГВ)
	<i>џрбоња</i> ‘који има велики трбух’ (СДР1, РСГВ); ‘особа или животиња која има велик трбух’ (РГП); ‘дебелко’ (РВГ)
	<i>џрбела</i> ‘мушкарац великог стомака’ (РГГ)
	<i>џрбуља</i> ‘трбушаста женска особа’ (СДР1)
	<i>џрбуљак</i> ‘трбоња’ (СДР1)

¹⁹¹ Семантички потенцијал у смислу ширења категоријалних парадигми лексема *џрбух* манифестује и у дериватима агентивног типа, које нису у потпуности лишене и атрибутивног концепта: *џрбосек/џрбосјек* ‘онај који убија људе секући им трбухе’ (СДР1); *џрбухозборац* ‘човек који говори не мичући уснама’ (СДР1); *џрбословац* ‘човек који говори не мичући уснама’ (СДР1).

ИЗГЛЕД	<i>ѡрбул'ан</i> 'човек великог трбуха' (РК)
	<i>ѡрбул'анчић</i> дем. 'дебелушкаст дечачић' (РК)
	<i>ѡрбул'ача</i> 'корпулентна жена великог трбуха' (РК)
	<i>ѡрбул'ачица</i> 'дебелушкаста девојчица' (РК)
	<i>ѡрбушко</i> 'трбоња' (СДР1); 'каже се трбушастом муш. чељадету; фиг. једар, пун човек, нарочито мушко дете' (РК-МД)
	<i>ѡрбушило</i> 'трбоња' (РК-МД)
	<i>ѡуцоѡрб</i> 'слабачак, неухраћен (о дијетету)' (ЛП)
ЕГЗИСТЕНЦИЈА	<i>голоѡрб</i> 'онај који је голог трбуха' (СДР1); 'човјек који нема ништа' (РГЗ); 'сиромашак' (РК)
	<i>голоѡрба</i> м и ж 'голотрб' (СДР1)
	<i>голоѡрбал</i> 'онај који је голотрб, слабо обучен, сиромаш' (ЛП)
	<i>голоѡрбаћ</i> 'онај који је голог трбуха' (СДР1)
	<i>голоѡрбовић</i> 'онај који потиче из сиротиње, који је сиротиња' (РГЗ)
	<i>гладноѡрбал</i> 'гладник, сиромаш' (ЛП)
	<i>ѡразноѡрбал</i> 'онај који је сиромаш, гладник' (ЛП)
	<i>ѡразноѡрбиле</i> 'гладнов; сиромашан човјек, сиротиња' (РГЗ)
	<i>ѡрбал</i> 'онај који је сиромаш, одрпан' (ЛП)

У дијалектима је забележен велик број лексема (*бок, мех, куља, ѡуѡак, шкембе/чкембе*) са значењем 'трбух' са веома израженим деривационим потенцијалом. Међутим, лексема *сѡмак* у народним говорима, бар у нашој грађи, не јавља се као мотивациона основа у творби персоналних атрибутива, што одговара и стању у стандарду (СДР 2003: 365). Разлог томе треба тражити можда у чињеници да ова лексема првенствено означава 'орган варења, смештен у горњем делу трбушне дупље у човека и многих животиња, желуцац', а потом 'трбух'.

У стандардном језику лексема *куља* обично се јавља у множини да би се истакло подругљиво значење 'велики трбух, трбушина' (РМС). Ова лексема нема изражену деривациону способност. За даљу деривацију значајан је придев *куљав* 1. 'који има велику куљу, велик трбух, трбушаст'; 2. вулг.

‘носећа, трудна (о жени)’; 3. ‘који куља, сукља’ и персоналну атрибутивну именицу изведену суфиксом *-еша* – *куљеша* погрд. ‘онај који има велик трбух, дебелко’ (РМС).

И у говору Загараца множинским обликом лексеме *куља* означава се ‘велики трбух, трбушина’, а додавањем суфикса *-ишине* гради се аугментатив *куљешине* у значењу ‘изразито велики стомак, обично код мушке особе’. На основу мотивне речи *куља* првостепеном деривацијом добијене су додавањем суфикса *-оња*, односно *-оша* персоналне атрибутивне именице са значењском компонентом изгледа: *куљоња* и *куљоша* ‘човјек великог стомака, куљав човјек’ (РГЗ). Експресивност ових именица постиже се удруживањем семантичког садржаја заступљеног у творбеној основи (*куљ-*) и суфиксима (*-еша*, *-оња*, *-оша*).

Домен	Деривати и њихова значења
изглед	<i>куљеша</i> погрд. ‘онај који има велик трбух, дебелко’ (РМС)
	<i>куљоња</i> ‘човјек великог стомака, куљав човјек’ (РГЗ)
	<i>куљоша</i> в. <i>куљоња</i> (РГЗ)

Лексема *мешина* је вишезначна и својим примарним значењем синонимна је с речју *мех* 1. ‘бравља кожа која на нарочити начин одерана и препарирана служи за држање и преношење пића (обично вина) или неких намирница (најчешће млечних производа); уп. *мешина*’. Творбена основа *меш-* учествује у грађењу неколико термина.¹⁹² *Мешина* је аугментатив лексеме *мех* изведен суфиксом *-ина*, те је захваљујући томе развила и следећа значења: 3. а. пеј. ‘трбух (обично велик), трбушина’. Под утицајем метафоричне асоцијације засноване на облику и величини долази до преноса номинације с лексеме *мех* на ентитет ‘трбух’. Значење засновано на синегдохи б. фиг. ‘човек с великим трбухом, трбоња, дебелко’ одређује ову јединицу као персонални атрибутив мада је оно настало у процесу семантичке деривације.

У народним говорима забележен је већи број персоналних атрибутивних именица добијених: (а) првостепеном *мевла* ‘жена великог трбуха’ (РГЈС), *мевоња* ‘човек великог трбуха’ (РГЈС), *мешко* пеј. ‘човек великог трбуха’ (РГЈС) и (б) другостепеном деривацијом: *мешкоња* пеј. ‘човек великог

¹⁹² Тако је деминутив од мешина *мешиница* зоолошки термин ‘породица животиња, *Ascidia*’, *мешинка* ботанички ‘врста водене биљке чије се лишће претворило у шупље хваталке за ситне рачиће, *Urticularia*’, а *мешинци* зоолошки ‘коло просто грађених животиња, чије тело има само једну шупљину, дупљари, *Coelenterata*’.

трбуха, в. мешко' (РГЈС), *мешињавка* 'трбушаста жена' (РГЈК), *мешињавко* 'трбушаст човек, трбоња' (РГЈК), *мешињавче* 'трбушасто дете' (РГЈК).¹⁹³ Све ове именице у свом семантичком садржају имају значењску компоненту изгледа која се преноси из примарне реализације мотивне речи *мех* код деривата првог степена, а у другостепеним дериватима овај тип квалификације човека постигнут је посредством квалитативног придева *мешињав*, који представља директан дериват именице *мех*. У овом семантичком пољу нема оштре дистинкције између суфикса који се јављају уз првостепене (-ина, -ла, -оња, -ко) и другостепене (-оња, -ко, -ка, -че) деривате.

Домен	Деривати и њихова значења
изглед	<i>мешина</i> б. фиг. 'човек с великим трбухом, трбоња, дебелко' (РМС)
	<i>мевла</i> 'жена великог трбуха' (РГЈС)
	<i>мевоња</i> 'човек великог трбуха' (РГЈС)
	<i>мешко</i> пеј. 'човек великог трбуха' (РГЈС)
	<i>мешкоња</i> пеј. 'човек великог трбуха, в. мешко' (РГЈС)
	<i>мешињавка</i> 'трбушаста жена' (РГЈК)
	<i>мешињавко</i> 'трбушаст човек, трбоња' (РГЈК)
	<i>мешињавче</i> 'трбушасто дете' (РГЈК)

Примарно значење лексеме *шкембе* је 1. а. 'говеђи бураг; јело спремно од бурага, шкембићи, б. подр. 'трбух, стомак', а фиг. 'мало дете' (РМС), а има и секундарно значење 'трбушаста особа' (РГЈК).

На основу подругљивог значења, које је у српском језику примаоцу ипак примарно,¹⁹⁴ настале су персоналне атрибутивне именице. Ово се значење развило по моделу преноса номинације са животињског органа на људски, те отуда и његово негативно експресивно обележје. Фигуративно значење пак развило се под утицајем синегдохе.

Првостепена деривација је присутна код следећих именица: *шкемба* 'трбоња' (РГЈС), *шкембо* пеј. 'човек с великим трбухом, трбоња' (РМС); 'трбоња' (РВГ); *шкембар* 1. 'трбоња' 2. 'продавац јела од трбуха животиња'

¹⁹³ У овим говорима *мешина* значи 'стомак, трбух'.

¹⁹⁴ Реч *işkembe* је из персијског посредством турског допсела у наш језик са значењем 'желудац, трбух'. Иначе, у српском се јавља у различитим фонетским и творбеним ликовима *шкембе/чкембе/чкембак* експр. 'стомак' (РГЈК) и без протетичког *i-*, типичног за турски језик у којем реч не може почети сугласничком групом.

(РГЈС); пеј. ‘човек са великим стомаком’ (РСК); *чкѣмбар* пеј. в. чкѣмбавко ‘онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст’ (РГЈК), *шкѣмбоња* ‘човек с великим трбухом, трбоња’ (РМС); в. шкѣмба (РГЈС), *чкѣмбоња* пеј. в. чкѣмбавко ‘онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст’; уп. чкѣмбар (РГЈК)¹⁹⁵; *шкѣмбла* ‘трбушаста жена’ (РГЈС), *чкѣмбла* в. чкѣмбавка ‘она која је с упадљиво великим трбухом, која је трбушаста’ (РГЈК); *чкѣмблице* ‘трбушасто дете’ (РГЈК).

Другостепеном деривацијом су добијене само две именице: *чкѣмбавка* погрд. ‘она која је с упадљиво великим трбухом, која је трбушаста; уп. чкѣмбла’ (РГЈК), *чкѣмбавко* погрд. ‘онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст’ (РГЈК).

Видимо да је знатно богатији инвентар суфикса за првостепену (м. р. -а, -о, -е, -ар, -оња; ж. р. -ла; ср. р. -лице), него за другостепену деривацију (м. р. -ко; ж. р. -ка), која се реализује преко придевске основе (*чкѣмбав*).

У свим примерима увек је у питању значењска компонента изгледа, односно величине.

Домен	Деривати и њихово значење
ИЗГЛЕД	<i>шкѣмба</i> ‘трбоња’ (РГЈС)
	<i>шкѣмбо</i> пеј. ‘човек с великим трбухом, трбоња’ (РМС); ‘трбоња’ (РВГ)
	<i>шкѣмбар</i> 1. ‘трбоња’ (РГЈС); пеј. ‘човек са великим стомаком’ (РСК)
	<i>чкѣмбар</i> пеј. в. чкѣмбавко ‘онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст’ (РГЈК)
	<i>шкѣмбоња</i> ‘човек с великим трбухом, трбоња’ (РМС); в. шкѣмба (РГЈС)
	<i>чкѣмбоња</i> пеј. в. чкѣмбавко ‘онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст’; уп. чкѣмбар (РГЈК)
	<i>шкѣмбла</i> ‘трбушаста жена’ (РГЈС)
	<i>чкѣмбла</i> в. чкѣмбавка ‘она која је с упадљиво великим трбухом, која је трбушаста’ (РГЈК)
<i>чкѣмблице</i> ‘трбушасто дете’ (РГЈК)	

¹⁹⁵ У народним говорима *Чкѣмбоња* је и надимак (РГЈК).

ИЗГЛЕД	<i>чкѣмбавка</i> погрд. ‘она која је с упадљиво великим трбухом, која је трбушаста; уп. чкѣмбла’ (РГЈК)
	<i>чкѣмбавко</i> погрд. ‘онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст’ (РГЈК)

Лексема *бок* поред основног, платисемичног (сличног) значења са елементима метонимије: 1. терм. анат. а. ‘део тела код човека и животиње од ребара до кука, слабина; б. ‘кук, бедро’; в. ‘лева или десна страна човечјег тела’ има и више метафоричних, од којих бисмо издвојили последње 4. терм. војн. ‘једна страна, лева или десна, борбеног поретка војне јединице’ које је релевантно за настанак персоналних и неперсоналних атрибутивних именица углавном из домена војне терминологије: *ѿбoчник* а. ‘официр на служби код неког вишег старешине; б. ‘помоћник у служби, пратилац’, *ѿбoчница* 1. ‘део војске у покрету, на маршу, који се истура ради заштите бока, односно бокова маршевске колоне’; 2. ‘споредна мисао у вези с главном мишљу’; 3. ‘жена побочник, помоћница’ и *ѿбoчнишѿво* ‘побочничко звање и служба’. Дакле, персоналне атрибутивне именице настале су даљом деривацијом помоћу суфикса *-ник* и *-ица*. Наиме, ове јединице су у директној семантичко-деривационој вези с прилогом *ѿбoчке* ‘на бoчну страну, побoчно’, који у свом семантичком садржају носи главну информацију о положају односно позицији одређеног ентитета. Под утицајем ове диференцијалне семе развило се и секундарно терминологизовано значење лексеме *бок*.

С обзиром на то да се и трбух шири према боковима, у говору Загарача лексема *бок* има и значење ‘трбух, стомак’. Она је у овом народном говору послужила као мотивациона основа за творбу персоналних атрибутива које се према свом значењу уклапају у домен физичког изгледа: *бокоња* ‘бокат, трбушаст човјек’ (РГЗ), *бокоњица* дем. ‘мања боката особа, обично дјечак, која је трбушаста’ (РГЗ). У првом случају имамо деривацију првог степена веома продуктивним суфиксом *-оња*, а у другом другостепену деминутивним суфиксом *-ица*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>бокоња</i> ‘бокат, трбушаст човјек’ (РГЗ)
	<i>бокоњица</i> дем. ‘мања боката особа, обично дјечак, која је трбушаста’ (РГЗ)

а. Пупак¹⁹⁶

Лексема *йуџак* се користи као анатомски и ботанички термин: 1. а. ‘удубина у кожи на средини трбуха након пререза пупчане врпце; б. ‘трбух, стомак’; 2. ‘место где је семе причвршћено на пупчану дршку’.¹⁹⁷ На основу значења под б. ‘трбух, стомак’ мотивисане су следеће персоналне атрибутивне именице: *йуџавац* ‘трбушаст човек, трбоња’ (СДР1, РСГВ), *йуџавица* 1. ‘она која је пупава, трбушаста’, *йуџаш* ‘пупаст, трбушаст човек’ (СДР1), *йуџоња* ‘онај који има велики пупак, трбух’ (СДР1). На основу грађе видимо да су првостепени деривати везани за основу *йуџ*, која се налази и у хипо-користику *йуџа* ‘дечји трбух’, а другостепени за квалитативни придев *йуџав* ‘трбушаст’. Овде је изражена разлика између суфикса који се користе у првостепеној (-аш, -оња) и другостепеној (-[а]ц, -ица) деривацији. Код свих именица релевантне су значењске компоненте изгледа и величине на основу којих ови деривати припадају домену физичког изгледа човека.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>йуџавац</i> ‘трбушаст човек, трбоња’ (СДР1, РСГВ)
	<i>йуџавица</i> ‘она која је пупава, трбушаста’ (СДР1) ¹⁹⁸
	<i>йуџаш</i> ‘пупаст, трбушаст човек’ (СДР1)
	<i>йуџоња</i> ‘онај који има велики пупак, трбух’ (СДР1)

б. Слезина

Иако је лексема *слезина* једнозначна ‘жлезда у трбушној дупљи с леве стране, чија је главна функција стварање црвених крвних зрнаца’, она је у народном говору мотивисала деривацију атрибутивне именице *слезинаћ* ‘онај који је слабо покретљив, мртвуљав, издужен’ (ЛП) која је подстакнута имплицитном семом облика односно изгледа овог органа, а на основу свог значења она спада у домен кретања. Дериват је изведен по моделу Ио + -аћ. Он остварује синонимску релацију с лексемом *цр(и)јевоња*, која се успоставља између секундарног значења овог и основног значења деривата *слезинаћ*.

¹⁹⁶ У СДР (2006: 269–272) ову лексему је обрадио Миливој Алановић.

¹⁹⁷ Према Скоку (1973: 78), *йуџак* је деминутив од свесловенског и прасловенског *йуџ* у значењу лат. *gemma* – грана.

¹⁹⁸ Секундарно значење лексеме *йуџавица* је из домена ботанике ‘биљка из породице главочика’ (СДР1) и оно се развило под утицајем метафоричне асоцијације којој је у основи компонента облика.

в. Црево (цријево)¹⁹⁹

Лексема *црево* иако је полисемантична, гради мали број деривата (укупно 11). Њену значењску структуру чине основна реализације ‘део органа за варење у облику меке и растегљиве цеви у човечјем и животињском телу’ из које се могу разложити следеће компоненте значења: архисема – унутрашњи орган у човечјем и животињском телу, диференцијалне семе – облик и каквоћа (мек, растегљив). Секундарна значења ове речи мотивисана су метафоричном асоцијацијом која је заснована на облику ‘цев (обично гумена)’, и облику и дужини, компоненти која је имплицитно садржана у основној реализацији ‘дугачак ред, дугачка поворка’, које је означено као експресивно.

У њеном семантичко-деривационом гнезду заступљена је атрибутивна именица *цревоња* (*цријевоња*) са погрдним значењем ‘онај који много једе, изелица, ждероња’. То је дериват изведен суфиксом *-оња*, који у његово значење уноси уобичајену негативну експресивност. Међутим, у народним говорима посведочено је и значење ‘онај који је спор, који се вуче као цријево, млитав’ (ЛП). Ово значење је индуковано семом која се односи на облик, изглед и дужину црева. У дијалекатској грађи потврђена је и сложенница с пејоративним значењем *жедноцревац* ‘човек који много пије воде’ (РГЈС). Она је настала по моделу По + о + Ио + -(а)ц.

Обе ове лексеме квалификују човека према великој количини хране или пића које може да поједе или попије. Оне би стога могле да припадају домену карактера.

Домен	Деривати и њихова значења
КАРАКТЕР	<i>цревоња</i> (<i>цријевоња</i>) погрд. ‘онај који много једе, изелица, ждероња’ (СДР2); ‘онај који је спор, који се вуче као цријево, млитав’ (ЛП)
	<i>жедноцревац</i> ‘човек који много пије воде’ (РГЈС)

г. Кила

Персоналне атрибутивне именице могу бити мотивисане и називом неке болести, као што је *кила*. Ова лексема је полисемична (РМС), а само је примарно значење мед. ‘болест спуштања трбушних органа (најчешће црева) у суседне шупљине’ мотивисало настанак атрибутивних именица, и то посред-

¹⁹⁹ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *црево* обрадила је Гордана Штасни (СДР 2006: 675–676).

ством метонимијског преноса у садејству са синегдохом (као да је килав). Једно од периферних њених значења је 5. погрд. ‘особа слаба од старости (као да је килава)’. Стање денотата ‘онај који је оболео од киле’ и способност његовог кретања и деловања ‘онај који је спор, недовољно вешт, неспретан’ представљају мотивациону базу за творбу атрибутивних именица.

Оне су настале суфиксацијом као деривати првог, односно другог степена. Деривати првог степена настали су удрживањем творбене основе мотивне речи *кила* и суфикса за именице мушког рода *-о*, *-оња*, *-ча*, *-еша* и за именицу женског рода *-ка*: *кило* ‘килав човек’ (РМС), *килоња* пеј. в. килавко (РГЈК), ‘килавац’ (РМС), *килча* пеј. в. килавко (РГЈК), *килеша* погрд. ‘килавац’ (РМС); *килка* пеј. в. килавка (РГЈК).

Деривати другог степена настали су по моделу По + суфикс: *килавко* пеј. 1. ‘онај који је оболео од киле, који је килав, килавац’; уп. *килоња*, *килча* 2. ‘онај који је спор, недовољно вешт, неспретан; уп. *килоња*’ (РГЈК); *килавка* пеј. 1. ‘она која је оболела од киле, која је килава, килавица; уп. *килка*’; 2. ‘спора, недовољно вешта, неспретна женска особа’; уп. *килка* (РГЈК), *килава^ац* ‘килавци се зову још и „опучени љуђи”²⁰⁰ (РК), *килавац* а. ‘килав човек’; б. погрд. ‘слаб, стар и неспособан човек, шепртља’ (РМС), *килавица* 1. ‘килава женска особа’ (РМС). У другостепеној деривацији учествују уобичајени суфикси за тај модел творбе: *-ко*, *-(а)ц* код маскулиnumа, односно *-ка* и *-ица* у творби фемининума.

Ове атрибутивне именице, посебно другостепени деривати, имају склоности ка ширењу семантичке структуре којом се обухватају реализације: оболео од киле или изгледа као да је килав, стар, спор, те се оне могу сврстати у домен физичког изгледа човека и његовог здравственог стања, домен узраста и кретања.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>кило</i> ‘килав човек’ (РМС)
	<i>килоња</i> пеј. в. килавко (РГЈК); ‘килавац’ (РМС)
	<i>килча</i> пеј. в. килавко (РГЈК)
	<i>килеша</i> погрд. килавац (РМС)
	<i>килка</i> пеј. в. килавка (РГЈК)

²⁰⁰ Лексема *кила* има значење ‘брух, хернија, опуч’ (РК).

БОЛЕСТ	<i>килавко</i> пеј. 1. ‘онај који је оболео од киле, који је килав, килавац’; уп. килоња, килча; 2. ‘онај који је спор, недовољно вешт, неспретан; уп. килоња’ (РГЈК)
	<i>килавка</i> пеј. 1. ‘она која је оболела од киле, која је килава, килавица; уп. килка’; 2. ‘спора, недовољно вешта, неспретна женска особа’; уп. килка (РГЈК)
	<i>килава^ец</i> ‘килавци се зову још и опучени љуђи’ (РК)
	<i>килавац</i> а. ‘килав човек’ б. погрд. ‘слаб, стар и неспособан човек, шепртља’ (РМС)
	<i>килавица</i> ‘килава женска особа’ (РМС)

1.8. Сапи и крста

Иако лексема *сапи* означава ‘крста у четвороножних животиња, део тела изнад задњих ногу’, њено значење је пренесено на људе. У основи овога преноса је метафорична асоцијација по облику и функцији. Не бисмо могли ову појаву приписати платисемичном ширењу будући да су њене референцијалне вредности типичне за животињско тело (није као глава у човека и глава у животиње).

Персонална атрибутивна именица индукована је компонентом изгледа, која је имплицитно садржана у номинационај реализацији мотивне речи. Она је настала првостепеном деривацијом помоћу суфикса *-ара*: *сапџара* ‘женска јако развијеног стражњег дијела’ (ЛП). И мотивациона реч и суфикс генеришу наведено значење.

И назив за људска крста послужило је као мотивациона основа за првостепену деривацију персоналне атрибутивне именице засноване на значењској компоненти изгледа и изведене суфиксом *-ача* – *крспџача* ‘жена широких кукова (крстију), крупна ж. особа’ (РГЗ).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>сапџара</i> ‘женска јако развијеног стражњег дијела’ (ЛП)
	<i>крспџача</i> ‘жена широких кукова (крстију), крупна женска особа’ (РГЗ)

1.9. Дупе,²⁰¹ задњица²⁰²

Лексема *дује* је једнозначна ‘стражњи део људског тела на којем се седи, стражњица’ и њено семантичко-деривационо гнездо садржи три јединице, од којих је једна атрибутивна именица. Увид у дијалекатску грађу указује на то да она ипак има богатији деривациони потенцијал, те да постоје деривати којима се концептуализују различити домени којима се обухвата човек.

Чињеница је, такође, да персоналних атрибутивних именица с основом *дуј-* има знатно мање него оних с мотивационом основом *гуз-*. Оне углавном припадају домену физичког изгледа јер се у њих преносе семе дебљине и величине. То су деривати првог степена изведени суфиксима: *-ешко* и *ешка* у *дујешко* ‘мушко чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1) и *дујешка* ‘женско чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1), *-еџара* у *дујеџара* ‘жена великог дупета’ (СДР1); *-ан* и *-ана* у *дујан* ‘онај са великом стражњицом’ (РСК) и *дујана* ‘она која има велику стражњицу’ (РСК), *-оња* у *дујоња* ‘мушкарац с великом стражњицом’ (РСГВ).

И атрибутивне именице мотивисане начином облачења такође могу да се сврстају у домен изгледа. Таква је сложеница настала сложено-суфиксалном творбом по моделу По + о + Ио + -ла – *кусодујла* 1. пеј. ‘она која носи сувише кратку сукњу или хаљину’. Начин хода такође представља семантичку базу за творбу ових јединица, па је у народним говорима настала лексема такође сложено-суфиксалном творбом по моделу Го + о + Ио + -ла – *врџо-дујла* ‘женска особа која се у ходу врцка, која извија задњим делом тела тамо-вамо’ (РГЈК). Она према свом значењу припада домену кретања.²⁰³

Ова мотивна реч налази се у основи деривата којима се концептуализује домен карактера, и то на основу човековог односа према другима, као у именици насталој по моделу Го + Ио + -ѻ – *лиздуј* погрд. ‘онај који се улагује, удвара’ (ЛП) или *дујелизац*, али и понашања као у примеру сложенице творене по сличном моделу Го + о + Ио + -ѻ – *сврбодуј* ‘немирно, несташно дете’ (РСК).

Домену егзистенције припадају облици настали сложено-суфиксалном творбом (По + о + Ио + -ла/-ља): *голодујла* фиг. ‘она која је врло сиромашна, која ништа нема, сиротица’; уп. голка, гологузла, голодупла (РГЈК) и *голодујља* фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромах, гоља’; уп. гологузан, гологузоња, голодупла, голча, гољак, гољча (РГЈК). Мотивација придевом

²⁰¹ У СДР (2003: 356) ову лексему је обрадила Љиљана Недељков.

²⁰² У СДР (2003: 370 и 372) ове лексеме је обрадила Вера Васић.

²⁰³ По истом моделу настао је и један зоолошки термин *мрдодујка* ‘врста планинске птичице која често замахује репом’ (РТГ2).

го веома је честа у творби атрибутивних именица којима се именује сиромашна особа.

Јединица типа сраслице (И + И) *дујеглава* пеј. ‘глупа особа, глупак’ (РСК) према свом значењу припада домену интелекта, као и сложено-суфиксална лексема *дујеглавац*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>дујешко</i> ‘мушко чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1)
	<i>дујешка</i> ‘женско чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1)
	<i>дујетара</i> ‘жена великог дупета’ (СДР1)
	<i>дујан</i> ‘онај са великом стражњицом’ (РСК)
	<i>дујана</i> ‘она која има велику стражњицу’ (РСК)
	<i>дујоња</i> ‘мушкарац с великом стражњицом’ (РСГВ)
	<i>кусодујла</i> 1. пеј. ‘она која носи сувише кратку сукњу или хаљину’ (РГЈК) ²⁰⁴
ЕГЗИСТЕНЦИЈА	<i>голодујла</i> фиг. ‘она која је врло сиромашна, која ништа нема, сиротица’; уп. голка, гологузла, голодупла (РГЈК)
	<i>голодујља</i> фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромаш, гоља’; уп. гологузан, гологузоња, голодупла, голча, гољак, гољча (РГЈК)
КАРАКТЕР	<i>лиздуј</i> погрд. ‘онај који се улагује, удвара’ (ЛП)
	<i>дујелизац</i> ‘улизица, удворица, полтрон’ (РСЈ)
КРЕТАЊЕ	<i>врјодујла</i> ‘женска особа која се у ходу врцка, која извија задњим делом тела тамо-вамо’ (РГЈК)
ИНТЕЛЕКТ	<i>дујеглава</i> пеј. ‘глупа особа, глупак’ (РСК)
	<i>дујеглавац</i> м пеј. фам. ‘глупак, будала’ (РСЈ)

Холоними *задњица* и *стѝражњица* ‘део тела на коме се седи, дебело месо код човека’ имају изузетно мали број деривата, па је тако један од њих и персонална атрибутивна именица *задњичар* ‘хомосекуалац’ (СДР1) изведена су-

²⁰⁴ Секундарно значење ове лексема настало је под утицајем метафоре 2. ‘кокош поткресаних крила и репа’ (РГЈК).

фиксом *-ар*. Мотивне речи су и саме деривати првога степена и једнозначне су. Као такве имају ипак сужен семантички и деривациони потенцијал. Међутим, мероними: *гуз*, *џрџица*, *џуџак*, *џрџно*, нарочито овај први (*гуз*), веома често мотивишу творбу персоналних атрибутивних именица.

Домен	Деривати и њихова значења
СЕКСУАЛНОСТ	<i>задњицар</i> ‘хомосекуалац’ (СДР1)

а. Гуз²⁰⁵

Лексема *гуз* је једнозначна. У њеној номинационој реализацији налази се семантички садржај меронимског типа ‘једна половина стражњице’. Међутом, на основу података у СДР (2003: 126–127), њено семантичко-деривационо гнездо садржи преко двадесет деривата међу којима је највише квалитативних придева и атрибутивних именица различитог деривационог образовања. На основу дијалекатске грађе овај број атрибутивних именица знатно се увећао указујући тако на огроман потенцијал који ова лексема као мотивна има. За деривацију персоналних атрибутивних именица важне су имплицитне компоненте значења величине облика и облик.

1) Домен физичког изгледа обухвата реализације засноване на компонентама величине, дебљине, крупноће, облика, висине и боје.

1. а. Сви деривати с компонентом величине номинују човека према увећаним димензијама именованог дела тела, али не и према умањеним. То су деривати првога степена изведени суфиксима *-оња*, *-ош* у именицама мушкога рода и суфиксима *-ара*, *-на*, *-уџила* у именицама са женском (али и мушком) особом као денотатом: *гузоња* ‘онај који има велике гузове’ (СДР1); 1. погр. ‘који има велику стражњицу, гузош’ (РСГВ), ‘онај који има велике гузове; надимак’ (РГП); 1. ‘мушкарац с великом задњицом, крупна м. особа’ (РГЗ); 1. ‘онај који има велику стражњицу’ (РК-МД); *гузош* ‘онај који има изразито истрђену стражњицу, гузоња (1) (РСГВ); *гузара* ‘гузата женска’ (РГП); *гузна* 1. ‘жена велике задњице, крупна жена’ (РГЗ); *гузуџила* м. и ж. ‘чељаде са дебелом стражњицом, уз то неспретно, тешко покретно, лењо’ (РК-МД).

Супстантивизацијом сложеног квалитативног придева настале су атрибутивне именице: *млиногуза* ‘она која је сувише развијене стражњице’ (ЛП); *џрџиогуз* пеј. ‘мушкарац с израженом стражњицом, трта’ (РТГ2) и *џрџиогу-*

²⁰⁵ У СДР (2003: 126–129) ову лексему су обрадиле Вера Васић и Љиљана Недељков.

за пеј. тртна (РТГ2) и суфиком *-ан* изведен облик *ѿрѿѿогузан* пеј. в. трта ‘мушакарац с израженом стражњицом’ (РТГ2), *ѿрѿѿогузана* пеј. ‘тртна’ (РТГ2). Занимљива је мотивација за именовање жене атрибутивом *млиногуза*. На првом сложеничком месту мотивног придева налази се основа лексеме *млин*, а у дериват се преноси асоцијација изазвана обликом и величном (округао и велики) камен којим се меље зрневље. Ово је услов и за развој експресивности будући да долази до преноса номинације с предмета на човека. У дериватима *ѿрѿѿогуз*, *ѿрѿѿогуза* и *ѿрѿѿогузан* долази до удруживања семантичког садржаја мотивних речи *ѿрѿѿица* и *гуз*, што је такође занимљив спој јер се првим примарно денотира део животињског тела који је веома изразит и упадљив, што на људском телу није случај, па ту функцију преузима друга саставница у сложеници.

1. б. Семантичка компонента дебљине мотивног појма заступљена је у већем броју атрибутивних именица, које такво значење реализују помоћу суфикса *-оња* у суфиксалу *гузоња* 2. прен. ‘дебео човек, често нерадник, готован’ (РСГВ) или основом квалитативног придева *дебео* у функцији прве саставнице мотивног сложеног придева који ће иницирати супстантивизирани облике: *дебелгуза* пеј. вулг. ‘дебелгуза жена; дебела жена уопште’ (СДР1); ‘дебела женска особа, дебелогуза’ (РГП); пеј. вулг. ‘дебелгуза жена; дебела женска особа, дебелогуза’ (РГП); ‘жена велике стражњице’ (РК), *дебелогуза* ‘жена велике стражњице’ (РК).

Персоналне атрибутивне именице са лексемом *дебео* у првом делу сложенице развијају три значења: а) ‘жена са дебелом задњицом’; б) ‘дебела жена уопште’ и в) ‘жена велике стражњице’. Значења под а) и в) преплићу се и могу се сврстати у обе групе. Синегдоха као семантичка трансформација је присутна у свим наведеним значењима, а нарочито у оном под б) ‘дебела жена уопште’.

Деминутивном формом, тј. суфиксом *-ица*, нарочито при именовању деце или особа ниског раста, не истиче се особина денотата у њеној пуноћи, *гузоњица* ‘дебелушкасти мушкарчић’ (РГП); ‘мали, дебелушкасти дјечак, дебелкаста мушка особа малог раста; халапљиви дјечак’ (РГЗ).

Са опозитном вредношћу јављају се атрибутивне именице настале супстантивизацијом или деривацијом од основе сложеног придева. Мотивни придеви било у супстантивима било у дериватима изведеним суфиком *-аљ*, остварују антонимско значење у односу на придев *дебео* преносећи у дериват једно од својих секундарних реализација 5. ‘омршавео, мршав’ (РСЈ): *сувогуз* ‘онај који је мршав, слабачак’ (ЛП), *сувогуза* ‘мршава женска особа’ (РГЗ), *сувогузал* ‘онај који је мршав, слабачак’ (ЛП). Овој групи припадају

и атрибутивне именице са основама *чайр-* и *сйиц-*, које у својој појмовној вредности садрже компоненте мало и танко (в. фн. 143 и 144): *чайрогузаљ*²⁰⁶ ‘мршав мушкарац’ (ЛП), *сйицогуз*²⁰⁷ ‘премршава мушка особа’ (РГЗ), *сйицогуза* ‘премршава женска особа’ (РГЗ).

1. в. Компоненте велики и крупан коегзистирају у дериватима првог степена са суфиксима *-оња* и *-на*: *гузоња* 1. ‘мушкарац с великом задњицом, крупна м. особа’ (РГЗ) и *гузна* ‘жена велике задњице, крупна жена’ (РГЗ). Принцип синегдохе делује у наведим значењима, која примарно произилазе из удруженог семантичког садржаја мотивне речи и суфикса.

1. г. Компонента облика мотивног појма садржана је у значењу лексема *облогуз* ‘облогуз човек’ (СДР1), *облогуза* ‘облогуза жена’ (СДР1) и *двогуз* ‘онај који је широке задњице као да има двије’ (РГГ).

1. д. Супстантивизирани облици: *крйељгуз* ‘онај који је мали растом’ (ЛП) и *крйељгуза* ‘женска малог раста’ (ЛП); *йедогуз* ‘онај који је мали’ (ЛП), *чейергуза*²⁰⁸ ‘она која је мала, ситна’ (ЛП) садрже појмовну вредност мотивног сложеног квалитативног придева у којем је прва саставница носилац информације о висини човека. Значење мотивних придева првом саставницом концептуализују особину низак – *крйељ*, *йедаљ*, *чейер*.

1. ђ. Номинација човека подстакнута бојом мотивног појма није продуктивна. У дијалекатској грађи забележен је супстантив *црногуз* ‘онај који је црне пути (обично о дједи у шаљивом тону)’ (ЛП). Но у овом случају мотивна реч, посредством синегдохе, обухвата носиоца овог својства у целини, а лексема *гуз* кореспондира с лексемом *кожа*.

1. е. Домену физичког изгледа човека могу се прикључити и деривати чија је семантичка база индиректно везана за изглед човека и то на основу његовог одевања. То су супстантивизирани облици: *йафпрогуз* вулг. ‘кицош; гиздавац’ (РГЈС)²⁰⁹, *йафпрогуза* вулг. ‘каћиперка; гиздавица’ (РГЈС) и лексема *йаврогуза* пеј. в. таврацка 1. ‘кицошкиња, каћиперка’ 2. пеј. ‘курвешања’ (РТГ2) на основу њеног примарног значења.

²⁰⁶ У првом делу сложенице се налази лексема *чайор* ‘остатак од неке цјелине, дјелић нечега’ (ЛП).

²⁰⁷ У првом делу сложенице је лексема *сйица* ‘парченце танког прута, парче танког дрвета, мали дрвени ражњић’ (РГЗ).

²⁰⁸ Први део сложенице може се довести у везу с лексемом *чейерак* покр. ‘мера за дужину која одговара раздаљини између размакнутих врхова палца и кажипрста, педаљ’ (РМС).

²⁰⁹ Мотивна реч *йафра* (тур. *tafra*) турцизам је арапског порекла која значи ‘отменост, гиздавост’ (РГЈС).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>гузоња</i> ‘онај који има велике гузове’ (СДР1); 1. погр. ‘који има велику стражњицу, гузош’ (РСГВ); ‘онај који има велике гузове; надимак’ (РГП); 1. ‘мушкарац с великом задњицом, крупна м. особа’; каже се човеку 1. ‘који има велику стражњицу’
	<i>гузош</i> ‘онај који има изразито истрћену стражњицу, гузоња (1)’ (РСГВ)
	<i>гузара</i> ‘гузата женска’ (РГП)
	<i>гузуила</i> м. и ж. ‘чељаде са дебелом стражњицом, уз то неспретно, тешко покретно, лењо’ (РК-МД)
	<i>крѐљгуз</i> ‘онај који је мали растом’ (ЛП)
	<i>крѐљгуза</i> ‘женска малог раста’ (ЛП)
	<i>млиногуза</i> ‘она која је сувише развијене стражњице’ (ЛП)
	<i>ѝедогуз</i> ‘онај који је мали’ (ЛП)
	<i>ѝрѝогуз</i> пеј. ‘мушкарац с израженом стражњицом, трта’ (РТГ2)
	<i>ѝрѝогуза</i> пеј. тртна (РТГ2)
	<i>ѝрѝогузан</i> пеј. в. трта ‘мушкарац с израженом стражњицом’ (РТГ2)
	<i>ѝрѝогузана</i> пеј. ‘тртна’ (РТГ2)
	<i>чејергуза</i> ‘она која је мала, ситна’ (ЛП)
	<i>дебелгуза</i> пеј. вулг. ‘дебелгуза жена; дебела жена уопште’ (СДР1); ‘дебела женска особа, дебелогуза’ (РГП); ‘жена велике стражњице’ (РК)
	<i>дебелогуза</i> ‘жена велике стражњице’ (РК)
	<i>облогуз</i> ‘облогуз човек’ (СДР1)
	<i>облогуза</i> ‘облогуза жена’ (СДР1)
<i>двогуз</i> ‘онај који је широке задњице као да има двије’ (РГГ)	

ИЗГЛЕД	<i>црногуз</i> ‘онај који је црне пути (обично о дјечи у шаливом тону)’ (ЛП)
	<i>ѿафрогуз</i> вулг. ‘кицош; гиздавац’ (РГЈС)
	<i>ѿафрогуза</i> вулг. ‘каћиперка; гиздавица’ (РГЈС)
	<i>ѿаврогуза</i> пеј. в. таврацка 1. ‘кицошкиња, каћиперка’; 2. пеј. ‘курвешања’ (РТГ2)
ИЗГЛЕД И КАРАКТЕР	<i>гузна</i> 1. ‘жена велике задњице, крупна жена’; 2. фиг. ‘халапљива женска особа’ (РГЗ)
	<i>гузоњица</i> ‘дебелушкасти мушкарчић’ (РГП); ‘мали, дебелушкасти дјечак, дебелкаста мушка особа малог раста’ (РГЗ)

2) Домену егзистенције, који се манифестује кроз материјално стање, а што се огледа и у начину облачења човека, припадају деривати којима се концептуализује својство сиромашан и веома сиромашан, а да се при томе у систему творбом деривата с мотивном речју *гуз* не остварује опозитна вредност ‘богат’. Овом домену припадају атрибутивне именице мотивисане квалитативним придевом *гологуз* који подлеже супстантивизацији: *гологуз* ‘човек голог, подераног тура; сиромаш’ (СДР1), ‘који је голог, подераног тура, дроњав’; ‘сиромашан’ (РСГВ)²¹⁰ в. *гологузан* (РСГВ); фиг. ‘човјек „голе задњице“; сиромашан човјек’ (РГЗ); ‘сиромашак који нема шта обући’ (РК; РК-МД) и *гологуза* ‘она која је голог тура, ритавог одела, која је слабо одевена, сиротица’ (СДР1); а. ‘слабо одевена жена’; ‘сиромашна жена’ (РСГВ); вулг. ‘она која је недовољно одевена’ (РГЈС); ‘она која је гола; сиромашна’ (ЛП); ‘женска особа која нема ништа, која је сиромашна, женска особа која је сиротињски одјевена’ (РГЗ).²¹¹

Овај придев ће мотивисати творбу именица изведених суфиксима *-ан*, *-ија*, *-иле*, *-ла*, *-оња* и *-аљ*: *гологузан* ‘гологуз’ (СДР1); шаљ. ‘гологуз’ (РСГВ); фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромаш, гоља’; уп. *гологузан*, *гологузоња*, *голодупља*, *голетар*, *голча*, *гољак*, *гољча* (РГЈК); ‘сиромашак који нема шта обући’ (РК); ‘сиромаш, пука сиротиња’ (РВГ); *гологузија* зб. им. ‘убога сиротиња’ (РСГВ); *гологузиле* ‘онај који нема ништа, који је сиромашан, који је голе задњице’ (РГЗ); *гологузла* фиг. ‘она која је врло сиромаш-

²¹⁰ У овим говорима као синоним забележена је и лексема *ѿиздра* ‘гологуза’ (РВГ).

²¹¹ Лексема *гологуза* има и термилошко ботаничко значење ‘врста лековите биљке’ (РСК); бот. ‘биљка цевасте стабљике и плавих цветова; употребљава се као цевка за ракију’ (РНГЦР), настало под утицајем метафоре.

на, која ништа нема, сиротица’; уп. голка, голетарка, гологузла, голодупла (РГЈК); *гологузоња* фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромах, гоља’ (РГЈК); *гологузаљ* ‘гољо, сиромах’ (ЛП).

Мотивни придев *гологуз* на првом сложеничком месту има придев *го* који се показује веома продуктивним у творби атрибутивних именица са истим значењем: *голејтар*, *голча*, *гољак*, *гољча*, *голка*, *голејтарка* (РГЈК). Поред придева *го*, у структури сложених придева, који ће супстантивизацијом дати атрибутивне именице, налазе се придеви *гладан* и *їразан*: *гладногуз* ‘гладник, сиромах’ (ЛП), *їразногуз* ‘онај који је сиромашан, који нема ништа, сиротиња, биједа’ (РГЗ), отуда и значење ‘онај који је гладан, који је халапљив (због глади), гладнов’ (РГЗ). С основом глагола *свираїи* на првом сложеничком месту настала је именица *свиригуз* 1. ‘човјек који нема ништа, коме „свирају“ панталоне (коме су прсле панталоне), сиромах’ (РГЗ), *свиригуза* 1. ‘женска особа која нема ништа’ (РГЗ).

Домен	Деривати и њихова значења
ЕГЗИСТЕНЦИЈА	<i>гладногуз</i> ‘гладник, сиромах’ (ЛП)
	<i>гологуз</i> ‘човек голог, подераног тура; сиромах’ (СДР1); ‘који је голог, подераног тура, дроњав’; ‘сиромашан’ (РСГВ) в. <i>гологузан</i> (РСГВ); фиг. ‘човјек „голе задњице“, сиромашан човјек’ (РГЗ); ‘сиромашак који нема шта обући’ (РК; РК-МД)
	<i>гологуза</i> ‘она која је голог тура, ритавог одела, која је слабо одевена, сиротица’ (СДР1); а. ‘слабо одевена жена’; ‘сиромашна жена’ (РСГВ); вулг. ‘она која је недовољно одевена’ (РГЈС); ‘она која је гола; сиромашна’ (ЛП); ‘женска особа која нема ништа, која је сиромашна, женска особа која је сиротињски одјевена’ (РГЗ)
	<i>гологузан</i> ‘гологуз’ (СДР1); шаљ. ‘гологуз’ (РСГВ); фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромах, гоља’; уп. <i>гологузан</i> , <i>гологузоња</i> , <i>голодупла</i> , <i>голча</i> , <i>гољак</i> , <i>гољча</i> (РГЈК); ‘сиромашак који нема шта обући’ (РК); ‘сиромах, пука сиротиња’ (РВГ)
	<i>гологузија</i> зб. им. ‘убога сиротиња’ (РСГВ)

ЕГЗИСТЕНЦИЈА	<i>гологузиле</i> ‘онај који нема ништа, који је сиромашан, који је голе задњице’ (РГЗ)
	<i>гологузла</i> фиг. ‘она која је врло сиромашна, која ништа нема, сиротица’; уп. голка, гологузла, голодупла (РГЈК)
	<i>гологузоња</i> фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромах, гоља’ (РГЈК)
	<i>гологузаљ</i> ‘гоља, сиромах’ (ЛП)
	<i>йразногуз</i> ‘онај који је сиромашан, који нема ништа, сиротиња, биједа’ (РГЗ)
	<i>свиригуз</i> 1. ‘човјек који нема ништа, коме „свирају“ панталоне (коме су прсле панталоне), сиромах’ (РГЗ)
	<i>свиригуза</i> 1. ‘женска особа која нема ништа’ (РГЗ)

3) Један број атрибутивних именица с основом лексеме *гуз* концептуализује човека на основу његовог здравственог стања – *вранзогуз* ‘онај који се осврабао’ (ЛП),²¹² и начина хода, који је по правилу отежан. Положај мотивног соматизма иницирао је творбу ових атрибутивних именица: *кривогуз* пеј. ‘човјек који храмље’ (РГЗ), *кривогуза* пеј. ‘женска особа која храмље’ (РГЗ). Ове јединице су настале супстантивизацијом, а мотивни сложени придев *кривогуз* налази се и у основи суфиксала изведеног суфиксом *-ле* – *кривогузиле* пеј. в. *кривогуз* (РГЗ). Овој групи припадају и атрибутивне именице којима се именује човек на основу покрета овога дела тела при ходу: *дзэндзогуз*²¹³ вулг. ‘онај који се гега; који мрда задњицом приликом ходања’ (РГЈС); *мрдогуз* в. мрдало 1. ‘онај ко, или оно што, много мрда’ (РТГ2); и фемининум изведен суфиксома *-ла* – *мрдогузла* вулг. ‘она која мрда задњицом’ (РГЈС, РГЗ).

Овој групи деривата могу се придружити атрибутивне именице којима се именује особа према понашању, што произилази из начина кретања: *вригогуз* м ‘немирно, несташно дете које не држи место, које се стално врти, премешта’ (РГЈК); *мрдогуз* вулг. ‘онај који се врпољи’ (РГЈС), *гузуиџла* м. и ж. ‘(чељаде са дебелом стражњицом), уз то неспретно, тешко покретно, лењо’ (РК-МД).

²¹² Први део ове сложенице мотивисан је лексемом *вранза* ‘лепра, губа, шуга, свраб’ (ЛП).

²¹³ Прва мотивна реч је глагол *дзэндзам* ‘гегам се; клатим се; радим споро и неодговорно’ (РГЈС).

Домен	Деривати и њихова значења
БОЛЕСТ	<i>вранзогуз</i> ‘онај који се осврабао’ (ЛП)
КРЕТАЊЕ	<i>кривогуз</i> пеј. ‘човјек који храмље’ (РГЗ)
	<i>кривогуза</i> пеј. ‘женска особа која храмље’ (РГЗ)
	<i>кривогузиле</i> пеј. в. кривогуз (РГЗ)
	<i>дзедзогуз</i> вулг. ‘онај који се гега; који мрда задњицом приликом ходања’ (РГЈС)
	<i>мрдогуз</i> 1. ‘онај ко, или оно што, много мрда’ (РТГ2); вулг. ‘онај који се врпољи’ (РГЈС)
	<i>мрдогузица</i> 1. ‘врцава особа (живахна и немирна)’ (РГГ)
	<i>мрдогузла</i> вулг. ‘она која мрда задњицом’ (РГЈС)
	<i>гузуила</i> м. и ж. ‘чељаде са дебелом стражњицом), уз то неспретно, тешко покретно, лењо’ (РК-МД)

4) У именовану човека на основу његових карактерних особина лексема *гуз*, као мотивна, има важну улогу.

4. а. Најпродуктивнија је творба атрибутивних именица које у својој концептуалној вредности садрже компоненту халапљив. Све оне су део дијалекатске грађе, а настале су семантичком деривацијом под утицајем синегдохе – *гузица*²¹⁴ 2. фиг. а. ‘халапљива особа, тврдица’ (РГЗ), али и творбеном деривацијом:

а) извођењем суфиксима *-ка*, *-ко*, *-ица*: *гузичка* ‘халапљива, похлепна женска особа’ (РГЗ) и *гузичко* ‘халапљива, похлепна мушка особа’ (РГЗ); *гузоњица* ‘халапљиви дјечак’ (РГЗ);

б) префиксално-суфиксалном творбом уз учешће префикса *йо-* и суфикса *-ија*: *йогузија* ‘онај који је похлепан на јело’ (ЛП) и

в) супстантивизацијом сложених квалитативних придева: *дрчногуз*²¹⁵ вулг. ‘прождрљивац; онај који је похлепан на јело’ (РГЈС) и *дрчногуза* вулг. ‘прождрљива жена; она која је похлепна на јело’ (РГЈС); *иџрогуза* ‘халапљива женска особа’ (РГЗ); *наћвогуз* ‘онај који је прождрљив, халапљив’ (ЛП) и *наћвогуза* ‘она која је халапљива, прождрљива’ (ЛП), *иџрайогуз*²¹⁶ ‘онај који је много похлепан, прождрљив’ (ЛП). Овој групи деривата по свом значењу

²¹⁴ Њено примарно значење је 1. ‘задњи дио људског тијела изнад доњих удова’, а друго фиг. је б. ‘особа која је глупа’ (РГЗ).

²¹⁵ Прва мотивна реч је *дрчља* м ‘онај који је похлепан на јело’ (РГЈС).

²¹⁶ Први део сложенице мотивисан је глаголом *иџраиџи* ‘обилно јести’ (ЛП).

припадају и атрибутивне именице које означавају човека склоног гурман-луку: *масногуз* ‘онај који радо једе масне ствари, гурман’ (СДР1); *лизигуз* 1. ‘особа која воли слаткише; особа која воли џабалук’; 3. фиг. ‘полтрон’ (РГЗ)²¹⁷ и *лизигуза* ‘женска особа која воли слаткише’ (РГЗ).

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘халапљив’	<i>гузичка</i> ‘халапљива, похлепна женска особа’ (РГЗ)
	<i>гузичко</i> ‘халапљива, похлепна мушка особа’ (РГЗ)
	<i>гузоња</i> 2. фиг. ‘халапљива, похлепна м. особа’ (РГЗ); 2. ‘који много брине што ће појести’ (РК-МД)
	<i>гузоњица</i> ‘халапљиви дјечак’ (РГЗ)
	<i>дрчногуз</i> вулг. ‘прождрљивац; онај који је похлепан на јело’ (РГЈС)
	<i>дрчногуза</i> вулг. ‘прождрљива жена; она која је похлепна на јело’ (РГЈС)
	<i>џрогуза</i> ‘халапљива женска особа’ (РГЗ)
	<i>наћвогуз</i> ‘онај који је прождрљив, халапљив’ (ЛП)
	<i>наћвогуза</i> ‘она која је халапљива, прождрљива’ (ЛП)
	<i>џрайогуз</i> ‘онај који је много похлепан, прождрљив’ (ЛП)
	<i>масногуз</i> ‘онај који радо једе масне ствари, гурман’ (СДР1)
	<i>лизигуз</i> 1. ‘особа која воли слаткише; особа која воли џабалук’; 3. фиг. ‘полтрон’ (РГЗ) <i>лизигуза</i> ‘женска особа која воли слаткише’ (РГЗ)

4. б. И особа која је користољубива јер воли да једе и пије на туђ рачун именована је дериватима с мотивном речју *гуз*: *набигуз* ‘онај који једе и пије мукте’ (ЛП) и *набигузица* 2. ‘човек који је увек спреман да се нађе за туђом трпезом’ (РК); 1. ‘мушка особа која воли да живи на туђ рачун, џабарош; тврдица’ (РГЗ);²¹⁸ *лизигуза* ‘женска особа која воли џабалук’ (РГЗ).

²¹⁷ Секундарно значење лексеме *лизигуз*, које не припада атрибутивним именицама, гласи 2. ‘слаткиш’.

²¹⁸ Основно значење ове речи такође је атрибутивно 1. ‘сват који нема у сватовима никакву функцију, пустосват’ (РК); 2. ‘сват који нема посебне функције у сватовима’ (РГЗ).

Са карактерним обележјем денотата именованог дериватима с мотивном речју *гуз* јављају се суптантивизирани облици *својгуз* ‘онај који само мисли за себе’ (ЛП) и *чувогуз* ‘онај који се чува, пази, негује’ (ЛП). Ове атрибутивне именице концептуализују особину себичности, која је реализована на основу семантичког садржаја заменице *свој*, односно глагола *чувај*. У трансформационом моделу деривата *чувогуз* → *онај који чува своју гузицу*, неопходна је детерминација посесивном заменицом *свој* уз објекатску допуну. Овде припада и лексема *набигузица* у значењу ‘тврдица’ (РГЗ).

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘користољубив’ и ‘себичан’	<i>набигуз</i> ‘онај који једе и пије мукте’ (ЛП)
	<i>набигузица</i> 2. ‘човек који је увек спреман да се нађе за туђом трпезом’ (РК); 1. ‘мушка особа која воли да живи на туђ рачун, „џабарош“; тврдица’ (РГЗ); пеј. ‘изелица, гурман’ (РТГ2)
	<i>лизигуза</i> ‘женска особа која воли џабалук’ (РГЗ)
	<i>својгуз</i> ‘онај који само мисли за себе’ (ЛП)
	<i>чувогуз</i> ‘онај који се чува, пази, негује’ (ЛП)

4. в. И непоуздана особа именује се дериватима изведеним суфиксима *-ар* и *-ка*: *гузичар* ‘непоуздан човек’ (РГЈС) и *гузичарка* ‘непоуздана и превртљива жена’ (РГЈС), а супстантив *мрдогуз* се на основу свог секундарног значења 2. фиг. ‘врдалама, несигурна особа’ (РТГ2) такође сврстава у ову групу деривата. Насупрот непоузданој особи, лексемом *џрџигуз* ‘онај који трпи, који је стрпљив’ (ЛП) именује се особа с позитивним карактерним обележјем.

Значење ‘непоуздана особа’ остварује и лексема *џрџигуз* ‘неко пред ким се не смије казати никаква тајна, причалица’ (РГЗ). И атрибутивне именице *свиригуз* 2. ‘блебетало, трчкарало, нерадник, распикућа’ (РГЗ) и *свиригуза* 2. ‘брбљивица’ (РГЗ) остварују ово значење у својим секундарним реализацијама.

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘непоуздан’	<i>гузичар</i> ‘непоуздан човек’ (РГЈС)

‘непоуздан’	<i>гузичарка</i> ‘непоуздана и превртљива жена’ (РГЈС)
	<i>ѝрдигуз</i> ‘неко пред ким се не смије казати никаква тајна, причалица’ (РГЗ)
	<i>свиригуз</i> ‘блебетало, трчкарало, нерадник, распикућа’ (РГЗ)
	<i>свиригуза</i> ‘брбљивица’ (РГЗ)

4. г. Деривати с мотивном речју *гуз* именују и особе склоне неморалу: *ѝаврогуза* пеј. 1. ‘кицошкиња, каћиперка’ 2. пеј. ‘курвешања’ (РТГ2), б. ‘лако одевена жена склона неморалу’ (РСГВ), *мрдогуза* пеј. ‘заводница, лака женска’ (РТГ2).

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘неморалан’	<i>ѝаврогуза</i> пеј. 1. ‘кицошкиња, каћиперка’ 2. пеј. ‘курвешања’ (РТГ2)
	<i>гологуза</i> б. ‘лако одевена жена склона неморалу’ (РСГВ)
	<i>мрдогуза</i> пеј. ‘заводница, лака женска’ (РТГ2)

Посебну врсту неморала предствља крађа, а лопови су се некада кажњавали шибањем, што је заступљено у значењској структури деривата: *шивкогуз* ‘онај који је шипкан, батинан по стражњици’ (ЛП),²¹⁹ *шибигуз* ‘лопов који је истрпео шибу, казну шибањем’ (РК); ‘човјек лошег карактера (асоцијација на његове претке који су „шибиковани“, који су добијали шибе по туру на основу судске пресуде)’ (РГЗ) и од њега изведен облик суфиксом *-овић* – *шибигузовић* ‘потомак шибигуза’ (РК), ‘потомак шибигуза, оних који су кажњавани шибањем по туру’ (РГЗ), што припада домену порекла.

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘кажњени лопови’	<i>шивкогуз</i> ‘онај који је шипкан, батинан по стражњици’ (ЛП)

²¹⁹ У прво делу сложенице је лексема *шивкаѝи* ‘ударати прутом по стражњици, шипкати, батинати’ (ЛП)

‘кажњени лопови’	<i>шибигуз</i> ‘лопов који је истрпео шибу, казну шибањем’ (РК); ‘човјек лошег карактера (асоцијација на његове претке који су „шибиковани“, који су добијали шибе по туру на основу судске пресуде)’ (РГЗ)
	<i>шибигузовић</i> ‘потомак шибигуза’ (РК), ‘потомак шибигуза, оних који су кажњавани шибањем по туру’ (РГЗ)

4. д. Бескарактерне особе и оне које су склоне улизивању и потказивању именоване су атрибутивним именицама: *серигуз* фиг. ‘неуредна, некарактерна мушка особа, нико и ништа’ (РГЗ); *гузолиз* и *гузолизац* ‘улизица, удворица, пузавац’ (ЛП), *лизогуз* погрд. ‘удворица, улизица’ (ЛП); ‘улизица’ (РТГ2); *шайишгуз* ‘потказивач’ (РГЗ), у којем се укршта агентивно и атрибутивно значење.

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘бескарактеран’	<i>гузолиз</i> в. <i>гузолизац</i> (ЛП)
	<i>гузолизац</i> ‘улизица, удворица, пузавац’ (ЛП)
	<i>лизогуз</i> погрд. ‘удворица, улизица’ (ЛП); ‘улизица’ (РТГ2)
	<i>шайишгуз</i> ‘потказивач’ (РГЗ)
	<i>серигуз</i> фиг. ‘неуредна, некарактерна мушка особа, нико и ништа’ (РГЗ)

4. ђ. Пакосна особа именује се лексемом *џрчигуз*, и то значење се остварује као секундарно: 1. ‘отровни инсект, шкорпија’; 2. ‘ситна и злочеста, отровна особа’ (РГЗ).²²⁰

4. е. И уображена особа именује се сличним сложеницама: *џрчлогуза* вулг. в. прчла ‘жена која се прави важна’ (РГЈС) и *џрчогуз* вулг. ‘мушкарац који се прави важан’ (РГЈС).

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘уображен’	<i>џрчлогуза</i> вулг. в. прчла ‘жена која се прави важна’ (РГЈС)
	<i>џрчогуз</i> вулг. ‘мушкарац који се прави важан’ (РГЈС)

²²⁰ У првом делу сложенице се налази лексема *џрчий се* 1. ‘љутити се, подизати нос у љутњи’ 2. ‘истицати се, понашати се набусито, јуначити се, постављати се у борбени положај’ (РГЗ).

4. ж. Особа која је плашљива именује се атрибутивним сложеницама: *сѝрашигуз* вулг. ‘плашљивац’ (РГЈС), *сѝрашигуза* вулг. ‘плашљивица’ (РГЈС), *сѝрашигузла* вулг. в. страшигуза (РГЈС); *ѝолигуз* ‘плашљивац, кукавица’ (РК); ‘кукавица, плашљивац, јадов, особа која се „полива у гаће“ од страха’ (РГЗ); *фучигуз* ‘кукавица, страшљивац’ (РК).

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘плашљив’	<i>сѝрашигуз</i> вулг. ‘плашљивац’ (РГЈС)
	<i>сѝрашигуза</i> вулг. ‘плашљивица’ (РГЈС)
	<i>сѝрашигузла</i> вулг. в. страшигуза (РГЈС)
	<i>ѝолигуз</i> ‘плашљивац, кукавица’ (РК); ‘кукавица, плашљивац, јадов, особа која се „полива у гаће“ од страха’ (РГЗ)
	<i>фучигуз</i> ‘кукавица, страшљивац’ (РК)

4. и. Однос према раду представља важну мотивациону базу за деривацију атрибутивних именица којима се именује лења особа, нерадник.²²¹ Поједини вишезначни деривати имају у својој семантичкој структури и ово значење: *гузуѝла* м. и ж. ‘чељаде са дебелом стражњицом, уз то неспретно, тешко покретно, лењо’ (РК-МД); *гузоња* 2. прен. ‘дебео човек, често нерадник, готован’ (РСГВ), *дебелогуза* у подругливом смислу каже се женском пуначком чељадету које радо иде у госте, а не одликује се вредноћом (РК-МД); *свиригуз* 2. ‘блбетало, трчкарало, нерадник, распикућа’ (РГЗ); *мрдогузица* 2. ‘особа која избегава обавезе’ (РТГ2).

У дијалекатској грађи забележени су и деривати којима се квалификује човек са овог аспекта и којима је то једино значење: *огузувач* пеј. ‘човек који се повлачи кад наиђу тешкоће, који одлаже послове’ (РГЈС) и *огужач* пеј. ‘човек који одуговлачи (отеже)’ (РТГ2); *ласногуз* ‘онај који се много не оптерећује радом’ (ЛП); *лужогуз* ‘нерадник, бадавација’ (ЛП); *лувѝигуз* ‘луфтигуз, нерадник, бадавација’ (ЛП), *луфѝиѝигуз* ‘онај који не ради ништа, лезилебовић, нерадник, скитница, беспосличар’ (РГЗ); *лиѝиѝигуз* ‘лијенштина, нерадник, лезилебовић’; уп. луфтигуз (РГЗ). Са другачијом квалификацијом али у истом семантичком домену је и лексема *ѝрчигуз* ‘онај

²²¹ „За представљање пасивног односа човека према раду српски језик има далеко више лексема и фразема него за означавање његовог активног односа и с тим у вези његове особине радиности и марљивости“ (Ружић 2008: 314).

који ради на брзину’ (ЛП). Супстантивизацијом су настале атрибутивне именице *млинићогуз* ‘онај који је тром, лијен, без чврстине’ (ЛП) и *млинићогуза* ‘она која је лијена, трома, млитава’ (ЛП); *мрићвогуз* ‘онај који је лијенчина, мртвуљав’ (ЛП) и *мрићвогуза* ‘она која је лијена, нерадна, трома’ (ЛП). Сви ови деривати настали су углавном супстантивизацијом, а само два (*огузувач*, *огужач*) префиксално-суфиксалном деривацијом.

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
‘однос према раду’	<i>гузоња</i> 2. прен. ‘дебео човек, често нерадник, готован’ (РСГВ)
	<i>огузувач</i> пеј. ‘човек који се повлачи кад наиђу тешкоће, који одлаже послове’ (РГЈС)
	<i>огужач</i> пеј. ‘човек који одуговлачи (отеже)’ (РТГ2)
	<i>ласногуз</i> ‘онај који се много не оптерећује радом’ (ЛП)
	<i>лужогоуз</i> ‘нерадник, бадавација’ (ЛП)
	<i>млинићогуз</i> ‘онај који је тром, лијен, без чврстине’ (ЛП)
	<i>млинићогуза</i> ‘она која је лијена, трома, млитава’ (ЛП)
	<i>мрићвогуз</i> ‘онај који је лијенчина, мртвуљав’ (ЛП)
	<i>мрићвогуза</i> ‘она која је лијена, нерадна, трома’ (ЛП)
	<i>луфтигуз</i> ‘луфтигуз, нерадник, бадавација’ (ЛП)
	<i>луфтићгуз</i> ‘онај који не ради ништа, лезилебовић, нерадник, скитница, беспосличар’ (РГЗ)
	<i>лијенштина</i> ‘лијенштина, нерадник, лезилебовић’; уп. <i>луфтигуз</i> (РГЗ)
<i>ирићгуз</i> ‘онај који ради на брзину’ (ЛП)	

4. ј. Углавном немирна и живахна деца именована су сложеницама у којима се глаголском компонентом мармира ово значење: *врићгуз* ‘немирна особа која много кокетира’ (РГГ); ‘нестално, немирно мушко дијете’ (РГЗ), *врићгузиле* ‘живахна девојчица’ (РТГ2), *мрдогузица* 1. ‘врцава особа (живахна и немирна)’ (РГГ).

Домен КАРАКТЕРА	Деривати и њихова значења
'немиран'	<i>врѣигуз</i> 'немирна особа која много кокетира' (РГГ); 'нестално, немирно мушко дијете' (РГЗ)
	<i>врѣигуза</i> 'дјевојчица несталне природе, немирна дјевојчица, женска особа изазовног понашања' (РГЗ)
	<i>врѣогузиле</i> 'живахна девојчица' (РТГ2)
	<i>мрдогузица</i> 1. 'вркава особа (живахна и немирна)' (РГГ)

4. к. Са позитивном конотацијом јавља се лексема *ѣрѣигуз* 'онај који трпи, који је стрпљив' (ЛП).

5) И на крају, домену интелекта припада дериват *гузица*, али у својој секундарној реализацији насталој семантичком деривацијом под утицајем метафоре у садејству са синегдохом 2. фиг. б. 'особа која је глупа' (РГЗ).

б. Тртица

Корен *ѣрѣи-* налази се у анатомском термину *ѣрѣиѣица*,²²² који примарно означава 'задњи део тела перади и птица, који чине закржљали репни пршљенови, на коме расте перје', али и 'задњи, доњи део кичме код човека *игоругиум, соссух*' (РМС). Са овим кореном (и ретко са *ѣрѣи-*) у РМС забележено је неколико персоналних атрибутивних именица.²²³ То су деривати првог степена изведени суфиксима *-о, -ов, -оња*: *ѣрѣио* пеј. 'дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата' (РМС), *ѣрѣиов* пеј. 'дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата' (РМС) и *ѣрѣиоња* 'трто(в)'.²²³

Персоналне атрибутивне именице с мотивном основом *ѣрѣи-* садрже различите компоненте значења на основу којих се могу разврстати у појмовне домене. На првом месту то је 'изглед' денотата с обзиром на величину и истурен положај стражњице: *ѣрѣиа* пеј. 'мушкарац с израженом

²²² У дијалектима ова лексема има и друге творбене суфиксе (*-ка* или *-њак*), али и другачије, обично експресивно значење, *ѣрѣика* експр. 'задњица, стражњица' (РГЈК), *ѣрѣињак* в. 'прдало, дупе, чмар' (РТГ2).

²²³ Основа ове лексеме налази се у терминологизованим јединицама, међу којима се издвајају: (а) зоолошки: *ѣрѣиак* покр. в. цариф 'мала птица певачица из пор. грмуша, *Troglodytes troglodytes*', *ѣрѣињак* в. тртица 'врста инсекта, *Coprophilus*', *ѣрѣиѣица*. 'врста инсекта, *Coprophilus*', *ѣрѣика* 'лиска' (б) ботанички: *ѣрѣиѣице* 'црвено смиље, *Gomphrena globosa*', (в) анатомски: *ѣрѣиѣиѣача* 'тртична кост *oscoccygis (coccygeum)*'.

стражњицом' (РТГ2), *īrīina* пеј. 'жена са развијеном стражњицом' (РСК); пеј. 'дебелогуза жена' (РТГ2), *īrīila* погрд. 'женска особа са великом истуреном задњицом' (РГЈК), *īrīiља* погрд. 'онај који има велику и истурену задњицу' (РГЈК), *īrīioња* ауг. и пеј. од тртља (РГЈК); пеј. 'дебелко, човек који има развијену стражњицу' (РСК). У првостепеној деривацији ових јединица, потврђених у народним говорима, учествују суфикси *-а*, *-ља*, *-оња* код именица мушког рода, а код именица женског рода *-на* и *-ла*.

Овим дериватима се именује човек и на основу изгледа у целини, при чему је доминантна компонента 'дебео': *īrīia* подсмешљива реч, 'дебелко' (РК-МД),²²⁴ *īrīio* пеј. 'дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата' (РМС), *īrīiov* пеј. 'трто' (РМС), *īrīioња* уп. трта, подсмешљива реч, 'дебелко' (РК-МД); пеј. 'дебелко, човек који има развијену стражњицу' (РСК); 'трто(в)' (РМС). Уочљиво је да изостаје номинација човека на основу компоненте 'мршав', али је посведочен дериват с компонентом 'ситан' изведен суфиксом *-ичка* – *īrīiичка* фиг. и пеј. 'сићушна женска особа' (РСК).

Деривација атрибутивних именица с основом *īrīi-*, које припадају домену карактера, и то на основу односа према раду, представља потпуно периферну појаву. У дијалекатској грађи је забележен само један такав пример, дериват првог степена изведен суфиксом *-ичко*: *īrīiичко* 'онај који је последњи у каквом послу, који се налази на крају' (ЈП).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>īrīia</i> пеј. 'мушкарац с израженом стражњицом' (РТГ2); подсмешљива реч, 'дебелко' (РК-МД)
	<i>īrīina</i> пеј. 'жена са развијеном стражњицом' (РСК); пеј. 'дебелогуза жена' (РТГ2)
	<i>īrīila</i> погрд. 'женска особа са великом истуреном задњицом' (РГЈК) <i>īrīiља</i> погрд. 'онај који има велику и истурену задњицу' (РГЈК)
	<i>īrīioња</i> ауг. и пеј. од тртља (РГЈК); пеј. 'дебелко, човек који има развијену стражњицу' (РСК); уп. трта, подсмешљива реч, 'дебелко' (РК-МД); 'трто(в)' (РМС)

²²⁴ У овом говору је забележен и придев с истим кореном *īrīiav* подругљива реч 'који има развијену стражњицу, дебео' који говори о примарном значењу саме атрибутивне именице (РК-МД).

ИЗГЛЕД	<i>īrīio</i> пеј. ‘дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата’ (РМС)
	<i>īrīiov</i> пеј. ‘дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата’ (РМС)
	<i>īrīiичка</i> фиг. и пеј. ‘сићушна женска особа’ (РСК)
КАРАКТЕР	<i>īrīiичко</i> ‘онај који је последњи у каквом послу, који се налази на крају’ (ЛП)

в. Шупак и пркно

Лексема *шуйак* окарактерисана је као вулгарна с примарним значењем ‘отвор на крају дебелог црева’, али и ‘задњица, стражњица’ (РМС). Од ове лексеме је првостепеном деривацијом добијена персонална атрибутивна именица са суфиксома *-ара* – *шуйкара* ‘пуначка млађа женска особа’ (ЛП), која припада домену ‘физичког изгледа’.

Лексема *īркно* је соматизам са значењем ‘стражњица, задњица’ (РМС). Њен ареал, како показује дијалекатска грађа, везан за југозападне српске говоре. Она у (РГЗ) има два значења, примарно 1. ‘чмар; задњица’ и секундарно 2. фиг. ‘особа лошег карактера’.

Персоналне атрибутивне именице имају две главне значењске компоненте – изгледа и карактера денотата. Добијене су првостепеном деривацијом суфиксима *-а*, *-ача* и *-јача*: *īркна* ‘жена велике задњице; халапљива жена’ (РГЗ), *īркнача* ‘жена широких кукова, крупна женска особа; халапљива жена’ (РГЗ) и *īркњача* ‘жена велике задњице, гојазна жена; халапљива жена’ (РГЗ). Слагањем по моделу императивних сложеница настала је атрибутивна именица *мећийркна* ‘она која је халапљива, прождрљива, која само за себе граби’ (ЛП).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>шуйкара</i> ‘пуначка млађа женска особа’ (ЛП)
	<i>īркна</i> ‘жена велике задњице’ (РГЗ)
	<i>īркнача</i> ‘жена широких кукова, крупна женска особа’ (РГЗ)
	<i>īркњача</i> ‘жена велике задњице, гојазна жена; халапљива жена’ (РГЗ)

КАРАКТЕР	<i>међијркна</i> ‘она која је халапљива, прождрљива, која само за себе граби’ (ЛП)
	<i>јркна</i> ‘халапљива жена’ (РГЗ)
	<i>јркнача</i> ‘халапљива жена’ (РГЗ)
	<i>јркњача</i> ‘халапљива жена’ (РГЗ)

г. Реп

Лексема *реј* је вишезначна, а за нашу анализу, поред основног значења 1.а. ‘израштај (обично дужи) на задњем делу тела сисара као продужетак кичме’, важна је и секундарна реализација 4.б. ‘личност, особа мање вредности у некој групи, колективу, споредна личност’. Ово значење се развило под утицајем метафоричне асоцијације засноване на сличности по позицији именованог животињског дела тела и човека чији је друштвени статус маргинализован. Наиме, периферни положај дела тела (животиња) преноси се на статус и понашање денотата именованог атрибутивном именицом.

Лексемом *реј* мотивисана је богата деривација персоналних атрибутивних именица, које се према свом значењу уклапају у различите појмовне домена. У појединим дериватима заступљена је коегзистенција више домена. Тако именица *рејоња* припада домену интелекта *рејоња* (погрд.) ‘глупак’ (РНГЦР), домену карактера на основу значења ‘мушкарац лошега гласа са разним пороцима’ (РГГ), домену физичког изгледа 1.б. празн. ‘човек (који се родио) с репом’ (РМС) и егзистенцијалном домену 2. ‘сиромах, одрпанац; бедник, слабић’ (РМС).²²⁵

Једну групу деривата чине атрибутивне именице које припадају домену карактера и које су настале различитим творбеним процесима: *рејач* ‘човек који никад не мирује, кога не држи место скитница’ (РК), *рејача* ‘скитара’ (РК), *рејара* ‘жена са разним привјесцима и пороцима’ (РГГ). Ове именице су добијене првостепеном деривацијом суфиксима *-ач*, *-ача*, *-ара*. Од основе сложеног квалитативног придева изведен је дериват *мрјворејаљ* ‘онај који се вуче кад што ради, љенчуга’ (ЛП), а супстантивизацијом су настале атрибутивне именице: *црвореј* ‘онај који је лако увредљив, раздражљив, пргав’ (ЛП), *црвореја* ‘она која је осјетљива, раздражљива’ (ЛП).

Слагањем је настала атрибутивна именица *врјшуреј* ‘немирна особа која много кокетира’ (РГГ) по моделу императивне сложенице: Го + Ио + ø.

²²⁵ Прва номинациона реализација лексеме *рејоња* гласи 1.а. ‘онај који има реп; репата животиња (обично пас, вук)’, а примарним значењем обухваћена је реализација в. нар. ‘ђаво’.

Другу групу чине деривати који припадају домену физичког изгледа човека: *рејул'а* 'неуредна жена' (РК), *сувореј* 'онај који је мршав' (ЛП), *кривореј* (пејор.) 'мушка особа која храмље' (РГЗ), *куреј* 'висок и нескладно грађен мушкарац' (РГЗ).²²⁶ Поред суфиксала *рејул'а*, остале јединице у овој групи настале су супстантивизацијом.

У егзистенцијални домен (према материјалном стању) уклапају се деривати: *рејоња* 2. 'сиромах, одрпанац; бедник, слабић' (РМС), *рејач* пок. в. репоња (2) (РМС); *голорей* 'оскудно обучен човек, сиромашак' (РК), *голорейа* 'оскудно одевена жена' (РК). Са деривационог становишта и ове су јединице суфиксали и супстантивизирани квалитативни придеви.

Укупно посматрано, већина атрибутивних именица с мотивном речју *реј* настала је првостепеном деривацијом помоћу различитих суфикса: *-ач*, *-оња* (*рејач*, *рејоња*) код именица мушког рода; *-ара*, *-ача*, *-уља* (*рејара*, *рејача*, *рејуља*) у деривацији фемининума. У акту секундарне деривације с основом сложеног придева учествује и суфикс *-аљ* (*мрјворејаљ*), али и конверзија, тј. поименичавање придева: *голорей*, *голорейа*, *цврорей*, *цврорейа*, *врјшорей*, *суворей*, *криворей*, *куреј*. Први део сложеница чине именице *црв* и *кур*; придеви *гол*, *крив*, *мрјшав* и *сув* и глаголски облик *врјши*.

Домен	Деривати и њихова значења
ИНТЕЛЕКТ И КАРАКТЕР ИЗГЛЕД И ЕГЗИСТЕНЦИЈА	<i>рејоња</i> погрд. 'глупак' (РНГЦР); 'мушкарац лошега гласа са разним пороцима' (РГГ); 1. б. празн. 'човек (који се родио) с репом' (РМС); 2. 'сиромах, одрпанац; бедник, слабић' (РМС)
КАРАКТЕР	<i>рејач</i> 'човек који никад не мирује, кога не држи место скитница' (РК)
	<i>рејача</i> 'скитара' (РК)
	<i>рејара</i> 'жена са разним привјесцима и пороцима' (РГГ)
	<i>мрјворејаљ</i> 'онај који се вуче кад што ради, љенчуга' (ЛП)
	<i>цврорей</i> 'онај који је лако увредљив, раздражљив, пргав' (ЛП)

²²⁶ У РСАНУ ова лексема је обележена као покрајинска и погрдна, а значење је унеколико изнијансираније 'висок, мршав, обично неумешан и лењ човек' од онога у нашој грађи 'висок и нескладно грађен мушкарац' (РГЗ). Такође, она је мотивна реч у неколико персоналних атрибутивних именица: *курејшца* ж (м), *курејница* ж (м) и *курејоња* м в. *куреп* (РСАНУ).

КАРАКТЕР	<i>црвореја</i> 'она која је осјетљива, раздражљива' (ЛП)
ИЗГЛЕД	<i>рејул'а</i> 'неуредна жена' (РК)
	<i>сувореј</i> 'онај који је мршав' (ЛП)
	<i>куреј</i> 'висок и нескладно грађен мушкарац' (РГЗ)
ЕГЗИСТЕНЦИЈА	<i>рејач</i> покр. в. репоња (РМС)
	<i>голореј</i> 'оскудно обучен човек, сиромашак' (РК)
	<i>голореја</i> 'оскудно одевена жена' (РК)
КРЕТАЊЕ	<i>кривореј</i> пеј. 'мушка особа која храмље' (РГЗ)

1.10. НОГА²²⁷ И КРАК

Лексема *нога* је вишезначна, а само је примарно значење 'крајњи доњи део тела човека или животиње (од бока наниже) који служи за ходање' ушло у мотивациону базу персоналних атрибутивних именица. Ова лексема има веома богату деривацију.²²⁸ Сложено-суфиксалном творбом с основном броја на првом сложеничком месту и уз учешће суфикса *-(а)ц* и *-ник* настале су лексеме *двоножац* и *двоножник* 'биће које има две ноге, које хода на две ноге' (СДР1). Конверзијом је настала атрибутивна именица *белонога* (бјелоноба) 1. 'женска особа или животиња белих ногу' (СДР1) и са потврдом у дијалекатској грађи 'женско чељаде које има беле ноге' (РК-МД). У значење ових деривата преноси се имплицитна компонента броја и изгледа мотивног појма (боја). Све оне стога припадају домену физичког изгледа човека.

У народним говорима богат је инвентар персоналних атрибутивних именица у чијим је семантичким садржајима заступљена компонента 'изгледа', и то на основу:

а) положаја и облика ногу: *кривоногаљ* 'онај који има криве ноге' (ЛП) и *кривоногиле* 'човјек који је кривих ногу' (РГЗ). Ови деривати су мотивисани сложеним квалитативним придевом *кривоног* и изведени суфиксима *-аљ* односно *-иле*.

б) дужине ногу: *јушконога* 'она која има дугачке ноге' (ЛП) и *јушконогаљ* 'онај који има велике, дугачке ноге' (ЛП), *ћевонобаљ* 'онај који је дугоног' (ЛП),²²⁹ *чукљоног* 'онај који има дугачке ноге, дугоног' (ЛП) и

²²⁷ У СДР (2003: 209–217) грађу за ово семантичко поље обрадио је Бојан Крсмановић.

²²⁸ Углавном су то термини везани: (а) за животиње, (б) за биљке, (в) за делове тела, (г) за одевање и (д) за спорт.

²²⁹ Први део сложенице је мотивисан и соматизмом *ћевњак* 'гњат, голијен' (ЛП).

чукљонога ‘она која је дугих ногу’ (ЛП), *чукљоногаљ* ‘онај који има дугачке ноге’ (ЛП), *шићркљоногаљ* ‘онај који је врло дугачких ногу дугоног’ (ЛП).²³⁰ Са деривационог становишта атрибутивне именице у овој групи настале су сложено-суфиксалном творбом уз учешће суфикса -а или -аљ по моделу Ио + о + Ио + -а/-аљ (*йушконога*, *йушконогаљ*, *ћевоногаљ*, *чукљонога*, *чукљоногаљ*) или, сасвим ретко, по моделу По + о + Ио + -аљ (*шићркљоногаљ*).

в) дебљине ногу: *чајроногаљ* ‘онај који је у ногама мршав’ (ЛП), грађен по моделу Ио + о + Ио + -аљ.

Домену карактера на основу свог значења припадају атрибутивне именице *ногоширка* пеј. ‘курва, дроца’ (РТГ2) и *дилинога* ‘ветропираста женска особа’ (РК).²³¹ Обе именице настале су сложено-суфиксалном творбом, прва по моделу Ио + о + Го + -ка, а друга – Го + и + И.

У народним говорима лексема *крак* функционише као контекстуални синоним лексеми *нога*, и она има функцију мотивне речи у творби атрибутивних именица. Једино је именица *кракла* ‘дугонога, краката женска особа’ (РГЈК), настала првостепеном деривацијом (Ио + -ла) и *шкракла* ‘она која је краката’ (РГЈС),²³² а све остале су сложенице.²³³ На првом сложеничком месту налази се основа придева *го*, а на другом осамостаљени лексикализовани облици. Атрибутивно својство произилази из удруженог семантичког садржаја обеју саставница: *голокракла* ир. ‘женска особа обнажених ногу знатно изнад колена’ (РГЈК), *голокракличе* хип. ‘голокрако дете’ (РГЈК), *голокракоња* ‘онај који је голокрак’ (РГЈК).

Компонента која носи информацију о начину на који се човек креће, такође има значајан семантичко-деривациони потенцијал у творби персоналних атрибутивних именица. Оне су мотивисане придевом *крив* и изведене суфиксима -оња или -оџа у дериватима *кривоња* пејор. ‘човјек који храмље’ (РГЗ) и *кривоџа* пејор. ‘човјек који храмље’ (РГЗ). Посведочени су и другостепени именички деривати с основом придева који је мотивисан глаголом, и то глаголом чија се концептуална вредност може схватити као особина или својство. У овим се дериватима укршта агентивност и атрибутивност. С основом глагола *гегайи* се преко придева *гегав* и суфиксима -(а)ц,

²³⁰ У основи овог деривата налази се сложен квалитативни придев *шићркљоног* у чијој је структури на првом месту придев *шићрк* ‘који је дугачких, великих ногу’ (ЛП).

²³¹ Мотивну основу бисмо могли довести у везу са глаголом *диликнућ* -нем св. ‘истерати, изјурити’ (РК).

²³² У (РГЈС) корен *шкрак/шкрок* се јавља и у следећим лексемама *шкракав* ‘кракат’, *шкрокнем* ‘коракнем’.

²³³ У југоисточним српским говорима лексема *крак* се користи у пејоративном значењу ‘нога’ (РГЈК), а у бугарском је она део стандарда и многих народних говора (Б–СР).

-ло и -ка изведени су: *гегаваци* ‘онај који се гега’ и *гегавка* ‘она која се гега’, а као директна изведеница *гегало* с истим значењем. Глагол *ћојайи* ‘вући ногу, храмати’ мотивисао је творбу хипокористика са суфиксом -а односно -о: *ћоја* и *ћојо* ‘онај који је хром’ (РМС, РГГ)²³⁴. У дијалекатској грађи забележени су и првостепени деривати изведени суфиксима -на и -ча: *ћојна* ‘жена која храмље’ (РСК) или -ча *ћојча* ‘онај који храмље’ (РСК); погрд. ‘ћопавко, хромац, богаљ’ (РНГЦР). Придев *ћојав* у основи је другостепених деривата изведених суфиксом -(а)ц, -ко и -ица: *ћојаваци*, *ћојавко* ‘ћопавач мушка особа или онај који ћопа’ и *ћојавица* ‘ћопавач женска особа или она која ћопа’.²³⁵ Са истом концептуалном вредношћу су и атрибутивне именице у чијим су основама придеви: *хром* ‘који има болесну, укочену, повређену или краћу ногу и зато храма’ у *хромац* и *хромица* ‘хрома мушка односно женска особа’; *шанџав* у дериватима *шанџаваци*, хипокористик и пејоратив *шанџавко* и фемининум *шанџавица* ‘шантава мушка, односно женска особа’; *шејав* ‘који шепа, који има укрупљену или краћу једну ногу, шантав, ћопав’ у именицама *шејаваци* и *шејавица* ‘мушка, односно женска особа која шепа’ (РМС). Поред ових атрибутивних именица, у народним говорима постоје и облици изведени суфиксима -о у *шево* ‘онај који шева, храмље’ (РГГ) или -оња у *клецоња* човек који, махом услед старости или болести, поклецује при ходању (РТГ2). Оба деривата настала су по моделу Го + суфикс.

Атрибутивне именице мотивисане лексемом *нога* и њеним контек-

стуалним синонимима углавном концептуализују човека на основу физичког изгледа. Домен карактера представља периферну појаву. Деривати који припадају домену кретања, иако веома бројни, у функцији номинације човека, нису мотивисани лексемом *нога*, него су с њом у семантичкој вези.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>двоножац</i> ‘биће које има две ноге, које хода на две ноге’ (СДР1)
	<i>двоножник</i> в. двоножац (СДР1)
	<i>белонога</i> (бјеленога) 1. ‘женска особа или животиња белих ногу’; 2. трем. бот. ‘сапуника, сапун-трава’ (СДР1); ‘женско чељаде које има беле ноге’ (РК-МД)

²³⁴ *Ћојо* је и надимак (РГГ).

²³⁵ Коректно је лексеме *ћојаваци* и *ћојавица* дефинисати на следећи начин: мушка, односно женска особа која вуче ногу док хода.

ИЗГЛЕД	<i>кривоногаљ</i> ‘онај који има криве ноге’ (ЛП)
	<i>кривоногиле</i> ‘човјек који је кривих ногу’ (РГЗ)
	<i>џушконога</i> ‘она која има дугачке ноге’ (ЛП)
	<i>џушконогаљ</i> ‘онај који има велике, дугачке ноге’ (ЛП)
	<i>ћевонogaљ</i> ‘онај који је дугоног’ (ЛП)
	<i>чукљоног</i> ‘онај који има дугачке ноге, дугоног’ (ЛП)
	<i>чукљонога</i> ‘она која је дугих ногу’ (ЛП)
	<i>чукљоногаљ</i> ‘онај који има дугачке ноге’ (ЛП)
	<i>шџркљоногаљ</i> в. штркљан ‘онај који је врло дугачких ногу, дугоног’ (ЛП)
	<i>чаџроногаљ</i> ‘онај који је у ногама мршав’ (ЛП)
	<i>кракла</i> ‘дугонога, краката женска особа’ (РГЈК)
	<i>шкракла</i> ‘она која је краката’ (РГЈС)
	<i>голокракла</i> ир. ‘женска особа обнажених ногу знатно изнад колена’ (РГЈК)
	<i>голокракличе</i> хип. ‘голокрако дете’ (РГЈК)
<i>голокракоња</i> ‘онај који је голокрак’ (РГЈК)	
КАРАКТЕР	<i>ногоширка</i> пеј. ‘курва, дроца’ (РТГ2)
	<i>дилинога</i> ‘ветропираста женска особа’ (РК)

а. Патра

Овој групи припадају атрибутивне именице мотивисане придевом *џаџрав* ‘који има криве ноге, који је кљакав’ (ТДР), покр. (лебански крај, Врање) ‘хром, шепав; кривоног’ (РСАНУ). Придев је изведен од покрајинске (Власотинце) погрдне речи *џаџра* ‘нога’ која се налази у основи деривата изведеног суфиксом *-оња* – *џаџроња* пеј. ‘ћопавко’ (РТГ2).

Другостепени деривати изведени су по моделу По + суфикс (*-[a]ц*, *-ко*, *-шџина* код именица с мушком особом као денотатом и суфиксом *-ица* код фемининума): *џаџравац*, *џаџравко*, *џаџравшџина* пеј. 1. ‘кривоног човек’; пеј. 2. ‘неспретњака’ (РТГ2); *џаџравица* 1. ‘кривонога жена’; 2. ‘неспретњакиња’ (РТГ2).

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>йа̄й̄роња</i> пеј. ‘ћопавко’ (РТГ2)
	<i>йа̄й̄равац</i> пеј. 1. ‘кривоног човек’; пеј. 2. ‘неспретњак’ (РТГ2)
	<i>йа̄й̄равко</i> в. патравац (РТГ2)
	<i>йа̄й̄равий̄шина</i> в. патравац (РТГ2)
	<i>йа̄й̄равица</i> 1. ‘кривонога жена’; 2. ‘неспретњакиња’ (РТГ2)

б. Табан²³⁶

Лексема *йабан* има два термилошка значења – прво је анатомско ‘доња страна стопала, потплат’, а друго је са значењем мере ‘дужина стопала као мера за дужину’ (РМС). Од примарног значења деривирани су две атрибутивне именице (*йабанлија* и *дусйабанлија*) са истим значењем ‘онај који има равне табане’ (РГЈК), при чему је у другој оно експлицирано турским придевом *дус* (*düz* ‘раван’).

Домен	Деривати и њихова значења
ТЕЛЕСНА МАНА	<i>йабанлија</i> ‘онај који има равне табане’ (РГЈК)
	<i>дусйабанлија</i> ‘онај који је равних стопала [тур. <i>düz</i> ‘раван’+ <i>taban</i>]’ (ТШЈ)

в. Пета²³⁷

Соматизам *йей̄а*, поред основног анатомског значења ‘задњи део стопала’ има и неколико термилошких и пренесених реализација У свом основном значењу она је послужила као мотивациона база за само две персоналне атрибутивне именице настале првостепеном деривацијом помоћу честих суфикса *-ара* и *-оња* са експресивним значењем: *йей̄ара* ‘жена која хода боса испуцалих пета’ (РГГ), *йей̄оња* ‘онај који хода бос испуцалих пета’ (РГГ). Главна значењска компонента је изглед мотивног појма.

²³⁶ У СДР (2003: 307–308) грађу за ово семантичко-деривационо гнездо обрадио је Бојан Крсмановић.

²³⁷ У СДР (2003: 246–247) грађу за ово семантичко-деривационо гнездо обрадио је Бојан Крсмановић.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>йей̄тара</i> ‘жена која хода боса испуцалих пета’ (РГГ)
	<i>йей̄тоња</i> ‘онај који хода бос испуцалих пета’ (РГГ)

г. Кост²³⁸ и цога

Примарно значење лексеме *кост̄и* ‘један од тврдих делова тела човечјег и животиња кичмењака’ садржи поред архисеме која је сврстава у домен соматизама и диференцијалну сему квалитативног типа – тврд. Њена секундарна значења настала су метонимијским преносом 2. мн. а. ‘тело (обично измршавело)’; б. ‘посмртни остаци, леш’. 3. ‘очњаци, кљове неких животиња (најчешће слонова) од којих се израђују разни предмети’. 4. ‘костур (3)’, а метонимија у садејству с метафором налази се у значењу 5. ‘порекло, род по крви’.

Атрибутивне именице представљају деривате другог степена и у њиховој основи се налази квалитативни придев *кош̄т̄уњав*, изведен суфиком -уњав. Мотивни придев *кош̄т̄уњав* у дериват уноси примарно значење ‘кошчат, јаких костију’ (РСЈ). Дериват је изведен суфиксом -(а)ц̄. Са истом појмовном вредношћу реализована је и једнозначна лексема *кош̄т̄уњавко*, у чијој је структури суфикс -ко и моционо образовање са квалификатором покр. *кош̄т̄уњавица* ‘коштуњава женска особа’ изведено суфиксом -ица. Сложени квалитативни придев *кост̄оболан* ‘који болује од костобоље’ налази се у основи атрибутивне именице *кост̄оболник* ‘човек који болује од костобоље’. Дериват је изведен суфиксом -ик.

У народним говорима са основом мотивне именице *цoгa* деривирана је именица *цoглан*, у којој је суфикс -лан 1. ‘велика кост, обично бутна’; 2. ‘човек који се дохватио било какве власти’. Секундарно атрибутивно значење индуковано је метафоричном асоцијацијом која је заснована на компонети величине.

Домен	Деривати и њихова значења
ИЗГЛЕД	<i>кош̄т̄уњавац</i> 1. тврд орах; 2. експр. ‘коштуњав човек’ (СДР1)
	<i>кош̄т̄уњавко</i> ‘коштуњав, мршав човек’ (СДР1)
	<i>кош̄т̄уњавица</i> ‘коштуњава женска особа’ (СДР1)
	<i>кост̄оболник</i> ‘човек који болује од костобоље’ (СДР1)

²³⁸ Семантичко-деривационо гнездо с мотивном речју *кост̄и* обрадила је Гордана Штас-ни (СДР 2003: 172–181).

СТАТУС	<i>моглан</i> 1. ‘велика кост, обично бутна’; 2. ‘човек који се дохватило било какве власти’ (РК)
--------	---

Атрибутивне именице мотивисане лексемом *косӣ* припадају домену физичког изгледа човека, и то мршавог.

III. ДИСТРИБУЦИЈА ПЕРСОНАЛНИХ АТРИБУТИВНИХ ИМЕНИЦА ПО ПОЈМОВНИМ ДОМЕНИМА

1. Домен физичког изгледа

Доменом физичког изгледа обухваћене су јединице чија је заједничка архисема ‘особа’ и њој најближа идентификациона сема ‘спољшња особина’ или ‘особина неког дела тела’. Денотативне семе нижег хијерархијског нивоа организују јединице у подгрупе и мање парадигме чије се заједничке карактеристике испољавају на когнитивно-мотивационом плану функционисања (Ристић 2004: 88).

Домен физичког изгледа човека обухвата највећи број деривата – 359 (око 49%). Овај се концепт остварује као прототипичан у посматраној семантичко-деривационој парадигми. Наиме, изглед одређеног дела тела и именовање човека посредством његовог назива у најближој је логичкој, али и асоцијативној вези с човеком, те се отуда и семантички принцип заснован на односу део–целина показује као владајући у номинацији човека под утицајем мотивног соматског појма.²³⁹ Овај појмовни домен се концептуализује под утицајем различитих семантичких компонената које се преносе из полазног (соматизам) у циљни домен (човек). Стога се у оквиру овог домена диференцирају различити поддомени у зависности од мотивне семантичке компоненте. Домен физичког изгледа обухвата десет поддомена.

²³⁹ Под именицом којом је означена целина може се подразумевати носилац неког својства, односно неке карактеристичне појединости, обично (али не и обавезно) са регуларним морфолошким обележјем субјекта реченице (*он* у примеру *он је широк у раменима*, али и *он* у *његове очи су њлаве* и сл.). У овом случају појави А се приписује она особина која је својствена њеном интегралном делу Б, па се особина која припада делу Б преноси на целину А, објашњава М. Ивић (2008: 279–282).

У оквиру појединих поддомена формирају се још ужи лексички скупови, што је условљено семантичким садржајем компоненте која се преноси из мотивног соматског појма. Тако, на пример, поддомен који се формализује као онај који има предимензионирани X (X = мотивна реч) обухвата деривате с компонентом ‘велики’, ‘дебео’, ‘широк’, ‘висок’, ‘крупан’, ‘развијен’ и сл.

Типологија трансформационих модела заснована је на предикатима (*има* или *је*) који успостављају релацију између именованог денотата и мотивног соматизма, праћеног најчешће квалификативним детерминаторима и (факултативно) интензификаторима.²⁴⁰ Парафразе типа *носоња* → *онај који је носати* / *који је са великим носем* / *који је великог носа* у суштини се могу свести на примарни модел *носоња* → *онај који има (веома) велики нос*. Све остале трансформације последица су различитих лексикографских интерпретација. А оне су могуће због тога што се концепт квалификације (што је у основи атрибутивних именица) може исказати различитим средствима у српском језику: конгруентном синтагмом (нпр. *џрсоња* → *џрсаи човек*) или конгруентном синтагмом с локализатором²⁴¹ ($y + \text{локаиив}$) (*џрсоња* → *човек развијен у грудима*), при чему се остварује рестрикција придева *развијен*; неконгруентном синтагмом која садржи квалификативни генитив с обавезним детерминатором (нпр. *грудоња* → *човек развијених груди*) или квалификативни инструментал с обавезним детерминатором (*грудоња* → *човек с развијеним грудима*).²⁴²

²⁴⁰ Трансформациони модел атрибутивних именица којима се именује човек према предимензионираном делу тела по правилу садржи обавезни детерминатор. М. Ивић (2008: 246) објашњава да су обавезни детерминатори језички облици који се из дате конструкције с управном речју X не могу избацити без релевантних последица на информативном плану. Наиме, испуштањем таквог детерминатора или (1) добијамо место смисла бесмисао (*девојка црних очију* : *девојка очију*) или (2) замењујемо граматичку функцију у граматичком функцијом z и тиме један смисао исказа другим (*чекао је цело љролеће* : *чекао је љролеће*).

²⁴¹ У локалистичком приступу језику постоји тријада која садржи следеће елементе: (1) објекат локализације (*развијеноси*), (2) локализатор, као средство локализације (*грудима*), (3) конкретизатор односа између (1) и (2), оријентир (y) (Piper 1977: 21–22). Међутим, наведени локализатор можемо третирати и као својеврсни рестриктор којим се, како смо видели, спецификује значење конституентног придева везивањем за одређени соматски појам. То значење се може постићи и другачијом конструкцијом у парафрази (в. *сајара*).

²⁴² Реч је о инструменталу ‘карактеристичне појединости’. То је инструментал с предлогом $c(a)$ и експлицитним или имплицитним обавезним детерминатором, обично у форми придева, којим је, по правилу, означен интегрални, неотуђиви део тела живог бића, уз именицу у функцији идентификатора – квалификативног детерминатора. И. Антонић наводи да разлика између квалификативног инструментала и квалификативног генитива (уп. пр. *Човек са седом брадом* : *Човек седе браде*) јесте у томе што је код инструментала фокус на саставном делу појма који се квалификује, а код генитива фокус је на целини појма који се квалификативно одређује (Антонић 2005: 257).

1.1. ОНАЈ КОЈИ **ИМА** (Y¹, Y²) X (Y¹ = ИНТЕНЗИФИКАТОР,
Y² = КВАЛИФИКАТОР/КВАНТИФИКАТОР, X = СОМАТИЗАМ)

У парафрази је доминантан глагол *има* са директним објектом који је обично праћен квалификатором и ређе квантификатором или интензификатором: *брадоња* → *онај који има (веома) велику браду*.

1.1.1. ОНАЈ КОЈИ **ИМА** X : **НЕМА** X (X = СОМАТИЗАМ)

Ови деривати нису продуктивни (9 деривата, око 2%) зато што немају модификатор, а у функцији мотивне речи налазе се лексеме којима се именује необавезан део човековог изгледа, везан за длаке главе или лица. Занемарљиве продуктивности су и деривати с компонентом ‘нема’ (2 деривата, око 0,60%), који су такође мотивисани лексемама из исте лексичке групе, и то с намером да се означи особа која се у потпуности не уклапа у културолошку слику о зрелом мушкарцу (*мали човек и без бркова* или *жена с брковима*).

Трансформационом моделу онај који има X одговарају различите формализације: а) неконгруентна синтагма с предлошким инструменталом: *особа са ѿрчином/кикама*, б) односна реченица с предикатом *носи*: *ѿрчинлија* → *онај који носи дугу косу везану у реј*, при чему предикат *носи* представља значењски еквивалент предикату *има*.

Поједине реализације које не припадају домену физичког изгледа (*ѿрчиноша* ‘немирна дугокоса девојчица’) не би се могле сматрати репрезентативним за цео лексикон, већ као нека врста семантичког хапакса коју је обрађивач везао за познати денотат.

ИМА X	кика	<i>кикаша</i> (РГГ), <i>кикило</i> (РГГ)
	перчин	<i>ѿрчинлија</i> (РТГ2), <i>ѿрчиноша</i> (РК)
	пелеш	<i>ѿелешија</i> (РГГ)
	брк	<i>бркача</i> (РК, РГЗ), <i>бркна</i> (РК, РГЗ)
НЕМА X	брк	<i>безбркица</i> (СДР1), <i>безбркуљак</i> (СДР1)

1.1.1.1. ОНАЈ КОЈИ **ИМА** велики²⁴³ X : мали X (X = СОМАТИЗАМ)

Са највишим степеном продуктивности у деривацији персоналних атрибутивних именица јавља се компонента ‘велики’. Таквих је дерива-

²⁴³ Примарно значење придева *велики* гласи ‘који је по размерама, обимом, опсегом изнад просечног, нормалног, обичног, простран, обиман; крупан, дугачак, висок, широк’ (РСЈ).

та укупно 89 (око 25% од укупног броја деривата који припадају овом појмовном домену). Свим дериватима с овом компонентом одговара трансформациони модел онај који има велики x (x = мотивна реч). Иначе, компонента квалитативног типа 'велики' у номинационој вредности соматске речи увек је имплицитно садржана, а процена одређеног дела тела на основу величине примарно произилази из естетског концепта, те све оно што је веће од онога што се сматра нормалним и лепим и у језику бива маркирано, у тој мери да се целокупан концепт човека своди на једну једину карактеристику његовог физичког изгледа.

Од укупно 79 мотивних соматских појмова, 28 (око 36%) има способност да мотивише творбу атрибутивних именица с овом појмовном вредношћу. Највећи број деривата овог семантичког типа има лексема *глава* (25) и лексеме којима се именује стражњи део људског тела на којем се седи, стражњица – *гуз* (21), *дује* (6). Њима се могу придружити и они мотивисани лексемама: *шрпшица* (7) и *шуйак* (1), па их је онда укупно 38. Ова релација могла би се објаснити посредством Бахтиновог тумачења суштине и праве природе гротескног, посебно у оном делу студије који је посвећен изворима гротескне слике тела код Раблеа с приказом човека који има мало, здепасто тело с великим стомаком и задњицом. Дакле, подсмех се може постићи сликовним приказом, али и језичким средствима, посебно суфиксацијом (*лавоња, гузоња*) и на основу метафоричне асоцијације на когнитивном плану. Овакве лексеме су увек лексикографски маркиране ознакама пеј.(оративно), вулг.(арно), погрд.(но), подсм.(ешљиво) и сл.

Поред основног трансформационог модела онај који има велики X ,²⁴⁴ у појмовној интерпретацији деривата из овог поддомена јављају се и следећи модели:

а) неконгруентна синтагма с предлошким инструменталом квалитативног типа: *лавоња/носоња/зубоња/брка/грудоња* → *човек с великом главом / с великим носем / с великим зубима/брковима/грудима / с великом сѝражњицом*;²⁴⁵

б) неконгруентна синтагма с квалитативним генитивом са обавезним детерминатором *велики*: *лавоња/гузоња/носоња/шрбоња/бркоња* → *човек велике главе/сѝражњице/задњице; великог носа/сѝомака/шрбуха, великих бркова*;

²⁴⁴ У основном моделу се само по изузетку јавља и додатни квалитатив (*нелеј*).

²⁴⁵ У појединим интерпретацијама факултативно се јавља и интензификатор (*с ујадљиво* великим трбухом).

в) атрибуцка синтагма: *главоња/зубоња/брадоња/бркоња/йуїавац; сисача/їрсача/їрбуљача* → *главайї/зубайї/брадайї/бркайї/куљав/йуїав/йуїасїй/гузайї човек, сисайїа/їрсайїа/їрбушасїа жена;*

г) предикат *носи* уместо *има* у основном моделу: *брадоња* → *човек који носи велику браду*);

д) гранична лексема у синонимном низу, тј. она која је најфреквентнија и семантички прозирна (нпр. *главоња* у дефинисању лексема *главайш, главча, главша...*).

Наша грађа, посебно дијалекатска, скоро да потврђује топографски моменат изврнуте телесне хијерархије у гротесконој слици: да доња страна заузима место горње стране (Bahtin 1978: 324). У овој слици долази до замене принципа по важности. Примарно место треба да заузима глава, али у контексту гротеске оно припада задњици.

Међутим, доњој страни, релевантној за стварање слике гротеског тела, припада и *їрбух*. Тако и у нашој грађи лексеме које се користе у народним говорима *шкембе/чкембе* (12), *мех/мешина* (8), *йуїак* (4); и *куља* (3), *бок* (2); иако представљају контекстуалне синониме у низу с граничном речју *їрбух* (11), збирно дају 30 персоналних атрибутивних именица, што посебно иде у прилог Бахтиновој интерпретацији телесног у гротеској слици у којој трбух има централну улогу, поред фалуса, уста и стражњице. Наиме, гротеско тело је тело у настајању. „Оно никад није готово, завршено: увек настаје, ствара се [...] ово тело гута свет, а свет гута њега. Зато код гротеског тела најбитнију улогу имају они делови, она места којима оно себе надраста, којима прекорачује сопствене границе: утроба и фалус“ (Bahtin 1978: 333). Бахтин даље образлаже да логика гротеског тела фиксира само његове избочине и отворе, то јест само оно што види преко границе тела, као и оно што води у дубине тела (1978: 334). Како Бахтин наводи, од свих црта људског лица, у гротеском приказивању тела суштинску улогу имају само уста и нос, при чему нос има улогу замене за фалус (Bahtin 1978: 333). Лексема *нос* показује деривациони потенцијал у овој парадигми и њоме је мотивисано 5 деривата (нпр. *носоња*), а у народним говорима речју *рњка* још 4 атрибутивне именице (нпр. *рњило*). Иако се у лексикографској интерпретацији не наводи споменута Бахтинова веза, она је ипак присутна и потиче из српске културолошке матрице, која се најбоље илуструје изразом ‘колики нос, толики понос’. Са опозитном вредношћу којој одговара парафраза онај коли има мали X (X = мотивна реч) забележен је само један дериват – *чийносаљ*. Мотивни придев *чийав* садржи у својој појмовној вредности компоненту *крайїак* (**крайїконос*), која подразумева величину *мали*.

Податак о ниској продуктивности лексеме *усѣа* у творби именица овога типа (само *усѣоња*), такође, потврђује замену доње стране за горњу, јер је много више деривата који су мотивисани називима за отворе на доњем делу тела (*дује*, *шуйак*, *ѣрко*).

Лексеме *брк* (10) и *мусѣаћ* (4) такође имају значајну улогу у деривацији атрибутивних именица у чијем је значењу садржана семантичка компонента ‘велики’. Ове атрибутивне именице нису с негативном конотацијом када је денотат мушка особа, а када је жена у питању, онда јесу. Наиме, бркови су симбол мужевности па и зрелости.²⁴⁶

По мотивационој способности, а на основу броја деривираних атрибутивних именица, следе лексеме: *чело* (6), *ухо/уво* (6), *око* (5), све са статусом меронима холонимске лекеме *глава*.²⁴⁷ По продуктивности следи лексема *сиса* (4), а са по једним дериватом су мотивни соматизми: *враѣ*, *шија*, *саѣи* и *обрва*.

„Гротескан модус приказивања тела и телесног живота владао је у уметности и усменом стваралаштву хиљадама година. Са становишта стварне распрострањености, он и данас влада: гротескни облици тела имају превагу не само у уметности неевропских народа већ и у европском фолклору (поготово космичком); штавише гротескна слика тела преовлађује у ванофицијелном говорном животу народа, нарочито тамо где су телесне слике повезане с погрдом и смехом [...] На свим језицима постоји огроман број израза повезаних с деловима тела као што су полни органи, стражњица, трбух, уста и нос, али истодобно има мало израза у којима се јављају други делови тела, на пример руке, ноге, лице, очи и сл.“ (Бахтин 1978: 335).

У оквиру овог појмовног поддомена може се јавити и интерпретација значења атрибутивне именице која укључује и интензификатор, по моделу ОНАЈ КОЈИ ИМА УПАДЉИВО ВЕЛИКИ (x = СОМАТИЗАМ): *зубоња* (РСГВ).

ВЕЛИКИ x	глава	<i>главаш</i> (РК-МД), <i>главоња</i> (РСГВ, РГЗ, РГЈК, РГП, РК), <i>главча</i> (ТДР), <i>главиша</i> (ТДР), <i>главурача</i> (РК), <i>главурдан</i> (ДРСК, ТДР), <i>главоњица</i> (РМСРК, РГЗ), <i>главаѣило</i> (РСГВ)
	чело	<i>челоња</i> (РГГ), <i>челан</i> (РГГ), <i>челана</i> (РСК)

²⁴⁶ Сви српски владари у последња два века, кнезови и краљеви обе српске династије, Карађорђевићи и Обреновићи, имали су бркове.

²⁴⁷ „Очи немају ни најмању улогу у гротескном приказивању лица. Очи изражавају чисто индивидуалан и самодовољан човеков живот, а овај је небитан за гротеску“ (Бахтин 1978: 333).

ВЕЛИКИ Х	нос	<i>носак</i> (СДР1), <i>носан</i> (СДР1, РСК), <i>носана</i> (РСК), <i>носоња</i> (СДР1, РСГВ, РК-МД, РГГ), <i>носара</i> (РГГ)
	уво/ухо	<i>увоња</i> (СДР1), <i>ухоња</i> (СДР1), <i>ушоња</i> (СДР1); <i>ушан</i> (РГЈС), <i>ушла</i> (РГЈС), <i>ушља</i> (РГЈС)
	уста	<i>усџоња</i> (СДР1)
	зуб	<i>зуба</i> (СДР1), <i>зубача</i> (СДР1), <i>зубан</i> (РК-МД), <i>зубоња</i> (РСГВ)
	обрва	<i>обрвило</i> (ЛП)
	брада	<i>брадоња</i> (СДР1, РСГВ, РГП), <i>брадоњица</i> (РГП), <i>брадаш</i> (РК-МД), <i>брадекања</i> (СДР1)
	брк	<i>брка</i> (СДР1, РГЈК), <i>бркач</i> (РК), <i>бркица</i> (СДР1), <i>брко</i> (СДР1, РГП), <i>бркајиља</i> (СДР1, РСГВ, РГП), <i>бркајло</i> (СДР1), <i>бркаш</i> (СДР1), <i>бркоња</i> (СДР1, РСГВ, РГП, РК)
	сиса	<i>сисача</i> (РГЗ), <i>сисара</i> (РМС, РГП, СДР1), <i>сисешка</i> (ЛП), <i>сикна</i> (РГЗ)
	трбух	<i>џрбо</i> (СДР1, РСГВ), <i>џрбоња</i> (СДР1, РСГВ, РГП), <i>џрбела</i> (РГГ), <i>џрбуља</i> (СДР1), <i>џрбуљак</i> (СДР1), <i>џрбул'ан</i> (РК), <i>џрбул'анчић</i> (РК), <i>џрбул'ача</i> (РК), <i>џрбул'ачица</i> (РК), <i>џрбушко</i> (СДР1, РК-МД), <i>џрбушило</i> (РК-МД)
	куља	<i>куљеша</i> (РМС), <i>куљоња</i> (РГЗ), <i>куљоџа</i> (РГЗ)
	мех/ мешина	<i>мешина</i> (РМС), <i>мевла</i> (РГЈС), <i>мевоња</i> (РГЈС), <i>мешко</i> (РГЈС), <i>мешкоња</i> (РГЈС), <i>мешињавка</i> (РГЈК), <i>мешињавко</i> (РГЈК), <i>мешињавче</i> (РГЈК)
	шкембе/ чкембе	<i>шкемба</i> (РГЈС), <i>шкембо</i> (РМС, РВГ), <i>чкембе</i> (РГЈК), <i>шкембар</i> (РГЈС, РСК), <i>чкембар</i> (РГЈК), <i>шкембоња</i> (РМС, РГЈС), <i>чкембоња</i> (РГЈК), <i>шкембла</i> (РГЈС), <i>чкембла</i> (РГЈК), <i>чкембличе</i> (РГЈК), <i>чкембавка</i> (РГЈК), <i>чкембавко</i> (РГЈК)
	бок	<i>бокоња</i> (РГЗ), <i>бокоњица</i> (РГЗ)
пупак	<i>џуџавац</i> (СДР1, РСГВ), <i>џуџавица</i> (СДР1), <i>џуџаш</i> (СДР1), <i>џуџоња</i> (СДР1)	
дупе	<i>дуџеџара</i> (СДР1), <i>дуџан</i> (РСК), <i>дуџана</i> (РСК), <i>дуџоња</i> (РСГВ)	

ВЕЛИКИ X	гуз	<i>гузоња</i> (СДР1, РСГВ, РСГВ, РГП, РГЗ, РК-МД), <i>гузара</i> (РГП), <i>гузна</i> (РГЗ)
МАЛИ X	нос	<i>чийносаљ</i> (ЛП)

1.1.1.2. ОНАЈ КОЈИ ИМА КРУПАН X (X = СОМАТИЗАМ)

Значење ових деривата може се представити уобичајеним моделима: а) неконгруентном синтагмом с квалификативним генитивом са обавезним детерминатором *крујан*: *зубна/окара* → *крујних зуба/очију*, при чему се у појединим парафразама непотребно јављају два детерминатора *крујан* и *велики* будући да крупан подразумева и велики: *окача* → *крујних/великих очију*; б) атрибутска синтагма: *зубна* → *зубаѿа особа*.

Придев *крујан* има веома развијену семантичку структуру (има пет реализација са 12 подзначења). Када се у деривационим процесима комбинује са соматизмима, у значење атрибутивних именица преноси једну од својих семантичких реализација ‘који је великих димензија или великог обима’, али је број соматизама са којима се комбинује ограничен (*зуб* и *око*), што је условљено природом самог денотата. Деривата са овим значењем има укупно 5 (око 1,40%).

На исти начин се може интерпретирати и атрибутивна именица *јојока* ‘женска особа крупних очију’ при чему се та особина доводи у поредбену везу ‘крупан као јаје’ па се може сврстати и у поддомен онај који има X као Y.

зуб	<i>зубна</i> (РГЗ), <i>зубла</i> (РГЈК, РГЈС), <i>зубља</i> (РГЈК) ²⁴⁸
око	<i>окара</i> (РГП), <i>окача</i> (РГЗ)

1.1.1.3. ОНАЈ КОЈИ ИМА БУЉАВЕ X (X = СОМАТИЗАМ)

Мотивациону базу за атрибутивне именице с компонентом *буљав* представља везана колокација *буљаве очи*.²⁴⁹ Наиме, формално-семантичку везу придеви *буљав* и *избуљен* остварују само са лексемом *око* посредством глагола *буљѿи* и не јављају се изван овог споја.²⁵⁰ Ограниченост колокаци-

²⁴⁸ Деривати из РГЗ, РГЈК, РГЈС примарно су дефинисани компонентом ‘крупан’ а у другом плану је компонента ‘велик’, која има шире значење.

²⁴⁹ Лексички спој *буљаве очи* односно *буљѿи очи* структурно и семантички припада лексичким колокацијама типа V^{prim} + N (наћулити уши, разрогачити очи, искезити зубе, напућити усне) у којима није могућа замена именичког конституента (Дражић 2014: 139).

²⁵⁰ Значење придева *буљав* гласи а. ‘избуљен, јако испупчен (о очима)’; б. ‘који има избуљене очи, буљоок’ (РСЈ).

оних способности ових придева произилази из физичког својства ока, које једино може бити испупчено. Запажа се да ове лексеме могу имати и шири семантички опсег ‘она која пажљиво и нападно посматра, која уочава’, али у том случају мотивацину функцију има глагол *буљити* ‘гледати избечених, разрогачених очију, гледати нетремице, бленути, пиљити’. У дефиницијама ових лексема употребљен је квалификативни генитив. С обзиром на ограничене колокационе способности придева *буљав*, сразмерно је мали број деривата с овом компонентом (укупно 3, око 0,85%).

око	<i>буљока</i> (РГЗ), <i>буљокиле</i> (РГЗ), <i>буљоокиле</i> (РГЗ)
-----	--

1.1.1.4. ОНАЈ КОЈИ ИМА ДЕБЕО X (X = СОМАТИЗАМ)

Појмовна вредност деривата који припадају овом поддомену има основни трансформациони модел:

а) односна реченица с предикатом *има* и соматизмом у акузативу у функцији директног објекта: *дебелоглавац/губичан* → *дебелу главу/дебеле усне*;

б) неконгруентна синтагма с квалификативним инструменталом: *чељаде с дебелим сѝражњицом*;

в) синтагме с конгруентним атрибутом: *гузоња/дебелгуза* → *дебео човек* или *жсена* у секундарним реализацијама остварују ово значење али се по принципу синегдохе не именује човек према мотивном соматизму него човек у целини.

Семантичке интерпретације ових атрибутивних именица могу бити засноване на њиховом творбеном значењу, посебно у случају сложеничких образовања (*дебелоглавац* → *онај који има дебелу главу*), а у суфиксалима се ова концептуална вредност остварује удруживањем семантичког садржаја творбене основе и суфикса (*гузоња* и *гузуи́ла*). Продуктивност ових атрибутива није занемарљива у овом домену. Њих је укупно 15 односно мало више од 4%.

глава	<i>дебелоглавац</i> (СДР1)
губица	<i>губичан</i> (РГГ)
дупе	<i>дуѝешко</i> (СДР1), <i>дуѝешка</i> (СДР1)
гуз	<i>гузоња</i> (РСГВ), <i>гузуи́ла</i> (РК-МД), <i>дебелгуза</i> (СДР1, РГП, РК), <i>дебелогуза</i> (РК), <i>гузоњица</i> (РГП, РГЗ)

тртица	<i>īrīā, īrīo</i> (РМС, РК-МД), <i>īrīina</i> (РТГ2), <i>īrīoња</i> (РСК, РК-МД), <i>īrīov</i> (РМС)
шупак	<i>шуйкара</i> (ЛП)

1.1.1.5. ОНАЈ КОЈИ ИМА (ИЗРАЗИТО/ЈАКО) ИСТРЋЕН/ИЗРАЖЕН/РАЗВИЈЕН/ЈАК/СНАЖАН X

Персоналним атрибутивним именицама које припадају овом појмовном поддомену одговарају следећи трансформациони модели у којима се концепт физичког изгледа формализује:

а) односном реченицом са предикатом *има* и објекатском синтагмом у акузативу: *гузош* → *онај који има изразиіо исіірћену сііражњицу*;

б) односном реченицом која у именском делу предиката има квалификативни инструментал с обавезним детерминатор: *грудоња* → *онај који је с јаким грудним кошом* и с могућим интензификатором (*с јако развијеним грудима*);

в) конгруентном атрибутском синтагмом: *ірсоња* → *ірсай, развијен мушкарац*;

г) конгруентном атрибутском синтагмом са локализатором или рекстриктором: *грудоња* → *човек развијен у грудном кошу*.

Са сличном концептуалном вредношћу се јављају и атрибутивне именице у чијем је трансформационом моделу заступљена атрибутска синтагма типа везане колокације будући да се придев *исіірћен* везује само за назив стражњег дела тела.²⁵¹ У њиховој појмовној интерпретацији може бити заступљен придев *исііурен* који је у синонимној вези с придевом *исіірћен*. У парафрази атрибутска синтагма има функцију директног објекта.

У другом трансформационом моделу јављају се придеви *изражен* и *развијен*, који нису спецификовани, јер могу да се везују с различитим соматизмима (*грудн*, *ірса*, *гуз*). Овај парафрастички модел садржи квалификативни инструментал (с израженим/развијеним X-ом). У структури оба модела могу се факултативно јавити интензификатори *изразиіо*, односно *јако*.

Занимљива је употреба придева *јак*, који остварује примарно значење ‘физички врло развијен, крупан’ у споју са лексемом *грудн* (*с јаким грудним кошом*). Од укупног броја деривата у овом појмовном домену, атрибутивних именица с издвојеним компонентама има 16 (око 4,6%).

²⁵¹ Према Д. Горган-Премк, на реализацију нових значења једне лексеме одражава се и феномен лексичког слагања, колокација, а то је узајамни однос лексема у синтагми или реченици, и оно се огледа у компатибилности, семантичкој спојивости појединих лексема (2014: 156).

груди	<i>грудоња</i> (СДР1, РГЗ), <i>грудоњица</i> (РГЗ)
гуз	<i>гузош</i> (РСГВ), <i>млиногуза</i> (ЛП)
прса	<i>ѿрсоња</i> (РГЗ), <i>ѿрсоњица</i> (РГЗ), <i>ѿрсача</i> (РГЗ)
тртица	<i>ѿрѿогуз</i> (РТГ2), <i>ѿрѿогуза</i> (РТГ2), <i>ѿрѿогузан</i> (РТГ2), <i>ѿрѿогузана</i> (РТГ2), <i>ѿрѿиа</i> (РТГ2, РК-МД), <i>ѿрѿина</i> (РСК, РТГ2), <i>ѿрѿила</i> (РГЈК), <i>ѿрѿиља</i> (РГЈК), <i>ѿрѿиоња</i> (РГЈК, РСК, РК-МД, РСК, РМС)

Атрибутивне именице које припадају овом појмовном поддомену мотивисане су и лексемама *враѿи/шија* и *костѿи*. Њима одговарају трансформациони неконгруентни синтагматски модели с квалификативним генитивом: *враѿиоња* → *човек јаког/јака враѿиа* или *снажне шије* или конгруентна атрибутска синтагма: *костѿиуњавко* → *костѿиуњав човек*, у чији се семантички садржај преноси примарно значење квалитативног придева *костѿиуњав* ‘кошчат, јаких костију’. Таквих је деривата укупно 5 (око 1,4%).

врат	<i>враѿиоња</i> (РК, РГЗ)
шија	<i>шијоња</i> (РГЗ)
кост	<i>костѿиуњавац</i> (СДР1), <i>костѿиуњавко</i> (СДР1), <i>костѿиуњавица</i> (СДР1)

1.1.1.6. ОНАЈ КОЈИ ИМА РАВАН X (X = СОМАТИЗАМ)

Соматизам *ѿѿабан* успоставља колокациону везу само са придевом *раван/дус* и има терминологизовано значење, које се формализује односном реченицом с предикатом *има* и објекатском синтагмом у акузативу: *ѿѿабанлија/дусѿѿабанлија* → *онај који има равне ѿѿабане*. Таквих је деривата укупно 2 (око 0,5%).

табан	<i>дусѿѿабанлија</i> (РМС), <i>ѿѿабанлија</i> (РГЈК)
-------	--

1.1.1.7. ОНАЈ КОЈИ ИМА ШИРОК X (X = СОМАТИЗАМ)

Атрибутивним именицама с овом концептуалном вредношћу одговарају различити трансформациони модели, који се формализују:

- а) атрибутском конгруентном синтагмом: *ѿлећоња* → *ѿлећаѿи човек*;
- б) атрибутском неконгруентном синтагмом с квалификативним инструменталом: *челоња/рњана* → *особа са широким/са великим челом/ноздравама*;

в) атрибутском неконгруентном синтагмом с квалификативним генитивом: *їлећаш/красїяча* → *особа широких рамена/кукова*;

г) односном реченицом са предикатом *има* и интензификатором у оквиру објекатске синтагме: *рњача* → *она која има изразиїо широке ноздрве*.

Који ће се детерминатор употребити *широк* или *велик*, зависи од природе денотата. Код именица у овој лексичкој групи испољава се специфичност на мотивационом плану: мероним меронима преузима функцију свога холонима (*їркно* : *гуз* : *круїна жена* → *халаїљива жена*). У овом појмовном домену, атрибутива с овом семантичком компонентом има укупно 10 (2,80%).

чело	<i>їрочелак</i> (СДР1), <i>їрочелчина</i> (СДР1)
рњка	<i>рњача</i> (РГЈК), <i>рњана</i> (РГЈК)
плећа	<i>їлећоња</i> (РГЗ), <i>їлећоїа</i> (РГЗ), <i>їлећаш</i> (СДР1)
сапи	<i>саїара</i> (ЛП) ²⁵⁵
крста	<i>крсїяча</i> (РГЗ)
пркно	<i>їркнача</i> (РГЗ) ²⁵⁶

1.1.1.8. ОНАЈ КОЈИ **ИМА** ОБАО X (X = СОМАТИЗАМ)

Лексема *гуз* је веома продуктивна као мотивна у творби персоналних атрибутивних именица и успоставља формално-семантичке везе с бројним детерминаторима. Она, поред компоненти везаних за величину/димензију, укључује и компоненту облика ‘заобљен’, ‘округласт’, као у примерима *облогуз* (СДР1), *облогуза* (СДР1), што се формализује основним моделом ОНАЈ/ОНА КОЈИ/КОЈА ИМА ОБАО X. Оваквих је деривата укупно 2 (око 0,5%).

гуз	<i>облогуз</i> (СДР1), <i>облогуза</i> (СДР1)
-----	---

1.1.1.9. ОНАЈ КОЈИ **ИМА** ДУГАЧАК X (X = СОМАТИЗАМ)

Компонента ‘дугачак’ такође је заступљена у семантичком садржају персоналних атрибутивних именица (укупно 14 деривата, око 4%). И она, као и компонента ‘дебео’ доприноси стварању концепта предимензионарног дела тела чији је назив у функцији мотиватора за деривацију именица овога типа. Највише таквих деривата је с основом лексеме *нога* (9), и сви

²⁵² У примеру *саїара* у функцији рестриктора уз придев *развиїен* је соматизам *саїи* ‘стражњи део тела’.

²⁵³ Лексемом *їркнача* именована је жена шроких кукова.

они припадају дијалекатској лексици, као и атрибутивне именице мотивисане лексемама *уво* (3), *коса* (2), *ћуба* (1) и *шија* (1). Њима одговара трансформациони синтагматски модел с квалификативним генитивом или инструменталом: *ушан* → *особа дугачких ушију* или *дугобрад* → *човек са дугом брадом*.

уво/уши	<i>ушла</i> (РГЈС), <i>ушља</i> (РГЈС), <i>ушан</i> (РГЈС)
коса	<i>косоња</i> (СДР1), <i>косош</i> (РСГВ), <i>дугокоса</i> (СДР1)
ћуба	<i>ћубајлија</i> (ЛП)
брада	<i>дугобрад</i> (СДР1)
шија	<i>шијан</i> (РГГ)
нога	<i>чукљоног</i> (ЛП), <i>чукљонога</i> (ЛП), <i>чукљоногаљ</i> (ЛП)
крак	<i>кракла</i> (РГЈК), <i>шкракла</i> (РГЈС)

1.1.1.10. ОНАЈ КОЈИ ИМА КРИВ X (X = СОМАТИЗАМ)

Атрибутивне именице које у свом семантичком садржају имају компоненту ‘крив’ мотивисане су соматизмима *глава* (3), *нос* (2), *ушћа* (2), *шија* (2), *нога* (2) и *ћайира* (2). Њима се именује човек према положају или облику одређеног дела тела који одудара од нормалног. То су претежно сложенице у којима је прва саставница придев *крив*, а сасвим по изузетку су то суфиксали (*ћайиравићина*) или супстантивизирани придеви (*кривоуси*).

Код атрибутивних именица мотивисаних називом покретљивог дела тела (глава, шија) у парафразама се јављају различите граматичке структуре којима се исказује положај. Парафраза садржи предикат *држати* детерминисан адвербијалом *укосо* и соматски појам *глава* или *шија*: *кривоглав* → *онај који укосо држи главу* или именски предикат *је нагнућа* и прилошку одредбу спацијалног типа: *кривоглавиле* → *онај чија је глава нагнућа на једну страну*. Јавља се и трансформациони модел у којем долази до замене мотивне речи *глава* именицом *враи* у моделу с квалитативним генитивом: *вијоглавка* → *жена крива враи*, *кривовраи*, јер је положај главе условљен положајем врата. Атрибутивне именице мотивисане лексемом *шија* и у трансформационом моделу задржавају исти соматизам односно његов синоним, а формализују се посредством квалификативног генитива: *кривошија* → *човек кривога накривљеног враи*, *кривовраи* / *накривога враи*, инструментала *са кривим враи* или предикатом *има* допуњеним објекатском синтагмом *искривљен враи*. Овај последњи модел јавља се и код атрибутива с мотивним соматизмима *нос* и *нога*: *кривонос/кривоногаљ* → *онај који има криви нос / криве ноге*, а уобичајене су и парафразе с квалификативним генитивом: *човјек кривих ушћа* и односном реченицом: *човек који је кривих ногу*. Најјезгровитију парафразу ових атри-

бутивних именица представља атрибутивна синтагма (*кривоног / кривонос / кривоусӣ човек*). Деривата с овом појмовном вредношћу у нашем узорку има укупно 13 (око 3,7%).

глава	<i>вијоглавка</i> (РНГЦР), <i>косоглавка</i> (РТГ2), <i>кривоглавиле</i> (РГЗ)
нос	<i>кривонос</i> (РГГ), <i>кривоносоња</i> (РГЈК)
уста	<i>кривоусӣ</i> (РГГ), <i>кривоусӣиле</i> (РГЗ)
шија	<i>кривошија</i> (РГЈК, РСК, РГГ), <i>кривошика</i> (РСК)
нога	<i>кривоногаљ</i> (ЛП), <i>кривоногиле</i> (РГЗ)
пагтра	<i>йа̄й̄равшӣина</i> (РТГ2), <i>йа̄й̄равица</i> (РТГ2)

1.1.1.11. онај који има оштећен x (x = СОМАТИЗАМ)

Мали је број деривата с овом концептуалном вредношћу, само 2 (око 0,5%). У функцији мотивне речи налази се дијалектизам *рња* ‘ноздрва’. То су са деривационог становишта суфиксалне изведенице, али се њихово значење не може идентификовати на основу творбених елемената. Њима одговара неконгруентна синтагматска парафраза с квалификативним генитивом: *рњо* → *човек ошћењеног носа или усане*.

рња	<i>рњо</i> (РГГ), <i>рњило</i> (РГГ)
-----	--------------------------------------

1.1.1.12. онај који има непокривен x (x = СОМАТИЗАМ)

Овом поддомену припадају атрибутивне именице којима се означава човек или дете према називу дела тела (*глава, шија, крак, йе̄й̄а*) који је недовољно или потпуно непокривен. Ова мотивациона база посебно је продуктивна у народним говорима, а у процени особе на основу овога параметра огледају се и културолошки, али и социјални аспект. Тако је *гологлавка* ‘женска особа која не повезује главу марамом, која је без мараме на глави’ а *гологлавац* ‘мушкарац који је голе главе’, док је *гологлавче* ‘дете с ретком косом’. У парафразама се користи примарно значење придева *гологлав* ‘који је непокривене главе, без капе, шешира, мараме и сл. на глави’. Када је мотивна реч *крак*, а жена денотат, важна је граница (знатно изнад колена) од које се сматра да су ноге обнажене (*голокракла*). Овим именицама одговарају уобичајене неконгруентне синтагматске парафразе с квалификативним генитивом: *голокракла* → *жена обнажених ногу*, конгруентне синтагме: *голокракличе* → *голокрако де̄й̄е* или односна реченица са именским предикатом:

голокракоња → *онај који је голокрак*. Посебан тип парафразе налазимо код именица с мотивном речју *йейша*, где је носилац предикације глагол *хода-йи* с актуелним предикативним атрибутом или актуелним квалификативом: *йейшоња* → *онај који хода бос* или *исйуцалих йейша*. Укупно има 14 деривата с овим значењем (око 4%).

брада	<i>голобрадац</i> (СДР1), <i>голобрадић</i> (СДР1), <i>голобрадица</i> (СДР1), <i>голобрадовић</i> (СДР1), <i>голобраче</i> (СДР1)
глава	<i>гологлавац</i> (РГЈК), <i>гологлавка</i> (РГЈК), <i>гологлавче</i> (РГЈК)
шија	<i>голошија</i> (РСК) ²⁵⁴
крак	<i>голокракла</i> (РГЈК), <i>голокракличе</i> (РГЈК), <i>голокракоња</i> (РГЈК)
пета	<i>йейшара</i> (РТГ), <i>йейшоња</i> (РТГ)

1.1.1.13. ОНАЈ КОЈИ ИМА Y X (Y = НАЗИВ БОЈЕ; X = СОМАТИЗАМ)

Важну семантичку базу за деривацију атрибутивних именица представљају и називи боја, који се првенствено везују за космате делове тела (коса, трепавица, брада, бркови), кожу, али и боју очију. Укупно их је 17 (око 4,8%). Њима одговарају синтагматски трансформациони модели с квалификативним генитивом: *црноочић* → *младић црних очију*; *рићокоса* → *женска особа риће косе*; *сивобрадац* → *човек сиве браде*; *белонога* → *женска особа белих ногу*; *црвенокожац* → *човек црвене расе*; *човек црвенкасије коже*), инструменталом: *жуџиобркиле* → *човек са жуџиим брцима*; *црнобрадаш* → *човек са црном брадом*), атрибушке синтагме: *рићоглавац* → *рићокос човек*, *йлавокосић* → *йлавокос мушкарац*) и односна реченица: *седобрадац* → *онај који је седе браде*; *белонога* → *она која има беле ноге*; *бљелогрла* → *она која је бијела грла* (*врайша*); *црногуз* → *онај који је црне йуџи*. Од мотивних боја издвајају се: *црна*, *бела*, *седа*, *сива*, *жуџа*, *рића*, *црвена*.

око	<i>црноочић</i> (СДР1), <i>црноока</i> (СДР1)
трепавица	<i>белоџрејкоња</i> (РГЈК)
брк	<i>жуџиобркиле</i> (РГЗ)
глава	<i>рићоглавац</i> (СДР1), <i>седоглавац</i> (СДР1)
коса	<i>йлавокосић</i> (СДР1), <i>рићокоса</i> (СДР1), <i>црвенокоса</i> (СДР1)
брада	<i>седобрадац</i> (СДР1), <i>сивобрадац</i> (СДР1), <i>црнобрадаш</i> (СДР1)

²⁵⁴ Лексема *голошија* има значење ‘онај који је головрат’.

грло	<i>бљелогрла</i> (ЛП)
нога	<i>беланога</i> (СДР1, РК-МД)
кожа	<i>црвенокожац</i> (СДР1), <i>црнокожац</i> (СДР1)
гуз	<i>црногуз</i> (ЛП)

Овој групи атрибутивних именица могу се придружити и оне мотивисане придевима *бисџар* и *сјајан* у комбинацији са соматизмом *око*, којима одговара парафраза у форми односне реченице: *бисџроокило* → *онај који има бисџре/сјане и чисте очи*.

око	<i>бисџроокило</i> (ЛП), <i>сјајока</i> (ЛП), <i>сјајокило</i> (ЛП)
-----	---

1.1.1.14. ОНАЈ КОЈИ ИМА Υ^2 X (Υ^2 = КВАНТИФИКАТОР, X = СОМАТИЗАМ)

Домену физичког изгледа човека припадају и атрибутивне именице сложеничког типа с основом броја као првом компонентом, која у значење деривата уноси квантификативну, а преко ње и квалификативну карактеристику.²⁵⁵ На другом сложеничком месту налази се основа соматизма. Лексеме *нога* и *ребро* (по 2 деривата), *зуб*, *гуз* (по 1 дериват) подложне су комбиновању с основом броја. Значења ових деривата нису једнообразна, и крећу се од распона физичког изгледа (*двоножац*), дебљине (*двогуз*), снаге (*џроробрац*). Укупно их има 6 (око 1,7%).

Овим именицама одговарају различити трансформациони модели који се формализују:

а) односном реченицом: *двозубац* → *онај који има два зуба*; *онај који је двозуб*; *двогуз* → *онај који је широке задњице, као да има две*; *двоножац* → *онај који има две ноге, који хода на две ноге*;

б) неконгруентном атрибутском синтагмом с квалификативним генитивом: *дворобрац* → *човек чврсте њелесне грађе*;

в) конгруентном атрибутском синтагмом: *џроробрац* → *снажан/јак човек*.

У лексикографским интерпретацијама јављају се паралелни модели за опис значења исте речи: примарно се истиче посесивност одређеног својства посредством глагола *имати* (ОНАЈ КОЈИ ИМА X) или квалитативним придевом

²⁵⁵ Концептуална вредност ових деривата указује на комплементарност категорија квалитета и квантитета. Систем језичких средстава за исказивање квантитета садржи и средства за исказивање квалитета те стога ове две категорије, семантички и синтаксички сродне, чине јединствен категоријални комплекс (Bondarko 1991: 98; Пипер 2005: 830).

у лексичком делу предиката, који уз денотат човек/жена поприма основно својство персоналних атрибутивних именица: *онај који има два зуба* → *онај који је двоzub* → *двоzub човек* → *двоzubац*.

зуб	<i>двоzubац</i> (СДР1)
ребро	<i>дворебрац</i> (РГЗ), <i>йрорреб(р)ац</i> (РГЗ)
гуз	<i>двогуз</i> (РГГ)
нога	<i>двоножац</i> (СДР1), <i>двоножник</i> (СДР1)

1.1.1.15. ОНАЈ КОЈИ ИМА Y НА X (Y = ОНО ШТО ЈЕ НА X; X = СОМАТИЗАМ)

Атрибутивне именице које припадају овом поддомену у свом семантичком садржају имају компоненту локализатора, оријентира и објекта локализације (*бућ на глави*). У трансформационом моделу она функционише као објекатска допуна глагола *имајши*: *бућоглавац* → *онај који има бућ на глави*. У јединицама насталим суфиксацијом ову функцију има мотивна реч: *ћубан* → *онај који има ћубу на глави*. Природно је да се у функцији мотиватора углавном налазе лексеме које су у вези с косом – *бућ* (2) и *ћуба* (1), *кика* (3) и *йелеш* (1). Трансформациони модел ОНАЈ КОЈИ ИМА Y НА X садржи таутолошке елементе јер *бућ* односно *ћуба* може бити само на глави. Поред тога, *ћуба* је својствена птицама, а посредством метафоричне асоцијације преноси се и на човека. Овој групи припада и сложеница с компонентом *нос* (1) – *ћейносаљ* ‘онај који има флеку на носу’. У узорку таквих деривата има укупно 7 (око 2%).

брња	<i>брњаши</i> (РГГ), <i>брњило</i> (РГГ), <i>брњо</i> (РГГ)
бућ	<i>бућоглавац</i> (СДР1), <i>бућоглавка</i> (РГЈК, РГЈС)
ћуба	<i>ћубан</i> (РГГ)
нос	<i>ћейносаљ</i> (ЛП)

1.1.1.16. ОНАЈ КОЈИ ИМА X КАО Y

С овом концептуалном вредношћу има укупно 13 деривата (око 3,7%). Мотивациону базу за деривацију персоналних атрибутивних именица чине и поредбене конструкције које су видљиве из њихове творбене структуре и трансформационих модела. Све су то сложеничка образовања у чијој је структури једна од саставница појам с којим се врши поређење, а другу саставни-

цу представља поредбени појам.²⁵⁶ У улози поредбеног појма налазе се соматизми: *глава, нос, око, коса, брк, нога*, а пореде се са одређеним предметима (*бронзин/бронсин, ѿој, ѿушка, цев*), животињама и њиховим деловима тела (*ѿишца, миш, шѿрк* ‘рода’; *кљун*) или плодовима биљака (*бундева*). Поређење се врши на основу заједничког обележја појмова у поредбеној структури, и то на основу компоненти: ‘облика’ (*бундоглав* → *онај који има округлу главу као бундева; јајока* → *женска особа крујних очију као јаје*); ‘величине’ – велики (*брзноглавиле/брсноглавиле* → *мушка особа велике, чворновѿше главе као бронзин/бронсин, главоѿој* → *онај који има главу велику као ѿој, главоња*) или мали (*ѿишцоглав* → *онај који је мале главе као у ѿишце*), ‘дужине’ (*кљуконос* → *човек оишѿра и дуга носа, мушка особа с носом који личи на кљун; ѿевоногаљ* → *онај који је дугоног као цев; шѿркљоногаљ* → *онај који је врло дугачких ногу као у шѿрка*), ‘квалитета’ (*мишобрк/мишобркаљ* → *онај који има ѿанке и реѿке бркове као миш; ѿушконога/ѿушконогаљ* → *онај који / она која има велике, дугачке ноге као ѿушка*).

Изузетак чини атрибутив *сѿруњо* где се само из семантичке интерпретације види поредбена конструкција ‘онај који има оштру длалу на глави као коњска струња’, где је поредбени појам у творбеној основи суфиксалне изведенице.

глава	<i>брзноглавиле/брсноглавиле</i> (РГЗ), <i>главоѿој</i> (РГГ2), <i>бундоглав</i> (ЛП), <i>ѿишцоглав</i> (ЛП)
нос	<i>кљуконос</i> (РГЗ)
око	<i>јајока</i> (ЛП)
струња	<i>сѿруњо</i> (РГГ)
брк	<i>мишобрк</i> (ЛП), <i>мишобркаљ</i> (ЛП)
нога	<i>ѿушконога</i> (ЛП), <i>ѿушконогаљ</i> (ЛП), <i>ѿевоногаљ</i> (ЛП), <i>шѿркљоногаљ</i> (ЛП)

²⁵⁶ „Поредбене конструкције представљају важан облик формализације језичког израза, што се посебно одражава на фразеолошком плану. У основи је исти механизам. У структури простих поредбених конструкција поредбени део спојен је поредбеним везником са субјектом поређења. Субјекат поређења јесте компонента којој је својствена дата особина, квалитет или радња, делатност. Човек се пореди са бићем или предметом који су носиоци особине или активности, тако да поредбени фразеологизми описују човека као носиоца одређених квалитета, особина, актера у међуљудским односима или вршиоца радње, што се читује и у сложеничким образовањима“ (Вуловић 2015: 189).

1.2. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ (Y) X (Y = ИНТЕНЗИФИКАТОР/КВАНТИФИКАТОР, X = КВАЛИФИКАТОР)

У парафрази је доминантан глагол *је* који представља копулу уз коју се јавља придев у функцији именског или лексичког дела предиката. Употреба квантификатора или интензификатора као и локализатора је факултативана *руњо* → *онај који је (веома) длакав* или *џрсоња* → *онај који је развијен у џрсима*. Напомињемо да је овај модел комплементаран са моделом у чијој је структури предикат има: *ћелавко* → *онај који је ћелав* / *онај који има ћелу* односно *онај који нема косу* / *који је без косе*.

1.2.1. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ МРШАВ/СИТАН

У корпусу је потврђено 13 деривата (око 3,7%) с концептуалном вредношћу ‘мршав/ситан’. Мршав човек се именује посредством различитих лексема које у својој мотивационој бази садрже такав семантички потенцијал који под утицајем удруженог деловања синегдохе и метафоричних асоцијација остварује номинациону функцију. У основи ових атрибутивних именица налазе се лексема *кожа* (5), *ребро* (3), *кост* (3), а по једну атрибутивну именицу дају лексеме *џрбух*, *реј*, *џрџица*.

Концепт ‘мршав човек’ може се довести у везу са фразеолошким изразима *кост* и *кожа* и *могу му се избројати ребра* / *виде му се ребра*, што се манифестује и у деривацији. Тако је основа лексеме *кожа* заступљена у дериватима: *кождер*, *кождеруља*, *кождерче*, *кожла*, *кожља*, а лексема *ребро* ‘танка, извијена кост’ мотивисала је творбу атрибутивних именица: *реброња*, *ребраш*, *реброноша* ‘мушкарац коме се виде ребра, мршавац’. Спорадично, у народним говорима, поред лексеме *ребро*, у функцији мотиватора налази се и лексема *џрџица*, чији дериват има исту категоријалну вредност (*џрџичка*). И лексема *кост* има мотивациону функцију (*коштињавац* → *онај који има јаке кости*), који се уклапа у ову групу будући да његова мршавост открива величину/јачину костију. И изглед репа (дугачак и танак) подстиче асоцијативну везу с концептом мршав, а додатно се у сложеници *сувореј* својство мршавости истиче првом сложеничком компонентом (*сув* ‘мршав’). Јасно је да се лексема *џрбух* може јавити као мотиватор у творби атрибутивних именица, посебно када је у питању концепт дебљине, али у сложеници *џуџџрб*, није јасна мотивација за прву сложеничку саставницу (*џуџ-*).

Основни трансформациони модел онај који је X (X је лексички део предиката испуњен квалитативним придевима: *мршав*, *ситан*, *сићушан*, *слаб*, *неухрањен*) забележен је само у једној лексикографској интерпретацији, што кореспондира с лексикографским интерпретацијама синтагматског – *кож-*

дер/кождеруља/кождерче → *мршав човек/жсена/дејџе* или реченичног типа: *ребраш* → *онај коме се виде ребра*, уз навођење синонима *мршавац*.

Овом поддомену припадају и деривати *чајроногаљ* и *сијноглавац*. Првом одговара интерпретација: *чајроногаљ* → *онај који је у ногама мршав*, што се своди на основни трансформациони модел *онај који има мршаве ноге*, а други се може представити као: *сијноглавац* → *онај који је сијноглав* ← *онај који има сијну главу*.

глава	<i>сијноглавац</i> (СДР1)
кожа	<i>кождер</i> (РГЈС), <i>кождеруља</i> (РГЈС), <i>кождерче</i> (РГЈС), <i>кож-ла</i> (РГЈС), <i>кожља</i> (РГЈС)
ребро	<i>реброња</i> (РГЈС), <i>ребраш</i> (СДР1), <i>реброноша</i> (СДР1)
трбух	<i>йуцојџрб</i> (ЈП)
тртица	<i>йрјичка</i> (РСК)
реп	<i>суворей</i> (ЈП)
нога	<i>чајроногаљ</i> (ЈП)

1.2.2. ОНАЈ КОЛИ ЈЕ ЋЕЛАВ

Атрибутивним именицама којима се означава особа која је ћелева одговара парафраза у којој је присутан мотивни појам као објекатска допуна глагола *имајџи*: *ћелавко* → *онај који има ћелу* односно *онај који нема косу / који је без косе*. На основу ове особине посредством синегдохе именује се човек у целини. У укупном узорку регистровано је 9 атрибутивних именица с овом мотивном речју (око 2,5%).

ћела	<i>ћелавко</i> (РСЈ), <i>ћелавац</i> (РСЈ), <i>ћелавица</i> (РСЈ), <i>ћело</i> (РСЈ), <i>ћелоња</i> (РСЈ), <i>келеш</i> (РСК), <i>келча</i> (РСК), <i>ћелча</i> (РГЈК), <i>ћелка</i> (РГЈК)
------	---

1.2.3. ОНАЈ КОЛИ ЈЕ (ПРЕТЕРАНО/МНОГО) ДЛАКАВ

Ову концептуалну вредност остварују само атрибутивне именице мотивисане лексемама *рујџа* (3), *руња* (4) и *влас* (1). Укупно их је 8 (око 2,3%). Оне се у лексикографским описима формализују:

а) атрибутом синтагмом са интензификатором или без њега: *рујџа* → *длакав*, *маљав човек*; *руња* → *йрејерано длакав човек*;

б) односном реченицом: *рујџавка/рујџавко* → *она/он чији су йоједини делови йшела* (обично доњи експремийејџи) *обрасли длаком*, *маљама*; *руњавац*

→ човек који је много руњав, нарочито по грудима много длакав; који је много руњав; руњавче → дете које је много длакаво. Из интерпретација се види да је и локализатор релевантан за концептуализацију ових атрибутивних именица.

рута	<i>руџља</i> (РСК), <i>руџавка</i> (РГЈК), <i>руџавко</i> (РГЈК)
руња	<i>руњо</i> (РГГ), <i>руњавац</i> (РГЗ), <i>руњавица</i> (РГЗ), <i>руњавче</i> (РГЗ)
влас	<i>власара</i> (ЛП)

1.2.4. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ДОТЕРАН

Атрибутивне именице којима се именује особа према својству ‘дотеран’ углавном се у лексикографским интерпретацијама формализују посредством синонима: *џафрогуз* → *кицош*, *гиздавац*, *џафрогуза* → *каћийерка*, *гиздавица* → *каћийерка* или конгруентне атрибутивне синтагме: *мазноглавка* → *глајко очешњана и дојтерана жена*. Ограничен је број соматизама у мотивној функцији – *глава* и *гуз*, а носилац квалификативне информације је прва саставница код сложеничких образовања. Укупно је забележено 4 деривата с овим значењем (око 1%).

глава	<i>мазноглавка</i> (РГЈС, РТГ2)
гуз	<i>џафрогуз</i> (РГЈС), <i>џафрогуза</i> (РГЈС), <i>џаврогуза</i> (РТГ2)

1.2.5. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ НЕУРЕДАН

Са значењем ‘онај који је неуредан’ јавља се само један атрибутив с основном именице *реј* – *рејул’а* чије се значење формализује конгруентном атрибутом синтагмом: *рејул’а* → *неуредна жена*.

1.2.6. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ БАЛАВ/ЉИГАВ/БРОНСОЉИВ/СИВЉИВ/МРСОЉИВ/СОМУРЉИВ/ ЦИМБАЉИВ/ЦОЦЉИВ

Значајну функцију у именовању особе има лексема *бала* и њени синоними у стандардном језику и у народним говорима. Таквих деривата има укупно 33 (око 9,5%). У трансформационим моделима који се формализују односном реченицом у именском делу предиката налази се придев мотивисан називом телесне излучевине: *балавко/слинавко/љиган/мрсољивко* → *балав*, *слинав*, *љигав*, *мрсољив* или атрибутска синтагма у генитиву: *љигла* → *она која је љигавих, балавих усја*. Паралелно се јавља и модел с преди-

катима *имаѿи* (цоцо → онај који има цоце), *ѿећи* (мрсољивица → она којој ѿеку слине) или *слиниѿи* (слинавко → онај који много слини). Дате парафразе представљају интегрални део односне реченице (онај који је/има/коме ѿеку/који слини).

У интерпретацијама су заступљене и конгруентне атрибутске синтагме (балава женска особа, мушко чељаде слинаво, слинаво деѿе), а најчешће се користе синоними дати појединачно (*љигавка* ‘балавица’, *сивличе* ‘брнсољивче’, *мрсољко* ‘слинавко’, *сомуран* ‘слинавац’, *ѿимбоња* ‘слинавац’) или у синонимском низу (*мрсољивко* ‘балавац, слинавац’, *мрсољивац* ‘мрсољан, балавац, слинавац’, *мрсољћо* ‘мрсољан, балавац, слинавац’). У синонимским дефиницијама дијалекатске лексике уочавамо две могућности. Прву, у којој се аутори одлучују за синониме општепознате на целом подручју штокавског наречја, које могу послужити као основа за нормирање стандардне лексике (*мрсољивко* ‘балавац, слинавац’). Другу, када је на првом месту лексема типична за тај говор, тј. она која има исти корен, али различит суфикс и две општепознате лексеме, као у првом случају (*мрсољивац* ‘мрсољан, балавац, слинавац’).

Често се користе и комбиноване интерпретације – описна дефиниција са синонимом (*брнсољивче* ‘слинаво дете, слинавче’, *мрсољан* ‘онај који је слинав, слинавац, слинавко’).

Међутим, у интерпретацијама из прве половине XX века, срећу се модели у којима је на првом месту синоним, а затим следи описна дефиниција (*мрсољивко* ‘мрсољан, мушко чељаде слинаво’ [РК-МД]. Код истог аутора и у другим дефиницијама уочавају се архаични елементи српског стандарда (*мрсољивица* ‘каже се женском чељадету коме теку слине’ [РК-МД]).

Атрибутивне именице мотивисане овим лексемама углавном имају полисемантичну структуру, а њихова значења – примарно и секундарна припадају различитим поддоменима у оквиру домена физичког изгледа и узраста или карактера (*љигавац, слинча*), а поједине имају само значење узраста (*балавандер, балавица, љигавче*).

бала	<i>балавац</i> (СДР2, РГЗ), <i>балавко</i> (СДР2), <i>балавче</i> (СДР2, РГЗ), <i>балавчић</i> (СДР2), <i>бало</i> (СДР2), <i>балоња</i> (СДР2, РГЗ), <i>балоњица</i> (СДР2)
љига	<i>љигавац</i> (СДР2, РГЈС), <i>љиган</i> (РГЈК, РГЈС), <i>љигла</i> (РГЈК), <i>љигача</i> (РГЈС), <i>љигавка</i> (РГЈС), <i>љигавче</i> (РГЈС)
слина	<i>слино</i> (СДР2), <i>слинеша</i> (СДР2), <i>слинавац</i> (СДР2, РГЗ), <i>слинча</i> (СДР2, РГЈК), <i>слинчо</i> (СДР2)

брнса	<i>брнсољивче</i> (РГЈК)
сива	<i>сивличе</i> (РГЈК)
мрсољ	<i>мрсољан</i> , (РГЈК, РГЈС, РТГ2), <i>мрсољивка</i> (РГЈК), <i>мрсољивко</i> (РГЈК, РК-МД, РТГ2), <i>мрсољивче</i> (РГЈК, РК-МД), <i>мрсољанче</i> (РГЈС), <i>мрсољко</i> (РГЈС), <i>мрсољћо</i> (РТГ2), <i>мрсољивац</i> (РТГ2), <i>мрсољивица</i> (РК-МД)
сомур	<i>сомуран</i> (РСК), <i>сомурана</i> (РСК)
цимба	<i>цимбоња</i> (РГЈС)
цоца	<i>цоцо</i> (РГГ)

1.2.7. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ КРЕЗУБ/ШКРБАВ/КРЉОЗУБ/КРЊОЗУБ

У оквиру домена физичког изгледа човека издваја се као посебна група деривата с мотивном речју зуб. Има их укупно 13 (око 4%). За разлику од атрибутивних именица у којима је релација између соматизма и денотата успостављена помоћу предиката *има*, овим атрибутивним именицама примеренија је трансформација с квалитативним сложеним придевом у именском делу предиката: *крезубац* → *онај који је крезуб* и сл. Међутим, ово значење се формализује и конгруентним атрибутивним синтагмама: *крезубача* → *крезуба женска особа*, понекад и синонимом: *крезубља* ‘*крезуб човек, крезубац*’. У појединим интерпретацијама јавља се и односна реченица: *крљозуб* → *онај који има крљаве зубе*, *крњозуба* → *женска особа којој недостијаје неколико зуба*, понекад ова реченица следи након адноминалне конструкције са квалификативним инструменталом: *крњозуб* → *мушка особа са крњим зубима, мушка особа којој се види да јој недостијају неки зуби*.

зуб	<i>крезуба</i> (РСЈ), <i>крезубача</i> (РГЈК), <i>крезубац</i> (СДР1), <i>крезубља</i> (РГЈК), <i>крезубица</i> (СДР1), <i>крезуба</i> (СДР1), <i>крезубла</i> (РГЈК), <i>шкрбозуб</i> (РГЗ), <i>шкрбозубиле</i> (РГЗ), <i>крљозуб</i> (СДР1), <i>крљозуба</i> (СДР1), <i>крњозуб</i> (РГЗ), <i>крњозуба</i> (РГЗ)
-----	--

1.2.8. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ГРБАВ/ПОГУРЕН (< ОНАЈ КОЈИ ИМА ГРБУ)

Атрибутивне именице којима се означава грбав човек углавном су интерпретиране творбеним синонимима: *грбла* → *грбавка*, *грбавица*, синонимом и атрибутивном синтагмом: *грбавац* → *грбоња*, *грбав човек*; *грбавко* → *грбав*, *погурен човек*, *грбавац* или квалификативним инструменталом: *грба-*

вица → женска особа са грбом. У грађи је регистровано 14 деривата с овим значењем (око 4%).

грба	<i>грба</i> (РМС), <i>грбо</i> (РМС), <i>грбе</i> (РГЈС), <i>грбла</i> (ГЈС), <i>грбља</i> (РГЈС), <i>грбљо</i> (РГЈК), <i>грбеша</i> (РМС), <i>грбонца</i> (РМС), <i>грбоња</i> (РМС), <i>грбуљак</i> (РМС), <i>грбавац</i> (РМС), <i>грбавица</i> (РМС), <i>грбавко</i> (РМС, РГЈК), <i>грбавка</i> (РГЈК)
------	--

1.2.9. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ КИЛАВ (< ОНАЈ КОЈИ ИМА КИЛУ)

Атрибутивне именице којима се означава човек према физичком изгледу мотивисане лексемом *кила*, углавном се интерпретирају посредством творбених синонима: *килоња* → *килавко/килавац* или конгруентном атрибутском синтагмом: *кило* → *килав човек*. У укупном узорку има 5 таквих атрибутива (1,4%).

кила	<i>кило</i> (РМС), <i>килоња</i> (РГЈК, РМС), <i>килча</i> (РГЈК), <i>килеша</i> (РМС), <i>килка</i> (РГЈК)
------	---

1.2.10. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ВРЛО СНАЖАН

Ретке су атрибутивне именице којима се концептуализује снага као примарно обележје човека. Такав пример представља лексема *снагаѿор* (РСЈ) чије се значење формализује атрибутском синтагмом: *снагаѿор* → *снажан човек* или односном реченицом: *снагаѿор* → *онај који је снажан*.

2. Домен карактера

Са психолошког становишта карактер је део структуре личности и обично обухвата две групе особина: моралне, које се манифестују у вези с етичким принципима одређеног друштва, и вољне, које омогућавају појединцу да поступа доследно у односу на моралне препреке. Прва група обухвата црте као што су храброст, кукавичлук, савесност, несавесност, поштење, себичност, несебичност, скромност итд. У другу групу улазе доследност, упорност, енергичност, одлучност и сл. (Роѿ 1977: 61–63).

Деривати с основом соматизма којима се именује човек према карактерним особинама углавном имају негативну конотацију. Њима се, дакле, претежно означава особа чији је карактер непријатан и друштвено непожељан. „На основу поступака у одређеним ситуацијама и према другим људима, процењује се карактер, вреднује се личност, а све у складу са нор-

мама и критеријумима који се сматрају друштвено прихватљивим. Човекове особине које се испољавају у односу на друге људе и које други процењују као позитивне или негативне имају важну мотивациону улогу у именовану човека као носиоца такве особине, за разлику од вољних особина јер су оне углавном једносмерне – окренуте ка човеку и ка његовој самореализацији“ (Штасни 2013: 66).

„У психолошкој литератури као негативне карактерне црте квалификују се: агресивност, насртљивост, импулсивност (представља склоност афективним, неразумним и необузданим поступцима), егоизам, малициозност. Особе са негативним карактером могу бити и саможиве, себичне, сујетне, дволичне, подле, злураде, пакосне. Ова својства се манифестују и у језику“ (Штасни 2013: 67).

Персоналне атрибутивне именице којима се концептуализује карактер мотивисане су како називима видљивих делова тела тако и називима унутрашњих органа, телесних излучевина и телесних течности. Укупно их је 171, и од тога броја 159 деривата (око 95%) припада атрибутивним именицама којима се означава човек према негативним карактерним особинама,²⁵⁷ а само 12 деривата (око 5%) учествује у номинацији човека према позитивним карактерним особинама. Највиши степен продуктивности у деривацији јединица овог семантичког типа имају називи спољашњих делова тела, а међу њима је најпродуктивнија лексема *глава* са 40 деривата (око 25%). По продуктивности следи мотивна реч *гуз* са 38 деривата (око 23%) и други називи којима се именује овај део тела – *дуже* (2), *џрџица* (1) и *џркно* (1). Виши степен продуктивности има лексема *крв* са 16 јединица овог типа (око 10%), па *око* – 13 деривата (око 8%), *душа* – 11 (око 6,5%). Остале мотивне речи са бројем деривата из овог појмовног домена и процентом приказане су у табели.

Мотивна реч	Број деривата	%
образ	10	око 6%
језик	8	око 5%
реп	6	око 4%
лик/лице	6	
срце	5	око 3%

²⁵⁷ Међутим, статистички подаци о фразеолошкој грађи са значењем карактерних особина људи указују на доминацију израза којима се човек квалификује с обзиром на племенистост, доброту, великодушност (Штрбац 2017: 255).

кожа	3	око 2%
нос	2	око 1%
лакат	2	
нога	2	
зуб	2	
сиса	1	око 0,5%

Атрибутивне именице се сврставју у овај домен преко денотативног значења, тј. преко заједничке архисеме ‘лице (особа)’ и преко интегралне семе ‘морална или карактерна особина’. Иако су повезане у једну лексичкосемантичку групу, по начину одражавања изванјезичке реалности од стране субјекта именована реализују различите типове лексичког значења (Ристић 2004: 77).²⁵⁸ У складу с нашим приступом, и на основу значења атрибутивних именица које садрже семантичке компоненте којима се изражава информација о карактерним особинама човека, у оквиру домена карактера разликујемо најпре оне с негативном или позитивном конотацијом и у оквиру њих специфичне поддомене на основу доминантне семантичке компоненте (негативне – нпр. тврдоглав, дволичан, бестидан и сл. или позитивне – храбар, поштен, племенит и сл.).

2.1. Атрибутивне именице с негативном конотацијом

Именицама овога типа маркиране су негативне црте људског карактера: тврдоглавост, склоност свађи, оговарању, неумереном причању, дволичност, дрскост, безобразлук, злобност, увредљивост, грамзивост, халапљивост, неморалност, непоштовање традиције, плашљивост и лењост. Њима припада и улизица.

2.1.1. ОНАЈ КОЛИ ЈЕ ТВРДОГЛАВ

Квалитативни придев *тврдоглав* има значење ‘који упорно остаје при своме (мишљењу, ставу и сл.), задрт, својеглав’. У значење овог сложеног придева преноси се једна од секундарних фигуративних реализација придева *тврдо* настала под утицајем метафоре ‘без имало сумње, поуздано, сигурно’ (РСЈ). Атрибутивне именице с овом концептуалном вредношћу моти-

²⁵⁸ Према теорији језичке личности, ове именице остварују следеће типове лексичког значења: дескриптивно-аксиолошко, неутрално, неекспресивно значење, субјективно-аксиолошко и емотивно-експресивно значење (Ристић 2004: 77–78).

висане су лексемом *глава* (31). С деривационог становишта то су у највећем броју изведенице с основом сложеног квалитативног придева, а сасвим по изузетку деривати првог степена с основом соматизма. Обележје на основу којег се сврставају у домен карактера садржано је у појмовној вредности мотивног придева, а посебно у његовој првој сложеничкој компоненти, која је носилац квалификације овог семантичког типа (нпр. *бандоглав*, *самоглав*, *својеглав*, *тврдоглав*, *чвороглав*).

У лексикографским дефиницајама значења атрибутивних именица из домена карактера формализују се атрибутским синтагмама и синонимом у случају деривата директно изведених од соматизма: *главнина* → *тврдоглава*, *својеглава особа*, *особењак*. Када је у основи деривата сложени придев, он је саставни део атрибутске синтагме у функцији дефиниције, уз често навођење и синонима: *бандоглавац* → *бандоглавко*, *бандоглав човек* или *бандоглавац* → *бандоглав човјек*, *својеглавац*, *тврдоглавац*, *намћор*. Понекад се оне смештају у односну реченицу: *дигоглава* → *она која је уображена*.

Супстантивизирани облици се парафразирају еквивалентним именичким дериватима: *тасоглав* → *тасоглавац*. Када се у сложени мотивни придев преноси неко од секундарних значења несоматске компоненте, онда се у интерпретацији његовог деривата наводи одговарајући придев који семантички кореспондира са мотивном сложеничком саставницом: *тасоглавац* → *зао*, *ојак човек*, *навиглавина* → *својеглава особа*, *чвороглав* → *незгодан*, *задрт*, *ограничен*, *најрасији човјек*.

Иако се поједине активности денотата могу довести у везу с агентивном категоријом, њихово испољавање је ипак последица карактера човека (*дигоглав* 'онај који у ходу диже главу у вис, који се загледао у се'; *главодник* 'онај који другоме ради о глави, који припрема нечију пропаст').

глава	<i>главнина</i> (РСК), <i>бандоглавац</i> (СДР1, РГЗ), <i>бандоглавиле</i> (РГЗ), <i>бандоглавица</i> (СДР1), <i>бандоглавоња</i> (РГЈК), <i>бандоглавка</i> (РГЈК), <i>бандоглавко</i> (СДР1, РГЈК), <i>дигоглав</i> (ЛП), <i>дигоглава</i> (ЛП), <i>навиглавина</i> (РСК), <i>тасоглав</i> (СДР1), <i>тасоглавац</i> (СДР1), <i>тасоглавиле</i> (ГЗ), <i>тасоглавица</i> (СДР1), <i>самоглавац</i> (СДР1), <i>самоглавник</i> (РГЈК, РНГЦР), <i>самоглавница</i> (РГЈК, РНГЦР), <i>својеглавац</i> (СДР1), <i>својеглавица</i> (СДР1), <i>тврдоглавац</i> (СДР1), <i>тврдоглавица</i> (СДР1, РДГ), <i>тврдоглавка</i> (РГЈК), <i>тврдоглавко</i> (РГЈК), <i>тврдоглавиле</i> (РГЗ), <i>тврдоглавоња</i> (РГЈК), <i>тврдоглавишина</i> (ТДР, РНГЦР), <i>чвороглавиле</i> (РГЗ), <i>главоџек</i> (РК, РГЗ), <i>главодник</i> (ТДР), <i>главоизедник</i> (ТДР), <i>чвороглав</i> (ЛП)
-------	--

2.1.2. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ СКЛОН СВАЂИ/ОГОВАРАЊУ/НЕУМЕРЕНОМ ПРИЧАЊУ

Атрибутивне именице с овим значењем мотивисане су лексемама *језик* (8) и *крв* (4). Лексеме које припадају овом појмовном поддомену углавном су подстакнуте семом функције која је садржана у номинационам значењу лексеме *језик*. Оне су претежно једнозначне, али има и примера у којима се као примарна или секундарна реализација остварује термилолошко значење (*језичар* 1. ‘онај који се бави језиком као науком’; *језичница* 2. терм. анат. ‘језична кост испод гркљана, слична потковици *os hyoides*’).

Код једнозначних деривата на семантичком плану долази до диференцирања значења:

а) особа која много прича, брбљивац и брбљивица (*језичар*, *језичник* и *језичара*, *језичарка*, *језикоша*);²⁵⁹ б) особа која воли да се свађа, свађалица (*језичар*, *језичара*, *језичка*, *језикоша*, *езичана*); в) особа која оговара (*језичара*, *језичница*, *језичарка*, *језикоша*); г) особа која је номинована према садржају говора: она која свашта прича (*езичара*, *езичарка*), она која ружно и увредљиво прича о другима (*језичарка*); она која говори „што на уму, то на друму“ (*езичана*).

Њихова појмовна вредност формализована је различитим моделима:

а) синонимима: *језичара* → *алајача*, *брбљивица*, *свађалица*, *лајавица*, *јричалица*, *брљуша*;

б) конгруентним атрибутским синтагмама: *језичара* → *језичава жена*, *језикоша* → *љуџа жена*);

в) неконгруентним атрибутским синтагмама с метафоричним значењем детерминатора: *језикоша/езичана* → *жена ошјира/дугачка језика*);

г) односним реченицама: *језичара* → *жена која много јрича / жена која оговара и сјлејкари*).

И атрибутивне именице сложеничког типа са саставницом *крв* такође припадају овом поддомену иако се у њима преплиће агентивно и атрибутивно значење. Њихово значење се развило посредством метафоричне асоцијације засноване на синтагми (*с*)*муџиџи крв* ‘изазвати свађу’. Овом поддомену може се придружити и атрибутив *злойамџило* ‘онај који памти увреду, нанесено зло, увреду; осветољубива особа’.

²⁵⁹ У трансформационом моделу могао би бити заступљен и глагол *брбљати*, који, према типологији комуникативних глагола, припада квалификативним глаголима говорења. Он садржи значењску компоненту која квалификује садржај настао као резултат радње говорења (Штрбац 2011: 47).

језик	<i>језичар</i> (СДР1), <i>језичара</i> (РСГВ, РВГ, РСК), <i>језичка</i> (СДР1), <i>језичница</i> (СДР1), <i>језичарка</i> (РГЈК, РСК), <i>језичарка</i> (РСК), <i>језикоша</i> (РК, РГЗ, РВГ), <i>језичник</i> (СДР1)
крв	<i>крво(с)муџник</i> (РГЗ), <i>крво(с)муџница</i> (РГЗ)

2.1.3. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ДВОЛИЧАН

Основно значење придева *дволичан* гласи ‘који једно говори, показује, а друго мисли и ради, лицемеран, неискрен, притворан’ (РСЈ). Атрибутивне именице с концептуалном вредношћу ‘дволичан’ мотивисане су лексемом *лик/лице* (6). У значење ових деривата преноси се секундарна реализација лексеме *лице* ‘карактер’ јер је лице огледало душе. Оне су интерпретиране посредством конгруентне атрибушке синтагме: *дволичник* → *дволичан човек*, творбеним синонимом: *лицемерник* → *лицемер* или односном реченицом са синонимом: *лицемер* → *онај који љрикрива свој љрави лик љредсџављајући се као добронамеран човек, љодлац*.

лице	<i>дволичник</i> (СДР1), <i>дволичњак</i> (СДР1), <i>лицемер</i> (<i>лицемјер</i>) (СДР1), <i>лицемерац</i> (<i>лицемјерац</i>) (СДР1), <i>лицемерник</i> (<i>лицемјерник</i>) (СДР1), <i>лицемерка</i> (<i>лицемјерка</i>) (СДР1)
------	--

2.1.4. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ УЛИЗИЦА

Атрибутивне именице којима се означава *улизица* ‘онај који се радо улизује, додворава, удворица’ формализоване су сложеницама које садрже исте компоненте – основе соматизама *дује* (2), *гуз* (3) и основу глагола *ли-зайи* (5). Њима се заправо именује особа која се свесно понижава да би постигла одређени циљ. Значење ових деривата заснива се на метафоричним асоцијацијама са парафразом типа релативне реченице: *дујелизац* → *онај који се улизује*.

дупе	<i>лизодуџ</i> (ЛП), <i>дујелизац</i> (РСЈ)
гуз	<i>гузолиз</i> (ЛП), <i>гузолизац</i> (ЛП), <i>лизогуз</i> (ЛП)

2.1.5. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ БЕЗОБРАЗАН/ДРЗАК/БЕСТИДАН

Атрибутивне именице које припадају овом појмовном поддомену углавном су мотивисане меронимима – *образ* (9) и *око* (4) посредством којих се манифестује човеково унутрашње стање (када се човек стиди, образ поцрве-

ни, а када наступа са скривеним намерама, он обори поглед). Дакле, њихово атрибутивно значење засновано је на метафоричним асоцијацијама типа конкретно (образ – црвенило) – апстрактно (стид). Лексема *око* семантички корелира с лексемом *образ* и јавља се у истим мотивним конструкцијама (*без образа* → *безобразан*, *без ока* → *безочан*), тако да се обе лексеме повезују с концептом стида односно одуства стида. Наиме, онај који нема стида и понаша се безобразно као да нема образа, на којем се рефлектује емотивно стање или очију које у том случају не може оборити јер жели да покаже да се не стиди.

Исто значење се може реализовати и сложеницама *ћечобразник*, *гороча* и *очогреја* које обједињује заједничка компонента ‘сагоревања’ (*грејати* → *горети* → *ћети*) при чему глаголске саставнице у сложеницу уносе метафорично значење.

Деривати мотивисани соматизмом *лакаји* (2) такође припадају овом поддомену, због тога што садрже концепт безобзирног понашања према другоме, али они имају у својој појмовној вредности и додатно значење ‘онај који граби, присваја себи’, што се у дефиницијама даје као додатна информација експликативног типа уз њен основни део (‘онај који се лакта’).

Различита је формализација појмовних вредности ових деривата. Најчешће су то атрибутске синтагме: *безобразник* → *безобразан*, *нейрисџојан човек*; *безобразница* → *дрска*, *безобразна жена*; синоними: *безочник* → *бесћидник*, *безочница* → *бесћидница* или релативне реченице са именским (*безочник* → *онај који је безочан*) или глаголским предикатом (*лакџаш* → *онај који се лакџа*).

образ	<i>безобразник</i> (СДР1), <i>б(р)езобразник</i> (РК), <i>б(р)езобразница</i> (СДР1, РК, РСГВ), <i>безобразниче</i> (РК), <i>безобразуља</i> (РГЈС), <i>ћечобразник</i> (РГЗ), <i>ћечобразница</i> (РГЗ)
око	<i>гороча</i> (РК-МД), <i>очогреја</i> (РК-МД), <i>безочник</i> (СДР1, РК), <i>безочница</i> (СДР1, РК)
лакат	<i>лакџаш</i> (СДР1), <i>лакџарош</i> (РГГ)

2.1.6. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ЗАО/ЗЛОБАН

У концептуализацији појмовног поддомена ‘зао’ учествује више соматских појмова: *крв* (12), *око* (7), *глава* (6), *душа* (6), *срце* (3), *нос* (2), *зуб* (2). Компонента *глава* јавља се у сложеницама у којима детерминативну функцију има именичка или глаголска саставница (*ћас* или *јесџи*). Атрибу-

тивно значење развија се под утицајем метафоре којој подлежу обе сложенничке компоненте, те се лексема *глава* у њима реализује као ‘нарав’ (*йасо-глав*) или ‘живот’ (*главоизедник*).

И у сложеницама с лексемом *око* и глаголском саставнициом (*очовадник*) функционише исти семантички механизам (метафора), док се у јединице с придевском саставнициом (*злоочник*, *заочљивко*) преноси примарно значење мотивног придева (*зао* ‘који жели и наноси непријатност, бол, штету другима, суров, opak’).

Атрибутивне именице с мотивном речју *срце* остварују концептуалну вредност ‘зао’ будући да је срце извор свих наших осећања (како добрих тако и злих), па и срдње, која се код денотата брзо и често јавља, али она је обично усмерена на друге особе те га чини злим и opakим. То су елементи дефиниције ‘онај који се брзо/често срди; зла, опака особа’. Злим се сматрају и немилосрдне особе, што је формализовано лексемом *немилосрдник*.

У основи атрибутивних именица с компонентом *душа* налази се предлошко-падежна веза *без душе* која се формализује најпре придевом, а он ће бити у функцији семантичког језгра у атрибутивним именицама (*бездушник*). Сложенице са глаголском саставнициом и лексемом *душа* формално и семантички кореспондирају са онима које садрже саставницу *око* (*душовадник* : *очевадник*).

Највише је атрибутивних именица са мотивном речју *крв* у комбинацији с глаголима којима се илуструју различите фазе јединственог циклуса, које чине денотата злом особом: *онај који (с)муџи* → *йије* → *лоче* → *сере крв*. У свим трансформационим моделима лексема *крв* има функцију објекта, а обе саставнице имају метафоричну вредност. У лексеми *крвник* укршта се агентивно (‘мучитељ’, ‘убица’, ‘целат’) и атрибутивно значење (‘крвни непријатељ’, ‘бездушан, окрутан човек’). Код оба значења денотат има такве особине које доводе до проливања крви жртве.

Са значењем ‘злобан, пун злобе, злурадости, пакости, мржње’, што се испољава као негативни став према некоме, јављају се атрибутивне именице са потпуно другачијим мотивним соматизмима (*нос*, *зуб*) у односу на оне којима је у основи концепт ‘зао’ (*глава*, *око*, *срце*, *душа*, *крв*). У дериватима посведоченим у говору Пиве ово значење се развија посредством метафоре. У првом случају (*кучконоса*) асоцијативна веза је заснована на принципу животињски део тела (кучкина њушка) са човековим (нос), а у другом (*зубалица*) доминантна је сема ‘функције’ зуба као инструмента којим се обавља радња уједања (*грисџи* → *вређаџи*, *уједаџи кога речима*). Овај метафорични принцип огледа се и у парафрази, која не садржи мотивну реч већ значење остварено метафором: *кучконоса/зубалица* → *она која*

је зловна, њакосна, заједљива, што је формализовано односном реченицом са именским предикатом.

глава	њасоглав (СДР1), њасоглавац (СДР1), њасоглаиле (ГЗ), њасоглавица (СДР1), главоедник (ТДР), главоизедник (ТДР)
око	заочљивка (РГЈК), заочљивко (РГЈК), злоочник (СДР1), злоочница (СДР1), очовадник (РНГЦР), очевадник (РСК), очовадница (РНГЦР, РТГ2)
нос	кучконоса (ЛП)
зуб	зубалица (ЛП)
срце	срда (СДР2), срдан (СДР2), немилосрдник (СДР2)
душа	бездушник (СДР2), бездушница (СДР2), бездушњак (СДР2), душовадник (РНГЦР), душовадница (РНГЦР), душегубник (ЛП)
крв	крвник (СДР2), крвоија (СДР2), крвоишлац (СДР2), крвница (СДР2), крволук (РГЗ), крволочник (СДР2), крволочица (СДР2), крвомуњник (РГЗ), крвомуњница (РГЗ), крвосерница (РК-МД), крвосернице (РК-МД), крвожедник (РГЗ)

2.1.7. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ УВРЕДЉИВ

Појмовном домену карактера с негативним обележјем припадају и лексема којима се изражава концепт 'онај који је увредљив'. Ова особина се формализује посредством соматских појмова *глава* (2) и *реп* (2) у сложеницама с лексемом *црв*. Лексема *црв* уноси у сложену атрибутивну именицу секундарна метафорична значења 'ситно, слабо, неугледно биће, обично мало дете' и 'непријатна мисао која мучи и прогони некога' (РСЈ), а лексема *реп* такође има фигуративно значење 'споредна, неважна личност у некој групи, колективу' (РСЈ). Извор увредљивости може бити лични доживљај денотата, који себе сматра црвом или репом, што интензификује његово осећање. Ова концептуална вредност формализује се атрибутским синтагамама: *црвоглав/црвоглава* → *лако увредљива особа*.

глава	<i>црвоглав</i> (ЛП), <i>црвоглава</i> (ЛП)
реп	<i>црвореп</i> (ЛП), <i>црворепа</i> (ЛП)

2.1.8. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ГРАМЗИВ

Са значењем *грамзив* ‘који има особину да грамзи’²⁶⁰ посведочене су атрибутивне именице сложеничког типа. Оне имају исте сложеничке компоненте: именичку од лексема *кожа* (3) и глаголску од *гулићи* и *дераћи*. Важна компонента у мотивацији је, дакле, *гуљење* (*гуликожа*) или *драње* (*дерикожа*, *кождер*) коже па им на површинском нивоу одговара парафраза по моделу *онај који Х кожу* → *Х (гули, дере)*, а *кожа* је у функцији објекта. Иако се по форми сложенице *гуликожа* и *дерикожа* могу сматрати императивним сложеницама, то њихова парафраза не потврђује, будући да се глаголски део не парафразира као императив већ као презент. И ове јединице развијају значење посредством метафоричних асоцијација, те се и у њиховом парафрастичком моделу налази односна реченица са именским предикатом који саопштава информацију о њиховој појмовној вредности: *гуликожа* → *онај који је грамзив, њохлејан*.

Концептуална вредност лексема *гуликожа*, *дерикожа* и *кождер* може се одредити и као атрибутивна, а не само као агентивна, јер у самој лексичкој дефиницији човек се одређује према карактеру на основу којег делује, при чему се својство грамзивости развија до крајњих граница (узети некоме све, па чак и кожу), из чега произилази и изразита негативна експресивност. Стога се ове лексема према свом значењу могу сврстати у домен карактера.

кожа	<i>гуликожа</i> (СДР1), <i>дерикожа</i> (СДР1), <i>кождер</i> (СДР1)
------	--

2.1.9. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ХАЛАПЉИВ

Домену карактера с негативном конотацијом припадају и деривати којима се концептуализује особа на основу њеног неумереног односа према храни и јелу, али и особа која воли да једе и пије за туђом трпезом и на туђ рачун. Стога оне чине посебан појмовни поддомен којем одговара општа парафраза онај који је халапљив/користољубив, што се формализује односном реченицом са именским делом предиката. Аtribuтивне именице су најчешће мотивисане лексемом *гуз* (14), а остали мотиватори имају периферну функцију (*џркно* [1] и *сиса* [1]), јер је последица таквог карактера видљива на наведеним деловима тела. Све оне развијају ово значење посредством метафоричних асоцијација (атрибутиви сложеничког типа – нпр. *дрчногуз*) или посредством синегдохе (изведени атрибутиви – нпр. *гузичка*).

²⁶⁰ Овај глагол има значење ‘похлепно, претерано и безобзирно тежити да се нешто задобије, присвоји (новац, имање, власт)’.

гуз	<i>гузичка</i> (РГЗ), <i>гузичко</i> (РГЗ), <i>йогузија</i> (ЛП), <i>дрчногуз</i> (РГЈС), <i>дрчногуза</i> (РГЈС), <i>йпрогуза</i> (РГЗ), <i>наћвогуз</i> (ЛП), <i>наћвогуза</i> (ЛП), <i>йрайогуз</i> (ЛП), <i>масногуз</i> (СДР1), <i>набигуз</i> (ЛП), <i>набигузица</i> (РТГ2), <i>лизигуз</i> (РГЗ), <i>лизигуза</i> (РГЗ)
пркно	<i>мећийркна</i> (ЛП)
сиса	<i>йпросиса</i> (РГЗ)

2.1.10. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ НЕМОРАЛАН

Појмовном поддомену с концептуалном вредношћу ‘неморалан’ припадају атрибутивне именице мотивисане соматизмима *гуз* (3), *реј* (3) и *нога* (2). Особа се негативно квалификује на основу тога колико се кичоши, дотерује (*кицошкиња*, *каћийерка*), како се облачи (лако одевена), понаша (скитара, ветропираста женска особа, склона неморалу, лака женска, жена с разним привесцима и пороцима, заводница, курвешања, ногоширка). У трансформационом моделу имају: а) синониме: *йаврогуза* → 1. *кицошкиња*, *каћийерка*; 2. *курвешања*, б) синоним са конгруентном атрибутском синтагмом: *мрдогуза* → *заводница*, *лака женска* и в) неконгруентну атрибутску синтагму: *рејара* → *жена са разним йривесцима и йороцима*.

И именица *дебелокожац* (СДР1), иако има у секундарној реализацији атрибутивно својство, припада овој групи. То значење развило се под утицајем метафоре засноване на асоцијацији *дебело* → *неосетљиво*, па је стога носилац таквог својства окарактерисан као морално неосетљив, што се у парафрази изражава односном реченицом: *дебелокожац* → *онај који је морално неосетљив*.

гуз	<i>йаврогуза</i> (РТГ2), <i>гологуза</i> (РСГВ), <i>мрдогуза</i> (РТГ2)
кожа	<i>дебелокожац</i> (СДР1)
реп	<i>рејач</i> (РК), <i>рејача</i> (РК), <i>рејара</i> (РК)
нога	<i>ногоширка</i> (РТГ2), <i>дилинога</i> (РК)

2.1.11. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ МАЛОДУШАН ИЛИ ПЛАШЉИВ

Особе које немају храбрости ни истрајности и које пред тешкоћама брзо одустану именоване су сложеницама с компонентом *душа* (2) – *малодушник* и *малодушница* (СДР2). Сложенице с компонентом *гуз* (5) имају значење ‘плашљив’, што се углавном концептуализује првом сложеничком

компонентом глаголског порекла. У трансформационом моделу се налазе синоними: *йолигуз* → *йлашљивац*, *кукавица* или синоними са односном реченицом: *йолигуз* → *кукавица*, *йлашљивац*, *јадов*, *особа која се йолива у гаће од сйраха*.

душа	<i>малодушник</i> (СДР2), <i>малодушница</i> (СДР2)
гуз	<i>сйрашигуз</i> (РГЈС), <i>сйрашигуза</i> (РГЈС), <i>сйрашигузла</i> (РГЈС), <i>йолигуз</i> (РГЗ), <i>фучигуз</i> (РК)

2.1.12. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ЛЕЊ

Соматизмима *гуз* (11) и *реј* (1) мотивисане су атрибутивне именице којима је означена лења особа. У парафразама, које су најчешће односне реченице, садржана је цела скала значења лењ: човек који се повлачи кад наиђу тешкоће – који одлаже послове – човек који одуговлачи (отеже) – онај који је лењ (мртвуљав, тром, млитав) – бадавација – беспосличар – лезилебовић – нерадник – ленштина. Номинација особе се заснива и на субјективној процени њеног односа према раду.

гуз	<i>огузувач</i> (РГЈС), <i>огузач</i> (РТГ2), <i>ласногуз</i> (ЈП), <i>лузогоуз</i> (ЈП), <i>млиниогоуз</i> (ЈП), <i>млиниогоуза</i> (ЈП), <i>мрйвогуз</i> (ЈП), <i>мрйвогуза</i> (ЈП), <i>лувиугоуз</i> (ЈП), <i>луфйиугоуз</i> (РГЗ), <i>лиййиугоуз</i> (РГЗ)
реп	<i>мрйворејлаљ</i> (ЈП)

2.1.13. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ПОВРШАН

Концептом ‘површан’ обухвата се и човеков однос према другима и његов однос према раду, који обавља на брзину што га чини да је последњи у каквом послу. У дијалекатској грађи регистрована су само два таква примера: *йрчигуз* (ЈП) и *йрйичко* (ЈП). Њихов трансформациони модел исказан је односном реченицом: *йрчигуз* → *онај који ради на брзину*.

2.1.14. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ НЕТРАДИЦИОНАЛАН

Домену карактера припада и лексема *шишобрк* (РК) којом се означава човек на основу његовог односа према обичајима. Наиме, он се изгледом (не носи бркове) издваја и тако испољава свој став према правилима заједнице.

2.2. Атрибутивне именице с позитивном конотацијом

Мали је број персоналних атрибутивних именица са позитивном конотацијом, пошто се углавном негативне карактеристике личности маркирају и преувеличавају. Оне се срећу у стандарду (СДР1, СДР2) и у говорима Пиве, Куча и Загарача, где се посебно цене храброст, поштење, али и живахност и стрпљивост. Позитивне особине су мотивисане соматизмима: *душа* (3), *срце* (2), *око* (2), *глава* (1), *образ* (1), *гуз* (1).

2.2.1. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ХРАБАР

У давна времена, када су се сукоби или ратови водили мачевима и директним контактом супротстављених страна, јунаштво се мерило бројем посечених глава, нарочито код црногорских племена: *главоџек* (РК, РГЗ). Значење ове персоналне атрибутивне именице је формализовано: а) конгруентном атрибутивном синтагмом: *главоџек* → *храбар*, *силовији човек* или б) односном реченицом са глаголским предикатом и синонимом: *главоџек* → *онај који је сјекао главе у рајиу*; *јунак*.

2.2.2. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ПОШТЕН

Персоналном атрибутивном именицом *образлија* именован је 'поштен човек' или 'поштењачина' (РГЗ). Њено значење је формализовано конгруентном атрибутивном синтагмом и синонимом. У оквиру ове атрибутивне именице актуелизовано је фигуративно значење лексеме *образ* 'част, поштење, понос', а може се довести у значењску везу са фразеолошким изразом *човек од образа* 'частан, поштен човек, човек којег треба ценити, поштовати'.

2.2.3. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ПЛЕМЕНИТ

Персоналне атрибутивне именице којима се именују особе племенитог карактера обично су сложенице у чијем су првом сложеничком делу придеви *мио*, *велик*, *јрав*, *јросији*, а у другом соматизми *срце* (2) и *душа* (3), који су у функцији локализатора душевних особина човека, а позитивна конотација произилази из значења придева у функцији детерминатора. У атрибутивима из ове лексичко-семантичке групе преносе се значења сложених придева који су саставни део њихове парафразе, реализоване односном реченицом: *милосрдан* 'који је пун милосрђа, самилости, милостив' у *милосрдник* и *милосрдница*; *великодушан* а. 'који се одликује лепим душевним својствима, племенит, несебичан'; б. 'који одражава племенитост, несебичност; својствен племенитом човеку' у *великодушник*; *јросијодушан* а. 'искрен, отворен, ла-

коверан, наиван' б. 'који изражава простодушност, наивност' у *їпростїодушник*. Формализација њихове концептуалне вредности остварена је и посредством синонима, као у примеру *їраводушник* → *їраведник*, *їошїїењак*.

Ове атрибутивне именице не налазимо у дијалекатским речницима.

срце	<i>милосрдник</i> (СДР2), <i>милосрдница</i> (СДР2)
душа	<i>великодлушник</i> (СДР2), <i>їраводушник</i> (СДР2), <i>їпростїодушник</i> (СДР2)

2.2.4. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ СТРПЉИВ

Атрибутивном именицом *їрїигуз* именован је 'онај који трпи, који је стрпљив' (ЈП). Значење ове сложенице могли бисмо довести у везу са некадашњим начином кажњавања особа и деце која су нешто згрешила. Казна се реализовала шибанем по задњем делу тела, при чему су стрпљиви мирно све претрпели. Овај концепт се формализује односном реченицом са глаголским или именским предикатом.

2.2.5. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ЖИВАХАН

Персоналном атрибутивном именицом *вижлока* именована је обично млађа женска особа 'која је живахна, хитра, нестална, бистроока, тј. 'она која брзо схвата, запажа' (ЈП), док је именицом *вижлокило* означен 'младић живахна погледа, хитар, несташан' (ЈП). Ове сложенице садрже у првом делу основу глагола *вижлаїи* и у другом основу именице *око*, које представља средство којим се реализује радња глагола 'живо се кретати, поигравати (о очима); немирно тражити (очима погледом)' (РСАНУ). Из овог примарног значења произилазе и друге наведене карактерне црте денотата. Овај поддомен се формализује парафразом која садржи односну реченицу с именским предикатом или неконгруентом атрибутом синтагмом.

око	<i>вижлока</i> (ЈП), <i>вижлокило</i> (ЈП)
-----	--

3. Домен интелекта

Интелектуалне особине се тичу способности човека да с већим или мањим напором прима знања о спољашњем свету, да их обрађује и постаје свестан, затим да уочава релације међу појмовима и стварима те да усвојено

знање уме да искористи у решавању одређених задатака, ситуација и проблема уопште (Штрбац 2016: 546).

Домену интелекта припада 61 дериват. Семантичка компонета која носи информацију о функцији мотивног соматског појма индукује деривате који припадају домену интелекта. Сходно томе, у деривацији јединица овог семантичког типа функцију мотиватора имају лексеме *глава* (24), *ум* (13), *мозак* (12) и *ӣамет̄и* (9). Све ове лексеме имају дуалну природу (извор су како позитивне тако и негативне интелектуалне способности). Мотивну функцију имају и лексеме *око*, *гуз* и *дӯӣе*, али сасвим спорадично са по јединим дериватом, који се уклапа у посматрани домен. Соматизам *око* индукује атрибутивне именице које припадају овом домену јер *око* као орган перцепције има значајну функцију у когнитивном процесу будући да се „речи за менталне процесе базирају на физичким активностима или стањима, а апстрактна значења се добијају метафоризацијом конкретних“ (Грковић-Мејдор 2006: 86). Лексеме *гуз* и *дӯӣе* имају значајну функцију у стварању опозитне вредности у процесу именовања човека с умањеним интелектуалним способностима.

Стога и у овој групи деривата доминира бинарни принцип, те се једна група лексема везује за негативну страну односно за умањене интелектуалне способности човека, а друга за позитивну, тј. за изражене способности за обављање когнитивних активности, у првом реду, за способност мишљења и памћења.

3.1. Атрибутивне именице с негативном конотацијом

3.1.1. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ГЛУП

Деривати у овом поддомену, мотивисани лексемом *глава* (18), имају негативну конотацију и њима се именује глуп човек, при чему у дефиницијама срећемо различите степене незнања: од ‘онај који мало зна’ (РГГ) – ‘онај који је плиткоуман’ (ЛП) – ‘приглупа особа’ (РГЗ) – ‘човек умно ограничен’ (СДР1) до ‘онај који ништа не зна’ (РГЗ). Ова значења су углавном изражена сложеницама у којима се открива и алузија на велику, а празну/шупљу главу (*ӣразноглав*, *ӣразноглава*, *ӣразноглавац*, *ӣразноглавица*, *ӣразноглавиле*; *шуй̄љоглавац*, *шуй̄љоглавиле*), на тупу главу (*ӣшуй̄оглавац*, *ӣшуй̄оглавиле*, *ӣшуй̄оглавица*, *ӣшуй̄оглавка*) на главу као у свраке, тј. малу и са малим мозгом (*швракоглав*, *швракоглава*) или на главу која много тороче ‘брбља, прича којешта’ *ӣшороглав* (ЛП). Исто значење се постиже и суфиксалним дериватима: *главан* ‘реч за ниподаштавање, алузија се чини на велику и празну главу’ (РСК), *главши* ‘глупак’ (РСК). Лексема *главина*, ‘шупаљ централни

део точка у који су усађени паоци' метафоризацијом је постала персонална атрибутивна именица којом је означен 'глупак' (РНГЦР).

Истом поддомену припадају и деривати мотивисани лексемама *мозак* (10), *ум* (10) и *ѿаменѿи* (1). За означавање 'непаметних, глупих или особа без или са мало памети' најчешће се користе префиксално-суфиксални деривати (*безмозга*, *безмозгаиш*, *безмозгиле*, *безмозгилаш*, *безмозговић*, *безмозгоња*; *безумник*, *безумница*) и сложенице (*маломожданин*, *малоумник*, *малоумница*; *лакоумник*, *лакоумница*; *слабоумник*, *слабоумница*; *ѿуѿоумник*; *крајкоумац*; *вијомозга*, *вијомозгиле*; *швракомозгаљ*). У разговорном језику лексема *ѿаменѿињаковић* има иронично значење 'онај који се прави паметним, мудријаш' (СДР2), 'онај који се прави паметан, приглуп човек' (РСК).

Атрибутивне именице мотивисане лексемама *дује* (*дујеглава*) и *гуз* (*гузица*) такође имају исту концептуалну вредност. Међутим, оне су индуковане другачијим семантичким механизмом, и то посредством метафоричне асоцијације услед замене елемената у когнитивној шеми горе (оно што је позитивно/паметно) : доле (оно што је негативно/глупо).

Концептуална вредност ових атрибутива формализује се различитим парафразама:

а) конгруентном атрибутском синтагмом: *безмозга* → *неѿаменѿина жена*;

б) конгруентном атрибутском синтагмом и синонимом: *безумница* → *безумна жена*, *лудакиња*;

в) неконгруентном атрибутском синтагмом: *безмозгиле* → *човек без ѿаменѿи*, *без мозга*;

г) односном реченицом: *безмозгаиш* → *онај који је без ѿаменѿи*.

глава	<i>главан</i> (РСК), <i>главша</i> (РСК), <i>главина</i> (РНГЦР), <i>ѿразноглав</i> (РГЗ), <i>ѿразноглава</i> (РГЗ), <i>ѿразноглавац</i> (СДР1), <i>ѿразноглавица</i> (СДР1), <i>ѿразноглавиле</i> (РГЗ), <i>шуйљоглавац</i> (СДР1, РГГ, РГЗ), <i>шуйљоглавиле</i> (РГЗ), <i>ѿуѿоглавац</i> (СДР1, РГЗ), <i>ѿуѿоглавиле</i> (РГЗ), <i>ѿуѿоглавица</i> (СДР1), <i>ѿуѿоглавка</i> (СДР1), <i>швракоглав</i> (ЛП), <i>швракоглава</i> (ЛП), <i>ѿороглав</i> (ЛП), <i>дујеглава</i> (РСК)
мозак	<i>безмозга</i> (РГЗ), <i>безмозгаиш</i> (СДР2), <i>безмозгиле</i> (РК), <i>безмозгилаш</i> (ЛВ), <i>безмозговић</i> (СДР2), <i>безмозгоња</i> (РГЖ), <i>маломожданин</i> (СДР2), <i>вијомозга</i> (РГЗ), <i>вијомозгиле</i> (РГЗ), <i>швракомозгаљ</i> (ЛП)

ум	<i>безумник</i> (РМС), <i>безумница</i> (РМС), <i>малоумник</i> (РМС), <i>малоумница</i> (РМС), <i>лакоумник</i> (РМС), <i>лакоумница</i> (РМС), <i>слабоумник</i> (РМС), <i>слабоумница</i> (РМС), <i>йуџоумник</i> (РМС), <i>крајкоумац</i> (РГЗ)
памет	<i>йамейњаковић</i> (СДР2)
гуз	<i>гузица</i> (РГЗ)
дупе	<i>дуйеглава</i> (РСК)

3.1.2. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ СУЛУД/ЋАКНУТ

Другом поддомену интелекта припадају атрибутивне именице којима се именује сулуд, ћакнут човек. Све оне су мотивисане лексемом *глава* (3) и забележене су у дијалекатској грађи (*врџоглавка*, *врџоглаја*, *врџоглавишиина*).

Њихови трансформациони модели развијени су посредством конгруентне атрибутске синтагме: *врџоглавка* → *йриглуја* (*ћакнуја*) *женска особа* или односне реченице: *врџоглаја* → *онај који је йлијке йамейи, мало ћакнуи*. Носилац квалификације је глагол на првом сложеничком месту *врџеји* ‘мицати, махати (неким делом тела) тамо-амо’, а она произилази из учесталости понављања радње, што се може сматрати негативном одликом.

глава	<i>врџоглавка</i> (РТГ2), <i>врџоглаја</i> (РТГ), <i>врџоглавишиина</i> (ТДР)
-------	---

3.1.3. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ НЕПРОМИШЉЕН

И овом поддомену припадају деривати мотивисани лексемом *глава* (3) – *безглавац*, *вљейроглав*, *сврглаја*. Њихова парафраза садржи конгруентну атрибутску синтагму: *вљейроглав* → *лакомислен*, *нейпромишљен*, *несћалан човек* или односну реченицу: *безглавац* → *онај који је безглав, односно збуњен, избезумљен*.

глава	<i>безглавац</i> (СДР1), <i>вљейроглав</i> (ЛП), <i>сврглаја</i> (РТГ)
-------	--

3.2. Атрибутивне именице с позитивном конотацијом

3.2.1. ОНАЈ КОЈИ ЈЕ ПАМЕТАН

Атрибутивне именице с опозитним значењем ‘онај који је паметан’ ниже су продуктивности. Највише је таквих деривата с основом лексеме *йамейи* (5) – нпр. *йамейар*, *йамейлија*, *йамейник*, *йамейњак*, док лексеме

мозак (*мозгаљ, мозгоња*) и ум (*умник, умница, разумник*) имају по две односно три атрибутивне именице с овим значењем, а лексема *око* само једну (*бисџроќа*). Ове су атрибутивне именице понекад с пејоративним обележјем (*џамеџул'а*) или с призвуком ироније (*џамеџовалац*). За поједине лексеме је карактеристична енантисемична структура, при чему је иронизација извор енантисемије, нпр. *џамеџњак* 1. в. паметник. 2. ир. в. паметњаковић (СДР2).²⁶¹ Слична појава се уочава и код једнозначних лексема, чија појмовна интерпретација у дијалекатским речницима садржи кључне компоненте значења (велике памети – паметан : мале памети – глуп): *мозгоња* ‘човек велике / мале памети’ (РК); *мозган* ‘подругљив назив за оног ко је бистар или глуп’ (РГГ).

Концептуална вредност атрибутива из овог појмовног поддомена у парафрази се изражава конгруентном атрибутом синтагмом: *бисџроќа* → *бисџра, умна женска особа* или односном реченицом: *џамеџница* → *она која је џамеџна*.

памет	<i>џамеџар</i> (СДР2, ЛП), <i>џамеџлија</i> (ЛП), <i>џамеџник</i> (СДР2), <i>џамеџњак</i> (СДР2, РТГ2), <i>џамеџница</i> (СДР2)
мозак	<i>мозгоња</i> (РГГ), <i>мозгаљ</i> (РГЗ), <i>мозган</i> (РГГ)
ум	<i>умник</i> (РМС), <i>умница</i> (РМС), <i>разумник</i> (РМС)
око	<i>бисџроќа</i> (РГЗ)

3.2.2. ОНАЈ КОЈИ ДОБРО ПАМТИ

Овом поддомену припадају и атрибутивне именице којима се означава човек према доброј способности памћења. Оне су мотивисане лексемом *џамеџ*, односно глаголским дериватом *џамџиџи* (нпр. *џамџилац, џамџило, џамџишиа*). Њихово значење је у трансформационом моделу изражено односном реченицом и синонимом: *џамџилац* → *онај који добро џамџи неџиџо, џамеџар*. Будући да су ове атрибутивне именице мотивисане глаголом (другостепени дериват) *џамџиџи*, у њима се укршта агентивно значење (*онај који џамџи*), а атрибутивно се остварује квалитатвним прилогом *добро* (*онај који добро џамџи*).

памет	<i>џамџилац</i> (СДР2), <i>џамџеник</i> (СДР2), <i>џамџилица</i> (СДР2), <i>џамџишиа</i> (РВГ)
-------	--

²⁶¹ М. Шипка наводи да енантисемичне лексеме у српском језику углавном настају на два начина, а један од њих је развијање секундарних (супротних) значења путем ироније (2002: 160). И метафора и метонимија су механизми помоћу којих настају супротна значења у оквиру полисемантичне структуре једне лексеме, наводи А. Халас Поповић (2017: 26).

4. Домен егзистенције

Доменом егзистенције обухваћени су деривати којима се именује човек према животним потребама или материјалном стању (21). Наиме, већина атрибутивних именица овога типа има у свом семантичком садржају компоненту ‘сиромашан’ па самим тим овај домен кореспондира с оним који је означен као статус. Сиромаштво се огледа: а) у начину одевања (‘онај који је голог трбуха’, ‘који је голог, подераног тура’; ‘слабо/недовољно/оскудно обучен’, ‘сиромашак који нема шта обући’; ‘онај који је одрпан, ритав, дроњав’ ‘женска особа која је сиротињски одјевена’; ‘онај који је сиромах’) и б) у немогућности прехрањивања (‘гладник/гладнов’). Употребом различитих интензификатора истиче се крајњи степен сиромаштва ‘*врло* сиромашан човек, *џуки* сиромах, гоља’, ‘*убога* сиротиња’.

Семантичке парафразе су формализоване најчешће односном реченицом, конгруентном атрибутивном синтагмом или синонимом, што се понекад може наћи у истој дефиницији: *голоџирбаљ* ‘онај који је голотрб, слабо обучен, сиромах’ (ЛП).

У основи ових деривата налазе се лексеме *џирбух* (8), *гуз* (8), *дује* (2), *реј* (3). Са деривационог становишта оне су претежно суфиксални деривати, и то с основном сложеног квалитативног придева, који садржи компоненту *го* (*гологузла*, *голорей*) или *џразан* (*џразноџирбаљ*) којим се конкретизује ова атрибутивна карактеристика.

трбух	<i>голоџирб</i> (СДР1), <i>голоџирба</i> (СДР1), <i>голоџирбаљ</i> (ЛП), <i>голоџирбаћ</i> (СДР1), <i>гладноџирбаљ</i> (ЛП), <i>џразноџирбаљ</i> (ЛП), <i>џразноџирбиле</i> (РГЗ), <i>џирбаљ</i> (ЛП)
гуз	<i>гологуз</i> (РК; РК-МД), <i>гологуза</i> (РСГВ, РГЈС, ЛП, РГЗ), <i>гологузан</i> (СДР1, РСГВ, РГЈК, РК, РВГ), <i>гологузија</i> (РСГВ), <i>гологузиле</i> (РГЗ), <i>гологузла</i> (РГЈК), <i>гологузоња</i> (РГЈК), <i>гологузаљ</i> (ЛП)
дупе	<i>голодујла</i> (РГЈК), <i>голодујља</i> (РГЈК)
реп	<i>рејач</i> (РМС), <i>голорей</i> (РК), <i>голорейа</i> (РК)

5. Домен статуса

Соматска лексика нема значајнију улогу у деривацији персоналних атрибутивних именица из овог домена. Деривациони потенцијал имају лексеме *чело* (1), *глава* (1) и *џога* (1), које су метафоричким асоцијацијама доведене у везу са секундарним значењима атрибутивних именица: *челенка* ‘најистакнутија личност, првак’ (СДР1); *главождер* 1. ‘убица (вишеструки)’

(РГЗ); 2. ‘човјек који је на високом положају’ (РГЗ); *моглан* 1. ‘велика кост, обично бутна’; 2. ‘човек који се дохватио било какве власти’ (РК). Тако, у првом случају (*челенка*) полазни домен је истакнутост (дела главе), а циљни ‘најистакнутија личност, првак’; у другом (*главождер*), полазни домен је спремност да се почини вишеструко убиство, а циљни висок положај’ и у трећем (*моглан*), полазни домен је величина (велика кост), а циљни висок положај у друштву.

Значења ових атрибутивних именица су најчешће формализована односном реченицом: *челенка* → *човек који је на високом положају* или конгруентном атрибутивном синтагмом и синонимом *челенка* → *најистакнутија личност, првак*.

чело	<i>челенка</i> (СДР1)
глава	<i>главождер</i> (РГЗ)
цога	<i>моглан</i> (РК)

6. Домен болести и телесних мана

Овим доменом обухваћене су атрибутивне именице којима се означава човек према оболелом органу или према некој телесној мани (24). Деривати којима се именује човек према болести мотивисани су лексемама *срце* (3), *џрса* (2), *груди* и *кости* (по 1 дериват). Међутим, у овом домену највише је атрибутивних именица мотивисаних лексемом *кила*, која има у својој семантичкој структури и медицинско термилошко значење којим су индуковане ове именице. Поред значења оболеле особе, атрибутивне именице мотивисане лексемом *кила* (5) имају и друга секундарна значења: *килавка* пеј. 1. ‘она која је оболела од киле, која је килава, килавица; уп. килка’ 2. ‘спора, недовољно вешта, неспретна женска особа’; уп. килка (РГЈК); *килавац* а. ‘килав човек’ б. погрд. ‘слаб, стар и неспособан човек, шепртља’ (РМС).

Поддомену телесних мана припадају персоналне атрибутивне именице мотивисане лексемама *око* (6) и *џаџира* (3). У дефиницијама уз атрибутивне именице мотивисане соматизмом *око* (*једноокац*, *једноокило*, *врљока/фрљока*, *врљокан/фрљокан*) уочавамо целу скалу нијанси телесне мане: ‘мушка особа која је врљава на једно око или која не види добро на једно око’ и ‘онај који има само једно око’. Аtribuтивне именице мотивисане лексемом *џаџира* (*џаџиравац*, *џаџиравко*, *џаџироња*) означавају особу која ћопа, ћопавка.

Значења анализираних атрибутивних именица се најчешће парафразирају односним реченицама: *ѝрсоболник* → *онај који болује од ѝрсобоље*; *килавко/килавац* → *онај који има килу*) или неконгруентном атрибутском синтагмом: *грудоболник* → *болесник од грудобоље*. Уз све ове типове дефиниција могу се јавити и синоними: *килавко* → *онај који је оболео од киле, који је килав, килавац*.

груди	<i>грудоболник</i> (СДР1)
прса	<i>ѝрсоболник</i> (СДР1), <i>ѝрсоболница</i> (СДР1)
срце	<i>срдоболник</i> (СДР2), <i>срдобоник</i> (ЛП), <i>срдобоница</i> (ЛП)
кост	<i>костѝболник</i> (СДР1)
кила	<i>килавко</i> (РГЈК), <i>килавка</i> (РГЈК), <i>килава^сц</i> (РК), <i>килавац</i> (РМС), <i>килавица</i> (РМС)
гуз	<i>вранзогуз</i> (ЛП)
око	<i>једноокац</i> (СДР1), <i>једноокило</i> (ЛП), <i>врљока/фрљока</i> (РГЗ), <i>врљокан/фрљокан</i> (РГЗ)
патра	<i>ѝаѝироња</i> , <i>ѝаѝиравац</i> , <i>ѝаѝиравко</i> (РТГ2)

7. Домен кретања

У народним говорима забележено је десет атрибутивних именица којима се означавају особе ‘које храмљу, које се гегају; које мрдају задњицом приликом хода; које се врпоље, које су живахне и немирне или су пак слабо покретљиве’. Највећи семантички потенцијал за атрибутивне именице овог домена има соматизам *гуз* (7), а знатно мањи лексеме: *дуѝе* (1), *реѝ* (1) и *слезина* (1), органи смештени у доњем делу људског тела.

И у овом домену доминирају формализације значења са односним реченицама, а ређе су конгруентске атрибутске синтагме: *дзендзогуз* → *онај који се гега; који мрда задњицом ѝриликом ходања*; *мрдогузица* → *врцава особа*.

гуз	<i>кривогуз</i> (РГЗ), <i>кривогуза</i> (РГЗ), <i>кривогузиле</i> (РГЗ), <i>дзендзогуз</i> (РГЈС), <i>мрдогуз</i> (РТГ2, РГЈС), <i>мрдогузица</i> (РГГ), <i>мрдогузла</i> (РГЈС)
дупе	<i>врѝодуѝла</i> (РГЈК)
реп	<i>кривореѝ</i> (РГЗ)
слезина	<i>слезинаћ</i> (ЛП)

8. Домен узраста и колектива

Именовање особе према узрасту посредством соматског појма спада у категорије ниже продуктивности. У целом корпусу атрибутивних именица с овим значењем има укупно 7 (мање од 1%). Међу мотивним речима по продуктивности се издваја лексема *брада* с 4 деривата, док *бала* и *ѝрса* дају по једну такву именицу (*балавица* и *наѝриче*). Сложеницама с лексемом *брада* у комбинацији с придевом *го* именује се углавном млад мушкарац, а ретко и голобрад човек (*голобрадац*, *голобрадић*, *голобрадица*, *голобрадовић*, *голобраче*). Тако се и атрибутивном именицом *балавица* означава ‘мала девојчица’, али и ‘млада, неискусна, незрела девојка’.

Значења ових атрибутивних именица углавном су формализована:

а) конгруентним атрибутивним синтагмама: *голобрадица* → *голобрад младић*, *голобрад човек*;

б) синонимом у комбинацији са атрибутивним синтагмом или без ње: *голобрадац* → *голобрад младић*; *жсуѝокљунац*; *голобрадић* → *голобрадац*;

в) односном реченицом и синонимом: *наѝриче* → *деѝе које је још на ѝрсима*, *одојче*.

С појмовном вредношћу којом се концептуализује колективно значење односно припадност одређеној хомогеној групи (социјалној или узрасној) јавља се укупно 9 атрибутивних именица (мање од 1%). Такву (узрасну) групу обично прате и друге карактерне црте њених чланова: неозбиљност, лоше понашање, беспризорност. Ово је везано за колективне именице мотивисане лексемом *бале* (*балавадија*, *балаванда*, *балавчад*, *балавандерија*, *балав(ф)урдија*, *балав(ф)урда*). Међутим, код збирне именице *слинавчад* истакнута је и социјална димензија именованог колектива 1. ‘слинава, прљава дјеца’; 2. ‘дјечурлија, ситна дјеца, сиротињска дјеца’ (РГЗ).

Значења именица овог поддомена такође су формализована конгруентним и неконгруентним атрибутивним синтагмама: *балавадија* → *неозбиљан*, *млад свеѝ*; *балав(ф)урда* → *дјеца и младићи лошег ѝонашања*, али и синонимима: *балав(ф)урда* → *дечурлија*, *момчадија*; *дриѝци*, *бесѝризорници*. Будући да је овде узрасни критеријум доминантан, домен колектива може се сматрати поддоменом узраста.

бала	<i>балавац</i> (СДР2, РГЗ), <i>балавица</i> (СДР2, РГЗ), <i>балавадија</i> (СДР2), <i>балаванда</i> (СДР2), <i>балавчад</i> (СДР2), <i>балавандерија</i> (СДР2), <i>балав(ф)урдија</i> (РГЗ), <i>балав(ф)урда</i> (РГЗ)
слина	<i>слинавчад</i> (РГЗ)

брада	<i>голобрадац</i> (СДР1), <i>голобрадић</i> (СДР1), <i>голобрадица</i> (СДР1), <i>голобрадовић</i> (СДР1)
прса	<i>најришче</i> (СДР1)

9. Домен комуникације

У овом домену се налазе атрибутивне именице (*језиклија*, *јасногла*, *џрогла*) којима су именовани добри говорници, особе звонког гласа (у песми) или оне које прегласно говоре. Сематички потенцијал за ова значења се налази у соматизмима *језик* (1) и *грло* (2). Значења атрибутивних именица су парафразирана:

- а) конгруентим атрибутским синтагмама: *језиклија* → *добар говорник*;
 б) неконгруентим атрибутским синтагмама: *јасногла* → *женска особа звонког гласа*;
 в) односном реченицом: *џрогла* → *женска особа која џрегласно говори*.

језик	<i>језиклија</i> (РК)
грло	<i>јасногла</i> (ЛП), <i>џрогла</i> (РГЗ)

10. Домен порекла

У домену порекла налазе се три атрибутивне именице (*исџокрвник*, *шибигузовић*, *голоџрбовић*) мотивисане лексемама *крв*, *гуз* и *џрбух*. Њихова значења су парафразирана неконгруентним атрибутом и односном реченицом: *шибигузовић* → *џоџомак шибигуза*; *џоџомак шибигуза*, *оних који су кажњавани шибажем џо џуру*, *голоџрбовић* → *онај који џоџиче из сирџише, који је сирџиша*.

крв	<i>исџокрвник</i> (СДР2)
гуз	<i>шибигузовић</i> (РК, РГЗ)
џрбух	<i>голоџрбовић</i> (РГЗ)

11. Домен сексуалности

Сексуалност денотата је означена само једном атрибутивном именицом мотивисаном соматизмом *задњица*: *задњичар* ‘хомосексуалац’ (СДР1).

12. Укрштени домени

Међу персоналним атрибутивним именицама има примера у којима се паралелно развијају значења која припадају различитим појмовним доменима, те их стога називамо укрштеним доменима и посебно указујемо на њих у овом делу студије. Они су уочени у атрибутивима који припадају а) стандарду (*самоглавац* СДР1), б) истом говору, што је најчешће (*зрудоњица* РГЗ), в) различитим дијалектима (*гузоњица* РГП, РГЗ), г) дијалекту и стандарду (*рејоња* РГГ, РМС). Укрштени домени се јављају због тога што се у семантичком садржају мотивних речи налазе компоненте, имплицитно или експлицитно, које индукују деривате различитог значења. Иста компонента, нпр. 'облик' или 'величина' може мотивисати значење које се односи на изглед човека, али и на његове психичке особине (карактерне или интелектуалне), што најбоље илуструју деривати мотивисани лексемом *глава*.

На основу лексикографске обраде значења деривата с укрштеним доменима могу се посматрати код једнозначних и код вишезначних деривата. Поједине атрибутивне именице представљене су као једнозначне са унутрашњом диференцијацијом подзначења, која припадају различитим доменима, а код вишезначних деривата, таква значења представљена су као посебне семантичке реализације, означене редним бројевима.

12.1. Укрштени домени код једнозначних деривата

У појмовној интерпретацији деривата који се репрезентују као једнозначне лексеме најчешће коегзистирају домени физичког изгледа и карактера и нешто ређе домен физичког изгледа и интелекта. Концептуализација физичког изгледа и узраста, али и карактера у узрочно-последичној је вези с физичким изгледом, што се реализује посредством метонимијског преноса у првом или метафоричних асоцијација у другом случају. Исти семантички механизам делује и у случају укрштања домена физичког изгледа и интелекта. Када коегзистирају домени карактера и кретања, као у примеру *цревоња* (*цријевоња*), ове семантичке реализације мотивисане су компонентом 'функције' односно 'изгледа' мотивног појма.

У семантичкој структури атрибутивних именица не тако често долази до укрштања и домена карактера са интелектом. То су апстрактније категорије, а деривати који припадају домену карактера обично су мотивисани семантичком компонентом 'изгледа', а они који припадају домену интелекта компонентом 'функције'. Дакле, и у овом случају важне су мотивационе базе којима се индукују значења овога типа.

Истовремена реализација из три домена – изгледа, карактера и интелекта представља редак случај, као у деривату *главуран*. Ове реализације мотивисане су компонентама ‘величине’ и ‘функције’, а остварене у садејству метафоре и синегдохе.

Дериват	Домен физичког изгледа и карактера
<i>грудоњица</i>	‘дјечак или омања мушка особа са развијеним грудним кошом или <i>кочојеран дјечак</i> ’ (РГЗ)
<i>џркна/џркнача/џркњача</i>	‘жена велике задњице; <i>халајљива жена</i> ’ (РГЗ)
Дериват	Домен физичког изгледа и узраста
<i>слинавица</i>	‘неуредна и прљава дјевојчица’; фиг. ‘ <i>џремлада женска особа</i> ’ (РГЗ)
<i>руџавка /руџавко</i>	‘она/онај чији су поједини делови тела (обично доњи екстремитети) обрасли длаком, маљама; <i>џолно сазрела женска особа</i> ’ (РГЈК)
Дериват	Домен физичког изгледа и интелекта
<i>бронзоглавиле/бронзоглавиле</i>	‘мушка особа велике, чворновате главе; <i>џуџоглава мушка особа</i> ’ (РГЗ)
Дериват	Домен карактера и кретања
<i>џревоња (џријевоња)</i>	‘онај који много једе, изелица, ждероња’; ‘онај који је <i>сџор</i> , који се вуче као <i>џријево</i> , <i>млиџав</i> ’ (ЛП)
Дериват	Домен физичког изгледа, карактера и интелекта
<i>главуран</i>	‘особа велике главе, <i>џврдоглава особа</i> , не много паметна особа’ (РТГ)

12.2. Укрштени домени код двозначних деривата

У оквиру двозначне семантичке структуре персоналних атрибутивних именица најчешћа се укрштају домен изгледа и карактера, знатно

ређе се јавља трочлана комбинација, коју чине домен карактера, изгледа и егзистенције (*рејоња*). Секундарне реализације углавном настају посредством метонимијског преноса, и то на основу семе 'функције' удружене са семом 'изгледа' (*буљока*) или узручно-последичне везе која се успоставља између примарне и секундарне реализације (*гузоња, гузна*), док је метафорична веза актуелна у случају успостављања конкретно-апстрактне релације, заменом семе 'изгледа' семом која носи информацију о унутрашњој особини човека.

Дериват	Домен изгледа и карактера
<i>буљока</i>	1. 'женска особа избуљених очију, особа крупних очију' (РГЗ)
	2. фиг. 'она која пажљиво и нападно посматра, која уочава' (РГЗ)
<i>љигавац</i>	1. 'балавац' (РГЈС)
	2. пеј. 'онај који је љигав, бескарактеран' (РСЈ, РГЈС)
<i>гузоња</i>	1. погр. 'који има велику стражњицу, гузош' (РСГВ)
	1. 'мушкарац с великом задњицом, крупна м. особа' (РГЗ)
	1. 'онај који има велику стражњицу' (РК-МД)
	2. прен. '(изглед! дебео човек), често нерадник, готован' (РСГВ)
<i>гузна</i>	2. фиг. 'халапљива, похлепна м. особа' (РГЗ)
	2. 'онај који много брине што ће појести' (РК-МД)
	1. 'жена велике задњице, крупна жена' (РГЗ)
<i>шаврогуза</i>	фиг. 'халапљива женска особа' (РГЗ)
	1. 'кицошкиња, каћиперка' (РТГ2)
<i>рејоња</i>	2. пеј. 'курвешања' (РТГ2)
	Домен карактера, изгледа и егзистенције
<i>рејоња</i>	'мушкарац лошега гласа са разним пороцима' (РГГ)
	1. б. празн. 'човек (који се родио) с репом' (РМС)
	2. 'сиромах, одрпанац; бедник, слабић' (РМС)

У дериватима се паралелно реализују и домени изгледа и интелекта. Код атрибутивне именице с негативном конотацијом важна је компонета 'величине' (умањене) па се успоставља релација *мала глава* → *умањена*

умна *сїособносїї* (сема ‘величине’ модификује се у сему ‘функције’). У случају лексема *бисїпроокило*, чије је значење с позитивном конотацијом, важне су обе сложеничке компоненте. Јасна је семантичка база из које се развила номинациона реализација. Секундарно значење је индуковано метафоричним асоцијацијама по моделу заснованом на релацији *конкретно* → *аїсїпракїно*: *бисїра* (*чисїа, незамућена*) *вода* → *бисїар*, *чисїи ум* (*чисїе свесїи*). Лексема *бисїар* развила је посебну метафоричну семантику, која је овај придев преобратила у израз способан да квалификује човека у смислу да је он оштроуман, паметан, интелигентан. Ово метафорично значење није укључено у семантичку интерпретацију коју даје Скок (1971: 157) 1. брз. 2. јасан, али *јасан* у значењу ‘незамућен, прозиран, чист’ (М. Ивић 1999: 13).

Дериват	Домен изгледа и интелекта
<i>їицоглав</i>	1. ‘онај који је мале главе’ (ЛП)
	2. ‘онај који је слабоуман’ (ЛП)
<i>бисїпроокило</i>	1. ‘онај који има бистре и чисте очи’ (ЛП)
	2. ‘онај који је бистар, интелигентан’ (ЛП)

Атрибутивне именице мотивисане придевима *балав* и *брнсав* одликују се коегзистенцијом домена изгледа и узраста, што је омогућено метафоричном асоцијацијом, а у деривате се преноси целокупан садржај експресивног секундарног значења мотивног придева ‘млад, неискусан’.

Дериват	Домен изгледа и узраста
<i>балавац/ балавко/ бало</i>	1. ‘онај који је балав, коме иду бале из носа или из уста’ (СДР2)
	2. експр. ‘незрео и неискусан младић’ (СДР2)
<i>балавче</i>	1. ‘балаво дете’ (СДР2)
	2. експр. ‘млада незрела особа’ (СДР2)
<i>брнсавка</i>	1. ‘слинава женска особа, слинавка; уп. брнсољивка, сивла, сивавка, мрсољивка’ (РГЈК)
	2. фиг. ‘она која је незрела, недорасла, балавица’ (РГЈК)
<i>брнсавко</i>	1. ‘слинава мушка особа, слинавко’ (РГЈК)
	2. ‘онај који је незрео, недорастао, балавац’ (РГЈК)

Узрочно-последична веза метонимијског типа у основи је значења која припадају доменима болести и карактера, што се може уочити и када се примарном реализацијом означава човек према карактеру, а секундарном на основу статуса.

Дериват	Домен болести и карактера
<i>килавко</i>	1. 'онај који је оболео од киле, који је килав, килавац' (РГЈК)
	2. 'онај који је спор, недовољно вешт, неспретан; уп. килоња' (РГЈК)
Дериват	Домен карактера и статуса
<i>самоглавац</i>	1. 'својеглав, тврдоглав човек, тврдоглавац' (СДР1)
	2. 'човек нежења, самац' (СДР1)

Атрибутивне именице мотивисане лексемом *крв* специфичне су по томе што се у њима укршта агентивно и атрибутивно значење из домена карактера, док је комбинација атрибутивног значења из домена изгледа и агентивног значења деривата веома ретка и заснована је на метонимијској релацији у односу на полазни појам.

Дериват	Агентивно и атрибутивно значење из домена карактера
<i>крвник</i>	1. 'онај који је починио убиство, убица, убојица' (СДР2)
	2. 'крвни непријатељ' (СДР2)
	3. 'бездушан, округан човек, мучитељ' (СДР2)
	4. 'извршилац смртне казне, целат' (СДР2)
<i>крвоиџа</i>	1. а. 'онај који (она која) пије, сише крв'; б. 'крвник, убица' (СДР2)
	2. а. 'онај који другога немилосрдно искориштава, бездушан, немилосрдан човек; угњетач'; б. 'који као да испија човеку крв' (СДР2)
Дериват	Атрибутивно значење из домена изгледа и агентивно значење
<i>шкембар</i>	1. 'трбоња' (РГЈС)
	2. 'продавац јела од трбуха животиња' (РГЈС)

IV. ТВОРБА ПЕРСОНАЛНИХ АТРИБУТИВНИХ ИМЕНИЦА

1. Инвентар суфикса у творби персоналних атрибутивних именица²⁶²

Персоналне атрибутивне именице са основом соматског појма најчешће настају суфиксацијом. Суфикси су бројни, неки су карактеристични за извођење именица са човеком као денотатом ($[-a]и$, $-ач$, $-ик/-ник$, $-ица$, $-ка$), неки показују ширење свог семантичко-деривационог потенцијала, на шта посебно упућује грађа из народних говора ($-а$, $-ара$), а поједини имају најзначајнију функцију у творби персоналних именица ($-оња$, $-ило$). Они су различите продуктивности, од јединачне фреквенције употребе ($-ајло$, $-алица$), до изузетно високог степена продуктивности ($-оња$).

1.1 Суфикс $-а$. У творби персоналних атрибутивних именица суфикс $-а$ учествује у деривацији суфиксала: $зуб-а$, $грб-а$, $брк-а$, $срд-а$, $шкџб-а$, $џрџи-а$, а сасвим спорадично се јавља у структури префиксално-суфиксалних твореница: $без-мозг-а$. У основи првостепених деривата налазе се соматизми: $зуб$, $грба$, $брк$,²⁶³ $срце$, $шкџбе$, $џрџиџица$. Изведенице суфиксом $-а$ имају углавном хипокористичну употребу (Клајн 2003: 18). Међутим, како оне и творбено и семантички кореспондирају с изведеницама на $-оња$, поред хипокористичког, оне могу имати и аугментативно обележје (нпр. $шкџмба$ 'трбоња' [РГЈС]).

Суфикс $-а$ је најпродуктивнији у грађењу сложено-суфиксалних твореница, што посебно показује грађа из народних говора: $виј-о-мозг-а$ (РГЗ), $виџл-ок-а$ (ЛП), $гор-оч-а$ (РК-МД), $врљ-ок-а/фрљ-ок-а$ (РГЗ), $кучк-о-нос-а$ (ЛП), $бљел-о-грл-а$ (ЛП), $јасн-о-грл-а$ (ЛП), $џр-о-грл-а$ (РГЗ), $млин-о-гуз-а$ (ЛП), $дрчн-о-гуз-а$ (РГЈС), $џр-о-гуз-а$ (РГЈС), $мрд-о-гуз-а$ (РТГ2), $џрчл-о-гуз-а$ (РГЈС), $лизи-гуз-а$ (РГЗ).

Суфикс $-а$ је високо продуктиван у деривацији персоналних атрибутивних именица и има способност да учествује у творби јединица које

²⁶² Суфикси који су типични у творби персоналних атрибутивних именица у народним говорима означени су једном звездациом (*), а они који се користе у оба идиома, али са већом продуктивношћу у дијалектима означени су двама звездацима (**).

²⁶³ И. Клајн наводи да је неизвесна класификација основе у $брка$ (од $брк[ови]$, од $бркаџи$, или као краћи облик од $бркоња$), $ждџра$ од $ждџраџи$ или $ждџроња$, $лаџа$ (од $лаџ$, од $лаџов$ одн. $лаџљивац$, или од придева $лаџљив$) (Клајн 2003: 18).

припадају различитим појмовним доменима – физичког изгледа, интелекта, карактера. Њихово значење произилази из удруженог семантичког садржаја творбених елемената.

1.2. Суфикси *-ад*, *-адија*, *-анда*, *-урда*, и *-урдија*. У деривацији атрибутивних именица суфикс *-ад*, типичан „граматички“ суфикс, остварује своје уобичајено колективно значење. Он, међутим, с обзиром на нашу грађу, испољава одређене специфичности, јер се не комбинује с основама соматизама, једино успоставља творбено-семантичку везу с основама именица *бала* и *слина*, и то у даљим деривационим актима. Атрибутиви *балавч-ад* и *слинавч-ад* мотивисани су првостепеним дериватима *балавче* и *слинавче* у које се преноси целокупан семантички садржај мотивних речи (*балавче* ‘балаво дете’; ‘млада незрела особа’; *слинавче* ‘балавче, неискусно дијете, дериште; немирно дијете’ (СДР2, РГЗ). Компонента ‘узроста’ (деца и млади) представља семантички стожер ових атрибутивних именица. Поред деривата *балавчад*, и у стандарду и у народним говорима, јавља се читав низ творбено-семантичких еквивалената. Они су другостепени деривати, јер су суфикси *-адија*, *-анда*, *-урда*, *-урдија* комбиновани с придевском основом *балав*: *балав-адија*, *балав-анда* ‘неозбиљан, млад свет’, *балав(ф)-урда* пеј. ‘дјечурлија, момчадија; дрипци, дјеца и младићи лошег понашања, беспризорници’ (РГЗ), *балав(ф)урдија*. Суфикс *-адија* је са шаливим и благопејоративним призвуком (Ристић 1996: 86–89), док је *-урда* с наглашеним аугментативно-пејоративним значењем.

1.3. Суфикс *-ајлија*. У посматраној парадигми суфикс *-ајлија* остварује своју уобичајену функцију градећи „првенствено називе људи од именичких и придевских основа с афективном вредношћу“ (Клајн 2003: 146). У нашој грађи посведочени су примери *ћуб-ајлија* и *брк-ајлија*, који указују на ограничену могућност комбиновања овог суфикса са соматским основама.

1.4. Суфикс *-ајло*. Овај суфикс не региструју Клајн (2003), Бабић (1986) и Д. Шипка (2003). Ипак, он је заступљен је у деривату *брк-ајло*, а може се тумачити као варијантни облик суфикса *-ајлија* будући да граде дериват од исте основе и са истим значењем, или као његова конкурентна форма.

1.5. Суфикси *-ак* и *-(а)к*. Суфикс *-ак* има значајну улогу у деривацији атрибутивних именица, нарочито с основама придева (*лудак*, *глућак*), док је мањи број деривата с човеком као денотатом од именичких основа. Само се

по изузетку овај суфикс комбинује с основном соматизма, као у *нос-ак* ‘човек с великим носем’ (СДР1) и притом уноси у дериват погрдно значење.

Суфикс *-(a)к* је забележен у само једном примеру с потврдом код Скока – *ѝро-чел-ак* ‘назив за човека са широким челом’. Ова атрибутивна именица је настала префиксално-суфиксалном творбом. У овом творбеном процесу он има значајну функцију, али деривати су или с предметним значењем (*нарамак*, *окрајак*, *узглавак*) или означавају део тела – људског (*ѝодбрадак*, *ѝодваљак*) или животињског (*ѝодреѝак*, *ѝриреѝак*), тако да се дериват *ѝро-челак* може сматрати изузетком и архаизмом.

1.6. Суфикс *-лица*. Овај суфикс заступљен је у деривату с мотивном речју *зуб* – *зуб-лица*, који се према свом значењу ‘злобна, завидљива, пакосна заједљива особа’ (ЛП) сврстава у домен карактера. Иако је веома ниске продуктивности, јавља се свега у неколико речи, и то углавном с основном глагола (*вршлица*), овај суфикс ипак показује тенденцију ка ширењу свог деривационог потенцијала грађењем персоналне атрибутивне именице с основном соматизма.

1.7. *Суфикс *-аљ*. Суфикс *-аљ* има веома ограничену употребу у стандардном језику и јавља се у изузетно малом броју деривата – с предметним значењем у *ваѝраљ*, а чешће у називима коња – *мркаљ*, *сиваљ*, *кусаљ* и сл. (Клајн 2003: 38). Међутим, његова употреба у народним говорима веома је продуктивна у творби атрибутивних именица, и то у дериватима првога степена у комбинацији с основама соматизама: *мозг-аљ*, *ѝрб-аљ* или с основама сложених квалитативних придева: *ѝеѝонос-аљ* (ЛП), *гладноѝрб-аљ* (ЛП), *голоѝрб-аљ* (ЛП), *ѝразноѝрб-аљ* (ЛП); *мрѝвореѝ-аљ* (ЛП); *гологуз-аљ* (ЛП); *кривоног-аљ* (ЛП). Када у грађи не постоји потврда за сложени квалитативни придев који би имао мотивну функцију, такве атрибутивне именице сматрамо сложено-суфиксалним јединицама изведеним суфиксом *-аљ*: *чиѝ-о-нос-аљ* (ЛП), *чачк-о-нос-аљ* (ЛП); *миш-о-брк-аљ* (ЛП); *шврак-о-мозг-аљ* (ЛП); *ѝушк-о-ног-аљ* (ЛП), *ѝев-о-ног-аљ* (ЛП), *чукљ-о-ног-аљ* (ЛП), *шѝркљ-о-ног-аљ* (ЛП), *чаѝр-о-ног-аљ* (ЛП).

Оне су могле настати по аналогiji с називима за коње, и у том семантичком трансферу (са животиње на човека) да поприме додатно стилско обележје, које је у зависности од семантичког садржаја мотивне речи с пејоративним (*мозгаљ*) или подсмешљивим тоналитетом (*мишобркаљ*). Атрибутивне именице са суфиксом *-аљ* припадају различитим појмовним доменима (физички изглед, интелект, карактер), што указује на полифункци-

онални карактер овог суфикса, али и на његову територијалну ограниченост (говори Пиве).

*1.8. Суфикс *-ан*. Суфикс *-ан* је веома плодан у комбинацији с именичким основама, посебно с основама соматизама, а деривати имају афективно обележје, и то углавном негативно, подсмешљиво па и иронично, што зависи од семантичког садржаја мотивног појма. Атрибутивне именице изведене суфиксом *-ан* припадају различитим појмовним доменима, а највише домену физичког изгледа: *глав-ан* (РСК), *сомур-ан* (РСК), *дуй-ан* (РСК), *нос-ан* (РСК), *чел-ан* (РГГ), *шиј-ан* (РГГ), *зубиц-ан* (РГГ), *ћуб-ан* (РГГ), *мрсољ-ан* (РТГ2), *џирџогуз-ан* (РТГ2), *љиг-ан* (РГЈК, РГЈС), *брнс-ан* (РГЈК), *уш-ан* (РГЈС), *врљок-ан/фрљок-ан* (РГЗ), *зуб-ан* (РК-МД), *џрбул'-ан* (РК), *гологуз-ан* (СДР1, РСГВ, РГЈК, РК, РВГ), ретко домену интелекта – *мозг-ан* (РГГ) или карактера – *срд-ан* (СДР2). То су углавном деривати првог степена с основом соматизма, док се у основи деривата другог степена јављају аугментативи: *главур-ан* и *главурда-ан*. Виши степен продуктивности суфикс *-ан* има у народним говорима (РСК, РТГ2, РГЈК, РГЈС, РК-МД, РГГ, РГЗ, РК, РВГ) него у творби јединица које припадају стандарду.

1.9. *Суфикс *-ана*. Један број атрибутивних именица женског рода изведен је суфиксом *-ана*.²⁶⁴ Овај суфикс има значајну примену у деривацији личних женских имена (*Драгана*), а аналошки се примењује у творби заједничких именица различитог семантичког типа, углавном са обележјем [живо –] (*џиглана*, *џољана*). Карактеристична је његова употреба у народним говорима у дериватима с основом соматизма, што у стандардном лексичком систему није случај, а деривати припадају углавном домену физичког изгледа: *дуй-ана* (РСК), *нос-ана* (РСК), *рњ-ана* (РСК), *сомур-ана* (РСК), *чел-ана* (РСК), али и карактера – *езич-ана* (ДРТГ). Ретко се комбинује са сложеним основама – *џирџогуз-ана* (РТГ2).

1.10. Суфикс *-андер*. Овај суфикс се јавља само у деривату другог степена с основом придева *балав* у *балав-андер* (СДР2), експр. ‘незрео и неискусан младић, балавац’.

1.11. Суфикс *-анин*. Овај суфикс заступљен је у лексеми *маломожда-нин* која се анализира као сложеница од *мозак* (*мал-о-можд-анин*), а не као

²⁶⁴ Суфикс *-ана* не доводимо у везу с суфиксом турског порекла *hана* са доминантном функцијом у творби назива за просторије или зграде (*баруџана*).

другостепени дериват мотивисан сложеницом *маломождани* (*маломождан-ин*). На ово нас упућује значење придевске сложенице *маломождани* ‘који се односи на мали мозак’, док у семантичком садржају лексеме *маломожданин* нема компоненте која би указивала на везу са појмом малог мозга као посебног органа. Односно, сложеничка основа *мал(-о-)* у случају *маломождани* потиче од сложене лексеме *мали мозак*, док се у случају *маломожданин* она атрибутивно пејоративно односи на основу *мозак*, што се јасно види из дефиниције (СДР 2006: 402). Ова лексема припада домену интелекта.

1.12. Суфикс *-ар*. Иако је суфикс *-ар* један од најпродуктивнијих именичких суфикса, са изузетно честом применом у творби именица које се односе на људе, посебно према занимању, он је у деривацији атрибутивних именица с ниском продуктивношћу (Штасни 2013: 139). Поред деривата с потврдом у стандарду – *језич-ар*, *задњиц-ар*, регистровани су и они с двојним статусом – *џамеј-ар* (СДР2, ЛП), али и они посведочени само у народним говорима: *гузич-ар* ‘непоуздан човек’ (РГЈС), *шкемб-ар* (РГЈС) / *чкемб-ар* (РГЈК). Оне су или с негативном конотацијом (*језичар* у скундарном значењу ‘брбљивац; свађалица’) или с примесом ироније (*џамејар* такође у секундарној реализацији ‘мудријаш’), а када означавају човека на основу физичког изгледа, обележене су као пејоративи (*шкембар/чкембар* ‘онај који је с [упадљиво] великим трбухом’). Са обележјем жаргонизма могла би бити лексема *задњицар* ‘хомосекуалац’.

Деривати изведени суфиксом *-ар* углавном припадају домену физичког изгледа човека, али их има и у домену карактера (*језичар*) или интелекта (*џамејар*).

1.13. *Суфикс *-ара*. Сматра се да је суфикс *-ара* слабе продуктивности у творби именица чији је денотат живо биће (Штасни 2013: 139). Међутим, у дијалекатској грађи овај суфикс је продуктиван и заступљен је у структури првостепених деривата с основама различитих соматизама: *ок-ара* (РГП), *нос-ара* (РГГ), *језич-ара* (СДР1, РСГВ, РВГ) / *езич-ара* (РСК), *влас-ара* (ЛП), *сис-ара* (РМС, РГП), *сај-ара* (ЛП), *реј-ара* (РГГ), *гуз-ара* (РГП), *дуйеј-ара* (СДР1), *шујк-ара* (ЛП), *џеј-ара* (РГГ). Ове атрибутивне именице су са негативном квалификацијом, међу њима су и вулгаризми, и углавном припадају домену физичког изгледа човека.

1.14. Суфикс *-арош*. Суфиксом *-арош*, који је, према Скоку, настао спајањем суфикса *-ар* и мађарског *-ош*, изведена је атрибутивна именица *лакџ-арош* (РГГ). Она је дериват другог степена с основом глагола *лакџајши*

се, који у дериват преноси своје секундарно метафорично значење ‘безобзирно се пробијати у животу’. Ова лексема је са потврдом у дијалекту, и то у говору Гламоча, а у систему постоји и њен семантички и творбени еквивалент изведен суфиксом *-аш* – *лакѝ-аш* (СДР1).

1.15. Суфикс *-аѝор*. Суфиксом *-аѝор* изведен је првостепени дериват *снаг-аѝор*. Он има улогу интензификатора и одређује домен употребе ове атрибутивне именице са статусом жаргонизма. Р. Бугарски наводи да овај суфикс изводи подужу серију негативно обележених полужаргонских или жаргонских речи, а међу његовим примерима је и *снагаѝор* (Бугарски 2003: 60).

1.16. Суфикс *-(а)џ*. У творби *nomina attributiva*, чији је денотат човек као носилац одређених особина, најпродуктивнији је суфикс *-(а)џ*, и то у комбинацији са придевским, а знатно ређе с основама именица или глагола (Штасни 2013: 158). Овај суфикс је, ипак, веома продуктиван у споју с основама соматизама и називима телесних излучевина. Јавља се у сложено-суфиксалним дериватима: *једн-о-ум-аџ* (РМС, РГЗ), *краѝк-о-ум-аџ* (РГЗ) и у другостепеним дериватима с придевском основом: *балав-аџ* (СДР2, РГЗ), *килав-аџ* (РК), *килав-аџ* (РМС), *љигав-аџ* (РСЈ, РГЈС), *ѝуѝав-аџ* (СДР1, РСГВ), *слинав-аџ* (СДР2, РГЗ), *мрсољив-аџ* (РТГ2), *ћелав-аџ* (РСЈ), *руњав-аџ* (РГЗ), *грбав-аџ* (РМС), *кошѝуњав-аџ* (СДР1), *жсилав-аџ* (СДР2), *ѝаѝрав-аџ* (РТГ2). Врло је продуктиван и са основама сложених квалитативних придева: *бућоглав-аџ* (СДР1), *рићоглав-аџ* (СДР1), *седоглав-аџ* (СДР1), *сиѝноглав-аџ* (СДР1), *гологлав-аџ* (РГЈК), *дебелоглав-аџ* (СДР1), *ѝразноглав-аџ* (СДР1), *ѝуѝоглав-аџ* (СДР1, РГЗ), *шуѝљоглав-аџ* (СДР1, РГГ, РГЗ), *бандоглав-аџ* (СДР1, РГЗ), *ѝасоглав-аџ* (СДР1), *самоглав-аџ* (СД1), *својеглав-аџ* (СДР1), *ѝврдоглав-аџ* (СДР1); *једноок-аџ* (СДР1), *двозуб-аџ* (СДР1), *крезуб-аџ* (СДР1), *седобрад-аџ* (СДР1), *сивобрад-аџ* (СДР1), *глобрад-аџ* (СДР1) и сасвим по изузетку с основом сложене именице у *лицемер-аџ* (СДР1) или префиксално-суфиксалне творенице у *безглав-аџ* (СДР1). Заступљен је и у структури сложеница различитог творбеног типа, оних насталих по моделу: основа броја + о + Ио + *-(а)џ*: *дв-о-ребр-аџ* (РГЗ), *ѝр-о-реб(р)-аџ* (РГЗ), *дв-о-нож-аџ* (СДР1), По + о + Ио + *-(а)џ*: *дебел-о-кож-аџ* (СДР1), *црвен-о-кож-аџ* (СДР1), *црн-о-кож-аџ* (СДР1); *жедн-о-црев-аџ* (РГЈС) или Ио + о + Го + *-(а)*: *гуз-о-лиз-аџ* (ЈПП).

Атрибутивне именице изведене суфиксом *-(а)џ* припадају различитим појмовним доменима: највише их је у домену физичког изгледа, затим у домену интелекта и карактера. Припадност одређеном појмовном домену условљена је семантичким садржајем мотивне речи.

**1.17. Суфикс *-ач*. Суфикс *-ач* веома је плодан, нарочито у споју с глаголским основама (*орач*), при чему гради именице агентивног типа или су то називи за предмете (*брисач*), док је веома мали број изведеница од именичке основе (*бакрач*). Како наводи Клајн, овај суфикс у таквим изведеницама нема неко посебно значење (2003: 63). У нашој грађи из народних говора забележена је употреба суфикса *-ач* у споју с основама именица *брк* у *брк-ач* ‘човек с великим брковима’ и *реј* у *реј-ач* ‘човек који никад не мирује, кога не држи место, скитница’. О територијалној условљености дистрибуције суфикса *-ач* у грађењу деривата овог семантичког типа говори чињеница да се он сусреће само у говору Куча. Међутим, иако је потврђен у само две лексеме, и овај податак открива о могућности ширења његовог семантичко-деривационог потенцијала, јер један суфиксал припада домену физичког изгледа, а други домену карактера, као и префиксално-суфиксална твореница *о-гуж-ач* пеј. ‘човек који одуговлачи (отеже)’ (РТГ2).

1.18. *Суфикс *-ача/-јача*. Овим суфиксима изведене су атрибутивне именице женског рода, које су углавном у моционом односу с истозначним именицама мушког рода. Овај суфикс има значајну функцију у деривацији супстантива с основом соматизма, што до сада није констатовано у дериватолошким истраживањима. Познато је да са именичким основама *-ача* нема одређено значење, а како наводи Клајн, на људско биће се односи само *мушкарача* (2003: 65), а са придевским основама то су углавном погрдни изрази за жене (*глујача*, *лудача*, *блесача*) (Клајн 2003: 66). Овај творбени модел могао се аналошки пренети на деривацију именица сличне експресивности грађених по моделу Ио (основа соматског појма) + *-ача*. Готово сви деривати забележени су у дијалекатским изворима, и неке су означене као погрдне речи: *рњ-ача* ‘која има изразито широке ноздрве’ (РГЈК); *љиг-ача* ‘балава женска особа’ (РГЈС) или као пејоративи: *брк-ача* ‘жена са изразитим длакама изнад усана, „брката“ жена’ (РГЗ). Остале атрибутивне именице са суфиксом *-ача* нису у изворима кодирани иако имају исту експресивну тоналност: *ок-ача* ‘женска особа крупних очију’ (РГЗ); *зуб-ача* ‘зубата жена, жена с великим зубима’ (СДР1), *кресубача* (РГЈК); *џрс-ача* ‘прсата женска особа, сисача’ (РГЗ), *сис-ача* ‘сисата, прсата жена, прсача’ (РГЗ); *џрбул’-ача* ‘корпулентна жена великог трбуха’ (РК); *крси-ача* ‘жена широких кукова (крстију), крупна ж. особа’ (РГЗ); *реј-ача* ‘скитара’ (РК), *џркн-ача* ‘жена широких кукова, крупна женска особа; халапљива жена’ (РГЗ), али и *џркњ-ача* изведена палаталном варијантом овог суфикса (РГЗ). Чак би и атрибутив којим се денотира дете могао бити стилски маркиран: *главур-ача* ‘девојчица велике главе’ (РК). Сви деривати изведени суфиксом *-ача* се према свом

значењу уклапају у домен физичког изгледа, а само по изузетку у домен карактера (*рејача* ‘скитара’).

1.19. **Суфикс *-аћ*. Суфикс *-аћ* није продуктиван у творби атрибутивних именица, јавља се свега у два примера: *слезин-аћ* ‘онај који је слабо покретљив, мртвуљав, издужен’ (ЛП) и *голоујрб-аћ* ‘онај који је голог трбуха’ (СДР1). Први је дериват првог степена, који се према свом значењу уклапа у појмовни домен кретања, а другом је у основи сложен квалитативни придев, чији се семантички садржај у потпуности преноси у дериват и квалификује човека на основу изгледа.

1.20. **Суфикс *-аш*. У деривацији именица овог семантичког типа суфикс *-аш* се јавља у префиксално-суфиксалној твореници *без-мозг-аш*. У деривату с истим значењем, потврђеном у народном говору *безмозгил-аш* ‘глупа мушка особа, незналица’ (ЛВ), суфикс *-аш* долази на основу већ деривираних именица *безмозгиле* ‘човек без памети, без мозга’ (РК), те се зато не сматра дериватом истог творбеног типа. Остале атрибутивне именице изведене овим суфиксом представљају деривате првог степена с основом соматизма: *глав-аш* (СДР1, РК-МД), *кик-аш* (РГГ), *брад-аш* (СДР1, РК-МД), *брк-аш* (СДР1), *лакџ-аш* (СДР1), *џлећ-аш* (СДР1), *ребр-аш* (СДР1), *џуј-аш* (СДР1), и само по изузетку с основом сложеног квалитативног придева у *црнобрад-аш* (СДР1). Деривати у зависности од мотивне речи припадају домену физичког изгледа, ређе домену интелекта: *безмозг-аш* (СДР2) и *безмозгил-аш* (ЛВ) или карактера (*лакџ-аш*). Већина атрибутивних именица са суфиксом *-аш* регистрована је у дијалекатским изворима у говору Васојевића и околини Вучитрна. Р. Бугарски истиче да овај суфикс традиционално упућује на обележје личности, често негативно (*будалаш*, *блебеџаш*, *џодреџаш*) (Бугарски 2003: 42).

*1.21. Суфикс *-аша*. Овим суфиксом изведене су атрибутивне именице женског рода *брњ-аша* ‘жена која има брњу’ (РГГ) и *кик-аша* ‘женска особа са кикама изнад чела’ (РГГ). Лексеме имају статус дијалектизма и нису означене као експресиви. Будући да Клајн не региструје суфикс *-аша* (2003), могли бисмо претпоставити да је овај дериват изведен моционим суфиксом *-а* од деривата првог степена *брњаш*, али овај облик није посведочен у нашим изворима.

1.22. Суфикс *-е*. Суфикс *-е* проналазимо у деривату *грб-е* ‘грбавац, обично малог раста’ (РГЈС). Иако је основна примена суфикса *-е* у деривацији

именица средњег рода, постоје и оне с обележјем мушког рода, а то су хипокористици од мушких имена. Сматрамо да се под утицајем аналогije овај суфикс нашао у структури апелатива. У изворима су потврђени и деривати са истом основом на *-а* и *-о* (*грба* ‘хип. од грбавац, грбо’ [РМС], *грбо* ‘грба’ [РМС]), али се они због хипокористичког значења не могу у потпуности сматрати варијантним облицима лексеме *грбе*, нити се могу у пуној мери сматрати конкурентима будући да је њихова употреба територијално условљена јер је суфикс *-е* заступљен у говорима јужне Србије.

1.23. Суфикс *-екања*. Овим суфиксом изведена је само једна атрибутивна именица *брад-екања* ‘брадоња’. Иако није посебно стилски маркирана, овај суфикс ипак у дериват уноси додатну експресивност, којој узрок може бити то што се *-екања* не комбинује с другим соматским основама, а у истраживању посвећеном атрибутивним именицама такође се јавља са јединачном фреквенцијом (Штасни 2013: 134).

1.24. *Суфикс *-ела*. Овај суфикс се јавља у деривату *џрб-ела* ‘мушкарац великог стомака’ (РГГ). Он није регистрован у Клајновом попису суфикса, и његова дистрибуција територијално је условљена (говор Гламоча). Он свакако припада парадигми суфикса којим се изражава аугментативност.

1.25. *Суфикс *-еља*. Клајн наводи да је суфикс *-еља* са шаљиво-аугментативним значењем (нпр. у *ђакелеља*), али у атрибутивној именици *мустџак-еља* овај суфикс, удружен са семантиком мотивне речи, уноси у дериват погрдно обележје ‘жена с брцима, брката жена’ (РГЈК).

1.26. Суфикс *-енка*. Дериват *чел-енка* ‘најистакнутија личност, првак’ (СДР1) изведен је суфиком *-енка*, који је регистрован у *Речнику џворбених форманаџа* Д. Шипке (2003: 72) са значењем ‘ентитет повезан са X-ом’ и илустрован примером *сол + енка*. Наш дериват указује на могућност ширења семантичко-деривационог потенцијала овог суфикса, који, иако је настао по истом моделу *Јо + -енка*, показује да у комбинацији с основом соматизма може да гради и именице с обележјем [живо +].

1.27. *Суфикс *-еш*. Овај суфикс је слабе продуктивности, и јавља се у деривату *кел-еш* ‘ћелав човек, ћелавац’ (РСК). Он заједно са семантичким садржајем мотивне речи доприноси стварању пејоративног значења.

1.28. *Суфикс *-еша*. Суфикс *-еша* је веома слабе продуктивности. Клајн наводи примере *гаћеша* ‘гаћаст голуб или петао’, *ћореша* ‘ћоравец’, *рићеша* ‘риђа коза’ (2003: 79). Међутим, он има извесну функцију у деривацији персоналних атрибутивних именица, и то у првостепеним дериватим: *слин-еша* пеј. ‘слинавац, плачљивко’ (СДР2), *грб-еша* покр. ‘грбавац’ (РМС), *куљ-еша* погрд. ‘онај који има велик трбух, дебељко’ (РМС), *кил-еша* погрд. ‘килавац’ (РМС). Ове лексеме углавном су означене као погрдне, ретко као покрајинизми, што наш дијалекатски корпус није потврдио. Погрдном значењу доприноси семантички садржај мотивне речи (*слина*, *грба*, *куља*, *кила*), али и суфикс, који, како видимо из Клајнових примера, учествује у грађењу назива за животиње, али и у творби атрибутивних именица с негативном експресивношћу. Д. Шипка (2003: 74) даје значење деривата изведених овим суфиксом као ‘биће с особином X’ и наводи пример *гаћ[e] + еша*, који се не може творбено парафразирати на овај начин. Међутим, сам модел је применљив у другим случајевима, чак и када дериват нема придевску основу (нпр. *грбеша*, *килеша*, *слинеша* → *грбав/килав/слинав човек*). Управо је суфикс у функцији семантичке допуне творбеној основи чинећи тако дериват чије значење почива на некој особини која се може приписати човеку. Аtribuтивне именице мотивисане соматизмима углавном припадају домену физичког изгледа, али и карактера.

1.29. *Суфикс *-ешка*. Овим суфиксом изведене су атрибутивне именице које припадају домену физичког изгледа: *сис-ешка* ‘жена са великим сисама’ (ЛП) и *дуј-ешка* ‘женско чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1). Изгледа да је његова дистрибуција територијално условљена, јер га проналазимо само у народним говорима, а Клајн (2003) и Д. Шипка (2003) га не региструју.

1.30. Суфикс *-ешко*. Овај суфикс не региструје Клајн (2003), а идентификован је у атрибутивној именици, деривату првог степена *дуј-ешко* ‘мушко чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1).

1.31. *Суфикс *-ија*. Суфикс *-ија* заступљен је и у дериватима који поред збирног значења, као у примеру *гологуз-ија* или *балавандер-ија* ‘неозбиљан млад свет, балавчад, балавурдија’ (РГЗ), остварују и значење на основу којег припадају домену физичког изгледа: *йелеш-ија* (РГГ) или карактера: *йо-гуз-ија* (ЛП). Степен стилске маркираности ових деривата углавном зависи од суфикса *-ија*, који је са више или мање пејоративним значењем, али и од семантичког садржаја који у дериват уноси творбена основа. Код збирних

именица експресивно значење реализује се као примарно, јер се њиховом употребом актуелизују неке особине, карактеристике издвојеног, недељивог мноштва ентитета (Ристић 2004: 104).

1.32. Суфикс *-ик/-ник*. Овај суфикс је веома плодан у деривацији атрибутивних именица, које се према основном значењу сврставају у домен интелекта или карактера. Подаци из нашег корпуса пружају нешто другачији увид о улози суфикса *-ик/-ник* у творби атрибутивних именица. Наиме, раније је констатовано да је „суфиксом (суфиксима) *-ик/-ник* од придева изведен велики број атрибутивних именица, при чему се овај суфикс, као и суфикс *-(а)и*, знатно ређе комбинује са именичким и глаголским основама. Доминантна је творба именица чији је денотат човек именован према негативним карактерним особинама. Знатно је ниже продуктивности деривација именица које денотирају човека именованог према интелектуалним особинама и физичком изгледу“ (Штасни 2013: 158). Међутим, када се ови деривати посматрају само у оквиру своје парадигме (са основном соматизама) и када се сагледају јединице из оба идиома (стандардног и народних говора) суфикс *-ик* је најпродуктивнији у творби атрибутивних именица које припадају домену карактера, а међу њима су најбројније суфиксалне изведенице с основном сложеног или префиксално-суфиксалног квалитативног придева: *дволичн-ик* (СДР1), *лицемерн-ик* (СДР1), *злоочн-ик* (СДР1), *немилосрдн-ик* (СДР2), *милосрдн-ик* (СДР2), *великодушн-ик* (СДР2), *йраводушн-ик* (СДР2), *йросйодушн-ик* (СДР2), *малодушн-ик* (СДР2), *крвожедн-ик* (СДР1, РГЗ), *крволочн-ик* (СДР2); *б(р)езобразн-ик* (СДР1, РК, РСГВ), *бездушн-ик* (СДР2), *безочн-ик* (СДР1, РК). По истом моделу су грађене и атрибутивне именице којим се концептуализује човек према интелекту: *безумн-ик* (РМС), *лакоумн-ик* (РМС), *малоумн-ик* (РМС), *слабоумн-ик* (РМС), *йууоумн-ик* (РМС), *избезумљен-ик* (РМС), ретко према пореклу – *исйокрвн-ик* (СДР2). Домену интелекта припадају и деривати с основном префиксално-суфиксалног придева, као у *разумн-ик* (РМС) или првостепеног придева: *умн-ик* (РМС), *йамейн-ик* (СДР2).

Атрибутивним именицама изведеним суфиксом *-ик* именује се човек и према болести, опет по истом моделу – са основном сложеног придева: *грудоболн-ик* (СДР1), *йрсоболн-ик* (СДР1), *срдоболн-ик* (СДР2), *срдобон-ик* (СДР2), *косйоболн-ик* (СДР1), *умоболн-ик* (РМС).

У корпусу су и сложено-суфиксалне творенице посведочене у народним говорима и изведене суфиксом *-ник* који долази на основу глаголске сложеничке компоненте: *душ-о-вад-ник* (РНГЦР), *душ-е-губ-ник* (ЛП), *крв-о-мушн-ник* (РГЗ), *крв-о-сер-ник* (РК-МД), *крв-о-смуйн-ник* (РГЗ), *глав-о-ед-*

ник (ТДР), *глав-о-изед-ник* (ТДР), *оч-о-вад-ник* (РНГЦР), *оч-е-вад-ник* (РСК), ређе на основу соматског појма: *сам-о-глав-ник* (РГЈК, РНГЦР), *йеч-образ-ник* (РГЗ), *зл-о-оч-ник* (СДР1), *дв-о-нож-ник* (СДР1). Ове иманице претежно припадају домену карактера. Сасвим по изузетку овим суфиксима се граде деривати првог степена, као у *крв-ник* (СДР2) или другостепени деривати с основном квалитативног придева – *језичн-ик* (СДР1). Ретке су јединице настале префиксално-суфиксалном творбом: *йро-чел-ник* (СДР1) и *су-крв-ник* (СДР2), а сасвим спорадично се у основи ових деривата налазе сложене именице: *лицемер-ник* (СДР1) и *крволоч-ник* (СДР2).

1.33. *Суфикс *-ил*. Суфиксом *-ил* изведена је атрибутивна именица која према свом значењу припада домену физичког изгледа и нема додатно експресивно обележје: *мушџаћ-ил* ‘брка’ (РГЈС). Суфикс *-ил* није забележен у Клајновом регистру (2003).

1.34. *Суфикс *-иле*. Овај суфикс има употребу једино у дериватима потврђеним у народним говорима, где се испољава као веома продуктиван у извођењу атрибутивних именица мушког рода. Он се налази у префиксално-суфиксалним и сложено-суфиксалним твореницама: *без-мозг-иле* (РК); *виј-о-мозг-иле* (РГЗ), *бронз-о-глав-иле/бронс-о-глав-иле* (РГЗ), *крив-о-глав-иле* (РГЗ), *йразн-о-йрб-иле* (РГЗ), *врй-о-гуз-иле* (РТГ2) а најчешће је у споју са основном сложеног квалитативног придева: *шуйьоглав-иле* (РГЗ), *йразно-глав-иле* (РГЗ), *йуйоглав-иле* (РГЗ), *бандоглав-иле* (РГЗ), *йсоглав-иле* (РГЗ), *йврдоглав-иле* (РГЗ), *чвороглав-иле* (РГЗ), *буљок-иле/буљоок-иле* (РГЗ), *кривоусй-иле* (РГЗ), *шкрбозуб-иле* (РГЗ), *жуйьобрк-иле* (РГЗ), *гологуз-иле* (РГЗ), *кривогуз-иле* (РГЗ), *кривоног-иле* (РГЗ).²⁶⁵ Ове атрибутивне именице припадају различитим појмовним доменима – интелекту, али и физичком изгледу. Сви ови подаци говоре о полифункционалности суфикса *-иле* и његовом значајном семантичко-деривационом потенцијалу. Суфикс уноси нижи степен негативне експресивности (у односу нпр. на суфикс *-оња*), а негативна конотација углавном произилази из семантичког садржаја мотивног квалитативног придева. Чест је у говору Загарача, али се среће и у говору Куча, па и у тимочком говору (РТГ2).

²⁶⁵ И деривати *бронзоглавиле* и *кривоглавиле* могли би се тумачити као суфиксалне изведенице са основама сложених квалитативних придева, али они нису потврђени у корпусу, те их зато сматрамо сложено-суфиксалним твореницама. Облик *главиле* такође није у дијалектима лексикализован.

1.35. *Суфикс *-ило*. Употреба суфикса *-ило* у деривацији атрибутивних именица регистрована је у народним говорима. Он се јавља у комбинацији с именичким основама (а и г) или с основама придева (б и в). Посведочен је:

а) у дериватима првог степена: *рњ-ило* (РГГ), *брњ-ило* (РГГ), *кик-ило* (РГГ), *обрв-ило* (ЛП), *ѿрбуш-ило* (РК-МД);

б) у суфиксалима с основом сложеног придева: *бисѿроок-ило* (ЛП), *ѿајок-ило* (ЛП); *једноок-ило* (ЛП);

в) у деривату другог степена с основом придева: *главай-ило* (РСГВ);

г) у сложено-суфиксалној твореници: *вижл-ок-ило* (ЛП).²⁶⁶

Суфикс *-ило* је продуктивнији у споју с основом придева, а његови деривати, опет у зависности од семантичког садржаја мотивне речи, имају претежно позитивну конотацију или су стилски немаркирани. Атрибутивне именице деривирание овим суфиксом углавном се могу сврстати у домен физичког изгледа човека, али и интелекта (*бисѿроокило*, *ѿајокило*) или карактера (*вижлокило*).

1.36. **Суфикс *-ина*. Овај суфикс проналазимо у првостепеним дериватима *глав-ина* прен. 'глупак' (РНГЦР), *меш-ина* и у сложеници *нави-глав-ина* 'својеглава особа' (РСК), све потврђене у дијалекатској грађи. Према свом значењу, оне припадају домену карактера. Овај суфикс се доводи у везу са суфиксом *-ина*² који има главну функцију у деривацији аугментатива.²⁶⁷ Иако су граматичког женског рода, ове именице имају способност да означавају и мушке особе.

1.37. **Суфикс *-ица*. Суфикс *-ица* један је од најпродуктивнијих у творби персоналних атрибутивних именица с основом соматизма. Овим дериватима именују се у првом реду женске особе, а фемининуми су у моционој вези с облицима у мушком роду (мотивисани су истом речју и имају исти деривациони степен). То су углавном суфиксали с основом сложеног придева. Ове атрибутивне именице могу се сврстати у домен интелекта: *лакоумн-ица*, *малоумн-ица*, *слабоумн-ица*, *умоболн-ица*, *ѿразноглав-ица*, *ѿујоглав-ица*, карактера: *бандоглав-ица*, *ѿасоглав-ица*, *својеглав-ица*, *ѿврдоглав-ица*, *милосрдн-ица*, *малодушн-ица*, *крволочн-ица*, ређе у домен болести: *срдобон-*

²⁶⁶ У овој сложеници се спојни вокал *-о-* спојио с иницијалним *-о* (*-ок*).

²⁶⁷ Клајн разликује сификс *-ина*¹ с више разних значење међу којима је најтипичније значење особине, од аугментативног суфикса *-ина*² (Клајн 2003: 95). И у македонском језику суфикс *-ина* има значајну улогу у деривацији аугментативно-пејоративних назива којима се означава особа (*баба* > *бабѿина*, *маж* > *мажѿина*, *јунак* > *јуначина* (Аризанковска 2012: 36–37).

ица, *ѿрсоболн-ица*, а само по изузетку у домен физичког изгледа: *крзуб-ица*. Домену карактера припадају и јединице с основом префиксално-суфиксалног придева: *безобразн-ица*, *безочн-ица*, *бездушн-ица*, а домену физичког изгледа и другостепени дериват *ѿрбул'ач-ица* 'дебелушкаста девојчица' (РК) изведен од фемининума *ѿрбул'ача* ' корпулентна жена великог трбуха' (РК).

Другостепени фемининуми имају основе изведених придева и у зависности од значења мотивне речи припадају различитим појмовним доменима: а) домену интелекта: *ѿамеѿн-ица*, *ѿамеѿљив-ица*, *умн-ица*, *безумн-ица*, б) узраста: *балав-ица*, *слинав-ица*, *мрсољив-ица*, в) физичког изгледа: *ћелав-ица*, *руњав-ица*, *грбав-ица*, *кошѿуњав-ица*, *ѿуѿав-ица*, *килав-ица*, *ѿаѿрав-ица* и г) карактера: *језичн-ица*. Ретки су примери мовираних облика посредством именице у мушком роду, као у примерима и *крволоч* : *крволоч-ица*.

Суфиксом *-ица* изведене су и именице којима се денотира мушка особа. То су углавном деминутивна образовања, с основом атрибутива изведених суфиксом *-оња*: *мозгоњ-ица*, *главоњ-ица*, *балоњ-ица*, *брадоњ-ица*, *грудоњ-ица*, *ѿрсоњ-ица*, *бокоњ-ица*, *гузоњ-ица* и све оне, осим именице *мозгоњица*, припадају домену физичког изгледа. Ретка су образовања маскулинума суфиксом *-ица* од основе сложеног или префиксално-суфиксалног придева, па и од основе соматизма, као у *голобрад-ица*, *безбрк-ица*, *брк-ица*.

1.38. Суфикс *-ић*. Суфикс *-ић* је по својој основној функцији деминутивни и далеко најважнији у творби именица у мушком роду. Деминутиви се углавном граде од именица мушког рода како за људе тако и за животиње, наводи Клајн (2003: 108). Наша грађа показује да се овај суфикс комбинује и са основама сложених квалитативних придева градећи атрибутивне именице које нису означене као деминутиви, али се њима именују младе мушке особе, а сви деривати припадају домену физичког изгледа човека и посведочени су у СДР1: *црнооч-ић*, *ѿлавокос-ић*, *голобрад-ић*.

1.39. *Суфикс *-иче*. Овај суфикс не проналазимо у Клајновом регистру (2003), а Д. Шипка наводи да се дериватима са овим суфиксом именује мушка особа са особиним Х (придев > именица; *јадниче* (=јад[а]н + иче) (2003: 86). У дијалекатској грађи суфикс *-иче* је потврђен у дериватима, именицама средњег рода, којима је у основи префиксално-суфиксални квалитативни придев – *безобразн-иче* у говору Куча или основа мотивне именице – *свл-иче* у јабланичком крају (РГЈК). Први дериват се према значењу уклапа у домен карактера, а други у домен физичког изгледа.

1.40. **Суфикс *-ја*. Клајн (2003: 19) објашњава да је суфикс *-ја* палатална варијанта суфикса *-а*. Ипак, ако узмемо у обзир да *-а* по правилу долази на примарну глаголску основу, а не на презентску (*бун-а* и сл.), онда је сложеницама типа *крвоија*, *водолија* логичније приписати суфикс *-ја*. Атрибутивна именица *крв-о-ји-ја* припада домену карактера, као и *оч-о-гре-ја* (РК-МД), а лексеме *йерчи-нош-а* (РК) и *ребр-о-нош-а* (СДР1) физичком изгледу. У домен интелекта сврставају се *ври-о-гла-ја* (РГГ) и *свр-гла-ја* (РГГ). Наша грађа показује да је улога суфикса *-ја* у творби атрибутивних именица деривационо доста ограничена јер је овај суфикс употребљен само у сложено-суфиксалној творби, а и територијално је условљен.

1.41. Суфикс *-јак*. Суфикс *-јак*, палатална варијанта суфикса *-ак*, заступљен је у дериватима с основом придева, што је његова уобичајена дистрибуција, при чему гради називе за људска бића (*занесењак*), али и за предмете (*грудњак*) који поседују особину изражену придевом. Персоналне атрибутивне именице изведене овим суфиксом припадају различитим појмовним доменима – карактеру: *дволичњ-ак*, *уображењ-ак*, *бездушњ-ак*, ређе домену интелекта: *йамейњ-ак* или порекла – *йолукрвњ-ак*.

1.42. **Суфикс *-ка*. Суфиксом *-ка* изведене су атрибутивне именице женског рода. Он се налази у суфиксалима с основом сложеног квалитативног придева или придева с основом соматског појма, а деривати настали по овом творбеном моделу припадају различитим доменима:

а) физичком изгледу: *бућоглав-ка* (РГЈК, РГЈС), *вијоглав-ка* (РНГЦР), *косоглав-ка* (РТГ2), *гологлав-ка* (РГЈК), *мазноглав-ка* (РТГ2), *кривоши-ка* (РСК), *љигав-ка* (РГЈС); *брнсав-ка* (РГЈК), *брнсољив-ка* (РГЈК), *сивав-ка* (РГЈК), *мрсољив-ка* (РГЈК), *руџав-ка* (РГЈК), *гרבав-ка* (РГЈК), *мешињав-ка* (РГЈК), *чкембав-ка* (РГЈК), *килав-ка* (РГЈК), *йрџич-ка* (РСК);

б) интелекту: *вриоглав-ка* (РТГ2), *йујоглав-ка* (СДР1), *бандоглав-ка* (РГЈК), *йврдоглав-ка* (РГЈК);

в) карактеру: *гузич-ка* (РГЗ), *лицемер-ка* (СДР1), *заочљив-ка* (РГЈК), *ног-о-шир-ка* (РТГ2).

Знатно ниже продуктивности је суфикс *-ка* у комбинацији са именичким основама. Ови деривати су потврђени у народним говорима, а припадају домену физичког изгледа: *ћел-ка* (РГЈК) и *кил-ка* (РГЈК) или карактера – *језич-ка* (СДР1). Моциона образовања су такође изведена овим суфиксом, али веома ретко, као у примерима: *гузичар-ка* (РГЈС), *језичар-ка* (РГЈК, РСК) / *езичар-ка* (РСК).

Корпус показује да је продуктивност овог суфикса израженија у творби атрибутивних именица у народним говорима.

1.43. **Суфикс *-ко*. Клајн констатује, а наш узорак потврђује, да је највише изведеница на *-ко* од придевске основе, и то од придева који значе неку лошу особину, али укупни тон изведенице је пре шалив него пејоративан (Клајн 2003: 141). Атрибутивне именице с основном придева мотивисаног соматизмом и суфиксом *-ко* се на основу свог номинационог значења, сврставају у домен физичког изгледа: *балав-ко* (СДР2), *слинав-ко* (СДР2), *брнсав-ко* (РГЈК), *брнсољив-ко* (РГЈК), *сивав-ко* (РГЈК), *ћелав-ко* (РСЈ), *руџав-ко* (РГЈК), *грбав-ко* (РГЈК), *кошџуњав-ко* (СДР1), *мешињав-ко* (РГЈК), *килав-ко* (РГЈК), *чкембав-ко* (РГЈК), *џаџрав-ко* (РТГ2), а веома ретко остварују значење на основу којег припадају домену интелекта – *џамеџив-ко* (РРГ). Поред деривата другог степена, у грађи су забележени и суфиксали с основном сложеног квалитативног придева: *заочљив-ко* (РГЈК), *бандоглав-ко* (СДР1, РГЗ), *џврдоглав-ко* (РГЈК) или префиксално-суфиксалног придева – *убражен-ко* (СДР1). Све ове именице су из домена карактера.

Суфикс *-ко* се веома ретко комбинује с именичким основама градећи атрибутивне именице којима се означава човек према свом физичком изгледу, као у примерима: *меш-ко* (РГЈС), *џрбуш-ко* (РК-МД), *мрсољ-ко* (РГЈС), *мрсољ-ћо* (РТГ2). Домену карактера припадају деривати *џрџиш-ко* (ЛП) и *гузиш-ко* (РГЗ). Суфикс *-ко* са овом сематничко-дривационом функцијом типичан је за говоре југоисточне Србије.²⁶⁸

1.44. *Суфикс *-ла*. У народним говорима суфикс *-ла* има значајну функцију у деривацији атрибутивних именица с основном соматизма. Ови деривати имају негативну конотацију која произилази из значења мотивног соматског појма, а у појединим случајевима носилац негативног тоналитета је и суфикс удружен с основном (*кож-ла*). Суфикс *-ла* долази на основу соматизма у дериватима првога степена: *љиг-ла* (РГЈК), *уш-ла* (РГЈС), *зуб-ла* (РГЈК, РГЈС), *кож-ла* (РГЈС), *грб-ла* (РГЈК), *мег-ла* (РГЈС), *шкемб-ла* (РГЈС)/*чкемб-ла* (РГЈК), *сив-ла* (РГЈК), *џрџиш-ла* (РГЈК), *крак-ла* (РГЈК), *шкрак-ла* (РГЈС). Све ове атрибутивне именице припадају домену физичког изгледа. Овај суфикс има знатно слабију продуктивност у комбинацији с основама придева градећи атрибутивне именице које припадају домену физичког из-

²⁶⁸ У македонском језику суфикс *-ко* такође учествује у образовању пејоратива, а дериватити имају атрибутивни карактер (*мрсул* > *мрсулко*, *џлаче* > *џлачко*) (Аризанковска 2012: 37).

гледа: *суворук-ла* (РГЈК), *гологуз-ла* (РГЈК), *голодуј-ла* (РГЈК), *голокрак-ла* (РГЈК), *кусодуј-ла* (РГЈК), домену кретања садржаном у сложеници грађеној по моделу Го + о + Ио + -ла: *мрд-о-гуз-ла* (РГЈС), *врј-о-дуј-ла* (РГЈК) или карактера: *сџраши-гуз-ла* (РГЈС), *цер-о-зуб-ла* (РГЈК, (РГЈС)). Овај суфикс је забележен првенствено у говорима призренско-тимочке дијалекатске области.²⁶⁹

1.45. *Суфикс *-лан*. Овај суфикс је турског порекла и заступљен је у првостепеном деривату *мог-лан*, забележеном у дијалекатској грађи (РК). Ова атрибутивна именица припада домену физичког изгледа.

1.46. Суфикс *-л(а)ц*. Он је првенствено агентивни суфикс и долази само на глаголске основе, као у дериватима који припадају домену интелекта – *јамџи-лац*, *јамејова-лац* и у сложеници из домена карактера – *крв-о-ји-лац*, забележеним у нашој грађи. Агентивно значење чува се и у наведеним именицама, али је доминантније атрибутивно. Према Белићевом схватању, именице овога творбеног типа имају придевско-глаголско значење, тј. обележавање неког ко стално врши какву радњу, и то више обележавање особине његове неголи вршења глаголске радње (Белић 1936: 228).

1.47. *Суфикс *-лија*. Суфикс турског порекла *-лија* „најчешће се јавља у категорији носилаца особине или својства“ (Радић 2001: 360–361). Овај суфикс је потврђен у атрибутивним именицама углавном из дијалекатских извора. Јавља се у комбинацији с основама домаћег порекла градећи деривате првога степена: *јамеј-лија* (ЛП), *образ-лија* (РГЗ), *језик-лија* (РК). Ове атрибутивне именице имају изражену позитивну експресивност и припадају различитим доменима: интелекта, карактера, говора.

Посведочене су и атрибутивне именице у којима се овај суфикс комбинује с основама именица турског порекла – *јерчин-лија* (РТГ2), *џабан-лија* (РГЈК), па су оне у лексичком систему српског језика са статусом турцизма. У дијалекатској грађи забележена је и атрибутивна именица с мотивном речју француског порекла *мусџаћ-лија* (РТГ2).

1.48. Суфикс *-лица*. Речи с људском референцијом граматички су женског рода, а примењују се подједнако и за жене и за мушкарце. Означавају особу којој је стално или типично својство вршење радње означене глаголом (нпр. *ћуџалица*, *јричалица*, *свађалица*) (Клајн 2003: 147). У нашим извори-

²⁶⁹ Овај суфикс се јавља и у македонском језику (*грбла*, *носла*) (РМЈ).

ма потврђена је атрибутивна именица, дериват другог степена, *ѓамѓи-лица*, која припада домену интелекта (СДР2).

1.49. *Суфикс *-лице*. Овај суфикс је карактеристичан за деривацију именица средњег рода у народним говорима. У деривате уноси изванстан степен позитивне тоналности у *чкѓмб-лице* (РГЈК) и *голокрак-лице* (РГЈК), а ове атрибутивне именице припадају домену физичког изгледа.

1.50. Суфикс *-ло*. У комбинацији с глаголским основама суфикс *-ло* гради атрибутивне именице које нису стилски обележене, а ако и имају додатну конотацију, она није изразито негативна, више је шаљива, као у примерима из домена интелекта *мозга-ло* и *ѓамѓи-ло* или *ѓрејка-ло*, а неутрална је у сложеници *зл-о-ѓамѓи-ло*, која припада домену карактера. Дериват *ѓамѓи-ло* има изражен семантички и деривациони потенцијал и јавља се у префиксалу *не-ѓамѓило* и као саставница у сложеници *злойамѓило*.

1.51. *Суфикс *-ља*. Употреба суфикса *-ља* у комбинацији с именичким основама сматра се ретком појавом јер је потврђена само у неколико речи без јединственог значења (*каѓља*, *коноѓља*) (Клајн 2003: 154). Грађа из народних говора показује пак другачију слику о функцији и продуктивности овог суфикса. Он долази на основе соматизама градећи атрибутивне именице: *сив-ља* (РГЈК), *уш-ља* (РГЈС), *зуб-ља* (РГЈК), *руѓ-ља* (РСК), *кож-ља* (РГЈС), *грб-ља* (РГЈС), које припадају домену физичког изгледа. Неке од њих означене су као пејоратив (*ушља*), неке су са погрдним значењем (*зубља*, *кожља*), што је последица удруживања семантичког садржаја творбене основе и суфикса. Поред тога што се овим дериватима именују женске особе, оне имају способност номинације и особа мушког пола (*руѓља*, *кожља*, *грбља*). Суфикс *-ља* се јавља и у комбинацији с основама сложених квалитативних придева: *крѓзуб-ља* (РГЈК), *голодуѓ-ља* (РГЈК) и у сложено-суфиксалној твореници *ѓер-о-зуб-ља* (РГЈК). Овај суфикс је продуктиван у говорима призренско-тимочке области.

1.52. *Суфикс *-љо*. Суфиксом *-љо* у народним говорима изведена је атрибутивна именица од соматске основе: *грб-љо* (РГЈК). Суфикси *-ља* и *-љо* могу се сматрати варијантним облицима, а њихова дистрибуција територијално је условљена (*-ља* је заступљен у РГЈС, а *-љо* у РГЈК).

1.53. *Суфикс *-на*. Овај суфикс је распрострањен у деривацији атрибутивних именица са женском особом као денотатом у народним говори-

ма: *зуб-на* (РГЗ), *брк-на* (РК, РГЗ), *џик-на* (РГЗ), *гуз-на* (РГЗ), *џрк-на* (РГЗ), *џрџи-на* (РТГ2), *меџи-џрк-на* (ЛП). У деривате уноси углавном пејоративно обележје (*зубна*, *бркна*), али и хипокористичко (*џикна*), а неке су неутралне (*гузна*), што указује на добар семантичко-деривациони потенцијал суфикса *-на*. Све атрибутивне именице изведене овим суфиксом углавном припадају домену физичког изгледа. Видимо да је веома фреквентан у говору Загараца, а забележен је и у говору Куча, Пиве и Тимока.

1.54. Суфикс *-нина*. Овај суфикс употребљен је у првостепеном деривату из домена карактера: *глав-нина* ‘тврдоглава, својеглава особа, особењак’ (РСК). Ову употребу Клајн не разматра, а судећи по извору и непродуктивности и у нашем корпусу, примена суфикса *-нина* у деривацији атрибутивних именица потпуно је периферна појава.

1.55. *Суфикс *-ница*. Овај суфикс има значајну функцију у деривацији атрибутивних именица женског рода. Ретко се комбинује са основом соматског појма градећи дериват првога степена – *крв-ница* ‘женска особа крвник, окрутница, мучитељица’ (СДР2), али је његова продуктивност израженија у деривацији сложено-суфиксалних твореница: *џеч-образ-ница* ‘женска особа која је печена тврда образа, безобразница’ (РГЗ);²⁷⁰ *оч-о-вад-ница* ‘зла, опака жена’ (РНГЦР, РТГ2), *крв-о-муџи-ница* ‘женска особа зле нарави, спремна да завађа друге; уп. крвосмутница’ (РГЗ), *крв-о-сер-ница* ‘женско чељаде које има својства као крвосерник, употребљава је мушко и женско без икаква снебивања’ (РК-МД), *крв-о-смужи-ница* ‘смутљивица, жена која завађа друге, свађалица’ (РГЗ), *душ-о-вад-ница* ‘зла жена’ (РНГЦР), *зл-о-оч-ница* ‘она која има зле, урокљиве очи’. Суфикс *-ница* углавном долази на другу сложеничку компоненту глаголског порекла. Комбинује се и са сложеном придевском основом: *самоглав-ница* ‘она која је својеглава, својевољна, тврдоглава’ (РГЈК). Сви деривати припадају домену карактера. У творби ових атрибутивних именица суфикс *-ница* углавном остварује моциону функцију.

1.56. *Суфикс *-о*. Овај суфикс се удружује са основом соматизма градећи деривате првога степена, који су регионално маркирани. Клајн наводи да је његова употреба у Србији уобичајена само на западу и сматра га варијантом хипокористичног суфикса *-а* (*ћоро*, *сељо*) (2003: 176). Сличну ситуацију проналазимо и у нашој грађи, која потврђује принцип

²⁷⁰ У сложеницама посведоченим у народним говорима често је редукован спојни вокал уколико друга сложеничка компонента почиње на *о-* (*образ*, *око*).

територијалне дистрибуције суфикса *-о*. Ова констатација важи за све облике који постоје у варијантној форми – на *-а* и на *-о*: *брко* ‘брка’ (СДР1); ‘човјек великих бркова’ (РГП); *грба* ‘хип. од грбавац, грбо’ (РМС) и *грбо* ‘грба’ (РМС), *шкџмба* ‘трбоња’ (РГЈС) и *шкџмбо* пеј. ‘човек с великим трбухом, трбоња’ (РМС); ‘трбоња’ (РВГ).

У нашој грађи забележени су и облици само на *-о*: *ћел-о* ‘хип. и ир. од ћелавац’ (РМС); *рњ-о* (РГГ); *бал-о* балавац’ (1. и 2) (СДР2); *слин-о* ‘дечак који много слини, слинавко’ (СДР2); *цоц-о* ‘онај који има цоце’ (РГГ); *брњ-о* ‘човјек или коњ који има брњу’ (РГГ); *руњ-о* ‘претјерано длакав човјек’ (РГГ); *сџруњ-о* ‘онај који има оштру длаку на глави као коњска струња’ (РГГ); *жшл-о* ‘мршавко; мршав коњ’ (СДР2); *кил-о* ‘килав човек’ (РМС), *џрб-о* експр. ‘трбоња’ (СДР1, РСГВ), *џрџ-о* пеј. ‘дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата’ (РМС). Сви ови деривати припадају домену физичког изгледа човека, а имају обележје хипокористика, али могу бити употребљени и иронично.

1.57. Суфикс *-ов*. Суфиксом *-ов* се углавном граде називи за животиње (*зелџов*, *жуџов*, пејоратив *мазџов*), а са основама придева и погрдни називи за људе (*лудџов*, *јадџов*, *гаџов*, *џразџов*) (Клајн 2003: 176). И атрибутивна именица *џрџ-ов* пеј. ‘дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата’ (РМС) припада овој семантичко-деривационој парадигми.

1.58. Суфикс *-овић*. Овај суфикс се налази у структури атрибутивних именица грађених различитим деривационим процесима. Јавља се у префиксално-суфиксалној твореници *без-мозг-овић* погр. ‘онај који је без памети’ (СДР2), у атрибутивној именици с основом императивне сложенице *шибигуз-овић* ‘потомак шибигуза’ (РК), ‘потомак шибигуза, оних који су кажњавани шибанџем по туру’ (РГЗ), у деривату четвртог степена *џамеџњаков-овић* (*џамеџ* → *џамеџан* → *џамеџњак* → *џамеџњаковић*). Нешто је више продуктивности у комбинацији с основама сложених квалитативних придева: *голубрад-овић* ‘голубрад младић; жутокљунац’ (СДР1); *голожрб-овић* ‘онај који потиче из сиротиње, који је сиротиња’ (РГЗ).

Атрибутивне именице изведене суфиксом *-овић* припадају различитим доменама: интелекта, али су оне ироничне (*џамеџњаковић*) или погрдне (*безмозговић*), порекла (*шибигузовић*), узраста (*голубрадовић*) и социјалног статуса или порекла (*голожрбовић*). Клајн (2003: 112) наводи да су деривати од именичких основа изразито афективни.

1.59. Суфикс *-оџа*. Овај суфикс проналазимо у првостепеном деривату *грб-оџа* ‘грбоња’ (РМС) у који уноси наглашену пејоративност. Атрибутивна именица припада домену физичког изгледа човека.

1.60. Суфикс *-оња*. Овај суфикс се издваја по продуктивности. Већина соматизама има функцију мотиватора и удружује се с њим градећи атрибутивне именице којима се најчешће именује човек према називу увећеног дела тела: *глав-оња* (СДР1, РСГВ, РГЗ, РГЈК, РГП, РК), *чел-оња* (РГГ), *враџ-оња* (РК, РГЗ), *шиј-оња* (РГЗ), *нос-оња* (СДР1, РСГВ, РК-МД, РГГ), *ув-оња/ух-оња/уш-оња* (СДР1), *усџ-оња* (СДР1), *зуб-оња* (РСГВ), *мозг-оња* (РГГ), *кос-оња* (СДР1), *брад-оња* (СДР1, РСГВ, РГП), *брк-оња* (СДР1, РСГВ, РГП, РК), *џлећ-оња* (РГЗ), *грб-оња* (РМС), *груд-оња* (РГЗ), *џрс-оња* (РГЗ), *бок-оња* (РГЗ), *куљ-оња* (РГЗ), *мев-оња* (РГЈС), *џуй-оња* (СДР1), *џрб-оња* (СДР1, РСГВ, РГП, РВГ), *џкемб-оња* (РМС)/*џкемб-оња* (РГЈК), *кил-оња* (РГЈК), *реј-оња* (РНГЦР), *дуј-оња* (РСГВ), *гуз-оња* (СДР1, РСГВ, РГП), *џрџ-оња* (РГЈК, РСК, РК-МД, РМС). И следећи деривати припадају углавном домену изгледа: *бал-оња* (СДР2, РГЗ), *џимб-оња* (РГЈС), *ћел-оња* (РСЈ), *ребр-оња* (РГЈС), *џрејк-оња* (РГЈС), *џеј-оња* (РГГ).

Такође су веома ретке атрибутивне именице творене по овом моделу које припадају неком другом појмовном домену, нпр. интелекта – *мозг-оња* или кретања – *џрев-оња* (*џријев-оња*). Суфикс *-оња* није продуктиван у творби деривата другог степена (*мех* → *мешко* → *мешкоња*), али је са основама сложених квалитативних придева продуктивнији (*бандоглав-оња*, *џврдоглав-оња*, *кривонос-оња*, *гологуз-оња*, *голокрак-оња*, *суворук-оња*, *кезозуб-оња*). Ретко се јавља у структури префиксално-суфиксалних твореница, као у *без-мозг-оња*.

Деривати изведени суфиксом *-оња* по правилу имају пејоративно значење и када се комбинују са именичким, нарочито са основама соматизама, (*носоња*, *главоња*) и када се комбинују са придевским основама (*лудоња*) (Штасни 2013: 96). Клајн, међутим, наводи да изведенице са овим суфиксом означавају човека или животињу са особином исказаном у основи, те да могу бити са хипокористичним-шаљивим значењем, као, на пример, у *зекоња*, *медоња*, или се пак може радити о вулгаризмима. Он, међутим, не говори о дериватима са пејоративном димензијом (Клајн 2003: 177).

1.61. *Суфикс *-оџа*. Суфикс *-оџа*, који учествује у грађењу именица мушког рода, проналазимо у дијалектизмима *џлећ-оџа* ‘плећат човјек’ (РГЗ)

и *куљ-оџа* ‘куљав човјек’ (РГЗ).²⁷¹ Овим суфиксом се изводе лична имена (нпр. *Живоџа*, *Вукоџа*) и називи за бикове или волове (*баљоџа*, *бикоџа*, *мркоџа*, *враноџа*) (Клајн 2003: 182). Из наведених примера види се да суфикс *-оџа* долази на именичке или на придевске основе, а по аналогији с називима за домаће животиње претпостављамо да се пренео на деривацију персоналних атрибутивних именица.

1.62. Суфикс *-ош*. Идентификујемо га у првостепеним дериватима *кос-ош* (РСГВ) и *гуз-ош* (РСГВ), којима се реализују атрибутивне именице из домена физичког изгледа човека. Оне се могу сматрати жаргонизмима.

1.63. *Суфикс *-оша*. Овај суфикс у дериват првог степена уноси експресивни тоналитет, као у лексеми *језик-оша* ‘жена оштрог језика’ (РК); ‘жена оштра језика, љута жена, алапача, причалица, брбљивица’ (РГЗ), а према значењу се сврстава у домен карактера.

1.64. *Суфикс *-уља*. Суфикс *-уља* се јавља у првостепеним дериватима: *џамеј-ул’а*, *џирб-уља*, *реј-ул’а*. Дериват који припада домену интелекта *џамеј-уља* има пејоративну употребу, а деривати којима се жена именује према физичком изгледу нису стилски обележени. Овај суфикс се комбинује и са основом квалитативног придева градећи дериват *безобраз-уља*, који припада домену карактера, а остварује и моциону функцију у деривату *кождер-уља* с погрдним обележјем ‘мршава жена’ (РГЈС) према маскулинуму *кождер* ‘мршав човек’ (РГЈС).

1.65. Суфикс *-уљак*. Овај суфикс Клајн сматра јединачним са потврдом у примеру *чорбуљак*. Међутим, он има примену у деривацији атрибутивних именица и идентификујемо га у јединицама с основом придева у *безбрк-уљак* (СДР1) и у дериватима с именичком основом: *грб-уљак* (РМС), *џирб-уљак* (СДР1). Ове атрибутивне именице припадају домену физичког изгледа човека, а суфикс уноси у њих извештан степен деминуције – *безбркуљак* ‘мали човек без бркова’ *грбуљак* ‘дем. од грбоња’, али не и у деривату *џирбуљак* ‘трбоња’.

1.66. Суфикс *-урда*. Овај суфикс има аугментативно-пејоративно обележје. Заступљен је у деривату другог степена с основом придева

²⁷¹ Клајн разликује суфиксе *-оџа*¹ и *-оџа*². Првим се изводе апстрактне именице, и увек је наглашен за разлику од другог који је ненаглашен (Клајн 2003: 181–182).

балав(ф)-урда пеј. ‘дјечурлија, момчадија; дрипци, дјеца и младићи лошег понашања, беспризорници’ (РГЗ). У деривату коегзистира домен узраста и карактера.

1.67. *Суфикс *-уїла*. Овај суфикс проналазимо у дијалектизму *гуз-уїла*. Он има одлику двородног суфикса јер се дериватом именује и женска и мушка особа ‘чељаде са дебелом стражњицом, уз то неспретно, тешко покретно, лењо’ (РК-МД). Значењем деривата обухвата се домен физичког изгледа, али и кретања и карактера.

1.68. *Суфикс *-ча*. Клајн констатује да је суфикс *-ча* хипокористичан и углавном регионалан. Наша грађа показује да овај суфикс у народним говорима има и аугментативну функцију – *глав-ча* ‘глават човек’ (РГЈС), онај који има велику главу, главоња, уп. главша’ (ТДР); пејоративно или погрдано значење – *кел-ча* ‘ћелав човек, ћелавец’ (РСК), *ћел-ча* ‘онај који је ћелав, ћелавко’ (РГЈК); *кил-ча* ‘килавко’ (РГЈК); или је неутралан, као у деривату *слин-ча* ‘слинавац’ (СДР2, РГЈК). Из грађе се види да је он везан за говоре призренско-тимочке дијалекатске области.

1.69. Суфикс *-че*. Суфиксом *-че* се углавном изводе деминутиви. Он је типичан за јужнословенске језике, посебно за југоисточне српске говоре (Клајн 2003: 203; Радић 1987). Најчешће се комбинује с придевским основама градећи деривате другог степена: *балав-че* (СДР2, РГЗ), *љигав-че* (РГЈК, РГЈС), *слинав-че* (СДР2, РК-МД), *брнсољив-че* (РГЈК), *мрсољив-че* (РГЈК, РК-МД), *руњав-че* (РГЗ), *мешњав-че* (РГЈК). Атрибутивне именице овог типа мотивисане су и сложеним квалитативним придевима: *гологлав-че* (РГЈК), *голобра-че* (СДР1). Мотивну функцију имају и деривирани или сложене именице – *їрейкоњ-че* (РГЈС), *мрсољан-че* (РГЈС), *кождер-че* (РГЈС), *крвосерни-че* (РК-МД), а само по изузетку именице овог типа настају префиксално-суфиксалном творбом, од синтагме *на їрсима* у деривату *на-їрши-че* (СДР1). Према свом значењу ови деривати углавном припадају домену физичког изгледа, а у појединим се реализује и домен узраста (у оквиру двозначне структуре, нпр. у *балавче*) или карактера (*крвосерниче*). Ове именице имају често ознаку погрдно (*љигавче, кождерче*).

1.70. Суфикс *-чина*. Аугментативни суфикс *-чина* јавља се у деривату *їрочел-чина* од *їрочелак* ‘човека са широким челом’ (СДР1). Дериват припада домену физичког изгледа човека.

1.71. Суфикс *-чић*. Деминутивни суфикс *-чић* проналазимо у атрибутивним именицама *балав-чић* и *џрбул'ан-чић*. Суфикс долази на основу придева (*балав-*) или именице (*џрбул'ан-*) и гради деривате другог степена, који се према свом значењу сврставају у домен физичког изгледа човека.

1.72. Суфикс *-чо*. Овај суфикс представља регионалну варијанту суфикса *-ча* с којим дели исте семантичко-деривационе карактеристике (*слин-ча/слин-чо* 'слинавац') (СДР2).

1.73. Суфикс *-ша*. Суфикс *-ша* с основама глагола гради именице којима се означава вршилац радње, али се деривати с овим суфиксом могу одредити и као атрибутивне именице, као у примеру *џамџи-ша* 'онај који добро и дуго памти' (РВГ). Реч је о деривату другог степена (*џамеџи* → *џамџиџи* → *џамџиџиша*) којим се концептуализује интелектуално својство човека. Други дериват изведен је суфиксом *-ша* од именичке основе – *глав-ша* (ТДР) и он се према свом значењу сврстава у домен физичког изгледа.

1.74. Суфикс *-шиџина*. Аугментативи изведени суфиксом *-шиџина* у споју са основом придева забележени су у дијалекатској грађи: *врџоглав-шиџина* 'ћакнута и ментално ненормална особа' (ТДР), *џврдоглав-шиџина* 'онај који је тврдоглав', (ТДР); 'тврдоглавац' (РНГЦР). Ове атрибутивне именице припадају домену интелекта и карактера, а дериват *џаџрав-шиџина* домену физичког изгледа.

1.75. Нулџи суфикс (*-џ*). Аtribuтивне именице настале сложено-суфиксалном творбом с глаголском основом на другом сложеничком месту имају нулџи суфикс у својој структури: *глав-џ-џек-џ*, *глав-џ-џдер-џ*, *кож-џер-џ*, *кож-џ-џдер-џ*, *гуз-џ-лиз-џ*, *крв-џ-лок-џ*. Оне углавном спадају у домен карактера. Овде припада и атрибутивна именица *лице-џ-џер-џ* (*лицеџер*), где је мотивација замагљена јер, с обзиром на значење, део *-м(џ)ер* не изазива никакве асоцијације, али од Скока сазнајемо да је сложеница настала од *лице џериџи* (Клајн 2003: 41).

Међутим, много је више атрибутивних именица насталих сложено-суфиксалном творбом са именичком основом као другом сложеничком саставницом, а најпродуктивније су оне с основом именице *гуз-*, забележене у дијалекатској грађи. Међу њима су вулгаризми и експресивне речи, углавном негативне тоналности, којима се човек именује према карактеру.

Ове сложенице су настале по моделу:

а) Го + о + Ио + -ø: *мрд-о-гуз-ø*, *чув-о-гуз-ø*, *лиз-о-гуз-ø*, *дзездз-о-гуз-ø*, *шивк-о-гуз-ø*, *йрай-о-гуз-ø*, *йрч-о-гуз-ø*, *йуц-о-йрб-ø*, *йор-о-глав-ø*, ретко без спојног вокала: *лиз-дуй-ø*. Оне се јављају и у форми императивних сложеница: *лизи-гуз-ø*, *наби-гуз-ø*, *йрйи-гуз-ø*, *сери-гуз-ø*, *шиби-гуз-ø*, *шаййи-гуз-ø*, *йрчи-гуз-ø*, *сйраши-гуз-ø*, *йоли-гуз-ø*, *фучи-гуз-ø*, *лувиши-гуз-ø*, *луфйи-гуз-ø*, *лиййи-гуз-ø*, *йрчи-гуз-ø*, *йрди-гуз-ø*;

б) По + о + Ио + -ø: *крив-о-гуз-ø*, *дрчн-о-гуз-ø*, *масн-о-гуз-ø*, *ласн-о-гуз-ø*;

в) Ио + о + Ио + -ø: *вранз-о-гуз-ø*, *чукљ-о-ног-ø*, *вљейр-о-глав-ø*;

г) Зо + Ио + -ø: *свој-гуз-ø*;

д) Основа броја + о + Ио + -ø: *дв-о-гуз-ø*.²⁷²

2. Конкурентни суфикси у творби атрибутивних именица с основом соматизма

Варијантност као универзални синонимијски принцип истовремено је и услов који омогућава успостављање парадигматске везе и на сублексемском нивоу будући да постоји „језички облик који представља једну од неколико алтернатива у датом контексту“ (Kristal 1985). У парадигми коју чине атрибутивне именице мотивисане соматским појмом јављају се јединице у конкурентном односу. Наиме, варијантни облици који настају као последица удруживања соматске основе с различитим суфиксима у творби јединица овога семантичко-деривационог типа и са истом концептуалном вредношћу представљају системску појаву у овом лексичком систему. „Због могућности замене једне јединице неком другом, варијантност условљава успостављање одређеног типа парадигматске везе у зависности од контекста и сфере употребе деривата“ (Штасни 2017: 389).

„За успостављање конкурентне пардигматске релације међу суфиксима важан је принцип еквиваленције, који се на сублексемској равни испољава као облик дистрибутивно-семантичке еквиваленције. Да би се два суфикса сматрала еквивалентним, треба да испуне следеће услове: да се јављају у идентичним творбеним везама, тј. да учествују у деривацији јединица које имају исту денотативну и конотативну вредност по истом деривационом

²⁷² Примери наведени под б, в, г и д могли би се сматрати супстантивизираним облицима зато што мотивни придеви имају услова да буду лексикализовани (нпр. као *дебелгуз*).

моделу и да су међусобно заменљиви у одређеном контексту (*гледа-лац* и *гледа-ишељ*). Такви суфикси су у међусобој конкурентној вези.²⁷³

Од контекста и намере говорника (исказивање става) зависи степен остварене еквиваленције, што се, у првом реду, рефлектује у односу именованог деривата према реалности. Полазећи од наведених ставова, у општем смислу, можемо говорити о апсолутној и релативној еквиваленцији. Уколико суфикс у дериват уноси какву додатну информацију или стилско обележје, он са неутралним парњаком остварује релативну еквиваленцију (нпр. различит домен употребе у лексичком пару *йолийич-ар* ‘човек који се бави политиком’ и *йолийик-аний* ‘човек који се бескрупулозно бави политиком’).

Апсолутна еквиваленција представља услов за остваривање пуне конкуренције (*йродавац* и *йродавач*), док релативна еквиваленција омогућава успостављање делимичне конкуренције међу суфиксима.

Услов за пуну конкуренцију јесте иста денотативна вредност, једнак опсег значења и одсуство стилске маркираности или подједнаке конотативне вредности (позитивна или негативна код свих чланова у конкурентном односу): (*извршилац* и *извршиишељ* ‘онај који извршава какву одлуку’, *обожава-валац* и *обожаваишељ* ‘онај који обожава некога’, *йочинилац* и *йочинишељ* ‘онај који је нешто починио’).

Делимична конкуренција успоставља се међу формантима који учествују у деривацији јединица са различитим опсегом значења, као у примеру: *-л(а)ц* и *-ар* (*владац* и *владар*, поред значења ‘онај који влада’ има и значење ‘краљ, цар’) (Ђорић 2008: 222). Исти пар суфикса може да оствари пуну, али и делимичну конкуренцију, као у случају *-л(а)ц* и *-ишељ*, када један облик подлеже терминологизацији (као *сйасишељ* у значењу ‘Спаситељ (Исус Христос)’ према лексеми *сйасилац* која такво значење не реализује).²⁷⁴

Јединствена денотација представља услов за успостављање конкуренције.²⁷⁵ Уколико постоје структурно сличне форме, са потпуно различитим денотатима (*йив-ница* и *йив-ара*), не може се говорити о конкурентности творбених форманата, па чак ни у случају типа *-алица* и *-ач* (*грејалица*

²⁷³ Докулил (1962: 87–89) феномен конкуренције доводи у везу с категоријом продуктивности творбених средстава. Наиме, он продуктивност посматра, поред осталог, и у процесу његове конкуренције са семантички и стилски синонимним средствима, при чему разликује пуну конкуренцију – када она обухвата сва значења активних творбених средстава, и делимичну конкуренцију – када обухвата само нека од значења.

²⁷⁴ Лексема *сйасилац* има значење ‘онај који је спасио или спасава некога; онај чије је занимање спасавање угрожених’.

²⁷⁵ Или другачијим речима, да деривирани јединице „реферирају на исти референт“, што је и основни услов лексичке синонимије (Тафра 2005: 269).

и *грејач*) будући да је различита денотативна вредност деривата“ (Штасни 2017: 394–395).

С обзиром на то да су поједини суфикси вишефункционални и да се могу јавити у дериватима који припадају различитим појмовним доменима и у лексемама које су вишезначне, важно је утврдити оне форманте који се доминантно јављају у структури деривата из истог појмовног домена и открити њихове конкуренте. Феномен конкурентности могуће је посматрати на више нивоа: а) на нивоу целокупне парадигме, б) на нивоу категорије; в) на нивоу поткатогије у оквиру одређене категорије и г) у оквиру деривата с истом мотивном речју и истом концептуалном вредношћу.

Конкурентност суфикса ћемо сагледати међу дериватима који припадају најобимнијим појмовним доменима, а у случају домена са већим бројем поддомена, разматраће се такође онај који је најпродуктивнији и типичан представник категорије, као што је то случај са доменом физичког изгледа човека, који је веома хетероген.

а) Суфикс *-оња* је најпродуктивнији и типичан суфикс у деривацији атрибутивних именица мушког рода које припадају домену физичког изгледа и са појмовном вредношћу која садржи компоненту ‘увећани, предимензиониран део тела’ на основу којег је именован човек. Он има употребну вредност независно од територијалног критеријума и комбинује се са основама дијалекатских речи подједнако као и са основама соматизама који припадају стандарду. Евантуални конкуренти суфиксу *-оња* могу бити суфикси: *-аш* (*главоња* : *главаш*, *брадоња* : *брадаш*, *бркоња* : *бркаш*, *їлећоња* : *їлећаш*, *їуїоња* : *їуїаш*) и *-ан* (*носоња* : *носан*, *ушоња* : *ушан*, *дуїоња* : *дуїан*) јер нису изразито територијално условљени нити се деривати изведени њима значајно разликују према конотативним својствима. Остали суфикси су углавном регионалног карактера и у деривате уносе различит степен експресивности. Поједине атрибутивне именице на *-оња* Р. Бугарски наводи међу жаргонизмама (*главоња*, *грбоња*, *реїоња*) (2003: 59).

Домен физичког изгледа с компонентом ‘велики’	
Мотивни соматизам	Деривати
глава	<i>главаш</i>
	<i>главоња</i>
	<i>главча</i>
	<i>главша</i>
	<i>главуран</i>

глава	<i>главурдан</i>
	<i>главайшило</i>
	<i>бронзоглавиле/ бронзоглавиле</i>
чело	<i>йрочелак</i>
	<i>йрочелник</i>
	<i>челоња</i>
	<i>челан</i>
нос	<i>носак</i>
	<i>носан</i>
	<i>носоња</i>
рњака	<i>рњо</i>
	<i>рњило</i>
уво/ухо	<i>увоња</i>
	<i>ухоња</i>
	<i>ушоња</i>
	<i>ушља</i>
	<i>ушан</i>
уста	<i>устйоња</i>
зуб	<i>зубан</i>
	<i>зубла</i>
	<i>зубља</i>
	<i>зубоња</i>
обрва	<i>обрвило</i>
брада	<i>брадоња</i>
	<i>брадаш</i>
брк	<i>брка</i>
	<i>бркач</i>
	<i>брко</i>
	<i>бркајлија</i>
	<i>бркајло</i>
	<i>бркаш</i>
<i>бркоња</i>	
мустаћ	<i>мустјаћил</i>
	<i>мустјаћлија</i>
врат	<i>врайоња</i>
шија	<i>шијоња</i>
	<i>шијан</i>

плећа	<i>īleḥoṅa</i>
	<i>īleḥoiša</i>
	<i>īleḥaš</i>
груди	<i>grudoṅa</i>
прса	<i>īrsoṅa</i>
ребро	<i>rebroṅa</i>
трбух	<i>īrbo</i>
	<i>īrboṅa</i>
	<i>īrbela</i>
	<i>īrbul'an</i>
	<i>īrбушко</i>
	<i>īrбушило</i>
куља	<i>kuļeša</i>
	<i>kuļoṅa</i>
	<i>kuļoiša</i>
мех/мешина	<i>mevoṅa</i>
	<i>meško</i>
	<i>mešišavko</i>
шкембе/чкембе	<i>škemba</i>
	<i>škembo</i>
	<i>škembār/čkembar</i>
	<i>škemboṅa/čkemboṅa</i>
	<i>čkembavko</i>
бок	<i>bokoṅa</i>
пупак	<i>īuīavaṅ</i>
	<i>īuīaš</i>
	<i>īuīoṅa</i>
дупе	<i>duīeško</i>
	<i>duīan</i>
	<i>duīoṅa</i>
гуз	<i>guzoṅa</i>
	<i>guzoš</i>
	<i>guzuīla</i>
тртица	<i>īrīša</i>
	<i>īrīšoṅa</i>
	<i>īrīšo</i>
	<i>īrīšov</i>

Атрибутивне именице са женском особом као денотатом, које припадају истом појмовном домену као претходно разматране именице мушког рода, у знатно мањем броју су забележене у нашим изворима. Уочљиво је, такође, да је и мањи број мотивних соматизама којима је индукована њихова творба, а да су у том погледу најпродуктивније лексеме: *зуб*, *сиса*, *ѿрбух*, *дује* и *ѿркно*. Ове атрибутивне именице су претежно регистроване у народним говорима. Најпродуктивнији суфикс у њиховој деривацији је суфикс *-на*, а његовим конкурентом би се могао сматрати суфикс *-ача* будући да се њима творе атрибутивне именице од исте основе, са истим значењем, сличном експресивношћу са употребом у народним говорима (*зубача* : *зубна*, *бркача* : *бркна*, *сисача* : *сикна*, *ѿркњача* : *ѿркна*). И суфикс *-ара* је продуктиван, и он успоставља такође конкурентну везу са суфиксом *-на* (*дујеѿара* : *дујна*) или *-ача* (*сисара* : *сисача*), али знатно ређе.

Домен физичког изгледа с компонентом 'велики'	
Мотивни соматизам	Деривати
глава	<i>главурача</i>
чело	<i>челана</i>
нос	<i>носара</i>
	<i>носана</i>
рњака	<i>рњана</i>
уши	<i>ушла</i>
зуб	<i>зубача</i>
	<i>зубна</i>
	<i>зубла</i>
брк	<i>бркача</i>
	<i>бркна</i>
прса	<i>ѿрсача</i>
сиса	<i>сисача</i>
	<i>сисара</i>
	<i>сисешка</i>
	<i>сикна</i>
трбух	<i>ѿрбуља</i>
	<i>ѿрбул'ача</i>
	<i>ѿрбул'ачица</i>
мех/мешина	<i>мешинјавка</i>
чкембе	<i>чкембавка</i>

пупак	<i>й̄ӯй̄авица</i>
сапи	<i>са̄й̄ара</i>
крста	<i>кр̄с̄й̄ача</i>
дупе	<i>дӯй̄ешка</i>
	<i>дӯй̄е̄й̄ара</i>
	<i>дӯй̄ана</i>
гуз	<i>гузара</i>
	<i>гузна</i>
тртица	<i>й̄ир̄йна</i>
	<i>й̄ир̄й̄ла</i>
	<i>й̄ир̄й̄ља</i>
пркно	<i>й̄ркна</i>
	<i>й̄ркнача</i>
	<i>й̄ркњача</i>
шупак	<i>ш̄ӯй̄кара</i>

б) Веома је велики број деривата којима се именује човек према неким негативним карактерним особинама посредством соматског појма. Лексема *глава* и *гуз* имају таквих деривата највише. У микрогнезду с мотивном речју *глава* потврђени су варијантни облици, али се не може говорити о конкурентности форманата којима су изведени јер су они везани за различита говорна подручја, али и за стандардни српски идиом (*бандоглавац*, *бандоглавиле*, *бандоглавоња*, *бандоглавко*; *й̄врдоглавац*, *й̄врдоглавко*, *й̄врдоглавиле*, *й̄врдоглавоња*, *й̄врдоглавиштина*). Поред тога, ове атрибутивне именице имају и различиту експресивну тоналност. По продуктивности се ипак издваја суфикс *-(а)ц*, затим *-иле*, и на крају *-ко* и *-оња*. Постоје парови изведени од исте творбене основе суфиксима *-(а)ц* и *-иле* (*бандоглавац* и *бандоглавиле*, *й̄асоглавац* и *й̄соглавиле*), али то нису праве конкурентне форме. Правим конкурентима могу се сматрати суфикси *-(а)ц* и *-ко* у пару *й̄врдоглавац* и *й̄врдоглавко*, као и *-(а)ц* и *-ник* у случају лексема *самоглавац* и *самоглавник*. У структури деривата мотивисаним соматизмом *гуз* најпродуктивнији је нулти суфикс *(-ø)* и он је без одговарајућег конкурента. Употреба осталих суфикса са ниском фреквенцијом углавном је територијално условљена.

Међутим, у осталим групама деривата који припадају овом појмовном домену значајну продуктивност има суфикс *-ик/-ник*. Он се не комбинује с основама именица *глава* и *гуз*, али се удружује са већим бројем соматских основа и тако на нивоу ове поткатоорије постаје конкурент наведеним суфиксима.

Домен карактера с негативним обележјем	
Мотивни соматизам	Деривати
глава	<i>главнина</i>
	<i>бандоглавац</i>
	<i>бандоглавиле</i>
	<i>бандоглавоња</i>
	<i>бандоглавко</i>
	<i>дигоглав</i>
	<i>навиглавина</i>
	<i>ѝасоглавац</i>
	<i>ѝсоглавиле</i>
	<i>самоглавац</i>
	<i>самоглавник</i>
	<i>својеглавац</i>
	<i>ѝврдоглавац</i>
	<i>ѝврдоглавко</i>
	<i>ѝврдоглавиле</i>
	<i>ѝврдоглавоња</i>
	<i>ѝврдоглавиѝина</i>
<i>чвороглавиле</i>	
лице	<i>дволичник</i>
	<i>дволичњак</i>
	<i>лицемер (лицемјер)</i>
	<i>лицемерац (лицемјерац)</i>
	<i>лицемерник (лицемјерник)</i>
образ	<i>безобразник / б(р)езобразник</i>
	<i>уображенко</i>
	<i>уображењак</i>
	<i>образлија</i>
	<i>ѝечобразник</i>
око	<i>безочник</i>
	<i>злоочник</i>
	<i>заочљивко</i>
	<i>гороча</i>
	<i>очогреја</i>
	<i>очовадник/очевадник</i>
љига	<i>љигавац</i>

језик	језичник
рука	суворукас
	суворукоња
лакат	лакѿаши
	лакѿарош
срце	срдан
	милосрдник
	немилосрдник
душа	бездушник
	бездушњак
	душовадник
	душегубник
	малодушник
	великодудшник
	ѿраводушник
ѿросѿодушник	
крв	крвоѿија
	крвоѿилац
	крвосмуѿник
гуз	гузичко
	ѿогузија
	дрчногуз
	наћвогуз
	ѿрайѿогуз
	масногуз
	лизигуз
	набигуз
	набигузица
	својгуз
	гузичар
	ѿрчогуз
	сѿрашигуз
	ѿолигуз
	огузувач
	огужач
	ласногуз
	лужогуз
	млиниѿогуз

гуз	<i>мр̄ӣвогуз</i>
	<i>лув̄ӣгуз</i>
	<i>луф̄ӣгуз</i>
	<i>лӣӣгуз</i>
	<i>ӣрчӣгуз</i>
тртица	<i>ӣрӣчико</i>
пркно	<i>ме̄ӣркна</i>
реп	<i>рейач</i>
	<i>мр̄ӣворейа̄љ</i>
	<i>црворей̄</i>

Суфикс *-ица* је најфреквентнији у творби фемининума из ове групе деривата. Овај суфикс успоставља конкурентни однос са суфиксом *-ка* у комбинацији са истим творбеним основама (*бандоглавица* : *бандоглавка*, *ӣврдоглавица* : *ӣврдоглавка*) и јавља се, такође, код већег броја деривата удружен са различитим творбеним основама.

Домен карактера с негативним обележјем	
Мотивни соматизам	Деривати
глава	<i>бандоглавица</i>
	<i>бандоглавка</i>
	<i>дигоглава</i>
	<i>ӣасоглавица</i>
	<i>самоглавница</i>
	<i>својеглавица</i>
	<i>ӣврдоглавица</i>
<i>ӣврдоглавка</i>	
лице	<i>лицемерка (лицемјерка)</i>
	<i>безобразница/б(р)езобразница</i>
образ	<i>безобразуља</i>
	<i>ӣечобразница</i>
око	<i>безочница</i>
	<i>злоочница</i>
	<i>заочљивка</i>
	<i>очовадница</i>
нос	<i>кучконоса</i>

зуб	зубалица
језик	језичара
	језичка
	језичница
	језичарка
	језикоша
	езичана
рука	суворукла
срце	срда
	милосрдница
душа	бездушница
	душовадница
	малодушница
крв	крвосмујница
гуз	гузичка
	дрчногуза
	џрогуза
	наћвогуза
	лизигуза
	гологуза
реп	рејача
	рејара
	цвореја
нога	ногоширка

Атрибутивне именице са соматском основом којима се именује човек према позитивним карактерним особинама веома су ретке (*вишлока* и *вишлокило*).

в) Атрибутивне именице којима се денотира мушка особа према умањеним интелектуалним својствима мотивисане су лексемама *мозак*, *ум* и *џамеј*. У творби деривата овога семантичког типа истичу се по продуктивности суфикси *-(а)ц* и *-ик*, али су они заступљени у лексемама које припадају стандардном српском језику и могу се сматрати конкурентним. Међутим, у творби ових атрибутивних именица из народних говора најзаступљенији је суфикс *-иле*. Иако постоје оба облика, на *-(а)ц* и на *-иле*, не можемо их сматрати потпуним конкурентним јер је њихова дистрибуција територијално условљена (*џразноглавац* : *џразноглавиле*, *џујоглавац* : *џујоглавиле*, *џујоглавац* : *џујоглавиле*).

Домен интелекта с компонентом ‘глуп’	
Мотивни соматизам	Деривати
глава	<i>главан</i>
	<i>главина</i>
	<i>главиа</i>
	<i>безглавац</i>
	<i>вр̄ӣоглаја</i>
	<i>вр̄ӣоглавиш̄ина</i>
	<i>й̄разноглавац</i>
	<i>й̄разноглавиле</i>
	<i>свр̄глаја</i>
	<i>й̄ороглав</i>
	<i>й̄ӯй̄оглавац</i>
	<i>й̄ӯй̄оглавиле</i>
	<i>шуй̄ьоглавац</i>
<i>шуй̄ьоглавиле</i>	
мозак	<i>безмозгаи</i>
	<i>безмозгиле</i>
	<i>безмозгилаи</i>
	<i>безмозговић</i>
	<i>безмозгоња</i>
	<i>маломожданин</i>
	<i>вијомозгиле</i>
	<i>швракомозгаљ</i>
	<i>мозган</i>
	<i>мозгоња</i>
ум	<i>безумник</i>
	<i>лакоумник</i>
	<i>малоумник</i>
	<i>слабоумник</i>
	<i>й̄ӯй̄оумник</i>
	<i>једноумац</i>
	<i>край̄коумац</i>
	<i>избезумљеник</i>
ум	<i>й̄амей̄њаковић</i>
	<i>нейам̄ӣило</i>

Атрибутиви женског рода којима се именује женска особа према умањеним интелектуалним способностима изведени су суфиксом *-ица*. Он је у овој лексичкој скупини доминантан и без конкуренције. Деривати овога семантичког типа заступљенији су у стандардном српском језику. И њих је много мање у односу на именице мушког рода с истим значењем.

Домен интелекта с компонентом ‘глуп’	
Мотивни соматизам	Деривати
глава	<i>йразноглавица</i>
мозак	<i>безмозга</i>
	<i>вијомозга</i>
ум	<i>безумница</i>
	<i>лакоумница</i>
	<i>малоумница</i>
	<i>слабоумница</i>

У творби атрибутивних именица мушког рода које припадају домену интелекта и садрже опозитну компоненту ‘паметан’ учествују различити суфикси, а њихова дистрибуција је условљена територијалном употребом. Ипак, мало виши степен продуктивности и у овој групи испољавају суфикси *-ик* и *-(а)ц*, али они не успостављају директан однос конкуренције јер се не комбинују са истим творбеним основама.

Домен интелекта с компонентом ‘паметан’	
Мотивни соматизам	Деривати
мозак	<i>мозгоња</i>
	<i>мозгаљ</i>
ум	<i>умник</i>
	<i>разумник</i>
памет	<i>йамей̄ар</i>
	<i>йамей̄лија</i>
	<i>йамей̄ник</i>
	<i>йамей̄њак</i>
	<i>йамей̄овалац</i>
	<i>йам̄ишалац</i>

памет	<i>ѡамѡеник</i>
	<i>ѡамѡило</i>
	<i>ѡамѡиша</i>

Исто се у деривационом смислу показује и када је реч о фемининумима, који су најчешће изведени суфиксом *-ица*. Суфикс *-уља* (*ул'а*) није у конкурентном односу са суфиксом *-ица* јер његов дериват има негативну експресивност, за разлику од атрибутивних именица на *-ица* које су стилски неутралне.

Атрибутивне именице мушког рода које припадају домену егзистенције углавном потичу из народних говора. Стога се у њиховој творбеној структури налазе суфикси који нису заступљени у деривационом систему стандардног идиома или остварују другачије значење у дијалектизмима. То је на првом месту суфикс *-аљ*, а његов конкурент је суфикс *-иле* (*ѡразноѡрбаљ* : *ѡразноѡрбиле*, *гологузаљ* : *гологузиле*).

Домен егзистенције	
Мотивни соматизам	Деривати
трбух	<i>голоѡрбаљ</i>
	<i>голоѡрбаћ</i>
	<i>голоѡрбовић</i>
	<i>гладноѡрбаљ</i>
	<i>ѡразноѡрбаљ</i>
	<i>ѡразноѡрбиле</i>
	<i>ѡрбаљ</i>
гуз	<i>гологузан</i>
	<i>гологузиле</i>
	<i>гологузоња</i>
	<i>гологузаљ</i>
реп	<i>реѡач</i>

Фемининуми су углавном изведени суфиксом *-а* (*голоѡрба*, *голорейа*), а конкурентан однос се успољава између суфикса *-ља* и *-ла* (*голодуѡља*, *голодуѡла*, *гологузла*).

3. Префикси у творби атрибутивних именица

У деривацији персоналних атрибутивних именица префикси нису фреквентни творбени форманти и јављају се у малом броју префиксално-

-суфиксалних деривата. Префикс *без-* је заступљен у структури следећих јединица: *без-мозг-овић*, *без-мозг-оња*, *без-мозг-а*, *без-мозг-аш*, *без-мозг-иле*. Све оне су мотивисане соматизмом *мозак*, а значење сложеница заснива се на квалификацији човека ниских интелектуалних способности. У оквиру ових деривата, на семантичком плану, префикс *без-* остварује своје уобичајено значење ‘за означавање немања, непостојања, одсуства (некога, нечега)’.

Префикс *џро-* заступљен је у твореницама које се могу сматрати дублетним формама – *џро-чел-ак* и *џро-чел-ник*. У овим дериватима префикс *џро-* има функцију интензификатора и остварује значење које је сасвим супротно од онога које има у споју с именицама и придевима ‘непотпуно испољавање, постојање какве особине’.

Префикс *на-* проналазимо у твореници *на-џри-че* и он остварује своје уобичајено спацијално значење настало од падежног израза *на* + *џрсима*.²⁷⁶ И префикс *не-* у деривату *не-џамџило* има уобичајено негационо значење.

4. Персоналне атрибутивне именице настале слагањем

Један део атрибутивних именица настао је слагањем. Према начину слагања, разликујемо неколико типова сложеничких образовања насталих по моделима:

а) Ио + о + И: *глав-о-џој*, *кљук-о-нос*, *џрв-о-реј*, *миш-о-брк*, *џушк-о-нога*. На другом сложеничком месту је углавном соматски појам, а именица на првом месту у значење сложенице уноси компоненту насталу под утицајем метафоричне асоцијације. Исти принцип функционише и када је основа соматизма на првом сложеничком месту.

б) Го + И: *џлеџи-коса*, *глади-коса*, *гули-кожа*, *дери-кожа*, *дили-нога*. Јединице овога творбеног типа припадају императивним сложеницама. Забележена је и сложеница са спојним вокалом: *џиџи-о-брк*.

в) И + И: *дује-глава*. Овај сложенички модел без спојног вокала могао би бити посматран као облик срашћивања два именичка појма.

г) Основа броја + о + И: *џр-о-сиса*.

д) По + о + И: *гол-о-џија*, *крив-о-џија*, *крч-о-џија*, *сув-о-реј*, *гол-о-реј*, *крив-о-реј*.

²⁷⁶ Префикс *на* припада класи суперлексичких префикса. Наиме, суперлексичке и лексичке префиксе повезује предлошко порекло, а разликују се према следећим карактеристикама: суперлексички префикси имају значење спацијалног, темпоралног или квантификативног типа, али не и лексичка и резултативна као лексички префикси (Svenonius 2004: 229–230).

ђ) По + о + Ио + суфикс: *суб-о-рук-ас*. Прва сложеничка компонета у значење деривата уноси секундарну метафоричну реализацију, а и други сложенички део (*рука*) такође не остварује у сложеници номинационо значење, па се њоме означава човек према унутрашњим карактерним особинама.

5. Персоналне атрибутивне именице настале конверзијом

Конверзија је продуктиван процес у творби персоналних атрибутивних именица. Овај творбени процес је остварен захваљујући семантичком садржају мотивних сложених квалитативних придева који подлежу супстантивизацији. Придеви у мушком односно у женском роду везују се за мушког односно женског денотата: *бундоглав, вљетроглав, дигоглав и дигоглава, њасоглав, њразноглав и њразноглава, њицоглав, црвоглав и црвоглава, чвороглав, швракоглав и швракоглава; бистрџка, буљока, јајока, џајока, црноока; кривонос; кривоуси; крзуба, крљозуб и крљозуба, крњозуб и крњозуба; дугокоса, риђокоса, црвенкоса; дугобрад; срдан; голоџрб и голоџрба; белонога, чуљоног и чуљонога; врџигуз и врџигуза, дебелгуза, дебелогуза, гологуз и гологуза, крџељгуз и крџељгуза, млиногуза, млиниџгуз и млиниџгуза, мрџвогуз и мрџвогуза, нађвогуз и нађвогуза, облогуз и облогуза, њедогуз, њаврогуз, њафрогуз и њафрогуза, џрџиџгуз и џрџиџгуза, црногуз, чејергуза, голорей и голорейа; криворей, црворей и црворейа, суворей.*

Основни критеријум за укључивање наведених јединица у облике настале супстантивизацијом јесте постојање лексикализованог придева у лексичком систему стандардног српског језика и у његовим дијалектима. Ова напомена је важна будући да се у супротном ови облици могу сматрати сложено-суфиксалним твореницама изведеним нултим суфиксом у случају именица мушкога рода, односно суфиксом *-а* када су у питању фемининуми.

V. ЗАКЉУЧАК

Једно од главних обележја савремене лингвистике јесте антропоцентризам, односно проучавање језика с циљем да се боље упозна и сам човек (Маслова 2007: 6; Драгићевић 2010: 7). Наше истраживање на основу предмета проучавања (персоналне атрибутивне именице мотивисане соматизмима) и примењене методологије рада припада овој научној оријентацији.

Резултати добијени компоненцијалном и концептуалном анализом приближили су се когнитивном поимању језика. Компонденцијалном анализом откривени су механизми индуковања како семантичке структуре посматраних мотивних речи тако и њихових деривата. Тако, на пример, лексема *глава* има десет значења која се развијају под утицајем метафоре (облик), метонимије (функција) или синегдохе (део–целина), а исте компоненте (облик и функција) мотивишу творбу атрибутивних именица. На основу концептуалне анализе деривати се разврставају у одређене појмовне домене (од конкретног – физичког изгледа до апстрактног – карактера и интелекта).

Поред тога, семантичко-деривационом анализом атрибутивних именица овога типа откривено је како се кроз језик манифестује поимање човека у нашој култури. Човек се, наиме, најчешће именује на основу негативних психофизичких карактеристика, према свему што је негативно маркирано као предимензионирано (физички изглед) или друштвено неприхватљиво (карактерне особине) или на основу умањених интелектуалних способности. Будући да су анализом обухваћене јединице које припадају стандардном српском језику и његовим дијалектима, омогућен је целовитији увид у то како се концептуализује и номинује човек посредством соматског појма у посматраном лексичком систему. Таквим приступом је илустрована, с једне стране, перцепција и вредновање индивидуе од стране другог појединца, али и друштва у целини, с друге.

Посматрана лексичка група истовремено одражава сву комплексност људског бића, јер човек је душа и тело, а мотивне речи – соматизими (називи за видљиве делове тела, унутрашње органе, телесне течности и излучевине и душу) у најтешњој су вези са субјектом именовања – човеком, и то на основу његовог изгледа, карактера, интелекта, болести и телесних мана, кретања, говора, егзистенције и статуса у друштву и сл. Ово су уједно основни извори категорије атрибутивности, што је засновано на квалификацији човека.

Као последица овога процеса јављају се атрибутиви са веома наглашеном експресивном тоналношћу, и то углавном негативном. Посредством номинационих, односно деривационих модела и семантичко-трансформационих механизма у случају полисемичних лексема тумачена је веза између лексичког концепта (значења појединачног деривата) и категоријалног концепта (атрибутивност).

Персоналне атрибутивне именице заузимају веома важно место у лексичком систему српског језика. Захваљујући обједињеном корпусу (стандардни српски језик и народни говори), стичемо увид у њихову продуктивност, при чему је њихова творба развијенија у дијалектима него у стандарду (65% : 27%), док поједине лексеме припадају и једном и другом идиому (8%).

Што се мотивних соматизама тиче, и ту уочавамо разлике. Ниме, поред заједничких мотивних речи, у народним говорима срећемо и друге соматске појмове у функцији мотиватора (*слезина*), као и бројне народне називе за поједине делове тела (*снага* ‘тело’, *куља*, *мех/мешина*, *шкембе/чкембе*, *йелеш*, *џога*, *брнса*, *сива*, *мрсољ*, *сомур*, *џимба*, *џоца* и др.).

Мотивни соматски појмови углавном имају полисемантичну структуру. Међутим, поједини соматизми иако имају богат семантички садржај у примарној реализацији и вишезначну структуру, не индукују значајније творбу персоналних атрибутивних именица. То је случај са лексемом *йело*, и то због њеног холонимског статуса и неспецифичног семантичког садржаја у основној реализацији, који садржи само архисему, без диференцијалних компоненти које су индуктори творбе атрибутивних именица. Поред тога, лексеме којима се именују периферни или факултативни соматски појмови (*йирейавица*, *обрва*) не подлеже детерминацији на основу тог критерија јер у односу на човека као појам целине не остварују значење интегралног дела. Оне, такође, нису продуктивне у творби персоналних атрибутивних именица. Међу једнозначним лексемама се пак по продуктивности издвајају лексеме *слина* и *коса*, а нарочито *гуз*, која спада у најпродуктивније мотиваторе, а њени деривати припадају готово свим појмовним доменама којима се концептуализује човек (од физичког изгледа до интелекта).

Значајан степен продуктивности имају мотивни соматизми који у свом семантичком садржају имају компоненте које носе информацију о изгледу. Најмоћније су семе ‘облика’ и ‘величине’ јер метафорични модели, и не само метафорични, мотивисани семом која се односи на облик увек су отворени, продуктивни (Гортан-Премк 2004: 93). Ове су компоненте заступљене и активне у деривационим актима у бројним мотивним соматизмима (*глава*, *чело*, *око*, *нос*, *рњка*, *уво/ухо*, *усџа*, *зуб*, *брк*, *врайџ*, *йлећа*, *грудџ*, *йрса*, *сиса*, *йирбух*, *бок*, *мех*, *куља*, *шкембе/чкембе*, *йуџак*, *саџи*, *дуџе*, *гуз*, *йрџиџа*, *шуџак*, *йркно*, *нога*, *косџи*, *џога*). Семе ‘дужина’ (*нога*, *коса*, *брада*) и ‘дебљина’ (*брња*) такође носе информацију о величини мотивног соматског појма, а важне су и компоненте ‘количине’ (*руња*, *руџа*, *влас*), посредно и ‘положај’ за покретне длове тела (*глава*, *усџа*, *врайџ*, *реџ*, *нога*), па и боја (*коса*, *брк*, *грло*, *кожа*, *нога*). Сви ови подаци говоре о врло сложеној концептуализацији човека на основу физичког изгледа.

Компонента ‘функције’ доминантна је у номинацији човека на основу психичких особина, нарочито интелекта. Ова сема је активна код мотиватора у којима је она највиша и најзначајнија диференцијална сема (*глава*, *језџ*, *мозак*, *ум*, *йамейџ*).

Мотивне лексеме којима се означавају телесне течности и излучевине у деривате преносе архисему, али се подразумева квалификативност типа прекомерно и неконтролисано лучење, па стога атрибутивне именице мотивисане тим лексемама припадају доменима изгледа и узраста, узраста и колектива (*бала*).

На семантичком и деривационом плану мотивне лексеме *лице* и *образ* испољавају специфичности. Посредством ових појмова искључиво се концептуализује домен карактера, а сасвим по изузетку домен статуса (*чело*). Компонента ‘положаја’, која је експлицитно заступљена у основној реализацији оба мотиватора, није од значаја за деривацију персоналних атрибутивних именица. У њима је семантичко језгро засновано на етичким квалитетима као што су част, поштење, достојанство и углед. Полисемантична структура лексеме *образ* формирана је под утицајем значења која наведени соматизам остварује унутар фразеологизама чији је главни конституент. Наиме, секундарна значења која се односе на морал мотивисана су семантичком улогом коју дати соматизми остварују у фразеолошкој структури (нпр. *цица са два лица* или *биџи без образа* или *немајџи ни сџида, ни образа*) (в. о томе у: Шипка 1998: 564–565; Штрбац – Штасни 2017: 128). Тако се и у дериватима мотивисаним лексемом *око* компонента функције опажања не јавља као мотивационо средство, што би било очекивано, па отуда и занемарљив број деривата који припадају домену интелекта. Наиме, „визуелно опажање и умно ангажовање представљају два концептуално веома блиска поља с обзиром на чињеницу да је око најпоузданије чуло, које примањем спољашњих информација омогућава спознају стварности и подстиче даље когнитивне активности“ (Штрбац – Штасни 2017: 101), но та компонента у посматраној семантичко-деривационој парадигми није активна, иако је најважнија.

Домену карактера припадају углавном сложеничка образовања будући да је то апстрактнија категорија те је неопходна додатна компонента квалитативног типа уз соматски појам како би се изразио психички концепт човека (*тврдоглав*, *тасоглав*; *злоочник*; *суворукас*), као што је то случај и са јединицама које припадају домену интелекта када у улози мотиватора нису лексеме којима је функција мишљења иманентно својство (*око у бисџрока*). Чак када су деривати мотивисани лексемама *срце* и *душа*, које су и саме с апстрактним димензијама, посебно нематеријална *душа*, чешће се карактер човека исказује сложеницама него изведеним дериватима. И лексема *крв* је значајан мотиватор у деривацији атрибутивних именица из овог домена. Специфичност ових деривата на семантичком плану очитује се у укрштеним агентивним и атрибутивним значењима.

Међу мотивним соматизмима највећи број деривата индукују лексеме *гуз* (94) и *глава* (85). Деривати мотивисани лексемом *гуз* на основу свог номинационог значење припадају различитим појмовним доменима. Највише је пак јединица којима се посредством овог соматизма именује човек према карактерним особинама (55) и према свом физичком изгледу (19). У осталим доменима, који нису тако бројни, ови деривати заузимају значајно место, као што су то домени кретања (10) и егзистенције (8), док је у доменима интелекта и болести њихов удео занемарљив (по 1 дериват).

Деривати мотивисани лексемом *глава* заузимају значајно место по бројности у домену карактера (34), изгледа (22) и интелекта (22).

Перцепција нечијег изгледа, односно компоненте које су садржане у појмовној вредности мотивних речи од пресудног су значаја за концептуализацију и номинацију човека на основу величине или облика мотивног појма. Међутим, обе лексеме (*гуз* и *глава*) учествују у творби деривата којима се човек именује на основу унутрашњих карактерних особина. Јединице с мотиватором *гуз* развијају ово значење посредно на основу изгледа (облика и величине) јер је изглед мотивног појма у директној вези са човековим навикама и потребама, што се може сматрати последицом његовог бића, односно карактера. Када су у питању деривати с мотиватором *глава*, појмовна вредност којом се обухвата карактер човека концептуализује се уз помоћ додатног појма, те су све ове јединице сложеничког типа. Наиме, детерминативна и квалификативна функција којом се човек именује на основу карактера садржана је у несоматској сложеничкој компоненти придевског (*шврдоглавац*), именичког (*ћасоглавац*), глаголског (*дигоглава*) или заменичког типа (*својеглавац*). У слици човека у српској култури пресудну функцију имају, дакле, лексеме *гуз* и *глава*. Ова слика почива на гротескном принципу заснованом на измењеној хијерархији. Тако оно што је доле добија надређено место и заузима горњу позицију, те је стога и маркирано, и то као негативно, па и нечисто, а оно што је по природи горе, постаје подређено и заузима доњу позицију. Из тога проистиче и надмоћ негативног над позитивним принципом у концептуализацији човека у српској култури.

Сви остали деривати мотивисани соматским појмовима само надограђују основну концепцијску поставку о човеку. Стога не изненађује податак да се по бројности деривата, којима се именује човек, издвајају они с мотивном речју *слина* и њеним синонимима у народним говорима – *брнса*, *сива*, *мрсољ*, *сомур*, *цимба* и *цоца*, а којима се надограђује својство нечистог. Овим се атрибутивним именицама најчешће означава човек према свом изгледу и карактеру. Ова значења у дериватима најчешће коегзистирају (18), док домену изгледа припада 15 јединица, домену колектива – једна. Овој

групи мотиватора припадају и лексеме *бала* и *љига*, чијим се дериватима, такође, концептуализују исти појмовни домени – изглед и карактер, узраст и колектив.

У гротескној слици *ѿрбух* такође има важну улогу. Мотивним лексемама *ѿрбух*, *куља*, *мех/мешина*, *шкембе/чкембе*, *бок* ‘трбух’ примарно се именује човек на основу изгледа (29), али и егзистенције (21), а то су деривати с основом лексеме *ѿрбух*. Исти асоцијативни и семантички принцип важи као и код атрибутивних именица с основом лексеме *гуз*. Као доминантан издвајамо однос према храни, што повезује домен изгледа и егзистенције, али и карактера.

У народним говорима високу продуктивност у творби персоналних атрибутивних именица има лексема *нога* и њени синоними *крак* и *ѿаѿра* (29). Највише је оних које припадају домену изгледа и телесних мана (27), а само по изузетку домену карактера. Са деривационог становишта то су сложенице, а носилац њиховог атрибутивног својства су углавном придевске или именичке компоненте, које носе информацију о дужини (*ѿушконога*), дебљини (*чаѿроногаљ*), боји (*белонога*), положају ноге (*кривоногиле*). Занимљив је податак да лексема *рука* индукује творбу персоналних атрибутивних именица у веома малом броју (3), и то у дијалектима. Узрок томе може бити што се компонентом ‘функције’ мотивишу агентивне именице, а квалитативним придевима исказују различита својства садржана у њиховој идеографској вредности, при чему су активне све семантичке компоненте релевантне за творбу персоналних атрибутивних именица: *дворук*, *деснорук*, *краѿкорук*, *леворук*, *лихорук* ‘једнорук’, *модрорук*, *ѿразнорук* ‘сиромашан’, *ѿусѿорук* 1. ‘празнорук’ 2. ‘расипан’ и др.

И лексема *зуб* мотивише већи број деривата који су у функцији именовања човека на основу његовог изгледа (22). Индуктивну улогу имају семе величине и изгледа зуба. Ова лексема има потпуно занемарљиву улогу у творби персоналних атрибутивних именица у другим доменима (домену карактера припада само један дериват, а у његов семантички садржај преноси се сема ‘функције’, која подлеже метафоризацији – *уједатѿи некога речима*).

Виши степен продуктивности имају и мотиватори *ѿамеѿ* (19), *ум* (18) и *мозак* (15), а њихови деривати подстакнути су семантичком компонентом ‘функције’, која у њиховом семантичком садржају има статус диференцијалне семе највишег ранга, те стога ове атрибутивне именице припадају домену интелекта, а сасвим спорадично домену карактера (*ѿамеѿ* – 4 деривата). Лексема *крв*, међутим, посредством метафоричних асоцијација заснованих углавном на релацији *конкретно* (*крв*) → *аѿѿѿракѿно* (*живоѿ*) има најважнију функцију у творби атрибутива који припадају домену карактера,

као и лексеме *језик* (8 од 9 деривата), и *око* (13 од 28 деривата), док се лексеме *душа* и *образ* налазе искључиво у основи именица с овом концептуалном вредношћу (11).

Посредством осталих мотиватора углавном се концептуализује човек на основу физичког изгледа, а концептуализација других домена сасвим је спорадична (*ћело/снага, чело, нос, ноздрва/рњка, ухо/уво, усћа, брња, губица, коса, ћуба/бућ, кика, ћерчин/ћелеш, ћела, рућа, руња, влас, сћруња, ћрећавица, обрва, брада, брк, враћ/шија, кожа, ћлећа, грба, груди, ћрса, сиса, ребро, кила, сачи/крсћа, реј, дује, ћрћица/шућак/ ћрчно, ћабан, ћећа, жила*).

Посматрано на укупном узорку, атрибутивне именице мотивисане соматским појмовима концептуализују човека кроз 12 појмовних домена.

1. Домен физичког изгледа	353
2. Домен карактера	171
3. Домен интелекта	61
4. Домен егзистенције	21
5. Домен статуса	5
6. Домен болести и телесних мана	24
7. Домен кретања	10
8. Домен узраста и колектива	16
9. Домен комуникације/говора	3
10. Домен порекла	3
11. Домен сексуалности	1
12. Укрштени домени	74
УКУПНО	754

Домен физичког изгледа је најбројнији и најкомплекснији. Састоји се од 26 поддомена, који су према трансформационом моделу разврстани у две групе. Дериватима у првој групи одговара основни модел ОНАЈ КОЈИ ИМА (Y^1, Y^2) X (Y^1 = ИНТЕНЗИФИКАТОР, Y^1 = КВАЛИФИКАТОР/ КВАНТИФИКАТОР, X = СОМАТИЗАМ). У функцији квалификатора уз соматски појам јављају се придеви: *велики*, односно *мали, крућан, буљав, дебео, исћрћен/ израћен/развијен/јак, раван, широк, обао, дугачак, крив, оићећен, нећо-кривен*. Сви они у својој појмовној вредности имају семантичке компоненте ‘изгледа’, а доминирају оне које се тичу величине, односно облика мотивног

соматизма. Овој групи припадају и деривати чије се значње изражава трансформационим моделима:

- а) ОНАЈ КОЛИ **ИМА** $Y \times X$ (Y = НАЗИВ БОЈЕ; X = СОМАТИЗАМ)
- б) ОНАЈ КОЛИ **ИМА** $Y^2 \times X$ (Y^2 = КВАНТИФИКАТОР, X = СОМАТИЗАМ)
- в) ОНАЈ КОЛИ **ИМА** Y НА X (Y = ОНО ШТО ЈЕ НА X ; X = СОМАТИЗАМ)
- г) ОНАЈ КОЛИ **ИМА** X КАО Y

Дериватима у другој групи одговара основни трансформациони модел ОНАЈ КОЛИ **ЈЕ** (Y) X (Y = ИНТЕНЗИФИКАТОР, X = КВАЛИФИКАТОР). У именском делу предиката јављају се придеви: *мршав* или *сиџан*, *ћелав*, *длакав*, *доџеран*, *неуредан*, *балав*, *љигав*, *бронзољив*, *сивљив*, *мрсољив*, *сомурљив*, *цимбаљив*, *цоцљив*, *крезуб*, *шкрбав*, *крљозуб*, *крњозуб*, *грбав*, *йо-гурен*, *килав*, *снажан*, са интензификаторима *џреџерано*, *многа* или *врло*. Соматски појам, дакле, није заступљен у трансформацији значења, али се семантичка веза деривата и мотивног појма остварује такође преко семантичких компоненти садржаних имплицитно или експлицитно у семантичком садржају мотивног појма. Са деривационог становишта ови деривати су углавном другог степена.

По продуктивности следе деривати којима се именује човек на основу карактера. Они су, такође, разврстани у две основне групе. У првој су групи они с позитивном, а у другој они с негативном конотацијом. Као што је и очекивано, многа је више атрибутивних именица којима се означава човек према негативним и непожељним карактерним особинама. Њима одговара трансформациони модел у форми односне реченице, најчешће с придевом квалификативног типа у именском делу предиката ОНАЈ КОЛИ **ЈЕ** X (X = КВАЛИФИКАТИВНИ ПРИДЕВ, С НЕГАТИВНИМ ПРЕДЗНАКОМ: ТВРДОГЛАВ, ДВОЛИЧАН И СЛ.).

Тако први поддомен обухвата 14 различитих семантизација концепта негативних карактерних особина, а други само пет.

Негативан карактер исказан је придевима: *џврдоглав*, *дволичан*, *безобразан*, *дрзак*, *бесџидан*, *зао*, *злобан*, *увредљив*, *грамзив*, *халајљив*, *неморалан*, *малодушан* или *џлашљив*, *лењ*, *џовршан*, *неџтрадиционалан*. Ретко се овај концепт исказује атрибутивном именицом као интегралним делом трансформационог модела (*улизица*) или глаголском именицом (склон *сваџи*, *оговарању*, неумереном *џричању*). У трансформационом моделу атрибутивних именица концептуализација човека према позитивним карактерним особинама исказана је придевима: *храбар*, *џошџен*, *џлемениџ*, *сџриљив*, *џивахан*. У овим парафразама такође није заступљен соматски појам, већ се атрибутивност остварује посредством семантичких трансформација којима углавном подлеже назив за одређени део тела (синегдоха по принципу *део*

– *целина*), а унутрашње својство човека се конкретизује придевском компонентом.

Домен интелекта обухвата мањи број јединица у односу на претходна два домена (физичког изгледа и карактера), а састоји се, такође, од два поддомена. Првом припадају атрибутивне именице с негативном конотацијом формализоване у три скупа и семантизоване придевима *глуї, сулуд, ћакнуї, неїромишљен*, а другом два скупа именица с позитивном конотацијом, а семантички носилац позитивног својства је придев *їамейан* или глагол (*добро їамїи*).

Преостали домени којима се посредством соматског појма означава човек периферног су карактера и обухватају мањи број деривата. То су: домен егзистенције, статуса, болести и телесних мана, кретања, узраста и колектива, комуникације и говора, порекла и сексуалности.

Међутим, у већем броју деривата у оквиру њихове семантичке структуре коегзистирају два или више појмовних домена, што је ређи случај. Најчешће се комбинује ‘изглед’ са ‘карактером’, ‘интелектом’, ‘узрастом’, а ‘карактер’ и са ‘статусом’, ретко с ‘болешћу’ и ‘кретањем’. И у процесу семантичке деривације продуктивна је компонента ‘облика’ при чему је од значаја перцепција човека на основу његовог изгледа, али и манифестација карактера посредством соматског појма, док је семантичка компонента ‘функције’, која омогућава повезивање различитих домена, мање активна.

Начин на који су формализована атрибутивна значења посматраних јединица указује на конкурентне форме:

1) лексичког типа: синонимима (*алаїача, брбљивица, свађалица, лајавица, їричалица, брљуша*);

2) синтагматског типа:

а) конгруентна атрибутивна синтагма (*главайї / зубайї / брадаїї / бркаїї / куљав / їуїав / їуїасїї / гузайї човек, сисайї / їрсайї / їрбушасїї жена*);

б) неконгруентна синтагма с предлошким инструменталом квалитативног типа (*човек с великом главом / с великим носем / с великим зубима / брковима/грудима / с великом сїражњицом*);

в) неконгруентна синтагма с квалификативним генитивом са обавезним детерминатором *велики* (*човек велике главе/сїражњице/задњице; великог носа/сїомака/їрбуха, великих бркова*);

3) реченична структура (односна реченица):

а) с глаголским предикатом *носи/има* у основном моделу и соматизмом у акузативу у функцији директног објекта (*човек који носи/има велику браду / дебелу главу / дебеле усне*).

Наведене конкурентне форме указују на подложност основног атрибутивног концепта морфосинтаксичким трансформацијама. Основни модел – *човек широких рамена : човек са широким раменима : широк у раменима* (Дражић 2014: 99) саопштава информације истога семантичког типа, а њихова употреба стилски је условљена. Најчешће је реч о придевима с рестриктивним значењем – локализатор спецификује значење придева (широк у раменима, развијен у грудима) (*развијеност* је објекат локализације, у представља оријентир, *грудима* локализатор).

Издвојени основни трансформациони модели, али и њихове варијанте, могу да послуже као добар извор за лексикографску обраду ових јединица, нарочито у дијалекатским речницима, али су и занимљива грађа за морфосинтаксичке анализе.

Атрибутивне именице које припадају домену физичког изгледа међусобно успостављају одређене парадигматске односе. Најчешће је то антонимијска веза која се реализује најпре у самом појмовном поддомену онај који **ИМА** **Х** : **НЕМА** **Х** ($X = \text{СОМАТИЗАМ}$), а затим међу лексемама које означавају исте денотате (нпр. *брка* и *безбркица*, *безбркуљак*) на основу семе присуства, односно одсуства одређене особине. У истом домену ова семантичка веза јавља се међу именицама у којима се успоставља опозиција посредством компоненти ‘велики’ односно ‘мали’ које су заступљене у њиховом семантичком садржају (нпр. *носоња* и *чијоносаљ*). И именице у чијој је појмовној вредности заступљена компонента ‘дебео’ односно ‘ситан’ остварују опозитну везу (*ситноглавац* и *дебелоглавац*; *иришчка* и *ириша*, *иришо*, *иришина*, *иришоња*, *иришов*).

Међутим, када у трансформационом моделу постоје компоненте опозитног типа (нпр. ‘раван’ и ‘обао’), не можемо говорити о антонимијској вези јер се ова својства не односе на исти денотат (*раван шабан* и *обао гуз*).

Антонимијски принцип је носећи у структури целокупног домена карактера па и интелекта. Бинарни опозитни принцип очитује се на плану основних поддомена – с позитивном и с негативном конотацијом – ‘добар’ и ‘зао’, односно ‘паметан’ и ‘глуп’.

У творби атрибутивних именица важну улогу имају мотивне лексеме које су у међусобном синонимном односу. Добар пример представљају мотиватори који чине читав синонимни низ с граничном лексемом *слина*: *бала*, *љига*, *брна*, *сива*, *мрсољ*, *сомур*, *цимба*, *цоца* или *длака*: *длака* – *руша*, *руња*, *маља*, *сируња*, *влас*. Д. Гортан-Премк (2004: 142) наводи да лексеме у основним, номинационим значењима, по правилу, не ступају у синонимске односе. Тако апсолутне, идентичне синониме у номинационим значењима немају просте, једнореферентне речи, као *глава*, *нога*, *језик* и сл. Ово, свакако, не

значи да ове лексеме у номинационим значењима не могу имати делимичне, релативне синониме, да не могу бити чланови синонимских редова; оне могу бити чланови синонимских редова и оне у њима заузимају увек место доминанте (сви други чланови су у маркираној, нижој лексичкој позицији): *глава*, *ѿшква*, *ѿшинѿара* (Гортан-Премк 2004: 142).

Питање је, међутим, каква се веза успоставља међу јединицама које припадају истом појмовном поддомену и које су мотивисане истом лексемом (нпр. *главаш*, *главоња*, *главча*, *главиша*, *главуран*, *главурдан*, *главайѿило*). Реч је, наиме, о једнокоренским синонимима, који настају творбеним процесима.²⁷⁷ Примери попут лексема *гологузла* и *голодуѿла*, који иначе припадају једном богатијем синонимном низу: *гологузоња*, *голка*, *гологузла*, *голодуѿла*, *голча*, *гољак*, *гољча*, *голеѿар*, *голеѿарка* показују да је права синонимија однос који могу да успоставе атрибутивне именице мотивисане соматизмом, али и са компонентом која има детерминативну функцију у оквиру сложеница (*голка*, *голча*, *гољак*, *гољча*, *голеѿар*, *голеѿарка*).

Појава енантосемије такође је регистрована у корпусу. Она је веома редак случај и јавља се код лексема с мотивном речју *мозак*, и то у народним говорима – *мозган* ‘подругљив назив за оног ко је бистар или глуп’ (РГГ), *мозгоња* ‘човек велике / мале памети’ (РК). Могућност да се развије ова врста амбигвитета у оквиру семантичке структуре наведених лексема произилази из дуалне природе мотивног појма, која може бити маркирана на основу изражене или умањене функције.

Посматране с деривационог становишта, атрибутивне именице мотивисане соматским појмом најчешће настају суфиксацијом, и то као првостепени деривати (у директном деривационом акту) или као деривати другог степена (с придевском или глаголском осномом). Није занемарљива ни композиција, као ни префиксално-суфиксална творба. Важну улогу има и конверзија односно супстантивизација сложених квалитативних придева.

У извођењу атрибутивних именица учествује 75 суфикса. Поједини суфикси којима се изводе именице мушког рода користе се како у стандарду тако и у народним говорима (*-[a]и*, *-оња* и *нулѿи суфикс (-ø)*). Други имају виши степен продуктивности у народним говорима (*-а*, *-аи*). Типичан стандардни суфикс у деривацији именица мушког рода јесте *-ик/-ник*, а са наглашеним или искључиво регионалним обележјем јављају се: *-иле* (РГЗ, РК,

²⁷⁷ Д. Гортан-Премк сматра да су деривати попут *ѿрофесорка* – *ѿрофесорица*, *зубић* – *зубић* дублети, а не синоними и напомиње да се овакви случајеви називају и граматичким синонимима (2004: 143). Д. Шипка их сматра међулексичким дублетима (различите лексеме истог корена, а идентичног значења). Они се деле на морфолошке (*архив* : *архива*) и фонемске (*уво* : *ухо*) (D. Šipka 1998: 47).

РТГ2) и *-ило* (РТГ, ЛП, РК-МД, РСГВ), суфикс *-ко* (типичан је за говоре југоисточне Србије), *-ан* (РСК, РГЈК, РГЈС, РТГ2, РК-МД, РГГ, РГЗ, РК, РВГ), *-аљ* (ЛП).

Слично је и са суфиксима којима се изводе именице женског рода. Тако у стандардном српском језику доминира суфикс *-ица*, а у оба идиома се користе суфикси *-ка* (РГЈК, РГЈС, РНГЦР, РТГ2, РСК, РГЗ), *-ница*, *-уља*. Са вишим степеном продуктивности у дијалекту него у стандарду у употреби је суфикс *-ара*, док се у дериватима из народних говора чешће јављају суфикси *-ана* (РСК, РТГ2, ДРТГ), *-ача* (РГЈК, РГЈС, РГЗ, РК), а само у дијалекту *-ла* (РГЈК, РГЈС), *-на* (РГЗ, РТГ2, ЛП), као и суфикс *-ља* (РГЈК, РГЈС, РСК).

Именице средњег рода чешће се изводе у народним говорима и то суфиксима *-личе* (РГЈК) и *-че* (РГЈК, РГЗ, РК-МД, РГЈС).

Деривациона анализа персоналних атрибутивних именица је показала да су поједини суфикси углавном везани за одређене дијалекте. Тако су за призренско-тимочку дијалекатску област типични суфикси: *-ана*, *-ка*, *-ко*, *-ла*, *-ља*, *-ча*, *-иштина*; *-личе*, *-че*, за говоре зетско-сјеничког дијалекта *-иле*, а за говор Пиве *-аљ*. Анализе овога типа требало би спровести у испитавању других великих категорија именица (*nomina agentis, instrumenti, loci* и др.) у оба језичка идиома, а посебно у народним говорима како бисмо утврдили инвентар, значење које уносе у деривате и ареал суфикса.

На основу анализе дијалекатске грађе стиче се комплетнији увид у функцију суфикса, нарочито када се има на уму њихова способност комбиновања са именичким основама и соматским појмовима, што се посебно очитује код суфикса *-аљ*, *-ана*, *-ара*, *-ача*.

Суфикси с јединачном фреквенцијом	-ајло, -ак, -(а)к, -алица, -андер, -анин, -арош, -атор, -е, -екања, -ела, -енка, -еш, -ешко, -лица, -љо, -нина, -онца, -оша, -утла, -чина, -чо
Суфикси ниске продуктивности	-ајлија (2), -аћ (2), -аша (2), -ешка (2), -ота (2), -ош (2), -чић (2), -ша (2) -ина (3), -ић (3), -л(а)ц (3), -уљак (3), -штина (3) -ач (4), -еша (4), -ија (4) -јак (5), -ло (5), -овић (5), -уља (5), -ча (5)

Суфикси средње продуктивности	-ар (6), -ја (6), -лија (6) -на (7) -ља (9) -ило (10), -ница (10) -ара (11) -аш (12) -ача (13) -че (14) -о (15) -аљ (18) -иле (19)
Суфикси високе продуктивности	-ла (22) -ан (23) -ко (27) -ка (30) -(а)ц (46) -ик/-ник (47) -оња (48), -ица (48)

Спроведеним анализама откривени су семантичко-деривациони механизми који су у основи међузависности између значења и форме односно између концепта и језичког знака. И ово истраживање показује да атрибутивне именице којима се именује човек посредством соматског појма знатно чешће у својој појмовној вредности садрже негативне квалификативне компоненте него позитивне. Овај резултат је свакако очекиван будући да су и претходна истраживања то показала (Штасни 2013).

VI. SUMMARY

PERSONAL ATTRIBUTIVE NOUNS MOTIVATED BY SOMATISMS IN THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE AND ITS DIALECTS

The research of personal attributive nouns motivated by somatism according to its subject and methodology belongs to the anthropocentric scientific orientation. The results obtained by componential and conceptual analysis approached

the cognitive understanding of the language. Componential analysis has been revealed an induction mechanisms of the semantic structure of the observed motive words as well as new derivatives. Thus, for example, a lexeme *glava* has ten meanings that are developed under the influence of the metaphor (form), metonymy (function) or synecdoche (part-whole), and the same components (form and function) motivates formation of attributive nouns. Based on the conceptual analysis, derivatives are classified into specific conceptual domains (from a concrete - physical appearance to an abstract - character and intellect).

Thus, for example, the lexeme *glava* has ten meanings that develop under the influence of metaphor (form), metonymy (function) or synecdoche (part-whole), and the same components (form and function) motivate the formation of attributed nouns. Based on the conceptual analysis, the derivatives are classified into certain conceptual domains (from concrete – physical appearance – to abstract – character and intellect).

In addition, the semantic-derivative analysis of the attributive nouns of this type revealed how the understanding of man in our culture manifests through the language. Namely, humans are most often named on the basis of negative psychophysical characteristics, according to everything that is negatively marked as oversized (physical appearance) or socially unacceptable (character traits) or based on reduced intellectual abilities. Since the analysis includes units belonging to the standard Serbian language and its dialects, a more comprehensive insight into the conceptualization and nomination of humans through the somatic concept in the observed lexical system is enabled. Such approach illustrates, on the one hand, perception and evaluation of one person by the other, but also the society as a whole, on the other.

The observed lexical group at the same time reflects all the complexity of humans, because humans are the soul and the body, and motive words – somatizms (names for visible parts of the body, internal organs, body fluids and secretions and soul) are most closely related to the subject of nominalization – a human being, and on the basis of his/her appearance, character, intellect, illness and physical defect, motion, speech, existence and status in society, and so on. These are also the basic sources of attribution category, which is based on the qualification of a person.

The attributes have pronounced expressiveness – mostly negative. Through the nomination and derivative models and semantic-transformation mechanisms in the case of polysemic lexemes, the link between the lexical concept (the meaning of a single derivative) and the categorical concept (attribution) is interpreted.

Personal attribute nouns have a very important place in the lexical system of the Serbian language. By virtue of the unified corpus (standard Serbian language

and folk speeches), we get an insight into their productivity, where their formation is more developed in dialects than in the standard language (65% : 27%), while some lexemes belong to both idioms (8%). We see differences among motive somatisms as well. Namely, in addition to common motive words, in folk speeches we can meet other somatic concepts in the function of the motivator (*slezina*), as well as numerous folk names for certain parts of the body (*snaga* 'telo', *kulja*, *meh/mešina*, *škembe/čkembe*, *kulja*, *peleš*, *džoga*, *brnsa*, *siva*, *mrsolj*, *somur*, *cimba*, *coca*, etc.).

A significant level of productivity has motive somatisms that in their semantic content have components that carry information about appearance. The 'function' component is dominant in the nomination of humans based on psychic traits, especially the intellect.

Through the concepts *lice* and *obraz*, the domain of character is exclusively conceptualized, and except for the status domain (*čelo*).

Among motive somatisms, most of the derivatives are induced by lexemes *guz* (94) and *glava* (85). Derivatives motivated by lexeme *guz*, based on their nominative meaning, belong to different conceptual domains. The largest number of units is used to through this somatism nominate humans according to their character traits (55) and according to their physical appearance (19). In other domains that are not so numerous these derivatives occupy a significant place, such as domains of motion (10) and existence (8), while in the domains of intellect and disease their share is negligible (1 derivative per domain).

Observed on the overall sample, attribute nouns motivated by somatic concepts conceptualize a man through 12 conceptual domains.

The physical appearance domain is the most numerous and complex. It consists of 26 sub-domains, which according to the transformation model are divided into two groups. Derivatives in the first group correspond to the basic model THE ONE WHO HAS (Y1, Y2) X (Y1 = INTENSIFIER Y1 = QUALIFIER / QUANTIFIER, X = SOMATISM). In the function of the qualifier, with the somatic concept, appears the adjectives *veliki*, *mali*, *krupan*, *buljav*, *debeo*, *istrćen*/*izražen*/*razvijen*/*jak*, *ravan*, *širok*, *obao*, *dugačak*, *kriv*, *oštećen*, *nepokriven*. All of them in their conceptual value have semantic components of 'appearance', and dominate those concerning the size or form of motive somatism. This group also includes derivatives whose significance is expressed in transformational models:

a) THE ONE WHO HAS Y X (Y = THE NAME OF A COLOR; X = SOMATISM)

b) THE ONE WHO HAS Y² X (Y² = QUANTIFIED, X = SOMATISM)

v) THE ONE WHO HAS X ON Y (Y = WHAT IS ON X; X = SOMATISM)

g) THE ONE WHO HAS X AS Y

Derivatives in the second group correspond to the basic transformation model THE ONE WHO IS (Y) X (Y = INTENSIFIER, X = QUALIFIER). In the nominal part of the predicates, there are adjectives *mršav*, *sitan*, *ćelav*, *dlakav*, *doteran*, *neuredan*, *balav*, *ljigav*, *bronsoljiv*, *suvljiv*, *mrsoljiv*, *somurljiv*, *cimbaljiv*, *cocljiv*, *krezub*, *škrbav*, *kljozub*, *krnjozub*, *grbav*, *poguren*, *kilav*, *snažan*, with intensifiers *preterano*, *mnogo*, or *vrlo*. Therefore, the somatic notion is not represented in the transformation of meaning, but the semantic link of derivatives and motive concepts is also realized through semantic components contained implicitly or explicitly in the semantic content of the motive concept. From a derivation point of view, these derivatives are generally of the second degree.

In terms of productivity, there are derivatives by which we name humans based on a character. They are also classified into two basic groups. In the first group are those with positive, and in the other are those with a negative connotation. As expected, there are many more attributive nouns that mark a human according to negative and undesirable character traits. They correspond to a transformation model in the relative sentence form, most often with a qualitative adjective in the nominal part of the predicate THE ONE WHO IS X (X= QUALIFICATIVE ADJECTIVE, WITH A NEGATIVE MARKER : *TVRDOG-LAV*, *DVOLIČAN*, etc.).

Thus, the first sub-domain captures 14 different semantisations of the negative character traits concept, and the second one only five.

Negative character is expressed by adjectives: *tvrdoglav*, *dvoličan*, *bezobrazan*, *drzak*, *bestidan*, *zao*, *zloban*, *uvredljiv*, *gramziv*, *halapljiv*, *nemoralna*, *mlodušan* or *plašljiv*. Rarely, this concept is expressed by the attributive noun as an integral part of the transformation model (*ulizica*) or a verbal noun (sklon *svađi*, *ogovaranju*, *namernom pričanju*). In the transformation model of attribute nouns, the conceptualization of humans according to the positive character traits is expressed by adjectives: *hrabar*, *pošten*, *plemenit*, *strpljiv*, *živahan*.

The somatic notion is also not represented in these paraphrases, but the attribution is realized by means of semantic transformations, which generally bear the name for a certain part of the body (synecdoche according to the principle *part – whole*), and the inner human characteristic is concretized by the adjective component.

The domain of the intellect includes a smaller number of units than the previous two domains (physical appearance and character), and it also consists of two sub-domains. The first are attributed nouns with a negative connotation formalized in three sets and semantized by adjectives *glup*, *sulud*, *ćaknut*, *nepromišljen*, and the second are two sets of nouns with a positive connotation, and the semantic carrier of a positive property is an adjective (*pametan*) or a verb (*dobro pamti*).

The remaining domains in which a human is denoted by a somatic concept are peripheral and include a smaller number of derivatives. These are: the domain of existence, status, illness and physical defect, movement, age and collective, communication and speech, origin and sexuality.

However, in a larger number of derivatives within their semantic structure, two or more conceptual domains coexist, which is a rare case. It is usually combined the 'look' with 'character', 'intellect', 'age', but 'character' also with 'status', rarely with 'sickness' and 'movement'. In the process of semantic derivation, the 'form' is a productive component, whereby it is important the perception of a person based on its appearance, but also the manifestation of the character through the somatic concept, while the semantic component of the 'function' that allows the connection of different domains is less active.

The way in which the attribute values of the observed units are formalized indicates competitive forms:

1) lexical types: synonyms (*alapača, brbljivica, svđalica, lajavica, pričalica, brljuša*);

2) syntagmatic type:

a) congruent attribute syntagm (*glavat / zubat / bradat / brkat / kuljav / pupav / pupast / guzat čovek, sisata / prsata / trbušasta žena*);

b) non-congruent syntagm with a prepositional instrumental of a qualitative type (*čovek s velikom glavom / s velikim nosom / s velikim zubima / brkovima / grudima / s velikom stražnjicom*);

c) non-congruent syntagm with a qualification genitive with a mandatory determinant *veliki* (*čovek velike glave / stržnjice / zadnjice; velikog nosa / stomaka / trbuha, velikih brkova*);

3) sentence structure (relative sentence):

a) with a verbal predicate *nosi/ima* in the basic model and somatism in the accusative in the function of a direct object (*čovek koji nosi/ima veliku bradu / debelu glavu / debele usne*).

The above competitive forms indicate the susceptibility of the basic attributive concept to morphosyntactic transformations. The basic model – *čovek širokih ramena* : *čovek sa širokim ramenima* : *širok u ramenima* (Dražić 2014: 99) communicates information of the same semantic type, and their use depends on style. These are mostly adjectives with a restrictive meaning - the localizer specifies the meaning of the adjective (*širok u ramenima, razvijen u grudima*) (*razvijenost* (the localization object) – *u* (orientation marker) – *grudima* (localizer)).

These basic transformation models, as well as their variants, can be a good source for the lexicographic treatment of these units, especially in the dialectological dictionary, but they are also interesting material for morphosyntactic analysis.

The attributive nouns that belong to the physical appearance domain mutually establish a certain paradigmatic relations. The most common is antonymy that is realized in the first place in the conceptual sub-domain THE ONE WHO HAS X : **HAS NOT** X (X=SOMATISM), and then among the lexemes that denote the same denotata (for example *brka* and *bezbrkica*, *bezbrkuljak*) based on the presence or absence of a certain feature. In the same domain, this semantic relation occurs among the nouns in which the opposition is established through the components of ‘*veliki*’ or ‘*mali*’, which are represented in their semantic content (eg. *nosonja* and *čiponosalj*). The nouns that has the components ‘*debeo*’ and ‘*sitan*’ in their conceptual values make a reverse connection as well (*sitnoglavac*, *debeloglavac*; *trtička* and *trta*, *trto*, *trtna*, *trtonja*, *trtov*).

However, when there are components of the oppositional type in the transformation model (eg, “*ravan*” and “*obao*”), we can not speak of antonymy because these properties do not apply to the same denotatum (*ravan taban* and *obao guz*).

The principle of antonymy is dominant in the structure of the entire domain of character and intellect. The binary opposite principle is manifested in the basic sub-domain plan – with a positive and negative connotation - ‘good’ and ‘evil’ or ‘smart’ and ‘stupid’.

Observed from the derivation point of view, attributive nouns motivated by the somatic concept are most often formed by suffixation, as first degree derivatives (in a direct derivation act) or as derivatives of the second degree (with an adjective or verbal basis). It is not insignificant neither the composition, nor the word formation with a prefix and a suffix. Conversion and substantivization of complex qualitative adjectives play an important role.

Seventy five suffixes participate in derivation of attributive nouns. Some suffixes that are used to form male nouns are present both in standard and in folk speeches (- [a] *c*, *-onja* and *zero suffix* (∅)). Others have a higher degree of productivity in folk speeches (-*a*, *-aš*). A typical standard suffix in the derivation of male nouns is *-ik* / *-nik*. There are also suffixes with a pronounced or exclusively regional features: *-ile* (RGZ, RK, RTG2) and *-ilo* (RGT, LP, RK-MD, RSGV), suffix *-ko* (typical for the speeches of South-Eastern Serbia), *-an* (RSK, RGJK, RGJS, RTG2, RK-MD, RGG, RGZ, RK, RVG), *-alj* (LP).

It is similar with the suffixes for the female nouns. Thus, in the standard Serbian language dominates suffix *-ica*, and in both idioms, the suffixes *-ka* (RGJK, RGJS, RNGCR, RTG2, RSK, RGZ), *-nica*, *-ulja* are used. With a higher degree

of productivity in the dialect than in the standard, the suffix *-ara* is in use, while in the derivatives of folk speeches, suffixes *-ana* (RSK, RTG2, DRTG) and *-ača* (RGJK, RGJS, RGZ, RK) are more frequent. While suffixes *-la* (RGJK, RGJS), *-na* (RGZ, RTG2, LP) and *-lja* (RGJK, RGJS, RSK) are only in use in dialect.

Neutral nouns are more often derived in folk speeches, with suffixes *-liče* (RGJK) and *-če* (RGJK, RGZ, RK-MD, RGJS).

Derivative analysis of personal attributive nouns has shown that some suffixes are mainly related to certain dialects. Thus, for the Prizren-Timok dialect area, typical suffixes are: *-ana*, *-ka*, *-ko*, *-la*, *-lja*, *ča*, *-ština*; *-liče*, *-če*, for the speeches of the Zeta-Sjenica dialect *-ile*, and for Piva speech *-alj*. Analysis of this type should be carried out in the examination of other major categories of nouns (nomina agentis, instrumenti, loci etc.) in both linguistic idioms, and especially in folk speeches in order to determine the inventory, the significance they impose in the derivatives and the suffix areal.

Based on the analysis of the dialect material, a more complete insight into the function of the suffix is obtained, especially when one has in mind their ability to combine with the nominal bases and somatic concepts, which is especially evident among suffixes *-alj*, *-ana*, *-ara*, *-ača*.

VII. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

- (БЕР) *Български етимологичен речник*. Томови 1–8. София: Българска академия на науките – Институт за български език.
- (Б–СР) Младенов, Марин (2000). *Бугарско–српски речник*. *Българско–српски речник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- (Г–СР) Балаћ, Александар и Миодраг Стојановић (2009). *Грчко–српски речник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- (ДРСК) Јовановић, Властимир (2007). Додатак Речнику села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник LIV*, 403–520.
- (ДРТГ) Динић, Јакша (1990). Додатак речнику тимочког говра. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, 381–422.
- (ЛВ) Стијовић, Рада (1990). Из лексике Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, 119–379.
- (ЛП) Гаговић, Светозар (2004). Из лексике Пиве (село Бузје). *Српски дијалектолошки зборник LI*, 1–312.

- (РВГ) Боричић Тиврански, Вук (2002). *Рјечник васојевићког говора*. Београд: Прo-света.
- (РГГ) Бојиновић, Милош (2015). Рјечник гламoчкoг гoвoрa. *Српски дијалектoлoшки збoрник LXII*, 1–246.
- (РГЗ) Ћупић, Драгo – Жeљкo Ћупић (1997). Речник гoвoрa Загaрaчa. *Српски дијалектoлoшки збoрник XLIV*, 3–574.
- (РГЈК) Жугић Радмила (2005). Речник гoвoрa јaблaничкoг крaјa. *Српски дијалектoлoшки збoрник LI*, 1–461.
- (РГЈС) Златановић Момчило (1998). *Речник гoвoрa јужнe Србије (јoвинцијaлизми, дијалектизми, вaрвaризми и др.)*. Брање: Учитeљски фaкултeт.
- (РГП) Др Далмaцијa Стeвo (2004). Рјечник гoвoрa Пoткoзaрјa. *Глaс српски*. Бањa Лукa: Грaфикa.
- (РДГ) Бoјaнић Михaилo и Рaстислaвa Тривунaц (2002). Рјечник дубрoвaчкoг гoвoрa. *Српски дијалектoлoшки збoрник XLIX*, 1–458.
- (РК) Петровић, Дрaгoљуб, Ивaнa Ћeлић и Јeлeнa Кaпyстинa (2013). Речник Кучa. *Српски дијалектoлoшки збoрник LX*, 1–461.
- (РК-МД) Речник кoсoвскo-мeтoхискoг дијaлeктa. Свeскa првa. (1932). Од Гл. Елeзoвићa. *Српски дијалектoлoшки збoрник. IV*; Свeскa другa. (1935). Од Гл. Елeзoвићa. *Српски дијалектoлoшки збoрник VI*.
- (РМЈ) Мургoски, Зoзe (2005). *Речник нa мaкeдoнскиoј јaзик*. Скопјe: Филoлoшки фaкултeт „Блaжe Кoнeски“.
- (РМС) *Речник српскoхрвaјскoгa књижeвнoг јeзикa*. I–III (1967–1972), Нoви Сaд – Зaгрeб: Мaтицa српскa – Мaтицa хрвaтскa, IV–VI (1973–1976), Нoви Сaд: Мaтицa српскa.
- (РНГЦР) Мaркoвић, Миoдрaг (1986). Речник нaрoднoг гoвoрa Црнe Рeкe. *Српски дијалектoлoшки збoрник XXXII*, 243–500
- (РРГ) Тoмић, Милe (1989). Речник рaдимскoг гoвoрa. *Српски дијалектoлoшки збoрник XXXV*, 1–174.
- (РСАНУ) *Речник српскoхрвaјскoгa књижeвнoг и нaрoднoг јeзикa* (1959–). Бeoгрaд: Институт српски јeзик САНУ.
- (РСГВ) *Речник српских гoвoрa Војвoдинe*. Свeскe 1–10. (2000–2010). Нoви Сaд: Мaтицa српскa. Oдeљeњe зa књижeвнoст и јeзик. Лeксикoгрaфскa издaњa. Књигa III. Дијaлeкaтски рeчници. Књигa 2.
- (РСЈ) *Речник српскoгa јeзикa* (Ур. Мирослaв Никoлић). Нoви Сaд: Мaтицa српскa.
- (РСК) Јoвaнoвић, Влaстимир (2004). Речник сeлa Кaмeницe кoд Нишa. *Српски дијалектoлoшки збoрник LI*, 313–688.
- (РТГ) Динић, Јaкшa (1992). Речник тимoчкoг гoвoрa. *Српски дијалектoлoшки збoрник XXXVIII*, 379–586.
- (РТГ2) Рaјкoвић Кoжeљaц, Љубишa (2014). *Речник тимoчкoг гoвoрa*. Нeгoтин: Књижeвнo-издaвaчкo друштвo Лeксикa.

- (СДР1) *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела.* (2003). (Ред. Гортан-Премк, Даринка, Вера Васић и Љиљана Неделков). Нови Сад: Филозофски факултет.
- (СДР2) *Семантичко-деривациони речник. Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психолошко стање и радње, психичке особине, сродство* (2006). (Ред. Гортан-Премк, Даринка, Вера Васић и Рајна Драгићевић). Нови Сад: Филозофски факултет.
- (ТДР) Динић, Јакша (2008). *Тимочки дијалекатски речник.* Монографије 4. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- (ТРМЈ) *Толковен речник на македонскиот јазик.* Томови 1–6. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

*

- (SH-SS) Jurančič, Janko (1972). *Srbskohrvatsko-slovenski slovar.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: Пипер Предраг, Антонић Ивана, Ружић Владислава, Поповић Људмила, Тошовић Бранко. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица.* У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Матица српска – Београдска књига, Институт за српски језик САНУ. 119–300.
- Ајџановић, Милан (2008). *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа.* Нови Сад: Филозофски факултет.
- Аризановска, Лидија (2012). Зборообразувањето и неговите ресурси во македонскиот јазик (Со осврт на дериватите со субјективна оценка како дел од основниот лексички фонд на македонскиот јазик). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима. Зборник радова са четрнаесте меѓународне научне конференције Комисије за творбу речи при Меѓународном комитету слависти.* (Главни ур. Рајна Драгићевић). Београд: Филолошки факултет. 33–42.
- Вуловић, Наташа (2015). *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка исцртавања.* Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гортан-Премк, Даринка (2014). Фигуративна значења у српској лексикографији. *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (Ур. Рајна Драгићевић). Београд: Филолошки факултет. 155–165.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2006). *Знаји и семантички примитив „знати“ у дијахроној перспективи. Когнитивнолингвистичка истражувања српског језика* (Ур. Предраг Пипер). Београд: САНУ. 85–97.

- Дилпарић, Бранислава (2012). О меронимији. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*. Приштина: Филозофски факултет. 42–1. 279–307.
- Драгин, Наташа и Гордана Штасни (2010). Дијахроно-синхрона перспектива лексеме *срце* у религијском дискурсу. *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*. 58/1. 33–52.
- Драгићевић, Рајна (1999/2000). Таксономија и меронимија. *Свети речи. Средњошколски часопис за српски језик и књижевност*. 9–12. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије. 74.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Рајна (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и грамаичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика*. I свеска. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ивић, Милка (1999). Бело као лингвистички и културолошки проблем. *Јужнословенски филолог*. 55. 1–19.
- Маслова, В. А. (2007). *Лингвокултурологија*. 3-е издание. Москва: Академија.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Петровић, Драгољуб (2002). Дијалекатска лексика и речник стандардног језика. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ. 277–283.
- Пипер, Предраг (2005). Категоријални комплекс квалификације и квантификације. У: Пипер Предраг, Антонић Ивана, Ружић Владислава, Поповић Људмила, Тошовић Бранко. *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Матица српска – Београдска књига, Институт за српски језик САНУ. 830–914.
- Радић-Дугоњић, Милана (1999). Концептуална анализа имена *срце* у руском и српском језику. У: Ристић Стана и Милана Радић-Дугоњић. *Реч – смисао – сазнање (Студија из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет. 204–210.
- Радић, Првослав (1987). Творбено-семантичке особености изведеница са суфиксом -че на делу балканизираних јужнословенских говора. *Анали Филошког факултета*. Св. 18. 227–236.
- Радић, Првослав (2001). *Турски суфикси у српском језику са освртом на сјање у македонском и бугарском*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић, Стана (1999). Концептуална организација значења речи *дух* и *душа* у савременом српском језику. У: Ристић Стана и Милана Радић-Дугоњић. *Реч – сми-*

- сао – сазнање (*Студија из лексичке семантике*). Београд: Филолошки факултет. 169–180.
- Ристић, Стана (1999). Когнитивне јединице у структури концепта речи *душа* у српском језику (модел концептуалне анализе лексичког значења). *Зборник радова са Четвртог лингвистичког скупа „Бошковићеви дани“*. Научни скупови, књ. 53. Одјељење уметности, књ. 17. Подгорица: Црногорска академија наука и уметности. 133–144.
- Ристић, Стана (2004). *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић, Стана (2014). Квалификатори у српској лексикографији. *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (ур. Р. Драгићевић). Београд: Филолошки факултет. 113–131
- Рот, Никола (1977). *Психологија личности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ружић, Владислава (2008). Тематско-семантичко поље: однос човека према раду (радан, вредан / нерадан, лењ). *Семантичка проучавања српског језика* (Ур. Милорад Радовановић и Предраг Пипер). Београд: Српска академија наука и уметности. 301–317.
- Тополињска, Зузана (1988). Однос дијалекта и стандардног језика као временска функција. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*. XXXI/2. 7–10.
- Ђорић, Божо (2008). *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ђосић, Павле и сарадници (2008). *Речник синонима*. Београд: Корнет.
- Филиповић-Ковачевић, Соња (2016). Мали појмовник когнитивне семантике. *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију*. *Зборник у часопису Љиљани Суботић* (Ур. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић и Дејан Средојевић). Нови Сад: Филозофски факултет. 575–590.
- Халас Поповић, Ана (2017). *Увод у лексичку теорију*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Чернейко, Л. О. (1997). *Лингво-филозофски анализ абстрактног именица*. Москва: Филологически факултет.
- Шипка, Милан (1998). *Зашто се каже?* Београд – Нови Сад: Центар за примењену лингвистику – Прометеј.
- Шипка, Милан (2002). Енантисемија у српском језику. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ. 149–162.
- Штасни, Гордана (2007). Атрибутивне именице (*Nomina attributiva*) у српском језику. *Српски језик – Студије српске и словенске*. 12/1–2. Година XII. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика. 469–483.

- Штасни, Гордана (2013). *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Штасни, Гордана (2017). Суфиксална синонимија у српском језику. *Путићевима речи. Зборник радова у часопису Даринки Горџан-Премк* (Ур. Рајна Драгићевић). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Катедра за српски језик са јужнословенским језицима. 387–398.
- Штрбац, Гордана (2011). *Дојуне квалификативних глагола – синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Штрбац, Гордана (2016). Фразеологизми са значењем интелектуалних особина људи. *Теме језикословне у српској лингвистици кроз дијахронију и синхронију. Зборник у часопису Љиљани Суботић* (Ур. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић и Дејан Средојевић). Нови Сад: Филозофски факултет. 545–558.
- Штрбац, Гордана (2017). Фразеологизми са значењем карактерних особина људи. *Путићевима речи. Зборник радова у часопису Даринки Горџан-Премк* (Ур. Рајна Драгићевић). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Катедра за српски језик са јужнословенским језицима. 245–257.
- Штрбац, Гордана и Гордана Штасни (2017). *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику (глава и њени делови)*. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

- Bahtin, Mihail (1978). *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*. Beograd: Nolit.
- Biderman, Hans (2004). *Rečnik simbola*. Beograd: Plato.
- Birtić, Matea (2016). Imenice i pridjevi: Što nam pridjevi mogu otkriti o imenicama? *Jezikoslovlje*. 17. 1–2. Zagreb. 339–359. (file:///C:/Documents and Settings/Administrator/My Documents/Downloads/Jezikoslovlje_17_339_Birtic (2).pdf)
- Bondarko, A. V. (1991). *Functional Grammar: a Field Approach*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Bugariski, Ranko (2003). *Žargon – Lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Croft, W., and Cruse, A. D. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, A. D. (1995). *Lexical Semantics*. (Second Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, A. D. (2004). The Lexicon. (Ed. M. Aronoff and J. Rees-Miller). *The Handbook of Linguistics*. Blackwell Publishing Ltd. 238–264.
- Dokulil, Miloš (1962). *Tvoření slov v češtině*. 1. *Teorie odvozování slov*. Praha: Vydalo Nakladatelství Československé akademie věd.
- Gebran, Alen i Žan Ševalije (2004). *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stylos – Kiša.
- Ivić, Milka (2008). O slovenskim obaveznim determinatorima. U: *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek. 245–253.

- Ivić, Milka (2008). Lingvističke konsekvence različitog pristupa odnosu „deo–celina“. U: *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek. 277–286.
- Ivić, Milka (2008). Kognitivni aspekti fenomena partonimije. U: *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek. 287–295.
- Kövecses, Zoltán (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Klikovac, Duška (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kraska-Szlenk, Iwona (2014). Semantic Extensions of Body Part Terms: Common Patterns and Their Interpretations. *Language Sciences*. 44: 15–39.
- Kristal, Dejvid (1985). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Miller, G. A. (1998). Nouns in WordNet. (Ed. C. Fellbaum). *An Eletronic Lexical Database of Tecnology*. Massachusetts Institute of Technology. 23–46.
- Peić, Marko i Grgo Bačlija (1990). *Rečnik bačkih Bunjevaca* (red. Dragoljub Petrović). Novi Sad – Subotica: Matica srpska Odeljenje za književnost i jezik. Leksikografska izdanja I. Dijalekatski rečnici. Knjiga 1.
- Piper, Predrag (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX.
- Skok, Petar (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Svenonius, Peter (2004). Slavic Prefixes Inside and Outside VP. *Nordlyd* 32.2. (<http://septentrio.uit.no/index.php/nordlyd/article/view/68>).
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- (TSHJ) Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohtvatskom jeziku*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost“.
- Wierzbicka, Anna (2007). Bodies and their parts: An NSM approach to semantic typology. *Language Sciences*. 29: 14–65.

VIII. РЕЧНИК

Речник садржи око 750 персоналних атрибутивних именица мотивисаних соматизмима. Лема садржи атрибутивну именицу у номинативу јединине, али без деклинационог наставка у генитиву. Њега смо изоставили, пошто су то учинили и неки други аутори дијалекатских речника (ЛП), али и зато што нам је скоро половина грађе из речника са територије у којој је деклинација

аналитичког типа. Истина, у њима се могао одредити наставак генитива за именице мушког рода, али не и за именице женског рода, те смо сматрали да тај податак изоставимо у целом речнику, поготово што за наше истраживање он није релевантан. Оставили смо ознаку рода иако би се и она могла сматрати сувишном, будући да се из саме дефиниције види да ли је у питању особа мушког или женског рода.

Дефиниције се задржавају углавном у облику како су их аутори дали, због различитих нијанси у значењу, али и маркера који прате поједина значења: *гузоња* м ‘онај који има велике гузове’ (СДР1); 1. погрд. ‘који има велику стражњицу’ ↔ *гузош* 2. прен. ‘дебео човек, често нерадник, готован’ (РСГВ); ‘онај који има велике гузове; надимак’ (РГП); 1. ‘мушкарац с великом задњицом, крупна м. особа’ 2. фиг. ‘халапљива, похлепна м. особа’ (РГЗ), *гузоња* каже се човеку 1. ‘који има велику стражњицу’ 2. ‘који много брине што ће појести’ (РК-МД).

Ако је аутор дијалекатског речника упутио на неку синонимну атрибутивну именицу, која није мотивисана соматизмом, ми смо тада наводили значење дато уз њу: *гологузоња* м фиг. в. *голейтар* погрд. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромаш, гоља’ (РГЈК).

Ако је атрибутска именица мотивисана соматизмом који је везан за ужи дијалекатски ареал, ми смо га наводили у угластим заградама са одговарајућим значењем: *брњаша* ж ‘жена која има брњу’ [< *брња* ж ‘задебљана усна или усна са неком флеком’] (РГГ); *рњача* ж погрд. који има изразито широке ноздрве [< *рњка* ж (обично у мн.) ‘ноздрва’] (РГЈК).

Исти принцип смо применили и у објашњавању делова сложеница: *дзездозуз* м вулг. ‘онај који се гега; који мрда задњицом приликом ходања’ [< *дзездзам* ‘гегам се; клатим се; радим споро и неодговорно’] (РГЈС).

Терминологизована значења углавном нисмо наводили, осим када су она постајала метафорична: *голошија* м ‘головрат човек’ (РСК) ‘пијевац без перја по шији’, а потом, метафорички, и ‘сиромаш човјек’ (ЛП).

Жао нам је што због обимности корпуса нисмо могли наводити и контекст у којима се атрибутивне именице користе. Захваљујући мудрим концепцијама уређивачког одбора и главних уредника академика: Александра Белића, Павла Ивића, Александра Младеновића и Слободана Реметића, ми данас имамо богату лексичку грађу у великом броју дијалекатских речника, објављених управо у *Српском дијалектолошком зборнику*. И у нашој студији се показало да су они неисцрпни извори за све видове језичких и етнолингвистичких испитивања.

Списак скраћеница

агент. имен. – агентивана именица	погрд. – погрдно
атриб. имен. – атрибутивна именица	подр. – подругљиво
аугм. – аугментатив	поим. прид. – поименичени придев
в. – види	покр. – покрајинско
вулг. – вулгарно	празн. – празноверје
дем. – деминутив	прен. – пренесено
експр. – експресивно	рлг. – религијски
жарг. – жаргонизам	разг. – разговорни
зб. им. – збирна именица	св. – свршени гл. вид
ир. – иронично	супстан. – супстантив
мед. – медицина	терм. – термин
мит. – митолошки	уп. – упореди
мн. – множина	фам. – фамилијарно
нар. – народно	физ. – физика
необ. – необично	фиг. – фигуративно
нестанд. – нестандартно	хип. – хипокористик
одр. – одређени придевски вид	шаљ. – шаљиво
пеј. – пејоратив	

Б

балаванда ж в. ‘неозбиљан, млад свет’ (СДР2)

балавадија ж в. балаванда (СДР2)

балавандер м експр. ‘незрео и неискусан младић, балавац’ (СДР2)

балавандерија ж в. балавадија (СДР2)

балавац м 1. ‘онај који је балав, коме иду бале из носа или из уста’ 2. експр. ‘незрео и неискусан младић’ (СДР2); 1. ‘онај који је балав, коме иду бале из носа или из уста’ 2. експр. ‘млад, неискусан младић или дјечак, мушка особа која још није постала озбиљан човјек или младић’ (РГЗ)

балавица м а. ‘мала девојчица’ б. ‘млада, неискусна, незрела девојка’ (СДР2); (каткада пеј.) ‘млада, неискусна женска особа’ (РГЗ)

балавко м дем. од балавац (СДР2)

балавур ж аугм. од балавица (СДР2)

балавурда ж аугм. од балавац (2) (СДР2); пеј. ‘дјечурлија, момчадија; дрипци, дјеца и младићи лошег понашања, беспризорници’ (РГЗ)

балавурдан м аугм. од балавац (2) (СДР2)

балавурдија ж зб. им. в. балавадија (СДР2); в. балавурда (РГЗ)

балавчад зб. им. од балавче (СДР2)

балавче с 1. дем. 'балаво дете' 2. 'млада неискусна особа' (СДР2); 1. дем. 'балаво дете' 2. експр. 'млада, незрела особа' (РГЗ)

балавчић м в. балавац (1) (СДР2)

балафурда м в. балавурда (РГЗ)

балафурдија ж 'неозбиљан млад свет, балавчад, балавурдија' [бала ж 'излучевине из носа, уста, слине'] (РК)

бало м в. балавац (1,2) (СДР2)

балоња м в. балавац (1) (СДР2); 1. 'особа која има често бале око уста или слину око носа' 2. пеј. 'незрела, млађа мушка особа, балавац' (РГЗ)

балоњица м дем. од балоња (СДР2)

бандоглавац м 'бандоглавко, бандоглав човек' (СДР1); 'бандоглав човјек, својеглавац, тврдоглавац, намћор' (РГЗ)

бандоглавиле м 'бандоглава мушка особа' (РГЗ)

бандоглавица ж 'бандоглава женска особа' (СДР1)

бандоглавка ж погрд. 'тврдоглава, својеглава, самовољна женска особа' (РГЈК)

бандоглавко м 'тврдоглава, својеглава, самовољна мушка особа' (СДР1); погрд. 'тврдоглава, својеглава, самовољана мушка особа'; уп. бандоглавоња (РГЈК)

бандоглавоња м аугм. и пеј. од бандоглавко (РГЈК)

безбркица м 'човек без бркова' (СДР1)

безбркуљак м 'мали човек без бркова' (СДР1)

безглавац м 'онај који је безглав, односно збуњен, избеумљен' (СДР1)

бездушник м 'бездушан човек' (СДР2)

бездушница ж 'бездушна жена' (СДР2)

бездушњак м в. бездушник (СДР2)

безмозга ж 'непаметна жена' (РГЗ)

безмозгаш м 'онај који је без памети' (СДР2)

безмозгилаш м 'глупа мушка особа, незналица' (ЛВ)

безмозгиле м 'човек без памети, без мозга' (РК)

безмозговић м 'онај који је без памети' (СДР2)

безмозгоња м погрд. 'блесуњав, сулуд, празноглав човек' (РГЈК)

безобразник м 'безобразан, непристојан човек' (СДР1, РСГВ); 'онај који је без стида' (РК)

безобразница ж 'безобразна, непристојна женска особа' (СДР1); 'безобразна, непристојна женска особа, бестидница' (РСГВ); 'она која је без стида' (РК)

безобразниче с 'оно које је без стида' (РК)

безобразуља ж 'безобразна жена' (РГЈС)

безочник м 'онај који је безочан, бестидник' (СДР1); 'онај који је бестидан, безобзиран, бескрупулозан' (РК)

безочница ж 'дрска, безобзирна жена, бестидница' (СДР1); 'она која је бестидна, безобзирна, бескрупулозна' (РК)

безумник м 'безуман човек, лудак' (РМС)

безумница ж 'безумна жена, лудакиња' (РМС)

белонога ж ‘женска особа или животиња белих ногу’ 2. трем. бот. ‘сапуника, сапун-травa’ (СДР1); ‘женско чељаде које има беле ноге’ (РК-МД)

белотрепкоња м ‘човек белих обрва (?) трепавица’ (РГЈК)

бистрѠка (< *бистѠроока*) ж ‘бистра, умна женска особа’ (РГЗ)

бистроокило м 1. ‘онај који има бистре и чисте очи’ 2. ‘онај који је бистар, интелигентан’ (ЛП)

бјелонoга ж в. белонога (СДР1)

бљелогрла ж ‘она која је бијела грла (врата)’ [у песми] (ЛП)

бокоња м ‘бокaт, трбушaст човјек’ (РГЗ)

бокоњица м дем. од бокоња ‘мања бокaтa особа, обично дјечак, која је трбушаста’ (РГЗ)

брадекања м ‘брадоња’ (СДР1)

брадоња м ‘човек који носи (велику) браду’ (СДР1, РГП); ‘онај који има (велику) браду’ (РСГВ);

брадоњица м дем. и хип. од брадоња (РГП)

брадаш м ‘у подругљивом смислу брадоња, каже се за човека брадaтa, брадоња’ (РК-МД)

брeзoбpазник м в. безобразник (РСГВ)

брeзoбpазница ж в. безобразница (РСГВ)

брка м ‘човек са (великим) брковима’ (СДР1, РСГВ, РГЈК)

Брка надимак (РГЈК)

бркајлија м в. брка (СДР1); ‘човек са (великим) брковима’ (РСГВ); ‘човјек великих бркова’ (РГП)

бркајло м ‘бркајлија’ (СДР1)

бркалија м ‘човјек великих бркова’ (РВГ)

бркач м ‘човек с великим брковима’ (РК)

бркача ж ‘вештица’ (РК); (често пеј.) ‘жена са изразитим длакама изнад усана, брката жена’ (РГЗ)

бркаш м в. брка (СДР1)

бркица м дем. од брка (СДР1)

бркна ж 1. ‘вештица’; 2. ‘жена с израженим наусницама’ (РК); (често пеј.) ‘жена с длакама изнад усана, жена с брцима’, уп. бркача (РГЗ)

брко м в. брка (СДР1); ‘човјек великих бркова’ (РГП)

бркоња м ‘човек са великим брковима, бркат човек’ (СДР1, РСГВ); ‘човјек великих бркова’ (РГП; РК)

брнсавка ж 1. ‘слинава женска особа, слинавка’; уп. брнсољивка, сивла, сивавка, мрсољивка 2. фиг. ‘она која је незрела, недорасла, балавица’ [< *брнса* ж ‘излучевина из носа, слина; уп. брнсољ, сива, мрсољ’] (РГЈК)

брнсавко м 1. ‘слинава мушка особа, слинавко’; уп. брнсан, брнсољан, брнсољивко, сиван, сивавко, сивља, мрсољивко 2. ‘онај који је незрео, недорастао, балавац’ (РГЈК)

брнсан м в. брнсавко (РГЈК)

- брнсољан** м в. брнсавко (РГЈК)
брнсољивка ж в. брнсавка (РГЈК)
брнсољивко м в. брнсавко (РГЈК)
брнсољивче с ‘слинаво дете, слинавче’; уп. сивличе, мрсољивче (РГЈК)
брњаша ж ‘жена која има брњу’ [*брња* ж ‘задебљана усна или усна са неком флеком’] (РГГ)
брњило м ‘мушкарац који има брњу’ (РГГ)
брњо м ‘човјек или коњ који има брњу’ (РГГ)
бронзоглавиле м ‘мушка особа велике, чворновате главе; тупоглава мушка особа’ (РГЗ); [*бронзин/бронсин* м ‘емајлирани суд за кување, проширен на средини, ужи при дну и врху’] (РГЗ)
бронзоглавиле м в. бронзоглавиле (РГЗ)
буљача ж ‘буљоока жена’ [*буљци* м мн. ‘буљаве очи’] (РГЈС)
буљко м ‘буљавко’ (РГЈС)
буљока ж 1. ‘женска особа избуљених очију, особа крупних очију 2. фиг. ‘она која пажљиво и нападно посматра, која уочава’ (РГЗ)
буљокиле/буљоокиле м ‘човјек буљавих очију, буљавко’ (РГЗ)
бундоглав м фиг. ‘онај који има округлу главу’ (ЛП)
бућоглавац м ‘бућоглав човек, са ћубом на глави’ (СДР1)
бућоглавка ж ‘женска особа бујне, разбарушене косе’ [*бућ* м ‘бујна разбарушена коса’] (РГЈК); ‘женска особа разбарушене косе’ (РГЈС)

В

- великодушник** м ‘великодушан човек’ (СДР2)
вижлока ж ‘она која је живахна, хитра, нестална, бистроока [обично млађа женска особа]’ (ЛП)
вижлокило м ‘младић живахна погледа, хитар, несташан’ (ЛП)
вијоглавка ж ‘кривовратка [жена крива врата]’ (РНГЦР)
вијомозга ж ‘непаметна, лакоумна женска особа’ (РГЗ)
вијомозгиле м ‘вјетропир’ (РГЗ)
власара ж ‘она која је чупава, длакава, маљава’ (ЛП)
вљетроглав м ‘лакомислен, непромишљен, несталан човјек’ (ЛП)
вранзогуз м ‘онај који се осврабао’ [*вранза* ж ‘лепра, губа, шуга, свраб’] (ЛП)
вратоња м ‘човек јаког врата’ (РК); ‘човјек јака врата, шијоња’ (РГЗ)
врљока ж пеј. ‘женска особа која не види на једно око или која нема једно око’ [*врљ(ав) / фрљ(ав)* ‘који не види на једно око, који је без једног ока’] (РГЗ)
врљокан м пеј. ‘мушка особа која је врљава на једно око или која не види добро на једно око’ (РГЗ)
вртигуз м ‘немирна особа која много кокетира’ (РГГ); ‘нестално, немирно мушко дијете’ (РГЗ)
вртигуза ж ‘дјевојчица несталне природе, немирна дјевојчица, женска особа изазовног понашања’ (РГЗ)

вртиреп м 'немирна особа која много кокетира' (РГГ)
вртоглавка ж пеј. 'приглупа (ћакнута) женска особа' (РТГ2)
вртоглавштина м 'ћакнута и ментално ненормална особа' (ТДР)
вртоглаја м 'онај који је плитке памети, мало ћакнут' (РГГ)
вртогуз м 'немирно, несташно дете које не држи место, које се стално врти, премешта' (РГЈК)
вртогузиле с хип. 'живахна девојчица' (РТГ2)
вртодупла ж 'женска особа која се у ходу врцка, која извија задњим делом тела тамо-вамо' (РГЈК)

Г

главан м пеј. 'реч за ниподаштавање, алузија се чини на велику и празну главу' (РСК)
главатило с в. главоња 1 (Банат – Јасеново) (РСГВ)
главаш м в. главоња (СДР1); 'реч за ниподаштавање, алузија се чини на велику а празну главу' (РК-МД)
главина ж прен. 'глупак' [< главина 'главчина у точку'] (РНГЦР)
главнина ж 'тврдоглава, својеглава особа, особењак' (РСК)
главодник м 'онај који другоме ради о глави, који припрема нечију пропаст' уп. главоизедник (ТДР)
главоизедник м в. главодник (ТДР)
главоња м 'човек велике главе' (СДР1); 1. пеј. 'човек велике главе, главатило' 2. погрд. 'старешина' 3. 'богаташ' 4. погрд. 'глуп човек' (РСГВ); 1. 'човек велике главе' 2. погрд. 'тврдоглав, самовољан, непокоран човек' (РГЈК); 1. 'човјек велике главе' 2. фиг. и погрд. 'главешина и руководилац' (РГП); 'који има велику главу' (РК); 1. 'човјек велике главе' 2. 'човјек који је на високом положају' (РГЗ)
главоњица м дем. од главоња (СДР1, РК); 'мушка особа велике главе а малог тијела' (РГЗ)
главоџек м 'храбар, силовит човек' (РК); помало пеј. 'онај који је сјекао главе у рату, јунак' (РГЗ)
главоџековићи м (помало пеј.) 'потомак главосјеча, потомак јунака' (РГЗ)
главотоп м пеј. главоња (РТГ2)
Главотоп м надимак (РГЈК)
главуран м 'дечачић велике главе' (РК, ТДР); 'особа велике главе, тврдоглава особа, не много паметна особа' (РТГ)
главурача ж 'девојчица велике главе' (РК)
главурдан м 'главоња' (СДР1); 1. 'особа са великом главом' 2. пеј. 'уображена особа' (ДРСК, ТДР)
главча м пеј. 'глават човек' (РГЈС); 'онај који има велику главу, главоња, уп. главша' (ТДР)
главша м 'глупак' (РСК); в. главча (ТДР)
гладикоса м 'онај који стално глади косу и дотерује косу' (ЛП)
гладногуз м 'гладник, сиромах' (ЛП)

- гладнотрбаљ** м ‘гладник, сиромах’ (ЛП)
голобрадац м ‘голобрад младић, жутокљунац’ (СДР1)
голобрадић м в. голобрадац (СДР1)
голобрадица м ‘голобрад младић, голобрад човек’ (СДР1)
голобрадовић м в. голобрадац (СДР1)
голобраче с ‘голобрадо момче’ (СДР1)
гологлавка ж ‘женска особа која не повезује главу марамом, која је без мараме на глави’ (РГЈК)
гологлавац м 1. ‘онај који је голе главе’ 2. експр. ‘сиромах’ (РГЈК)
гологлавче с хип. ‘дете с ретком косом’ (РГЈК)
гологуз м ‘човек голог, подераног тура; сиромах’ (СДР1); поим. прид. ‘који је голог, подераног тура, дроњав’; ‘сиромашан’ (РСГВ); ‘гологузан’ (РСГВ); фиг. ‘човјек голе задњице, сиромашан човјек’ (РГЗ); ‘сиромашак који нема шта обући’ (РК); (без дефиниције!) м (РК-МД)
гологуза ж ‘она која је голог тура, ритавог одела, која је слабо одевена, сиротица’ (СДР1); а. ‘слабо одевена жена’; ‘сиромашна жена’ б. ‘лако одевена жена склона неморалу’ (РСГВ); вулг. ‘она која је недовољно одевена’ (РГЈС); ‘она која је гола; сиромашна’ (ЛП); ‘женска особа која нема ништа, која је сиромашна, женска особа која је сиротињски одјевена’ (РГЗ)
гологузаљ м ‘гољо, сиромах’ (ЛП)
гологузан м в. гологуз (СДР1); шаљ. в. гологуз (РСГВ); фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромах, гоља’; уп. гологузан, гологузоња, голодупља, голча, гољак, гољча (РГЈК); ‘сиромашак који нема шта обући’ (РК); ‘сиромах, пука сиротиња’ (РВГ)
гологузија ж зб. им. ‘убога сиротиња’ (РСГВ)
гологузиле м ‘онај који нема ништа, који је сиромашан, који је голе задњице’ (РГЗ)
гологузла ж фиг. ‘она која је врло сиромашна, која ништа нема, сиротица’ (РГЈК)
гологузоња м фиг. ‘онај који је врло сиромашан, који ништа нема, сиромах’ (РГЈК)
голодупља ж фиг. ‘она која је врло сиромашна, која ништа нема, сиротица’ (РГЈК)
голодупља м фиг. ‘врло сиромашан човек, пуки сиромах, гоља’ (РГЈК)
голокракла ж ир. ‘женска особа обнажених ногу знатно изнад колена’ (РГЈК)
голокракличе с хип. ‘голокрако дете’ (РГЈК)
голокракоња м ‘онај који је голокрак’ (РГЈК)
голореп м ‘оскудно обучен човек, сиромашак’ (РК)
голорепа ‘оскудно одевена жена’ (РК)
голотрб м ‘онај који је голог трбуха’ (СДР1); (супстан.) ‘чојек који нема ништа, сиромах’ (РГЗ); ‘сиромашак’ (РК)
голотрба м и ж ‘онај који је голог трбуха’ (СДР1)
голотрбаљ м ‘онај који је голотрб, слабо обучен, сиромах’ (ЛП)

- голотрбаћ** м 'онај који је голог трбуха' (СДР1)
- голотрбовић** м 'онај који потиче из сиротиње, који је сиротиња' (РГЗ)
- голошија** м 'головрат човек' (РСК) 'пијевац без перја по шији', а потом, метафорички, и 'сиромах човек' (ЛП)
- гороча** ж и м 'онај који угори очима па гледа дрско, безочан, дрзак, који се не стиди' (уп. *горочан* 'који не спусти поглед од стида или из обзира') (РК-МД)
- грба** м 'грбо' хип. од грбавац (РМС)
- грбавац** м 'грбоња, грбав човек' (РМС)
- грбавица** ж 'женска особа са грбом' (РМС)
- грбавко** м 'грбавац' (РМС); 'грбав, погурен човек, грбавац' (РГЈК)
- грбавка** ж 'грбава, погурена жена, грбавица' (РГЈК)
- грбе** м 'грбавац, обично малог раста' (РГЈС)
- грбеша** м покр. 'грбавац' (РМС)
- грбла** ж в. грбавка (РГЈК); 'грбавица' (ГЈС)
- грбља** м 'грбавац' (РГЈС)
- грбљо** м в. грбавко (РГЈК)
- грбо** м 'грба' (РМС)
- грбонца** м пеј. в. грбоња (РМС)
- грбоња** 'грбавац' (РМС)
- грбуљак** м покр. дем. од грбоња (РМС)
- грудоболник** м 'болесник од грудобоље' (СДР1)
- грудоња** м 'човек са јако развијеним грудима, с јаким грудним кошом' (РМС); 'човјек развијен у грудном кошу' (РГЗ)
- грудоњица** м 'дјечак или омања мушка особа са развијеним грудним кошом или кочоперан дјечак' (РГЗ)
- губичан** м 'онај који има дебеле усне' [< *губица* ж 'усна'] (РГГ)
- гузара** ж 'гузата женска' (РГП)
- гузица** ж 1. 'задњи дио људског тијела изнад доњих удова' 2. фиг. а. 'халапљива особа, тврдица' б. 'особа која је глупа' (РГЗ)
- гузичар** м 'непоуздан човек' (РГЈС)
- гузичарка** ж 'непоуздана и превртљива жена' (РГЈС)
- гузичка** ж 'халапљива, похлепна женска особа' (РГЗ)
- гузичко** м 'халапљива, похлепна мушка особа' (РГЗ)
- гузна** ж 1. 'жена велике задњице, крупна жена' 2. фиг. 'халапљива женска особа' (РГЗ)
- гузолиз** м фиг. 'улизица, удворица, пузавац' (ЛП)
- гузолизац** м фиг. 'улизица, удворица, пузавац' (ЛП)
- гузоња** м 'онај који има велике гузове' (СДР1); 1. погрд. 'који има велику стражњицу, гузош' 2. прен. 'дебео човек, често нерадник, готован' (РСГВ); 'онај који има велике гузове; надимак' (РГП); 1. 'мушкарац с великом задњицом, крупна мушка особа' 2. фиг. 'халапљива, похлепна мушка особа' (РГЗ), гузоња каже се човеку 1. 'који има велику стражњицу' 2. 'који много брине што ће појести' (РК-МД)

гузоњица м ‘дебелушкасти мушкарчић’ (РГП); ‘мали, дебелушкасти дјечак, дебелкаста мушка особа малог раста; халапљиви дјечак’ (РГЗ)

гузош м ‘онај који има изразито истрћену стражњицу’ уп. гузоња 1. (РСГВ)

гузутла м и ж ‘чељаде са дебелом стражњицом, уз то неспретно, тешко покретно, лењо’ (РК-МД)

гуликожа м ‘грамжљив човек, грабљивац, отимач, зеленаш, лихвар’ (СДР1)

Д

двогуз м ‘онај који је широке задњице као да има двије’ (РГГ)

двозубац м ‘онај који има два зуба, онај који је двоzub’ (СДР1)

дволичник м ‘дволичан човек’ (СДР1)

дволичњак м в. дволичник (СДР1)

двоножац м ‘биће које има две ноге, које хода на две ноге’ (СДР1)

двоножник м атриб. и агент. имен. в. двоножац (СДР1)

дворебрац м фиг. ‘човјек који као да има дупла ребра, снажан, јак човјек’ (РГЗ)

дебелоглавац м ‘онај који има деблу главу’ (СДР1)

дебелокожац м 1. ‘врста животиња с дебелом кожом *Pachydermes*’ 2. атриб. имен., експр. ‘особина оног који је дебелокожац’ (СДР1)

дебелгуза ж пеј. вулг. ‘дебелгуза жена; дебела жена уопште’ (СДР1); ‘дебела женска особа, дебелогуза’ (РГП); ‘жена велике стражњице’ (РК)

дебелогуза подр. ‘ж. пуначко чељаде које радо иде у госте, а не одликује се вредноћом’ (РК-МД); ‘жена велике стражњице’ (РК)

дерикожа м ‘гуликожа, глобација’ (СДР1)

дигоглав м ‘онај који у ходу диже главу у вис, који се загледао у се’ (ЛП)

дигоглава ж ‘она која је уображена’ (ЛП)

дилбер м 1. ‘драган, [перс. *dill* = срце и *ber* = однеси, који срце однесе]’ 2. као прид. ‘личан, леп, мио’ (РК-МД)

дилберка ж ‘лепотица’. У неким кућама младе снаше зову тако младу јетрву или заову (РК-МД)

дилберџика ж ‘лепа девојка, гиздавица’ (РК-МД)

дилинога ж ‘ветропираста женска особа’ [< *диликнути*, -нем св. ‘истерати, изјурити’] (РК)

дрчногуз м вулг. ‘прождрљивац; онај који је похлепан на јело’ [< *дрчља* м ‘онај који је похлепан на јело’] (РГЈС)

дрчногуза ж вулг. ‘прождрљива жена; она која је похлепна на јело’ (РГЈС)

дугобрад м ‘човек са дугом брадом’ (СДР1)

дугокоса ж ‘дугокоса женска особа’ (СДР1)

дупан м ‘онај са великом стражњицом’ (РСК)

дупана ж ‘она која има велику стражњицу’ (РСК)

дупеглава пеј. ‘глупа особа, глупак’ (РСК)

дупеглавац м пеј. фам. ‘глупак, будала’ (РСЈ)

дупелизац м ‘улизица, удворица, полтрон’ (РСЈ)

дупетара ж ‘жена великог дупета’ (СДР1)
дупешка ж ‘женско чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1)
дупешко м ‘мушко чељаде с дебелим дупетом’ (СДР1)
дупоња м ‘мушкарац с великом стражњицом’ (РСГВ)
дустабанлија м ‘онај који је равних стопала [тур. düz ‘раван’+ taban]’ (ТСХЈ)
душегубник м ‘позлобник, пакосник из душе’ (ЛП)
душовадник м ‘мучитељ, крвопија, зао човек’ (РНГЦР)
душовадница ж ‘зла жена’ (РНГЦР)

Е

езичана ж ‘жена дугачка језика, брбљивица, жена којој је што на уму то на друм’ (ДРТГ)
езичара ж ‘она која свашта прича’ (РСК)
езичарка ж ‘она која свашта прича’ (РСК)

Ж

жедноцревац м пеј. ‘човек који много пије воде’ (РГЈС)
жилавац м ‘мишићав, снажан човек’ (СДР2)
жило м ‘мршавко; мршав коњ’ (СДР2)
жутобркиле м пеј. ‘човјек са жутим брцима’ (РГЗ)

З

задњичар м ‘хомосекуалац’ (СДР1)
заочљивка ж ‘она која отворено, без увијања, околишења говори неке истину у очи (обично неку непријатност) у присуству још неке особе доводећи тако у неприлику онога коме се обраћа’ (РГЈК)
заочљивко м ‘онај који отворено, без увијања, околишења говори неке истину у очи (обично неку непријатност) у присуству још неке особе доводећи тако у неприлику онога коме се обраћа’ (РГЈК)
злоочник м ‘онај који има зле, урокљиве очи’ (СДР1)
злоочница ж ‘она која има зле, урокљиве очи’ (СДР1)
злопамтило с ‘онај који памти учињено зло и жели да се освети; осветољубив човек’ (СДР2)
зуба ж подр. ‘зубата жена’ (СДР1)
зубалица ж ‘злобна, завидљива, пакосна заједљива особа’ (ЛП)
зубан м ‘каже се човеку који има велике и нелепе зубе’ (РК-МД)
зубача ж ‘зубата жена, жена с великим зубима’ (СДР1)
зубла ж погрд. ‘она која има крупне, велике зубе’ (РГЈК); ‘жена с великим зубима’ (РГЈС)
зубља м погрд. ‘онај који има крупне, велике зубе’ (РГЈК)
зубна ж пеј. 1. ‘женска особа крупних зуба, зубата ж. особа’ 2. фиг. ‘оштра, љута, осорна ж. особа, причалица’ (РГЗ)
зубоња м погрд. ‘човек са упадљиво великим зубима’ (РСГВ)

S (ДЗ)

дзездзогуз м вулг. 'онај који се гега; који мрда задњицом приликом ходања' [*< дзездзам 'гегам се; клатим се; радим споро и неодговорно'*] (РГЈС)

дзездзоња м пеј. в. дзездзогуз (РГЈС)

сивавка ж в. брнсавка [*< siva ж 'слина'*] (РГЈК)

сивавко м в. брнсавко (РГЈК)

сивла ж в. брнсавка (РГЈК)

сивличе с в. брнсољивче (РГЈК)

сивља м в. брнсавко (РГЈК)

Сивља м надимак (РГЈК)

И

избезумљеник м 'онај који је избезумљен' (РМС)

истокрвник м 'онај који је исте крви с ким' (СДР2)

Ј

јајока ж [*< jaјоока*] 'женска особа крупних очију' (ЛП)

јасногрла ж 'женска особа звонког гласа' [у песми] (ЛП)

једноокац м 'онај који се родио само с једним оком' (СДР1)

једноокило м 'онај који има само једно око' (ЛП)

једноумац м 'тврдоглав, задрт човек' (РМС); 1. 'човјек ограниченог ума, који размишља једнолинијски' 2. у мн. 'истомишљеници' (РГЗ)

језиклија м 'добар говорник' (РК)

језикоша ж 'жена оштрог језика' (РК); 'жена оштра језика, љута жена, алапача, причалица, брбљивица' (РГЗ); 'свађалица, брљуша, оштра језика; неконтролисаниог понашања, безобзирна' (РВГ)

језичавка 'брбљивица, свађалица' (СДР1)

језичар м 1. 'онај који се бави језиком као науком' 2. 'брбљивац; свађалица' (СДР1); 'онај који много прича' (РСК)

језичара ж 'брбљивица, свађалица' (СДР1); 'жена која много прича; жена која оговара и сплеткари, алапача' (РСГВ); 'свађалица, брљуша, језичава жена' (РВГ)

језичарка ж пеј. 'она која ружно и увредљиво говори о некоме, лајавица' (РГЈК); 'она која много прича' (РСК)

језичка ж 'брбљивица, свађалица' (СДР1)

језичник м 'брбљивац' (СДР1)

језичница ж 1. 'језичара' 2. терм. анат. 'језична кост испод гркљана слична потковици *os hyoides*' (СДР1)

К

карађозлија ж црноока [*< тур. kara 'црн' и göz 'око'*] (РГЈС)

кезозубоња м погрд. 'особа која често има искежене зубе' [*< кезало с погрд. 'особа која има стално искежене зубе'*] (РГЈС)

келеш м пеј. 'ћелав човек, ћелавец' (РСК)

- келча** м пеј. ‘ћелав човек, ћелавец’ (РСК)
- кикаш** м ‘мушкарац дуге и неуредне косе’ [< *кика* ж ‘разбарушена коса изнад чела’] (РГГ)
- кикаша** ж ‘женска особа са кикама изнад чела’ (РГГ)
- кикило** м пеј. ‘мушкарац са кикама на глави’ (РГГ)
- килавац** м а. ‘килав човек’ б. погрд. ‘слаб, стар и неспособан човек, шепртља’ (РМС)
- килава^ц** м ‘Килавци се зову још и опучени љуђи’ [< *кила* 3. брух, хернија; *ојуч* ‘брух’] (РК)
- килавица** ж ‘килава женска особа’ (РМС)
- килавка** ж пеј. 1. ‘она која је оболела од киле, која је килава, килавица; уп. килка’ 2. ‘спора, недовољно вешта, неспретна женска особа’; уп. килка (РГЈК)
- килавко** м пеј. 1. ‘онај који је оболео од киле, који је килав, килавац’; уп. килоња, килча 2. ‘онај који је спор, недовољно вешт, неспретан; уп. килоња’ (РГЈК)
- килеша** м погрд. ‘килавац’ (РМС)
- килка** ж пеј. в. килавка (РГЈК)
- кило** м ‘килав човек’ (РМС)
- килоња** м пеј. в. килавко (РГЈК); ‘килавац’ (РМС)
- килча** м пеј. в. килавко (РГЈК)
- кљуконос** м пеј. ‘човјек оштра и дуга носа, мушка особа с носом који личи на кљун’ (РГЗ)
- кождеруља** ж погрд. ‘мршава жена’ (РГЈС)
- кождерче** с погрд. ‘мршаво дете’ (РГЈС)
- кожла** ж погрд. ‘превише мршава жена’ (РГЈС)
- кожља** м погрд. ‘превише мршав човек’ (РГЈС)
- кождер** м погрд. ‘мршав човек’ (РГЈС)
- кождер** м 1. ‘живодер, стрводер’ 2. експр. ‘гуликожа, зеленаш’ (СДР1)
- косоглавка** ж ‘жена која укосо држи главу’ (РТГ2)
- косоња** м ‘онај у кога је дуга коса’ (СДР1)
- косош** м ‘човек са дугом неуредном косом’ (РСГВ)
- костоболник** м ‘човек који болује од костобоље’ (СДР1)
- коштуњавац** м 1. ‘коштунац, тврд орах’ 2. експ. ‘коштуњав човек’ (СДР1)
- коштуњавко** м ‘коштуњав, мршав човек’ (СДР1)
- коштуњавица** ж ‘коштуњава женска особа’ (СДР1)
- кракла** ж ‘дугонога, краката женска особа’ [< *крак* се користи у пејоративном значењу ‘нога’ (РГЈК), а у бугарском (Б-СР) је она део стандарда и многих народних говора] (РГЈК)
- краткоумац** м ‘човјек кратке памети’ (РГЗ)
- крвник** м 1. ‘онај који је починио убиство, убица, убојица’ 2. ‘крвни непријатељ’ 3. ‘бездушан, окрутан човек, мучитељ’ 4. ‘извршилац смртне казне, целат’
- крвница** ж ‘женска особа крвник, округница, мучитељица’ (СДР2)
- крвожедник** м ‘онај који је крвожедан, крволочан’ (СДР2); ‘онај који је суров, крвожедан, немилостив’ (РГЗ)

крволок м 'онај који с уживањем, олако убија друге, крвопија, убојица' (СДР2); 'злочинац, онај који пије крв' (РГЗ)

крволочица ж в. крволочница (СДР2)

крволочник м в. крволок (СДР2)

крволочница ж 'женска особа крволок' (СДР2)

крвомутник м 'онај који изазива кржаве сукобе међу својима, братоубица; велика свађалица' (РГЗ)

крвомутница ж 'женска особа зле нарави, спремна да завађа друге'; уп. крвосмутница (РГЗ)

крвопија м и ж 1. а. 'онај који (она која) пије, сише крв' б. 'крвник, убица' 2. а. 'онај који другог немилосрдно искориштава, бездушан, немилосрдан човек, угњетач' б. 'врло тежак посао који као да испија човеку крв' (СДР2); 'зла особа; крволочна звијер' (РГЗ)

крвопилац м в. крвопија (СДР2)

крвосерка ж 'жена шкртица, цицијарка, тврдица' (РГГ2)

крвосерник м 'каже се човеку мучну, који својим злим поступцима учини да други почне крв точити од муке, а не сматра се за непристојну реч' (РК-МД)

крвосерница ж 'жен. чељаде које има својства као крвосерник, употребљава је мушко и женско без икаква снбивања' (РК-МД)

крвосерниче с 'дете као крвосерник' (РК-МД)

крвосмутник м 'свадљивац, смутљивац, онај који завађа друге' (РГЗ)

крвосмутница ж 'смутљивица, жена која завађа друге, свађалица' (РГЗ)

крзуба ж 'крзуба женска особа' (СДР1)

крзубац м 'крзуб човек' (СДР1)

крзубла ж 'крзуба женска особа, крзубача' (РГЈК)

крзубача ж 'крзуба женска особа, крза' (РГЈК)

крзубица м и ж 'крзуба особа' (СДР1)

крзубља м 'крзуб човек, крзубац' (РГЈК)

криволавиле м пеј. 'човјек чија је глава нагнута на једну страну' (РГЗ)

кривогуз м пеј. 'човјек који храмље' (РГЗ)

кривогуза ж пеј. 'женска особа која храмље' (РГЗ)

кривогузиле м пеј. в. кривогуз (РГЗ)

кривоногаљ м 'онај који има криве ноге' (ЛП)

кривоногиле м 'човјек који је кривих ногу' (РГЗ)

кривонос м 'онај који има криви нос' (РГГ)

кривоносоња м пеј. 'човек кривог, повијеног носа' (РГЈК)

кривореп м пеј. 'мушка особа која храмље' (РГЗ)

кривоуст м 'онај који има искривљена уста' (РГГ)

кривоустиле м пеј. 'човјек кривих уста' (РГЗ)

кривошија м пеј. 'човек кривог, накривљеног врата, кривоврат' (РГЈК); 'човек са кривим вратом, накривог врата, кривоврат' (РСК); 'онај који има искривљен врат' (РГГ)

- кривошика** ж ‘жена са кривим вратом, кривоврата’ (РСК)
крљозуб м ‘онај који има крљаве зубе’ (СДР1)
крљозуба ж ‘она која има крљаве зубе’ (СДР1)
крњозуб м ‘мушка особа са крњим зубима, тј. мушка особа којој се види да јој недостају неки зуби’ (РГЗ)
крњозуба ж ‘женска особа којој недостаје неколико зуба’ (РГЗ)
крпељгуз м ‘онај који је мали растом’ (ЛП)
крпељгуза ж ‘женска малог раста’ (ЛП)
крстача ж ‘жена широких кукова (крстију), крупна ж. особа’ (РГЗ)
крчошија м ‘онај који је загледан у себе’ (ЛП)
куљеша м погрд. ‘онај који има велик трбух, дебелко’ (РМС)
куљоња м ‘човјек великог стомака, куљав човјек’ (РГЗ)
куљота м ‘човјек великог стомака, куљав човјек’ (РГЗ)
куреп м ‘висок и нескладно грађен мушкарац’ (РГЗ); покр. и погрд. ‘висок, мршав, обично неумешан и лењ човек’ (РСАНУ)
курепица ж (м) в. куреп (РСАНУ)
курепница ж (м) в. куреп (РСАНУ)
курепоња м в. куреп (РСАНУ)
кусодупла ж 1. пеј. ‘она која носи сувише кратку сукњу или хаљину’ 2. ‘кокош поткресаних крила и репа’ (РГЈК)
кучконоса ж ‘она која је злобна, пакосна, заједљива’ (ЛП)

Л

- лакоумник** ‘лакоуман, неразборит човек’ (РМС)
лакоумница ‘лакоумна, неразборита жена’ (РМС)
лакташ м ‘онај који се лакта, који се безобзирно пробија у животу’ (СДР1)
лактарош м ‘онај који се лакта, граби, присваја себи’ (РГГ)
ласногуз м ‘онај који се много не оптерећује радом’ (ЛП)
лужогуз м ‘нерадник, бадавација’ (ЛП)
лизгуз м ‘улизица’ (РТГ2)
лиздуп м погрд. ‘онај који се улагује, удвара’ (ЛП)
лизигуз м 1. ‘особа која воли слаткише; особа која воли џабалук’ 2. ‘слаткиш’ 3. фиг. ‘полтрон’ (РГЗ)
лизогуз м погрд. ‘удворица, улизица’ (ЛП)
лизигуза ж 1. ‘женска особа која воли слаткише’ 2. ‘женска особа која воли џабалук’ (РГЗ)
липтигуз м ‘лијенштина, нерадник, лезилебовић’; уп. луфтигуз (РГЗ)
лицемер (лицемјер) м ‘онај који прикрива свој прави лик представљајући се као добронамеран човек, подлац’ (СДР1)
лицемерац (лицемјерац) м в. лицемер (СДР1)
лицемерник (лицемјерник) м в. лицемер (СДР1)
лицемерка (лицемјерка) ж ‘женска особа лицемер’ (СДР1)

лувтигуз м ‘луфтигуз, нерадник, бадавација’ (ЛП); ‘онај који не ради ништа, лезилебовић, нерадник, скитница, беспосличар’ (РГЗ)

Љ

љигавац м ‘онај који лако мења своје убеђење, назоре, погледе, ставове, онај који је љигав, бескарактеран, недостојанствен’ (РСЈ); ‘балавац’ [< *љиге* ж мн. ‘бале’] (РГЈС)

љигавка ж ‘балавица’ (РГЈС)

љигавче с ‘мало дете, дериште’ (РГЈК); погрд. ‘дете (мало)’ (РНГЦР); 1. ‘балаво дете’ (РГЈС)

љиган м пеј. 1. ‘онај који је љигав’ [< *љигав* ‘коме иду, теку бале из уста, балав’] 2. фиг. ‘онај који је неозбиљан, балав, балавац’ (РГЈК); погрд. ‘балав мушкарац’ (РГЈС)

љигача ж погрд. ‘балава женска особа’ (РГЈС)

љигла ж пеј. ‘она која је љигавих, балавих уста’ (РГЈК)

М

мазноглавка ж пеј. ‘глатко очешљана и дотерана жена’ (РГЈС); пеј. ‘девојка која све време проводи у чешљању’ (РГГ2)

малодушник м ‘малодушан човек’ (СДР2)

малодушница ж ‘малодушна жена’ (СДР2)

маломожданин м ‘онај који је малог мозга, мале памети’ (СДР2)

малоумник ‘онај који је малоуман’ (РМС)

малоумница ‘она која је малоумна’ (РМС)

масногуз м ‘онај који радо једе масне ствари, гурман’ (СДР1)

мевла ж ‘жена великог трбуха’ (РГЈС)

мевоња м ‘човек великог трбуха’ (РГЈС)

међипркна ж ‘она која је халапљива, прождрљива, која само за себе граби’ (ЛП)

мешина м ‘човек с великим трбухом, трбоња, дебелко’ (РМС)

мешинавка ж ‘трбушаста жена’ [< *мешина* ‘стомак, трбух’] (РГЈК)

мешинавко м ‘трбушаст човек, трбоња’ (РГЈК)

мешинавче с ‘трбушасто дете’ (РГЈК)

мешко м пеј. ‘човек великог трбуха’ (РГЈС)

мешкоња м пеј. ‘човек великог трбуха, в. мешко’ (РГЈС)

милосрдник м ‘онај који је милосрдан’ (СДР2)

мишобрк м ‘онај који има танке и ријетке бркове’ (ЛП)

мишобркаљ м ‘онај који има танке и ријетке бркове’ (ЛП)

млиногуза ж ‘она која је сувише развијене стражњице’ (ЛП)

млиногуз м ‘онај који је тром, лијен, без чврстине’ (ЛП)

млиногуза ж ‘она која је лијена, трома, млитава’ (ЛП)

мозгаљ м каткад пеј. ‘човјек који пуно размишља, који много зна’ (РГЗ)

мозган м ‘подругљив назив за оног ко је бистар или глуп’ (РГГ)

мозгоња м ‘онај који мисли и правилно резонује’ (РТГ); ‘човек велике / мале памети’ (РК)

мозгоњица м пеј. од мозгоња ‘човек велике памети’ (РК)

мрдогуз 1. ‘онај ко, или оно што, много мрда’ 2. фиг. ‘врдалама, несигурна особа’ (РТГ2); вулг. ‘онај који се врпољи’ (РГЈС)

мрдогуза пеј. ‘заводница, лака женска’ (РТГ2)

мрдогузица ж 1. ‘врцкава особа (живахна и немирна)’ 2. ‘особа која избегава обавезе’ (РТГ2)

мрдогузла ж вулг. ‘она која мрда задњицом’ (РГЈС)

мрсољан м ‘онај који је слинав, слинавац, слинавко’; уп. мрсољивко [< *мрсољ* м ‘густа, жућкастозелена слина’] (РГЈК); ‘слинавац’ (РГЈС); ‘балавац слинавац’ (РТГ2)

мрсољанче с дем. од мрсољан (РГЈС)

мрсољивац м пеј. в. мрсољан ‘балавац, слинавац’ (РТГ2)

мрсољивица ж ‘каже се жен. чељадету коме теку слине’ (РК-МД)

мрсољивка ж ‘она која је слинава, слинавица’ (РГЈК)

мрсољивко м в. мрсољан (РГЈК); ‘муш. чељаде слинаво’ (РК-МД); в. мрсољан пеј. ‘балавац, слинавац’ (РТГ2)

мрсољивче с ‘слинаво дете, слинавче’ (РГЈК); ‘дете слинаво’ (РК-МД)

мрсољко м ‘слинавко’ (РГЈС)

мрсољћо м пеј. в. мрсољан ‘балавац, слинавац’ (РТГ2)

мртвогуз м ‘онај који је лијенчина, мртвуљав’ (ЛП)

мртвогуза ж ‘она која је лијена, нерадна, трома’ (ЛП)

мртворепал м ‘онај који се вуче кад што ради, љенчуга’ (ЛП)

мустакеља ж погрд. ‘жена с брцима, брката жена’ (РГЈК)

Мустакеља ж надимак (РГЈК)

мустакерла м ‘бркоња, бракајлија, човек са великим брковима’ (РСК)

мустаћил м ‘брка’ (РГЈС)

мустаћлија м ‘брка, бркати мушкарац’ (РТГ2)

Н

набигуз м ‘онај који једе и пије мукте’ (ЛП)

набигузица м 1. ‘сват који нема у сватовима никакву функцију, пустосват’ 2. ‘човек који је увек спреман да се нађе за туђом трпезом’ (РК); 1. ‘мушка особа која воли да живи на туђ рачун, џабарош; тврдица’ 2. ‘сват који нема посебне функције у сватовима’ (РГ3); пеј. ‘изелица, гурман’ (РТГ2)

навиглавина ж ‘својеглава особа’ (РСК)

напршче с ‘дете које је још на прсима, одојче’ (СДР1)

наћвогуз м ‘онај који је прождрљив, халапљив’ (ЛП)

наћвогуза ж ‘она која је халапљива, прождрљива’ (ЛП)

немилосрдник м ‘онај који је немилосрдан’ (СДР2)

непамтило с ‘онај који ништа не памти’ (СДР2)

ногоширка ж пеј. ‘курва, дроца’ (РТГ2)

носак м погрд. ‘човек с великим носем’ (СДР1)

носан м пеј. ‘човек с великим носем’ (СДР1, РСК)

носана ж пеј. ‘женска особа с великим носем’ (РСК)

носара ж ‘жена великог носа’ (РГГ)

носоња м погрд. ‘човек с великим носем’ (СДР1); ‘онај који има упадљиво велик нос’ (РСГВ); ‘онај који има велики и ружан нос’ (РК-МД); ‘мушкарац великог носа’ (РГГ); пеј. ‘човек с великим носем’ (РСК)

Њ

њоња м погрд. ‘непредузимљива, попустљива мушка особа, слабић, млакоња’ уп. њања; [< *њокалица* ж погрд. ‘нос’ уп. *њокало*, *њоња*] (РСГВ)

О

облогуз м ‘облогуз човек’ (СДР1)

облогуза ж ‘облогуза жена’ (СДР1)

образлија м ‘поштен човјек, поштењачина’ (РГЗ)

обрвило м ‘онај који има велике обрве’ (ЛП)

огужач м пеј. ‘човек који одуговлачи (отеже)’ (РТГ2)

огузувач м пеј. ‘човек који се повлачи кад наиђу тешкоће, који одлаже послове’ (РГЈС)

окара ж ‘жена крупних, великих очију’ (РГП)

окача ж ‘женска особа крупних очију’ (РГЗ)

очевадник м ‘нестрпљивац, отимач, безобзиран човек’ (РСК)

очовадник м ‘зао човек’ (РНГЦР)

очовадница ж ‘зла, опака жена’ (РНГЦР); пеј. ‘зла жена’ (РТГ2)

очогреја м и ж ‘чељаде које од стида не обара очи, дрзак, безобразан’ (РК-МД)

П

паметар м 1’ онај који добро памти, који је познат због свога памћења’ 2. а. ‘паметан човек’ б. ир. ‘мудријаш’ (СДР2); ‘мудар и паметан човјек’ (ЛП)

паметлија м ‘онај који је мудар, паметан’ (ЛП)

паметљивко м ‘уображенко’ (РРГ)

паметљивица ж ‘уображеница’ (РРГ)

паметник м ‘онај који је паметан’ (СДР2)

паметница ж ‘она која је паметна’ (СДР2)

паметњак м 1. в. паметник. 2. ир. в. паметњаковић (СДР2; ‘мудрац’ (РТГ2)

паметњаковић м разг. ир. ‘онај који се прави паметним, мудријаш, паметњаковић (СДР2); фиг. и пеј. ‘онај који се прави паметан, приглуп човек’ (РСК)

паметовалац м ир., необ. ‘паметњак’ (СДР2)

паметул’а ж пеј. ‘паметна жена’ (РК)

памтеник м необ. ‘памтилац’ (СДР2)

памтилац м ‘онај који добро памти нешто, паметар’ (СДР2)

памтилица ж ‘она која добро памти нешто’ (СДР2)

- памтило** ‘онај који добро памти’ (СДР2)
памтиша м ‘онај који добро и дуго памти’ (РВГ)
пасоглав м в. пасоглавац (СДР1)
пасоглавац м ‘зао, opak човек’ (СДР1)
пасоглавица ж ‘зла, опака жена’ (СДР1)
патравац м пеј. 1. ‘кривоног човек’ [*џаџира* покр. (Власотинце) ‘нога’; *џаџирав* покр. (Лебански крај, Врање) ‘хром, шепав; кривоног’ (РСАНУ)]; ‘који има криве ноге, који је кљакав’ (ТДР)] (РТГ2) 2. ‘неспретњак’ (РТГ2)
патравица ж 1. ‘кривонога жена’ 2. ‘неспретњакиња’ (РТГ2)
патравко в. патравац (РТГ2)
патравштина м пеј. в. патравац (РТГ2)
патроња м пеј. ‘ћопавко’ (РТГ2)
педогуз м ‘онај који је мали’ (ЛП)
пелешија м ‘онај који носи дугу косу везану у реп’ [*џелеш* м ‘перчин, дуга коса везасна у реп’] (РГГ)
перчинлија м ‘човек са перчином’ (РТГ2)
перчиноша ж ‘немирна дугокоса девојчица’ (РК)
петара ж ‘жена која хода боса испуцалих пета’ (РГГ)
петоња м ‘онај који хода бос испуцалих пета’ (РГГ)
печобразник м ‘онај који је печена, тврда образа, безобразник’ (РГ3)
печобразница ж ‘женска особа која је печена, тврда образа, безобразница’ (РГ3)
плавокосић м ‘плавокос мушкарац’ (СДР1)
плећаш м 1. ‘плећат човек’ 2. ‘коњ широких рамена’ (СДР1)
плећоња м ‘човјек широких рамена, плећат човјек, развијен мушкарац’ (РГ3)
плећота м ‘човјек широких рамена, плећат човјек, развијен мушкарац’ (РГ3)
погузија м ‘онај који је похлепан на јело’ (ЛП); ‘онај који воли добро појести и попити’ (РГГ)
полигуз м ‘плашљивац, кукавица’ (РК); ‘кукавица, плашљивац, јадов, особа која се полива у гаће од страха’ (РГ3)
праводушник м ‘праведник, поштењак’ (СДР2)
празноглав м ‘онај који је празне главе, који ништа не зна, будалетина’ (РГ3)
празноглава ж ‘женска особа која ништа не зна, вијомозгаста ж. особа’ (РГ3)
празноглавац м ‘онај који је празне главе, човек умно ограничен’ (СДР1)
празноглавица ж ‘празноглава особа’ (СДР1)
празноглавиле м ‘празноглава мушка особа’ (РГ3)
празногуз м а. ‘онај који је сиромашан, који нема ништа, сиротиња, биједа’ б. ‘онај који је гладан, који је халапљив (због глади), гладнов’ (РГ3)
празнотрбаљ м ‘онај који је сиромаш, гладник’ (ЛП)
празнотрбиле м ‘гладнов; сиромашан човјек, сиротиња’ (РГ3)
прдигуз м ‘неко пред ким се не смије казати никаква тајна, причалица’ (РГ3)
пркна ж ‘жена велике задњице; халапљива жена’ (РГ3)

пркнача ж ‘жена широких кукова, крупна женска особа; халапљива жена’ (РГЗ)

пркно с 1. ‘чмар; задњица’ 2. фиг. ‘особа лошег карактера’ (РГЗ)

пркњача ж ‘жена велике задњице, гојазна жена; халапљива жена’, уп. пркнача (РГЗ)

простодушник м ‘простодушан човек’ (СДР2)

прочелак м ‘човек са широким чело’ (СДР1)

прочелчина м аугм. од прочелак (СДР1)

прсача ж ‘прсата женска особа, сисача’ (РГЗ)

прсоболник м ‘онај који болује од прсобоље’ (СДР1)

прсоболница ж ‘она која болује од прсобоље’ (СДР1)

прсоња м ‘прсат, развијен мушкарац, уп. грудоња’ (РГЗ)

прсоњица м дем. од прсоња, уп. грудоњица (РГЗ)

прчигуз м 1. ‘отровни инсект, шкорпија’, уп. прчиреп 2. ‘ситна и злочеста, отровна особа’ [*< њрчији (се)* 1. ‘љутити се, подизати нос у љутњи’ 2. ‘истицати (се), понашати се набусито, јуначити се, постављати се у борбени положај’] (РГЗ)

прчлогуза ж вулг. в. прчла ‘жена која се прави важна’ (РГЈС)

прчгуз м вулг. ‘мушкарац који се прави важан’ (РГЈС)

псоглавиле м ‘особа лошег понашања, љута мушка особа, бескарактерна мушка особа’ (РГЗ)

пупавац м ‘трбушаст човек, трбоња’ (СДР1, РСГВ)

пупавица ж 1. ‘она која је пупава, трбушаста’ 2. терм. бот. ‘биљка из породице главочика’ (СДР1)

пупаш м ‘пупаст, трбушаст човек’ (СДР1)

пупоња м ‘онај који има велики пупак, трбух’ (СДР1)

пуцотрб м ‘слабачак, неухрањен’ [о дијетету] (ЛП)

пушконога ж ‘она која има дугачке ноге’ (ЛП)

пушконогаљ м ‘онај који има велике, дугачке ноге’ (ЛП)

Р

разумник м ‘разуман, паметан, mudar човек’ (РМС)

ребраш м 1. терм. зоол. *Stenophora* 2. покр. ‘онај коме се виде ребра, мршавац’ (СДР1)

реброња м ‘мушкарац коме се виде ребра, мршавац’ (РГЈС)

репара ж ‘жена са разним привјесцима и пороцима’ (РГГ)

репач м ‘човек који никад не мирује, кога не држи место, скитница’ (РК); покр. в. репоња (РМС)

репача ж ‘скитара’ (РК)

репоња погрд. ‘глупак’ (РНГЦР); ‘мушкарац лошега гласа са разним пороцима’ (РГГ); 1. ‘онај који има реп’ а. ‘репата животиња (обично пас, вук)’ б. празн. ‘човек (који се родио) с репом’ в. нар. ‘ђаво’ 2. ‘сиромах, одрпанац; бедник, слабић’ (РМС)

репул’а ж ‘неуредна жена’ (РК)

- риђоглавац** м ‘риђокос човек’ (СДР1)
риђокоса ж ‘женска особа риђе косе’ (СДР1)
рњана ж пеј. ‘женска особа са великим ноздрвама, носем’ (РСК)
рњача ж погрд. који има изразито широке ноздрве [*< рњка ж (обично у мн.) ‘ноздра’*] (РГЈК)
рњило м ‘човјек оштећеног носа или усане’ (РГГ)
рњо м ‘човјек оштећеног носа или усане’ (РГГ)
руњавац м ‘човјек који је много руњав, који има по тијелу, нарочито по грудима, много длака’ [*< руња ж ‘длаке по тијелу (код човјека), вуна (код оваца) или кострет (код коза)’*] (РГЗ)
руњавица ж ‘претјерано длакава (по ногама) женска особа’ (РГЗ)
руњавче с ‘дијете које је премного руњаво, које је много длакаво’ (РГЗ)
руњо м ‘претјерано длакав човјек’ (РГГ)
рутавка ж ‘она чији су поједини делови тела (обично доњи екстремитети) обрасли длаком, маљама; полно сазрела женска особа (РГЈК) [*< руша ‘руња, маља’* РМС]
рутавко м ‘онај чији су поједини делови тела (обично екстремитети и груди) обрасли длаком, маљама; полно зрео мушкарац’ (РГЈК)
рутља м ‘длакав, маљав човек’ (РСК)

С

- самоглавац** м 1. ‘својеглав, тврдоглав човек, тврдоглавац’ 2. ‘човек, нежења, самац’ (СДР1)
самоглавник м погрд. ‘онај који је својеглав, својевољан, тврдоглав’ (РГЈК); ‘тврдоглавац, самовољник’ (РНГЦР)
самоглавица ж ‘тврдоглавица’ (РНГЦР); погрд. ‘она која је својеглава, својевољна, тврдоглава’ (РГЈК)
сапара ж ‘женска јако развијеног стражњег дијела’ (ЛП)
седобрадац м ‘онај који је седе браде’ (СДР1)
седоглавац м ‘седоглав човек’ (СДР1)
свиригуз м 1. ‘човјек који нема ништа, коме „свирају“ панталоне (коме су прсле панталоне), сиромаш’ 2. ‘блебетало, трчкарало, нерадник, распикућа’ (РГЗ)
свиригуза ж 1. ‘женска особа која нема ништа’ 2. ‘брбљивица’ (РГЗ)
својеглавац м ‘својеглав, тврдоглав човек’ (СДР1)
својеглавица ж ‘својеглава, тврдоглава жена’ (СДР1)
својгуз м ‘онај који само мисли за себе’ (ЛП)
сврбодуп м ‘немирно, несташно дете’ (РСК)
сврглаја ж ‘онај који изгледа као изгубљен и свргнут’ (РГГ)
серигуз м фиг. ‘неуредна, некарактерна мушка особа, нико и ништа’ (РГЗ)
сивобрадац м ‘човек сиве браде’ (СДР1)
сисара ж ‘женска особа с великим грудима’ (СДР1); ‘жена која има велике сисе’ (РМС, РГП)
сисача ж ‘сисата, прсата жена, прсача’ (РГЗ)

- сисешка** ж ‘жена са великим сисама’ (ЛП)
- ситноглавац** м ‘онај који је ситноглав’ (СДР1)
- слабоумник** м ‘слабоуман човек’ (РМС)
- слабоумница** ж ‘слабоумна жена’ (РМС)
- слезинаћ** м ‘онај који је слабо покретљив, мртвуљав, издужен’ (ЛП)
- слинавац** м ‘онај који слини, плачљивко’ (СДР2); 1. ‘неуредан, прљав дјечак’
2. фиг. ‘премлада мушка особа’ (РГЗ)
- слинавица** ж а. ‘слинаво женско дете б. фиг. ‘млада, незрела жена или девојка’
в. ‘плачљивица’ (РСЈ); 1. ‘неуредна и прљава дјевојчица’ 2. фиг. ‘премлада женска
особа’ (РГЗ); ‘женско чељаде које има слине’ [*слина* ж уп. мрсољ] (РК-МД)
- слинавко** м подр. ‘онај који много слини, бали’ 2. експр. ‘врло млад, неискусан,
неук мушкарац’ (СДР2); ‘човек који има слине, коме теку слине из носа’ (РК-МД)
- слинавчад** с зб. им. 1. ‘слинава, прљава дјеца’ 2. ‘дјечурлија, ситна дјеца,
сиротињска дјеца’ (РГЗ)
- слинавче** с ‘балавче, неискусно дијете, дериште; немирно дијете’ (РГЗ); ‘дете
које има слине, фиг. балавац’ (РГЗ)
- слинеша** м пеј. ‘слинавац, плачљивко’ (СДР2)
- слино** м ‘дечак који много слини, слинавко’ (СДР2)
- слинча** м ‘слинавац’ (СДР2, РГЈК)
- Слинча** м надимак (РГЈК)
- слинчо** м в. слинча (СДР2)
- снага** ж 1. ‘тело човеково’ 2. ‘јак човек, снажан човек’ (РСК)
- снагатор** м жарг. ‘врло снажан човек; човек који само физичком снагом по-
стиже или жели постићи успех, који се ослања само на снагу’ (РСЈ)
- сомуран** м ‘слинавац’ [*сомур* ‘слина, секрет из носа’] (РСК)
- сомурана** ж ‘слинаво дете женског пола’ (РСК)
- спицогуз** м ‘премршава мушка особа’ [*сјица* ‘парченце танког прута, парче
танког дрвета, мали дрвени ражњић’] (РГЗ)
- спицогуза** ж ‘премршава женска особа’ (РГЗ)
- срда** ж а. ‘она која се често срди’; б. ‘зла, опака жена’ (СДР2)
- срдан** м ‘онај који се брзо расрди’ (СДР2)
- срдобоник** м ‘који је болешљив, слабашан’ (ЛП)
- срдоболник** м ‘онај који болује од срдоболе’ (СДР2)
- срдобоница** ж ‘женска болешљива, слабашна’ (ЛП)
- страшигуз** м вулг. ‘плашљивац’ (РГЈС),
- страшигуза** ж вулг. ‘плашљивица’ (РГЈС)
- страшигузла** ж вулг. в. страшигуза (РГЈС)
- струњо** м ‘онај који има оштру длаку на глави као коњска струња’ [*стируња*
ж ‘длака са коњскога репа или гриве’] (РГГ)
- сувогуз** м ‘онај који је мршав, слабачак’ (ЛП)
- сувогуза** ж ‘мршава женска особа’ (РГЗ)
- сувогузаљ** м ‘онај који је мршав, слабачак’ (ЛП)

сувореп м ‘онај који је мршав’ (ЛП)
суворукас м ‘човек тврдица’ (РСК)
суворукла ж погрд. ‘неумешна, невешта, сплетена женска особа’ (РГЈК)
суворукоња м погрд. ‘неумешан, невешт, сплетен човек’ (РГЈК)

Ћ

сајока ж ‘она која има бистре и сјајне очи’ (ЛП)
сајокило м ‘онај који има бистре и чисте очи’ (ЛП)
сикна ж хип. ‘сисата женска особа, прсача’ (РГЗ)

Т

табанлија м ‘онај који има равне табане’ (РГЈК)
таврогуза ж пеј. в. таврадика 1. ‘кицошкиња, каһиперка’ 2. пеј. ‘курवेशања’ (РТГ2)
тафрогуз м вулг. ‘кицош; гиздавац’ [*џафра* (< тур. *tafra*) ‘отменост, гиздавост’] (РГЈС)
тафрогуза ж вулг. ‘каһиперка; гиздавица’ (РГЈС)
тврдоглавац м 1. ‘тврдоглав човек’ 2. ‘врста инсекта’ (СДР1)
тврдоглавиле м ‘непослушан, који не одустаје од својих ставова’ (РГЗ)
тврдоглавица ж ‘тврдоглава особа’ (СДР1); ‘тврдоглава жена’ (РДГ)
тврдоглавоња м аугм. и пеј. од тврдоглавко (РГЈК)
тврдоглавка ж погрд. ‘она која је тврдоглава, својеглава, својевољна’ (РГЈК)
тврдоглавко м погрд. ‘онај који је тврдоглав, својеглав, својевољан’ (РГЈК)
тврдоглавштина м. ‘онај који је тврдоглав’ (ТДР); тврдоглавац (РНГЦР)
тицоглав м 1. ‘онај који је мале главе’ 2. ‘онај који је незнавен, слабоуман, незрио, птичје памети’ (ЛП)
тицомозгаљ м ‘онај који је незнавен, слабоуман, незрио, птичје памети’ (ЛП)
тороглав м ‘онај који је плитке памети а велике главе’ [< *џороџаџи* ‘брбљати, причати којешта’] (ЛП)
трапогуз м ‘онај који је много похлепан, прождрљив’ [< *џраџиџи* ‘обилно јести’] (ЛП)
трбаљ м ‘онај који је сиромаш, одрпан’ (ЛП)
трбела м ‘мушкарац великог стомака’ (РГГ)
трбо м експр. ‘трбоња’ (СДР1, РСГВ)
трбоња м ‘који има велики трбух’ (СДР1, РСГВ); ‘особа или животиња која има велик трбух’ (РГП); ‘дебелко’ (РВГ)
трбуља ж ‘трбушаста женска особа’ (СДР1)
трбуљак м ‘трбоња’ (СДР1)
трбул’ан м ‘човек великог трбуха’ (РК)
трбул’анчић м дем ‘дебелушкаст дечачић’ (РК)
трбул’ача ж ‘корпулентна жена великог трбуха’ (РК)
трбул’ачица ж ‘дебелушкаста девојчица’ (РК)
трбушило м ‘трбоња’ (РК-МД)

трбушко м ‘трбоња’ (СДР1); ‘каже се трбушастом мушком чељадету; фиг. ‘једар, пун човек, нарочито мушко дете’ (РК-МД)

трепкало с ‘особа која необично често трепће’ (РГЈК)

трепкоња м пеј. ‘човек који често трепће [*< њрејка* ж ‘трепавица’] (РГЈС)

трепкоње с пеј. ‘дете које често трепће’ (РГЈС)

трогрла ж 1. ‘бистијерна, тј. велика каменица која има три (обично природна) отвора; име води са три отвора, направљена у природној јами у камењару’ 2. фиг. ‘женска особа која прегласно говори’ (РГЗ)

трогуза ж ‘халапљива женска особа’ (РГЗ)

троребац м фиг. ‘човјек чврсте тјелесне грађе, снажан човјек’ (РГЗ)

троребрац м в. троребац (РГЗ)

тросиса ж. пеј. 1. ‘халапљива и дебела женска особа’ 2. фиг. ‘вјештица’ (РГЗ)

трпигуз м ‘онај који трпи, који је стрпљив’ (ЛП)

трта м пеј. ‘мушкарац с израженом стражњицом’ (РТГ2); подсмешљива реч, ‘дебелко’ [*< њрџав* подругљива реч ‘који има развијену стражњицу, дебео’] (РК-МД)

тртчика ж фиг. и пеј. ‘сићушна женска особа’ (РСК)

тртчико м ‘онај који је последњи у каквом послу, који се налази на крају’ (ЛП)

тртла ж погрд. ‘женска особа са великом истуреном задњицом’ (РГЈК)

тртља м погрд. ‘онај који има велику и истурену задњицу’ (РГЈК)

тртна ж пеј. ‘жена са развијеном стражњицом’ (РСК); пеј. ‘дебелогуза жена’ (РТГ2)

трто м пеј. ‘дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата’ (РМС),

тртов м пеј. ‘дебео и незграпан човек (обично са великом, дебелом задњицом); клипан, шмокљан, суклата’ (РМС)

тртогуз м пеј. в. трта (РТГ2)

тртогуза ж пеј. в. тртна (РТГ2)

тртогузан м пеј. в. трта (РТГ2)

тртогузана ж пеј. в. тртна (РТГ2)

тртоња м аугм. и пеј. од тртља (РГЈК); пеј. ‘дебелко, човек који има развијену стражњицу’ (РСК); уп. трта, подсмешљива реч, ‘дебелко’ (РК-МД); ‘трто(в)’ (РМС)

трчигуз м ‘онај који ради на брзину’ (ЛП)

тупоглавац м ‘тупоглава мушка особа’ (СДР1); ‘глупа мушка особа’ (РГЗ)

тупоглавиле м ‘приглупа мушка особа’ (РГЗ)

тупоглавица ж ‘тупоглава женска особа’ (СДР1)

тупоглавка ж в. тупоглавица (СДР1)

тупоумник ‘онај који је неспособан да добро схвата и расуђује, онај који је умно ограничен, глуп’ (РМС)

Ћ

ћевонogaљ м ‘онај који је дугоног’ [*< ћевњак* ‘гњат, голијен’] (ЛП)

ћелавац м ‘онај који је ћелав’ (РМС)

ћелавица ж ‘она која је ћелава’ (РМС)

ћелавко м 'онај који је ћелав' (РСЈ)
ћелка ж погрд. 'она која је ћелава, ћелавица' (РГЈК)
ћела надимак (РГЈК)
ћело м хип. и ир. од ћелавац (РСЈ)
ћелоња м пеј. од ћелавац (РСЈ); пеј. в. ћелча (РГЈК)
ћелча м погрд. 'онај који је ћелав, ћелавко' (РГЈК)
ћетоносаљ м 'онај који има биљег на носу' (ЛП)
ћубајлија м 'младић са великом косом' (ЛП)
ћубан м 'онај који има густу косу изнад чела' [< *ћуба* 'чуперак косе изнад чела'] (РГГ)

У

увоња м 'онај који има велике уши' (СДР1)
умник м 'мудар човек, мислилац' (РМС)
умница ж 'умна, мудра жена' (РМС)
умоболник м 'онај који је умоболан, душевни болесник' (РМС)
умоболница ж 'умоболна женска особа, душевна болесница' (РМС)
уображенко м 'онај који је уображен' (СДР1)
уображењак м в. уображенко (СДР1)
устоња м 'онај који има велика уста' (СДР1)
ухоња м в. увоња (СДР1)
ушан м пеј. 'човек дугачких ушију' (РГЈС)
Ушанче м и с надимак (РГЈС)
Ушела м 'мушкарац из рода Ушелци' (РГЈС)
Ушелци м мн. 'род у Малом Буштрању' (РГЈС)
ушла ж пеј. 'жена дугачких ушију' (РГЈС)
ушља м пеј. в. ушан (РГЈС)
ушоња м в. увоња (СДР1)

Ф

фрљока ж в. врљока (РГЗ)
фрљокан м в. врљокан (РГЗ)
фучигуз м 'кукавица, страшљивац' (РК)

Ц

церовубла ж пеј. 'жена која се често цери' (РГЈС, РГЈК)
церовубља м 'онај који се цери, кези' (РГЈК)
цимбоња м 'слинавац' [< *цимба* ж 'слина'] (РГЈС)
цоцо м 'онај који има цоце' [< *цоца* ж 'слина која виси из носа']] (РГГ)
црвенокожац м 'човек црвене расе; човек црвенкасте коже' (СДР1)
црвенокоса ж 'женска особа црвенкасте, риђе косе' (СДР1)
црвоглав м 'лако увредљива мушка особа' (ЛП)
црвоглава ж 'женска особа лако увредљива' (ЛП)

- црвореп** м ‘онај који је лако увредљив, раздражљив, пргав’ (ЛП)
црворепа ж ‘она која је осјетљива, раздражљива’ (ЛП)
црвеоња (цријевоња) м ‘онај који много једе, изелица, ждероња’ (СДР2); ‘онај који је спор, који се вуче као цријево, млитав’ (ЛП)
црнобрадаш м погрд. ‘човек са црном брадом’ (СДР1)
црногуз м ‘онај који је црне пути’ [обично о дјечи у шаливом тону] (ЛП)
црнокожац м 1. ‘човек црне расе, црнац; човек црне коже’ 2. ‘плод, семенка црне коже, љуске’ (СДР1)
црноока ж ‘женска особа црних очију’ (СДР1)
црноочић м ‘младић црних очију’ (СДР1)

Ч

- чапрогузаљ** м ‘мршав мушкарац’ [*< чайор* ‘остатак од неке цјелине, дјелић нечега’] (ЛП)
чапроногаљ м ‘онај који је у ногама мршав’ (ЛП)
чачконосаљ м ‘онај који стално чачка, копа нос’ (ЛП)
чвороглав м ‘незгодан, задрт, ограничен, напрасит човјек’ (ЛП)
чвороглавиле м ‘тврдоглава мушка особа’ (РГЗ)
челан м ‘човек са великим челом’ (РСК)
челана ж ‘женска особа са великим челом’ (РСК)
челенка ж ‘најистакнутија личност, првак’ (СДР1)
челоња м ‘човјек великог чела’ (РГГ)
чепергуза ж ‘она која је мала, ситна’ (ЛП)
чипоносаљ м ‘онај који има мали нос’ (ЛП)
чкембавка ж погрд. ‘она која је с упадљиво великим трбухом, која је трбушаста; уп. чкембла’ (РГЈК)
чкембавко м погрд. ‘онај који је с упадљиво великим трбухом, који је трбушаст’ (РГЈК)
чкембар м пеј. в. чкембавко (РГЈК)
чкембе м ‘трбушаста особа’ (РГЈК)
чкембла ж в. чкембавка (РГЈК)
чкембличе с ‘трбушасто дете’ (РГЈК)
чкембоња м пеј. в. чкембавко; уп. чкембар (РГЈК)
Чкембоња надимак (РГЈК)
чувогуз м ‘онај који се чува, пази, негује’ (ЛП)
чукљоног м ‘онај који има дугачке ноге, дугоног’ (ЛП)
чукљонога ж ‘она која је дугих ногу’ (ЛП)
чукљоногаљ м ‘онај који има дугачке ноге’ (ЛП)

Ц

- цоглан** м 1. ‘велика кост, обично бутна’ 2. ‘човек који се дохватио било какве власти’ (РК)

Ш

- шаптигуз** м ‘потказивач’ (РГЗ)
- швракоглав** м ‘онај који је плиткоуман’ (ЛП)
- швракоглава** ж ‘она која је плиткоумна’ (ЛП)
- швракомозгаљ** м ‘онај који је плитке памети, малоуман’ (ЛП)
- шибигуз** м ‘лопов који је истрпео шибу, казну шибањем’ (РК); ‘човјек лошег карактера [асоцијација на његове претке који су шибиковани, који су добијали шибе по туру на основу судске пресуде]’ (РГЗ)
- шибигузовић** м ‘потомак шибигуза’ (РК); ‘потомак шибигуза, оних који су кажњавани шибањем по туру’ (РГЗ)
- шивкогуз** м ‘онај који је шипкан, батинан по стражњици’ [< *шивкаџи* ‘ударати прutom по стражњици, шипкати, батинати’] (ЛП)
- шијан** м ‘онај који има дуг врат’ (РГГ)
- шијоња** м ‘човјек снажне шије, вратоња’ (РГЗ)
- шишобрк** м ‘онај који не носи бркове и не поштује старе обичаје’ (РК)
- шкемба** м ‘трбоња’ (РГЈС) [< *шкембе* < перс. *šikembe* > тур. *işkembe* 1. ‘желудац; дроб, трбух, трбушина’ 2. ‘јело од трбуха’]
- шкембар** м 1. ‘трбоња’ 2. ‘продавац јела од трбуха животиња’ (РГЈС); пеј. ‘човек са великим стомаком’ (РСК)
- шкембла** ж ‘трбушаста жена’ (РГЈС)
- шкембо** м пеј. ‘човек с великим трбухом, трбоња’ (РМС); ‘трбоња’ (РВГ)
- шкембоња** м ‘човек с великим трбухом, трбоња’ (РМС); в. шкемба (РГЈС)
- шкракла** ж ‘она која је краката’ [< корен *шкрак/шкрок* се јавља и у следећим лексемама *шкракав* ‘кракат’, *шкрокнем* ‘коракнем’] (РГЈС)
- шкрбозуб** м пеј. ‘шкрбав човјек; крезуб човјек’ (РГЗ)
- шкрбозубиле** м пеј. ‘крезуб човјек, шкрбозуб’ (РГЗ)
- штркљоногаљ** м ‘онај који је врло дугачких ногу, дугоног’ [< *шиџркљоног / шиџрк -а -о* ‘који је дугачких, великих ногу’] (ЛП)
- шубо** м ‘човјек који нема руке до лакта’ [< *шубаси* ‘којем недостаје шака на руци’] (РГГ)
- шупкара** ж ‘пуначка млађа женска особа’ (ЛП)
- шупљоглавац** м ‘шупљоглав човек, празноглавац’ (СДР1); ‘шупљоглав мушкарац, онај који мало зна, ко је шупље главе’ (РГГ); ‘непаметна мушка особа, шупљоглав човјек’ (РГЗ)
- шупљоглавиле** м ‘шупљоглава, празноглава мушка особа’ (РГЗ)